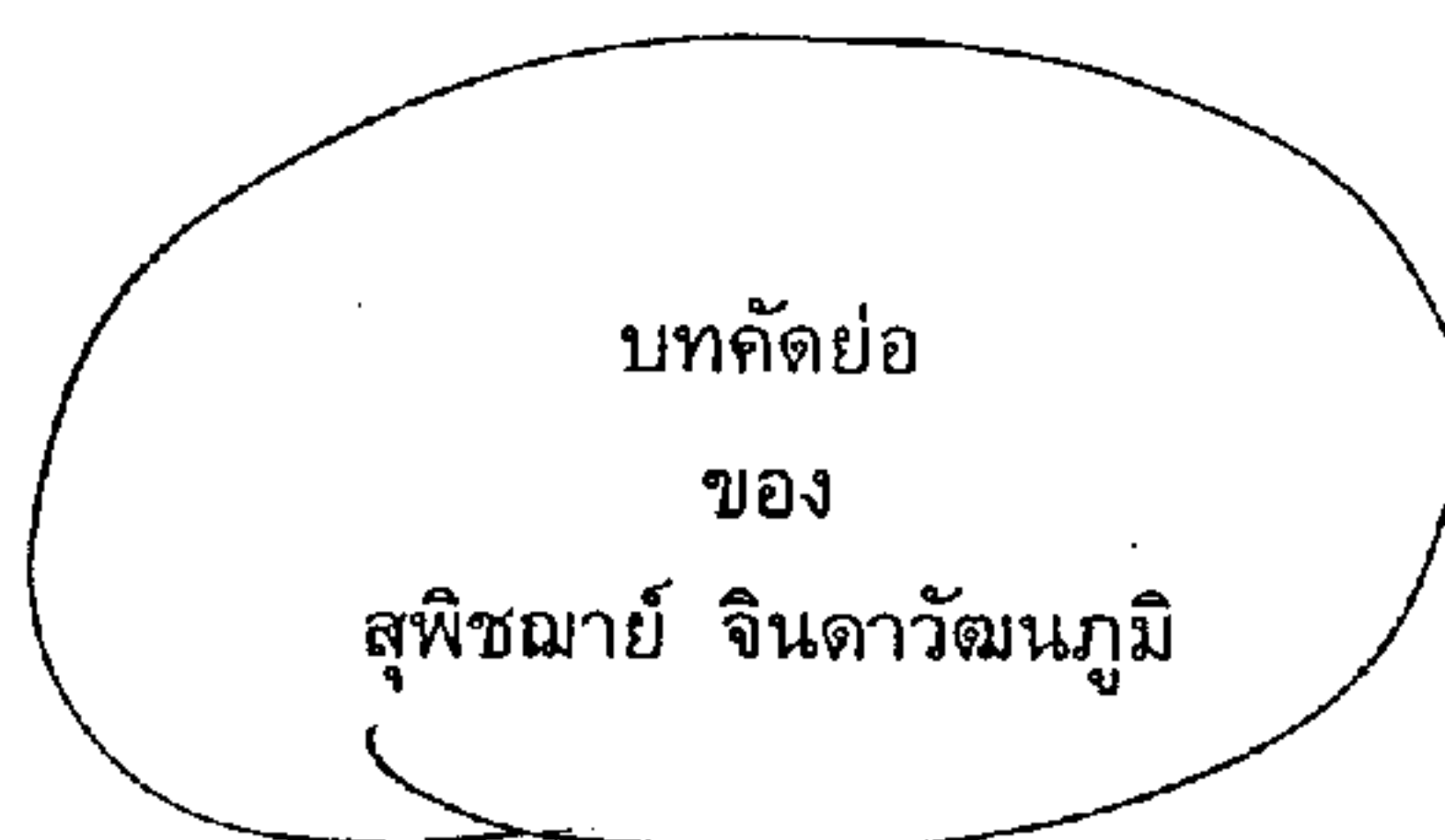

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

ปริญญานิพนธ์
ของ
สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
ตุลาคม 2542
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

๒๕/๑๐/๕๑
อ.สุวิทย์
อ.วิไล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย

ตุลาคม 2542

132317

อภิปรัชญา ๑๐๐, เกษตรกรรม ๑๐๐ วัฒนธรรมการเกษตรของไทย

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ. (2536). ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน). ปรินญาณินท์ ศศ.ม. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ไพรพน พิณพวงค์, สาวิตรี พิณพวงค์, รองศาสตราจารย์ชวลีย์ ณ ถลาง.

งูกับมนุษย์มีความผูกพันกันมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในสังคมล่าสัตว์จนถึงสังคมเกษตรกรรม ซึ่งเป็นช่วงที่มนุษย์ได้อพยพลงมาสู่ที่ราบลุ่ม จนในที่สุดจากลักษณะทางกายภาพของงู ความลึกลับ การมีพิษร้ายและลักษณะท้องถิ่นที่อยู่อาศัย ก่อให้เกิดความเชื่อขึ้น มีพัฒนาการขึ้นมาเป็นความเชื่อในศาสนาต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อเรื่องนาคในดินแดนเอเชีย

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรืออีสานของประเทศไทย เป็นดินแดนหนึ่งที่มีความเชื่อเรื่องนาค มีพัฒนาการมาเป็นเวลานาน อาจเริ่มต้นตั้งแต่ความเชื่อเรื่องงูในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนกระทั่งเมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ได้เกิดการผสมผสานความเชื่อพื้นเมืองที่มีมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ปรินญาณินท์เรื่องความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน) มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง อันได้แก่ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม ในช่วงเวลาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน การศึกษาข้อมูลด้านเอกสารเป็นหลัก ได้แก่ พงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนวรรณกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาค โดยทำการวิเคราะห์ว่าความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏในชุมชนอีสาน โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนั้น มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในด้านใด เป็นสาเหตุให้ความเชื่อเรื่องนาค ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นในภูมิภาคชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

ผลจากการศึกษาพบว่า ที่มาของความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงนับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบันนั้น ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคในลักษณะผสมผสานระหว่าง
ลัทธิบูชาที่เป็นของชนพื้นเมืองเดิม กับอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เข้า
สู่ดินแดนแถบนี้ตั้งแต่สมัยทวารวดี รวมทั้งความเชื่อขอมสมัยลพบุรีที่แพร่เข้ามา จนมาถึงความเชื่อเรื่องนาค
ที่ได้รับมาจากล้านช้าง พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเห็นได้จากการพัฒนา
ความเชื่อให้มีความศักดิ์สิทธิ์และสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งทางด้านการเมือง และการ
ปกครอง โดยมีความเชื่อนาคมีฐานะเป็นฐานอำนาจทางการปกครองให้สังคมเป็นปกติ นอกจากนั้นนาคยัง
เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ รวมทั้งเป็นสัญลักษณ์สำคัญทาง
พุทธศาสนาและปรากฏในงานศิลปกรรมในฐานะของผู้คุ้มครองศาสนสถาน ด้วยเหตุนี้เองความเชื่อเรื่องนาค
จึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ได้มีการพัฒนาความเชื่อเรื่องนาคมาเป็นประเพณีและ
พิธีกรรมที่ยังคงปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้นาคถูกใช้เป็นจุดขายเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวใน
ภูมิภาคนี้

LEGENDARY BELIEFS IN NAGA OF THE NORTHEASTERN THAI
COMMUNITIES ALONG THE MEKONG RIVER
(FROM 13th CENTURY A.D. to THE PRESENT)

AN ABSTRACT
BY
SUPITCHAR JINDAWATTANAPHOM

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai History
at Srinakharinwirot Unniversity
October 1999

Supitchar Jindawattanaphom. (1999). *Legendary Beliefs in Naga of The Northeastern Thai Communities Along The Mekong River*. Master thesis, Ar.D (Arts Degree). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Peraphon Pitsanupong, Sawittee Pitsanupong, Assoc. Prof. Chawalee Na thalang

Snakes and human beings have long relationship since a prehistoric period and up to a hunting society until agricultural one when human beings migrated to settle down along river basin. This relationship together with snakes' physical appearance mystification, being poisonous animals as well as the nature of their living environments had created a belief which later on developed into religion beliefs included the belief in Naga in Asia

The Northeastern part of Thailand or Isan, is one of the regions where the belief in Naga had developed since long ago. This may be developed in accordance with beliefs in snakes during prehistoric period. Later on, when Buddhism was spread into this region, the belief in snake was integrated into local myth of the old time.

The thesis "The beliefs in Naga in Isan communities along Mekong river (the last period of the 13th century until the present time) aims to study the belief of people in this region in Naga the area includes Nongkhai, Udont hani, Sakhonnakhon and Nakhonpanom.

The periods of the study start from the latest period of the thirteenth century to the contemporary period. The documentary research will be employed in this study. The documents to be analyzed included chronicles, oral traditions, folklore as well as several kinds of literature which contain beliefs in Naga. This study is used an analytical process to find the answer of what is the key belief that bring pressure to bare upon their minds so as to make the Naga became an outstanding symbol in this area.

The result of the study reveals the source of the belief in Naga is developed through the combination of the original snake-admired in the primitive societies and the influence of Buddhism and Brahmanism. The belief of Naga was spread into this region since Dvaravati period followed by the ancient Khmer's belief during Lopburi period as well as the adopted belief of Lanchang. The development of this belief brings about political and administration aspects of Naga as a sacred power source of the ruling power. Naga not only plays a role of political power sources, but also the economic symbols of water and prosperity the most significant identity of Naga appears to be the Buddhist symbol and a guardian of a religious place which have been displayed in various forms of art.

As a result, the influence of the belief in Naga has developed into the present ritual activities among the people all over the Mekhong river. One of the prominent aspect of Naga, in this area, is being used as marketing theme of tourism promotion.

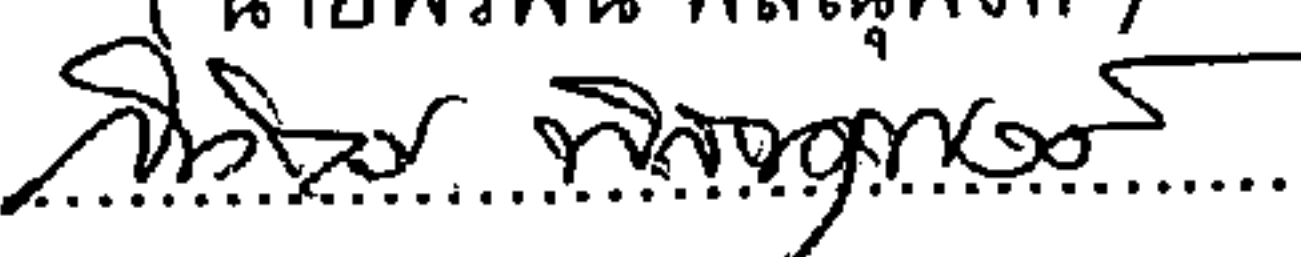
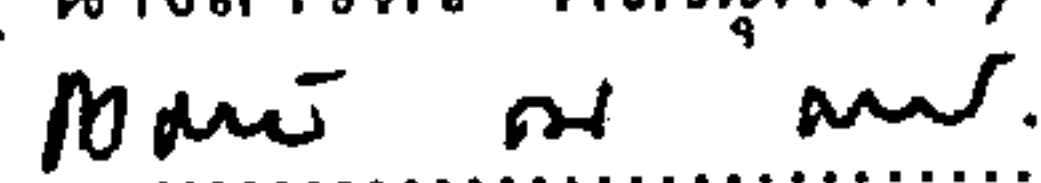
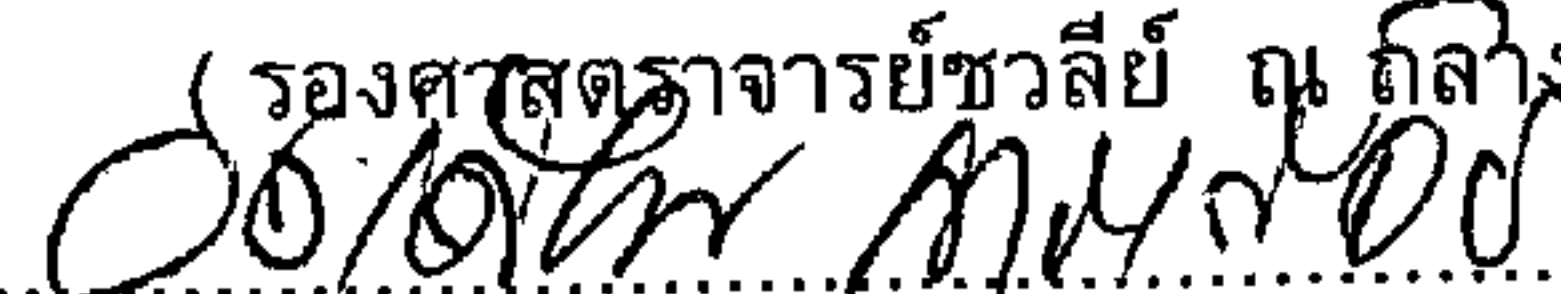
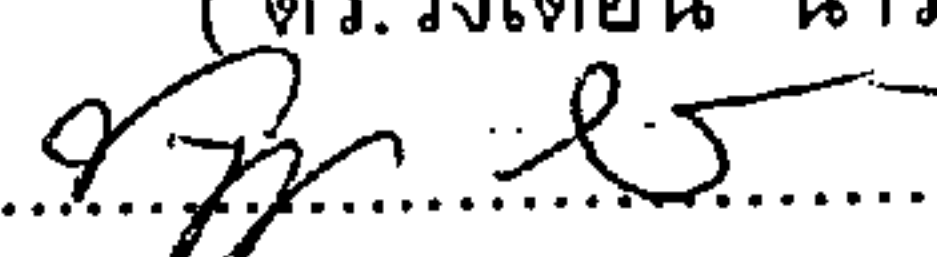
ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง
(ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

ของ
นางสาวสุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์)
วันที่ 8 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2542

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(นายพิรพน พิสนุพงศ์)
..... กรรมการ
(นางสาวตรี พิสนุพงศ์)
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ชวลีย์ ณ ถิ่น)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ดร.วงเดือน นาราสัจ)
..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาคริรักษ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ช่วยประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และให้คำแนะนำแก่ผู้วิจัย จนกระทั่งปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จเรียบร้อย

ตลอดเวลาในการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่ คุณพิรพน พิสนพงศ์ อาจารย์สาวิตรี พิสนพงศ์ และรองศาสตราจารย์ชวลีย์ ณ ถลาง ได้ให้ความกรุณารับเป็นที่ปรึกษา ช่วยเหลือตรวจแก้ไข ให้คำแนะนำเป็นอย่างดี จนกระทั่งปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี

ขอกราบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่อาจารย์เย็นจิต สุขวาสนะ รับเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ และกรุณาพาผู้วิจัยไปศึกษาค้นคว้าถึงสถานที่จริงทางภาคอีสาน

ขอขอบคุณ คุณสิทธิพร ณ นครพนม ปลัดอำเภอ จังหวัดหนองคาย ที่ให้ข้อมูลและคำปรึกษาที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ อาจารย์วินิจ พลพิทักษ์ คุณปริญญ์ ภูมิวัตร ที่ช่วยแนะนำและอำนวยความสะดวกในครั้งที่ไปค้นคว้าข้อมูลในสถานที่ทางภาคอีสาน

ขอขอบคุณ คุณสวาท บุรีเพี้ย ศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่ให้ความรู้และช่วยแนะนำแหล่งข้อมูลแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณชาวบ้านอำเภอบ้านดุงและทุก ๆ ท่าน ที่ไม่ได้กล่าวถึง แต่ได้ช่วยให้คำแนะนำและช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาวิจัย จนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี

แรงบันดาลใจในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เกิดขึ้นได้ด้วยคำแนะนำของคุณสุกัญญา พุกกะเวส รุ่นพี่ปริญญโท ผู้วิจัยขอขอบคุณ รวมถึงขอขอบคุณในน้ำใจของรุ่นพี่และเพื่อนนิสิตปริญญโทพร้อมรุ่นทุกคน

คุณค่าและสิ่งประเสริฐ ที่พึงมีของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขออุทิศส่วนกุศลแด่ คุณครูบาอาจารย์ทุกท่าน พญานาคราช ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายแห่งลุ่มแม่น้ำโขง ขุนสุวรรณ เครื่องทอง คุณตาสุรสิงห์ ภูมิวัตร นายฮง แซ่จิ้ว นางหลิว แซ่ลิ้ม อีกทั้งบรรพบุรุษทุก ๆ ท่าน

ท้ายสุดขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง สำหรับคุณยาย ลำไย ภูมิวัตร คุณพ่อ ปุรินทร์ จินดาวัฒนภูมิ คุณแม่พรรณภา จินดาวัฒนภูมิ ที่ให้การสนับสนุน และเป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดี และขอขอบใจน้องสาวและน้องชาย ที่เป็นกำลังใจ จนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

สุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ

เล่มนี้ยังไม่ได้ออก

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ

ก

ความเป็นมาและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาค.....	1
ความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวกับงู.....	1
ความเป็นมาและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาค.....	8
ความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาพราหมณ์.....	8
ความหมายและคำจำกัดความของคำว่านาคในศาสนาพราหมณ์.....	9
กำเนิดของนาคในศาสนาพราหมณ์.....	9
ถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคในศาสนาพราหมณ์.....	9
ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธศาสนา.....	10
ความหมายและคำจำกัดความของคำว่านาคในพุทธศาสนา.....	10
กำเนิดของนาคทางพุทธศาสนา.....	12
ถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคทางพุทธศาสนา.....	13
ลักษณะของนาคทางพุทธศาสนา.....	13
ความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติ.....	14
ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธชาดก.....	17
ความเชื่อเรื่องนาคในพงศาวดารและตำนาน.....	18
ตำนานพุทธประวัติในประเทศลังกา.....	18
ความเชื่อเรื่องนาคในพงศาวดารและตำนานพม่า.....	18
ความเชื่อเรื่องนาคในพงศาวดารเขมร.....	20
ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและพงศาวดารไทย.....	21
ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานล้านเจ้า.....	22
ปัจจัยและลักษณะของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	25
สภาพภูมิศาสตร์และประวัติความเป็นมาของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	26
ลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์และการดำเนินชีวิต.....	26
ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลทวารวดี.....	28
ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลศิลปพบุรี.....	28
ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลของล้านช้าง.....	29
ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	31
ปัจจัยที่เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	32
ปัจจัยทางธรรมชาติที่เกิดจากรูปร่างลักษณะทางธรรมชาติของงู.....	32
ปัจจัยที่เกิดจากลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง.....	33

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
2 (ต่อ)	ปัจจัยที่เกิดจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม.....	36
	ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก.....	37
	ปัจจัยที่ได้รับจากวัฒนธรรมอินเดีย.....	37
	ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับจากล้านช้าง.....	39
	ลักษณะความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	43
	✓ ความเชื่อเรื่องนาคในงานวรรณกรรม.....	44
	✗ ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพงศาวดาร.....	45
	✓ ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและนิทานพื้นบ้าน.....	49
	ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19	
	จนถึงปัจจุบัน).....	60
	พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง.....	60
	บทบาทของนาคทางด้านการเมืองการปกครอง.....	61
	บทบาทของนาคทางด้านเศรษฐกิจ.....	71
	บทบาทของนาคทางด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	78
	บทบาทของนาคทางด้านศิลปกรรม.....	97
4 บทสรุป.....		108
	บรรณานุกรม.....	113
	ภาคผนวก.....	124
	ประวัติย่อผู้วิจัย.....	193

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ

หน้า

1	สูตรเรียกพญานาค หรือการกำหนดวิธีวางเสาบ้าน.....	86
2	รูปนาคประจำภูมิ ในการทำพิธีมงคล และดูทิศทางในการขุดหลุมฝังเสา.....	87
3	ขั้นตอนการลงเสาเรือน ให้เวียนไปทางขวาแบบทักษิณาวัตร.....	87
4	นาควัน ในการยกเสาหลุม และดูวันในการทำนา.....	89
5	ทิศทั้งแปด.....	89
6	นาคประจำทิศ ใช้หาลาภและกระทำพิธีมงคล.....	90
7	แบบแผนการตั้งทัพในตำราพิชัยสงครามตามแบบ “นาคนาม”.....	92
8	สมพงศ์นาคตามความเชื่อทางโหราศาสตร์.....	94
9	สมพงศ์นาคขั้วตามความเชื่อทางโหราศาสตร์.....	95
10	ภาพปริศนาธรรมแสดงถึงความเป็นไปของสรรพสิ่ง.....	102
11	ภาพภูริทัตชาดก.....	103
12	ภาพวิมานพญากาพนาคราช.....	104

บทนำ

นาค ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525¹ หมายถึง งูมีหงอน, ช้าง, ผู้ประเสริฐ และผู้เตรียมบวช

พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน นาคมีความหมายคล้ายกันว่างูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในเทพนิยาย เรียกชื่อ นาคโดยทั่วไปว่า นาคา (Naga) เรียกนาคตัวผู้ว่า นาโค นาคตัวเมีย เรียกว่า นาคี ส่วนพญานาค หมายถึง นาคที่เป็นใหญ่ในหมู่นาค²

สำหรับชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงนั้น หมายถึง กลุ่มชนวัฒนธรรมไทย-ลาว หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ชาวอีสาน” ที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในจังหวัดต่างๆบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง มีอาณาเขตตั้งแต่จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม/เป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนมากที่สุด จากกลุ่มชนหลายเผ่าพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในภูมิภาคนี้

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้รับวัฒนธรรมล้านช้างหรือวัฒนธรรมลาวมาตั้งแต่ครั้งปลายพุทธศตวรรษที่ 19³ ในสมัยกษัตริย์ล้านช้างคือ พระเจ้าฟ้ารุ่ง (พ.ศ.1896 - 1915) ซึ่งตรงกับช่วงเวลาการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ในสมัยนี้ดินแดนอีสานแบ่งดินแดนออกโดยไมตรีระหว่างกษัตริย์ทั้งสอง ดังความในพระราชสาส์นของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ถึงพระเจ้าฟ้ารุ่งว่า “เราหากเป็นพี่น้องกันมาแต่ขุนบรมโน้นเหมือนกัน เจ้ายากได้บ้านได้เมืองให้เอา...แต่เขตแดนดงสามเส้า (ดงพระยาไฟ) ไปจดภูพระยาพ่อและแดนเมืองนครไทยเกิด...”⁴

ดินแดนอีสานได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านช้างเรื่อยมา จนกระทั่งถึงสมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชขึ้นเป็นกษัตริย์ (พ.ศ.2091 - 2114) พระองค์ได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมายังเวียงจันทน์ เหตุครั้งนั้นทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายประชากรในอาณาจักรล้านช้างรวมเข้ามาถึงฝั่งไทย โดยตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ตามเมืองต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขงปัจจุบันได้แก่ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี นครพนมและอุบลราชธานี ในสมัยนี้พระองค์โปรดให้มีการทำนุบำรุงพุทธศาสนา โปรดให้สร้างตลอดจนบูรณะวัดวาอารามหลายแห่งบริเวณดินแดนทั้งสองฝั่งโขง⁵

ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ดินแดนอีสานเกิดการสร้างบ้านแปงเมืองครั้งใหญ่อีกครั้ง เมื่อแผ่นดินลาวได้ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยในสมัยพระเจ้าสุริยวงศ์ (พ.ศ.2321) กษัตริย์ของแคว้นหลวงพระบาง ไทยได้ปกครองลาวทั้งหมด รวมทั้งดินแดนในภาคอีสานที่เคยเป็นของลาวมาก่อน ได้แก่ บริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือทั้งหมด 16 เมือง⁶ การบาดหมางระหว่างขุนนางและกษัตริย์ คือกลุ่มของพระเจ้าผ้าวากับเจ้าโสมพระมิตร ซึ่งปกครองแคว้นเวียงจันทน์ (สมัยรัชกาลที่ 1) ทำให้มีการตั้งบ้านเรือนในดินแดนอีสานประมาณ

¹ กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. หน้า 54.

² สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2536). พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หน้า 161.

³ รัชช ปุณโณทก. (2531). ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว. หน้า 225-227.

⁴ ทองสีบ สุภมารค. (2528). พงศาวดารลาว. หน้า 53.

⁵ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2539). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 135.

⁶ สีลา วีระวงศ์ แปลโดยสมหมาย เปรมจิตต์. (2539). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 187-194.

พุทธศตวรรษ ที่ 24 เป็นต้นมา หรือสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งสมัย รัชกาลที่ 5 ได้เกิดเมืองต่างๆ ขึ้นมากกว่าร้อยเมือง มีการจัดแบบแผนการปกครองรวมทั้งจารีตประเพณี ตามวิธีการเมืองแบบโบราณของลาวคือตำแหน่งอาญาสี่ หรืออาชญาสี่ ควบคู่ไปกับจารีตและฮีดคลอง เมื่อ รัชกาลที่ 5 ได้ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ระเบียบการปกครองของกรุงเทพแทน¹

จากการที่ดินแดนอีสานแถบลุ่มแม่น้ำโขงได้รับอิทธิพลทางการเมืองจากล้านช้าง ประชาชนส่วนใหญ่ก็เป็นชุมชนเชื้อสายลาว ทำให้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างดินแดนทั้งสองฝั่งโขงมีความคล้ายคลึงกัน ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ จารีตประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนความเชื่อต่างๆ โดยเฉพาะดินแดนอีสานแถบ ลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่จังหวัดหนองคาย ได้ปรากฏหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุอยู่มากมาย โดยมี การพบศิลาจารึกมากกว่า 40 หลัก กระจ่ายอยู่ทั่วไปในเขต อีสานเหนือ² จะเห็นได้ว่าอิทธิพลของล้านช้าง ตั้งแต่ปลายสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้แพร่เข้ามาอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ในเขตจังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม ในส่วนของความเชื่อเรื่องนาค ก็เป็นหนึ่งในความเชื่อที่แสดงถึง ความสัมพันธ์ของคนในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยจากเดิมที่เป็นเพียงความเชื่อทางด้านนามธรรมของ ชนพื้นเมืองเดิมที่ได้อาศัยอยู่ในบริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นเมื่อกลุ่มชนเชื้อสาย ไทย-ลาว อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนอีสานตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ความเชื่อเรื่องนาคได้เข้ามา เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอีสานในด้านต่างๆ ได้แก่ ทางด้านพุทธศาสนา ชื่อสถานที่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ วรรณกรรม รวมทั้งพิธีกรรม เช่น พิธีลอยเรือไฟบูชาพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย พิธีบูชา พญาศรีสุทโธ จังหวัดอุดรธานี ด้วยเหตุนี้เป็นเหตุให้ความเชื่อเรื่องนาคมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชน อีสานในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีอำนาจควบคุมกลไกทางสังคมในชุมชนอีสานให้เป็นไปตามปกติ ความเชื่อ เรื่องนาคจึงปรากฏมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในประเทศไทยนั้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่า ได้มีการนับถือมาแล้วแต่ครั้งโบราณ จากการขุดพบภาชนะดินเผาลายขีดขูดและลายเขียนสีรูปสัตว์เลื้อย คลานที่บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี อายุประมาณ 3,600 ปี³ อาจเป็นหลักฐานที่แสดงว่าแต่เดิมภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของไทย โดยเฉพาะกลุ่มชนโบราณที่อาศัยอยู่บริเวณอีสานตอนบนมีคติในลัทธิบูชา นับถืองูมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คงมีการนับถือร่วมกันมากับการนับถือผีจนถึงสมัยปัจจุบัน⁴ โดย ที่มนุษย์รู้จักงูและนับถืองูเนื่องในพิธีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกับกบที่พบบนกลองมโหระทึก ซึ่งใช้ใน พิธีขอฝน

ความเชื่อในการบูชา นับถืองู จากแนวความคิดที่เป็นเพียงสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ได้ พัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อลัทธิทางพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ความเชื่อเรื่องนาคได้เข้ามาเป็นส่วน หนึ่งทางพุทธศาสนา นาคมีความศักดิ์สิทธิ์ขึ้น โดยถูกสร้างสรรคเป็นสัญลักษณ์ทางรูปธรรมปรากฏในงานทาง ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาที่พบเห็นได้โดยทั่วไป ในรูปแบบต่างๆ เช่น พระพุทธรูป นาคปรก ศิลปะทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-13 ณ เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์⁵

¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4. (2506). หน้า 341-342.

² ธวัช ปุณโณทก. (2531). ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว. หน้า 226.

³ ชิน อยู่ดี. (2516). วัฒนธรรมบ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์. หน้า 21.

⁴ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2538). แอ่งอารยธรรมอีสาน. หน้า 135.

⁵ สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2518). ศิลปะในประเทศไทย. หน้า 11.

ต่อมาเมื่อดินแดนอีสานได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมเขมร ประมาณพุทธศตวรรษ ที่ 12-18 / ความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นเทพบริวารของพระวิษณุ เครื่องประดับ ได้แก่สังวาลของพระอิศวร ดังที่ปรากฏใน คำฉันท์สังเวชนทหนึ่ง กล่าวไว้ว่า “น้อมประนมพระสยามภาวะญาณ เถลิงอุษะนนทิการ สังวาลอรุณจันทร์ ปิ่น จันทร”¹ นอกจากนี้จารึกจามที่เมืองมิเชินได้กล่าวถึงราชวงศ์เขมรไว้ว่า พราหมณ์เกาณทีนยะมาได้นางนาค โสมา สืบราชวงศ์เขมรสายจันทรวงศ์ต่อมา² ดังนั้นชาวเขมรจึงเชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของตน นาคจึงได้ ปรากฏในสถาปัตยกรรมของเขมรมาโดยตลอด

เมื่อศูนย์กลางอำนาจของขอมที่กัมพูชาล่มสลายลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 อันเป็นช่วง ปลาย ศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร³ อิทธิพลวัฒนธรรมของล้านช้างได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่ ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา และมีอิทธิพลต่อความเชื่อในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา อิทธิพลของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำ โขงได้รับความเชื่อมาจากลาว โดยเจ้าผู้ครองนครในสมัยนั้นได้สร้างวรรณกรรมให้นาคมีหน้าที่ในการสร้าง บ้านเมือง รักษาคุณธรรมของผู้คนในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องนาคจึงมีอิทธิพลต่อสังคม อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ในประวัติการสร้างเมืองหลวงพระบางและบริเวณในภาคอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่ จังหวัดหนองคาย กล่าวว่า มีนาคสิงสถิตคอยพิทักษ์รักษาเมืองอยู่⁴ ส่วนในพงศาวดารล้านช้างปริเฉทที่ 1 กล่าวว่านาคเป็นผู้สร้างเมืองเวียงจันทน์และดินแดนบางส่วนในจังหวัดหนองคาย แล้วเรียกบริวารมาปกป้อง รักษาเมืองรวม 14 คน เป็นนามมงคลว่า “ล้างสอง หนองสาม ล้างสี่ ศรีห้า”⁵ จากการแต่งตั้งตำแหน่งนาคเป็น “ล้างสี่ ศรีห้า” เพื่อรักษากฎผู้กระทำผิดสี่ตอ ความเชื่อเรื่องนาคจึงมีความสำคัญเป็นสัญลักษณ์ในการรักษา กฎระเบียบในสังคมดินแดนอีสานและล้านช้างให้เป็นปกติ-

โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสาน นับได้ว่ามีผลต่อความเชื่อเรื่องนาคของ ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยได้รับความเชื่อมาจากเรื่องผาแดง นางไอ่ ที่กล่าวถึงการกำเนิดของหนอง หานหลวงในจังหวัดสกลนคร⁶ เป็นที่มาของประเพณีบุญบังไฟ ส่วนความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวข้องกับพุทธ ศาสนาได้รับมาจากความเชื่อในตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม เป็นต้นเค้าเรื่องราวความเชื่อเรื่อง นาคในชุมชนอีสานและลาวโดยตรง โดยนาคก่อให้เกิดแม่น้ำสายต่างๆ อาทิแม่น้ำโขง (ของ) แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำงึม แม่น้ำชี แม่น้ำมูล และแม่น้ำน่าน เป็นต้น ส่วนเรื่องการขุดควักแม่น้ำของนาคได้มีปรากฏตรง กันในตำนานอื่นๆ เช่น ตำนานสุวรรณโคตมา⁷ ตำนานสิงหนวัติกุมาร⁸ และตำนานพื้นเมืองของเมืองคำหลี่⁹

¹ เสฐียรโกเศศ. (2503). เมืองสวรรค์มีสาเกตเวทดา. หน้า 202.

² Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. AmericanPhilosoPhical Society. p 58.

³ สันติ เล็กสุขุม. (2538). รายงานสำรวจศิลปลาวในประเทศไทย. หน้า 5.

⁴ กรมศิลปากร. (2507). ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 9. หน้า 34.

⁵ สิทธิพร ณ นครพนม. (กุมภาพันธ์ 2538). "พญานาคแม่น้ำโขง," ศิลปวัฒนธรรม. 16(4) : 85.

⁶ พระยาประจันตประเทศธานี. (2533). พงศาวดารเมืองสกลนคร. หน้า 4-6.

⁷ กรมศิลปากร. (2504). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72. หน้า 5-9.

⁸ กรมศิลปากร. (2516). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. หน้า 54-56.

⁹ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (มิถุนายน 2532). "เรื่องของนาคที่เมืองคำหลี่," เมืองโบราณ. หน้า 51.

ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังคงมีพัฒนาการสืบต่อทางด้านวัฒนธรรมมาโดยตลอด ชาวไทยในภูมิภาคอีสานนั้นส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อพยพจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เข้ามาตั้งภูมิลำเนาในภาคอีสานในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อันเนื่องมาจากผลของสงคราม ชุมชนเหล่านี้ได้รับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงมาโดยตลอด โดยมีอาณาจักรล้านช้างเป็นศูนย์กลาง ควบคู่ไปกับการสืบทอดวัฒนธรรมอีสานของไทย ความเชื่อเรื่องนาคได้ปรากฏในวิถีชีวิตของชุมชนอีสาน โดยที่มีรูปแบบร่วมกันกับความเชื่อเรื่องนาคของชาวลาว เช่น นาคที่ปรากฏในศิลปกรรมลุ่มแม่น้ำโขง เช่น คันทวย ช่อฟ้า ราวบันได ฯลฯ หรือ พิธี“ฮตสรง” อันเป็นประเพณีทางพุทธศาสนาที่พบในชุมชนอีสาน การขมวดชายสบงของพระทางอีสาน และการปลุกเอือน (เรือน) ที่จะต้องมีการดู “นาควัน” และ “นาคเดือน” ในการกำหนดวันเข้าครอบครองพื้นที่ตลอดจนเกณฑ์อาราธนา หรือ พิธีกรรม² ในการดูนาคให้น้ำ นาคจึงเปรียบเป็นสัญลักษณ์ในการเป็นเจ้าที่เจ้าแผ่นดินและนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์แก่วิถีชีวิตในชุมชนอีสาน ปัจจุบันชุมชนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงจะมีพิธีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาพญานาค ที่ปฏิบัติกันเป็นจารีตประเพณี เช่น ประเพณีฮตสับสอง คือ บุญสว่างเอื้อไหล เอื้อไฟ (สว่างเอื้อบูชาพญานาค 15 ตระกูล) จะกระทำในเดือนสิบสองหรือเดือนพฤศจิกายน โดยมีการแข่งเรือเพื่อบูชาพญานาคในลุ่มแม่น้ำโขง ดังคำกลอนที่แปลความหมายได้ว่า ในเดือนสิบสองเมื่อลมหนาวเข้ามาเยือน ในเดือนนี้จะมีการแข่งเรือและมิงานมโหสพ เพื่อบูชาพญานาค ทั้ง 15 ตระกูล โดยให้ทุกบ้านทำกันบูชา เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข

เดือนสิบสองมาแล้วลมวอยหนาวสิ้น
ในเดือนนี้เพิ่นว่าให้ลงทอดพายเอื้อ
ชื่อว่าอุซุพะนาโคเนาในพื้นแผ่น
ให้ทำทุกบ้านบูชาท่านนาโค
กลางเว็นกลางคืนให้ระงมกันขับเสพ

เดือนนี้หนาวสะบัดน้ำคือแก้แต่หลัง
ช่วงกันบูชาพญานาค นาคเนาในพื้น
สิบห้าตระกูลบอกไว้บูชาให้ส่งสะการ
แล้วลงมโหสพดอมขึ้นชมกันเล่น
จึงสิสุขอยู่สร้างสบายเนื่ออยู่เย็น...³

นอกจากนี้ในปัจจุบันยังมีความเชื่อเรื่องนาค ยังได้ปรากฏในพิธีกรรมอื่นๆ อีก เช่น ประเพณีงานบุญบั้งไฟ งานบุญพระเวส (พิธีแห่พระอุปคุต) งานบุญฮตสรงและพิธีลอยเอื้อไฟบูชาพญานาค ส่วนในการเล่นพื้นเมือง เช่น รำตึงครกตึงสาก รำตึงถวาย รำศรีโคตรบูรณ เป็นต้น ดังนั้น ในปัจจุบันความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังมีบทบาทสำคัญทำให้เกิดประเพณีและพิธีกรรมในจังหวัดต่างๆ ของดินแดนอีสาน เช่น บั้งไฟพญานาคและการลอยเอื้อไฟบูชาพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย โดยมีส่วนทำให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในดินแดนอีสานเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบันชุมชนอีสานโดยเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำโขง ต่างก็ให้ความสำคัญร่วมมือในการจัดกิจกรรม ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาคในระดับอำเภอและจังหวัดเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รายได้จากการท่องเที่ยวในดินแดนอีสานเพิ่มมากขึ้น

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่า ความผูกพันของนาคกับชาวอีสานและชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงเป็นความผูกพันที่ลุ่มลึก แทรกซึมอยู่ในสายเลือดของลูกแม่น้ำโขง ที่มีนาคคอยปกป้องดูแลผู้คนสองฝั่งโขงมาโดยตลอด ดังคำกล่าวของชาวลุ่มแม่น้ำโขง ที่ว่า “โขงขาดนาค ข้าวขาดฝน คนก็สิ้นใจ” ดังนั้น ความเชื่อเรื่องนาค

¹ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2537). น้ำบ่อเกิดแห่งอารยธรรม. หน้า 9.

² สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2505). ประเพณีต่างชาติ และเรื่องน่ารู้. หน้า 508.

³ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2520). ของดีอีสาน. หน้า 156.

เปรียบเทียบเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้ปรากฏตัวผ่านรูปแบบวัฒนธรรมทางด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านวรรณกรรม พิธีกรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรมและหัตถกรรม การศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ควรศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาคที่มีอิทธิพลต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากชุมชนอีสานส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากลาว ตลอดจนได้ปรากฏหลักฐานทั้งทางด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาคสืบเนื่องมากระทั่งถึงปัจจุบัน โดยผู้ศึกษาให้ความสำคัญศึกษาจากพงศาวดาร ดำนันทินาน พินบ้านและประเพณี ตลอดจนโบราณสถานและโบราณวัตถุเป็นสำคัญ โดยมีการใช้หลักฐานทาง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีตรวจสอบดังที่ ธิดา สาระยา¹ เรียกแนวทางการศึกษานี้ว่าการมองประวัติศาสตร์โดยผ่านตำนานนิทานท้องถิ่น เรื่องเล่าจากปากชาวบ้านซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ที่มองจากภายใน

¹ ธิดา สาระยา. (2529). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. หน้า 26-27.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องนาคในปัจจุบันยังมีไม่มากนัก โดยมากผู้ศึกษาจะศึกษาทางด้าน วรรณกรรม และ มนุษยวิทยา การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ยังไม่มีปรากฏ ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวกับนาค ได้แก่

งานของ พิเชฐ สายพันธ์ "นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย" วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ศึกษาให้เห็นแนวความเชื่อนาคาคติ ทางด้านมานุษยวิทยา วิเคราะห์พิธีบูชาพญาสัตตนาคา ที่เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2500 ที่ อ.ธาตุพนม จ. นครพนม โดยศึกษาสัญลักษณ์ในพิธีกรรมสัมพันธ์กับกระบวนการทางสังคม เนื่องจากพิธีบูชาพญาสัตตนาคา เป็นพิธีกรรมที่ได้นำ "นาค" เข้ามา เป็นสัญลักษณ์หลักในพิธี วิจัยจาก "มุนมิ่ง" มรดกทางวัฒนธรรม อีสานในอดีต ที่แสดงให้เห็นว่านาคเป็นสัญลักษณ์ที่มีความโดดเด่น ในวัฒนธรรมอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

งานของ ยมโดย เพ็งพงศา "ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี" ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521 ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด เรื่องครุฑและ นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี วิเคราะห์เรื่องครุฑและนาค ในแง่ต่างๆ จากมหาภารตะและคัมภีร์ปุราณะ ฉบับต่างๆ และจากพระไตรปิฎก และชาดกภฎฐกถา สะท้อนให้เห็นความรู้ทางวัฒนธรรมอินเดีย ที่เข้ามามี อิทธิพลในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศิลปกรรมไทย

งานของ อรพิมพ์ บุญอาภา "นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี" ปริญญาอักษรศาสตร มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร 2523 ศึกษาเรื่องของนาคที่ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤต และบาลี ทั้งในมหากาพย์ วรรณคดีประเภทนิทานและนาคกับพระพุทธเจ้าในวรรณคดีชาดกต่างๆ

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาถึงที่มาของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาถึงพัฒนาการความเชื่อเรื่องนาค ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง
3. เพื่อศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาค ที่มีผลต่อวิถีชีวิตในด้านต่างๆ ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้เข้าใจถึงที่มาของความเชื่อเรื่องนาค ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลาย พุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน
2. ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง และบริเวณที่ใกล้เคียง

3. ทำให้ทราบถึงอิทธิพลความเชื่อเรื่องนาค ที่มีต่อวิถีชีวิตในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาค ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยเริ่มตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยกำหนดขอบเขตของการศึกษาความเชื่อเรื่องนาคตั้งแต่ชุมชนชาวอีสานส่วนใหญ่ในปัจจุบันซึ่งเป็นเชื้อสายของชาวล้านช้างได้อพยพเข้ามาตั้งบ้านเมืองอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดหนองคาย อุตรธานี สกลนคร และนครพนม โดยใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีตรวจสอบความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพงศาวดารตำนานและนิทานพื้นบ้าน เช่น พงศาวดารล้านช้าง ตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัติกุมาร และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนศึกษาถึงความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในโบราณสถาน โบราณวัตถุ และงานศิลปกรรมต่างๆ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

1. ศึกษาจากเอกสารชั้นต้น
2. ศึกษาจากเอกสารชั้นรอง
 - 2.1 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง
 - 2.2 วรรณกรรมทางพุทธศาสนา
 - 2.3 ภาพถ่าย
3. ศึกษาจากโบราณสถาน โบราณวัตถุ และสัมภาษณ์จากผู้รู้และวิทยากรในท้องถิ่น

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. ศูนย์สิรินธรวิทยา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
2. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏ จังหวัดอุดรธานี
3. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี
4. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม จังหวัดนครพนม
5. วัดพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย
6. สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุดรธานี หนองคาย นครพนม
7. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
8. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
9. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
10. หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
11. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร ท้าวพระ และสนามจันทร์
12. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
13. ศูนย์มนุษยวิทยาสรินธร

บทที่ 1

ความเป็นมาและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนา

งูเป็นสัตว์ที่สามารถพบเห็นได้ตามธรรมชาติ มาตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ด้วยลักษณะพิเศษทางกายภาพ ที่แตกต่างจากสัตว์ชนิดอื่น เป็นสัตว์ที่มีพิษ สามารถทำอันตรายมนุษย์จนถึงแก่ความตายได้ และสามารถอาศัยอยู่ได้ในทุกสภาพภูมิประเทศ ทั้งบนบก ในน้ำและใต้ดิน โดยเฉพาะจะอยู่กันอย่างชุกชุม ในบริเวณที่เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ มีความชุ่มชื้นตามแหล่งน้ำต่าง ๆ เมื่อมนุษย์ขาดความรู้ ความเข้าใจ หวาดกลัวในภัยอันตรายที่จะได้รับจากงู ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ จึงได้คิดหาทางแก้ปัญหา หลบเลี่ยงจากอันตรายที่ได้รับจากงู โดยมีความเชื่อว่าหากสามารถทำให้งูพึงพอใจ โดยการบวงสรวงบูชา เช่นเดียวกับการบูชาเทพเจ้าที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าแห่งลม เทพเจ้าแห่งไฟ ฯลฯ ก็จะช่วยให้งูไม่มาขบกัดทำอันตรายมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงมีลัทธิบูชางูเกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่ก็เป็นเพียงการบวงสรวงบูชางู เพื่อความปลอดภัยเท่านั้น

ความเชื่อในลัทธิบูชางูของชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เริ่มมีการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดไปจากเดิม เมื่อมนุษย์มีการรวมกลุ่มทางสังคม มีการเพาะปลูกเพื่อยังชีพ งูอันเป็นสัตว์ที่มนุษย์รู้จักคุ้นเคย โดยจะปรากฏให้เห็นชุกชุมตามแหล่งน้ำและพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ งูจึงมีความสัมพันธ์กับแหล่งน้ำ ที่เป็นปัจจัยที่สำคัญในการเพาะปลูก ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีความเชื่อว่า พื้นที่ที่งูบางชนิดอาศัยอยู่ เป็นพื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูก เนื่องจากงูดินที่อาศัยอยู่ในดินมีส่วนช่วยทำให้ดินร่วนซุย อีกทั้งงูยังช่วยกำจัดสัตว์ เช่น หนู ที่เป็นศัตรูสำคัญในการเพาะปลูกพืช ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงเล็งเห็นถึงคุณประโยชน์ที่ได้รับจากงู อันมีส่วนสำคัญในการเพาะปลูกพืช มนุษย์จึงได้ผสมผสานความเชื่อในลัทธิบูชางูที่มีมาแต่เดิม เข้ากับแนวความคิดที่ได้รับเข้ามาใหม่ งูได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์และความเกี่ยวข้องกับสังคมเกษตรกรรมมาโดยตลอด

1. ความเชื่อพื้นฐานที่เกี่ยวข้อง

เมื่อมนุษย์มีการรวมกลุ่มทางสังคมเป็นชุมชนเมือง มีอารยธรรมเป็นของตนเองในสมัยประวัติศาสตร์ มีความคิดในการสร้างสรรค์ความเชื่อเรื่องงู ที่แต่เดิมเป็นเพียงนามธรรมขึ้นมาเป็นรูปธรรม สังคมในสมัยประวัติศาสตร์ยุคโบราณ ยังให้ความสำคัญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น ประชากรมีจำนวนมากขึ้น ผลผลิตทางการเกษตร จึงต้องผลิตเพิ่มมากขึ้น เพื่อการยังชีพ แลกเปลี่ยนซื้อขายกับสังคมอื่น ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงสร้างขวัญกำลังใจ โดยการสร้างรูปเคารพที่มีความเกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก โดยมีความเชื่อว่ารูปเคารพเป็นตัวแทนของเทพเจ้า ที่สามารถบันดาลความอุดมสมบูรณ์ และช่วยเพิ่มผลผลิตให้พืชพันธุ์ธัญญาหารได้ ความเชื่อเรื่องงูที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์¹ ได้พัฒนาการมาเป็นเทพเจ้าของชุมชนเกษตรกรรมในสมัยโบราณ เช่น เทพดีมีเตอร์ (Demeter) หรือเทพแห่งเมล็ดข้าวสาลี ที่เปรียบเป็นเทพมารดา (The Goddess Mother) ที่บันดาลเมล็ดข้าวสาลีมาให้มวลมนุษย์ เช่นเดียวกับอารยธรรมกรีกและโรมัน¹ ความเชื่อเรื่องงูเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์นี้ ในอารยธรรม

¹ พูลสุข เตมียานนท์. (2533). เทพเจ้ากรีก โรมัน. หน้า 4.

ของอียิปต์โบราณ มีความเชื่อที่เกี่ยวกับงูว่าเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์เช่นเดียวกัน ได้แก่ เทวี เรนนูเทต (Renenutet) เป็นสัญลักษณ์แทนเพศแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูทารกและเป็นเทพีผู้พิทักษ์เนื้ออยู่ยง¹

ความเชื่อเรื่องงูที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ นอกจากปรากฏในอารยธรรมของดินแดนต่าง ๆ ในสมัยโบราณที่กล่าวมานี้ ตามหมู่เกาะต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยแหล่งน้ำในการทำมาหากินและดำรงชีวิต งูจึงมีความสำคัญนิยมปรากฏในตำนานและนิทานพื้นเมือง โดยมีความเชื่อว่างูมีหน้าที่ในการควบคุมปริมาณฝน ซึ่งมีผลต่อความเจริญเติบโตและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร อีกทั้งบันดาลพืชผลและอาหารมาหล่อเลี้ยงมวลมนุษย์ ด้วยเหตุนี้จึงเปรียบเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับน้ำ เช่น ความเชื่อที่เกี่ยวกับงูของพวกนอร์ธ หรือพวกชาวเหนือ ที่เรียกกันว่าไวคิง ซึ่งเป็นชนเผ่าโบราณที่มีท้องถิ่น อยู่เหนือเกาะบริเตนบริเวณแถบขั้วโลกเหนือ ได้แก่ กลุ่มประเทศที่เรียกว่า นอร์ดิค ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8 คนเหนือ (North) หรือพวกไวคิง⁴ เป็นกลุ่มชนที่มีความชำนาญในการเดินเรือทะเลและเป็นชนชาติที่ดำรงชีวิตใกล้น้ำ มีความเชื่อว่ามีงูยักษ์อาศัยอยู่ ดังนั้นชาวไวคิงจึงนิยมทำหัวเรือเป็นรูปงูยักษ์⁵ ชาวไวคิงมีความเชื่อว่างูยักษ์หรือมังกรเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ความศักดิ์สิทธิ์และความตาย

ความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์นี้ เป็นที่นิยมสืบเนื่องมาโดยตลอด ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นเมืองของชุมชนทั่วโลก อาทิ ในตำนานของชาวแอฟริกัน มีตำนานความเชื่อที่เกี่ยวกับงูสายรุ้ง โดยมีความเชื่อว่างูสายรุ้งสามารถเดินทางผ่านกาลเวลา ก่อกำเนิดแม่น้ำทะเลสาบและโพรงใต้ดินที่เป็นทางเดินของน้ำ การเดินทางของงูสายรุ้งบนท้องฟ้า เปรียบเสมือนรุ้งกินน้ำที่ทอดยาวไปสู่สรวงสวรรค์ ด้วยลักษณะของการเคลื่อนที่เหมือนระลอกคลื่นในทะเล ยังแสดงให้เห็นว่างูมีพลังอันยิ่งใหญ่ ต่อเนื่องกันไปเหมือนระลอกคลื่นในมหาสมุทร มนุษย์จึงมีความเชื่อว่าการขุดตัวเป็นวงกลมของงูเปรียบเสมือนพลังงานที่หมุนเวียนอยู่รอบโลก ด้วยเหตุที่งูมีพลังงานอันยิ่งใหญ่ มนุษย์จึงมีความเชื่อว่างูเป็นผู้ขุดสร้างแม่น้ำ หากงูหยุดที่ใดที่นั้นก็เกิดเป็นภูเขาขึ้น เป็นเหตุให้เกิดแม่น้ำและภูเขาขึ้นมากมายบนพื้นโลก⁶ ด้วยเหตุที่มนุษย์มีความเชื่อว่างูเป็นผู้ขุดสร้างแม่น้ำ งูจึงเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าของชุมชนต่าง ๆ เช่น เทพเจ้าเคทซัลโคลล์ (Quetzalcoatl) ที่หมายถึงงูน้ำหรือนกน้ำของชาวมายา ในดินแดนอเมริกากลาง โดยมีความเชื่อเทพเจ้าเคทซัลโคลล์ ถือกำเนิดมาจากน้ำในท้องงูใหญ่ ชาวมายาเชื่อว่าเป็นเทพแห่งการสื่อสารและนำเมล็ดพันธุ์ข้าวโพดมาให้มวลมนุษย์⁷ ดังนั้นในงานศิลปกรรมของชาวมายามักนิยมปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวกับงู เข้าไปเกี่ยวข้องกับตัวเสมอ⁸ เช่น รูปปั้นแกะสลักจากหินเป็นรูปงูหางกระดิ่ง ที่แสดงลักษณะ

¹ Philip Mayerson. (1971). *Classical Mythology in Literature, Art, Music*. p 105.

² Robert Graves. (1968). *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. p 38.

³ Roslyn Poignant. (1985). *Oceanic and Australasian Mythology*. p 88-91.

⁴ Holger Arbman. (1961). *The Viking*. p 28.

⁵ Howard La Fay. (1972). *The Viking*. p 35.

⁶ Parrinder Geoffrey. (1982). *African Mythology*. p 24-26.

⁷ Mary, Ellen & Miller. (1985). *The Art of Mesoamerica from Olmec to Aztec*. p 75.

⁸ Claude Baudet. (1992). *Lost Cities of the Maya*. p 106.

ของการขุดตัว¹ หรือรูปสลักบนศิลาหิน ที่แสดงถึงเทพเจ้าสุริยันโตนาติอุย (Tonatiuh) ที่สร้างขึ้นโดยใช้หิน เหล็กไฟและขวานหินสกัด แสดงรายละเอียดที่มีอักษรภาพและรูปงูใหญ่สองตัว โอบล้อมรอบเทพสุริยันโตนาติอุย (Tonatiuh)²

นอกจากมนุษย์จะมีความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ที่บันดาลพืชพันธุ์ธัญญาหาร อันเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์แล้ว งูยังมีผลต่อการเพิ่มผลผลิตของพืชพันธุ์ธัญญาหาร รวมไปถึงความเชื่อที่เกี่ยวกับการดำรงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ งูจึงเปรียบเป็นสัญลักษณ์ของการก่อกำเนิดชีวิตใหม่ โดยมีการพัฒนาการมาจากการเรียนรู้ ในลักษณะการดำรงชีวิตในการลอกคราบของงูและลักษณะรูปร่างของงู ที่คล้ายคลึงกับอวัยวะเพศชาย ดังนั้นสัญลักษณ์ของงูจึงหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ในการให้กำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ด้วย ดังที่ปรากฏในความเชื่อเรื่องงูของชาวพื้นเมืองในประเทศออสเตรเลีย ที่มีความเชื่อเกี่ยวกับงูสายรุ้งว่าลักษณะการขุดตัวของงูยักษ์ ที่คดโค้งไปมาเปรียบเสมือนทางผ่านของวิญญาณ เข้าสู่ครรภ์ของเพศหญิง ในการกลับมาเกิดใหม่ เช่น ภาพเขียนที่สลักบนแผ่นหิน แสดงให้เห็นถึงการเดินร่ำของคู่หญิงสองคน ในขณะที่ฝนกำลังจะตกลงมา เพื่อเป็นการบวงสรวงให้งูใหญ่พึงพอใจ งูใหญ่ก็จะบันดาลทารกให้มาเกิดในครรภ์หญิง³

ความเชื่อเรื่องงูที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ความอุดมสมบูรณ์และการให้กำเนิดชีวิตที่กล่าวมานี้ ในดินแดนตะวันออกไกล อันได้แก่อารยธรรมจีน ซึ่งเป็นต้นแบบของความเชื่อที่เกี่ยวกับงูหรือนาคราชซึ่งโลกตะวันออก นับได้ว่าเป็นชนชาติโบราณ ที่มีความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับงูเป็นของตนเองมาแต่ครั้งสมัยโบราณแล้ว โดยได้ปรากฏหลักฐานความเชื่อที่เกี่ยวกับงู มาตั้งแต่ครั้งสมัยหินใหม่ เมื่อมนุษย์รู้จักการเพาะปลูกและสร้างสรรค์ภาษาที่ใช้ในกิจกรรมต่างๆ ขึ้นนั้น ได้ปรากฏลวดลายภาพเขียนสีรูปงูบนภาชนะดินเผา รูปงูที่ปรากฏบนกลองมโหระทึก หรือแม้กระทั่งภาพเขียนสีของมนุษย์ถ้ำที่มีภาพงู ตลอดจนภาพของสัตว์ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ ที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกับความเชื่อที่เกี่ยวกับงูทั่วโลก โดยชาวจีนมีความเชื่อเกี่ยวกับงูใหญ่หรือมังกร ว่าเป็นตัวแทนของพลังลึกลับทางธรรมชาติ สามารถบันดาลลม ฝน และสภาพภูมิอากาศได้ โดยมีความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของความชุ่มชื้น ดังคำกล่าวของหวังฟู ที่ว่า

เมื่อถึงเวลาที่ฝนจะต้องตกมังกรจะคำราม เสียงนั้นจะดังเหมือนระฆังทองแดงน้ำลายของมังกรจะมีกลิ่นหอมนานาชนิด ลมหายใจจะกลายเป็นเมฆมาห่อหุ้มลำตัวของมัน บางครั้งจะเห็นหางและ อุ้งเล็บของมันโผล่ขึ้นมากลางทะเลสาบหรือแม่น้ำ แต่ไม่เคยมีใครเคยเห็นหน้าของมังกร ในช่วงฤดูร้อนหลังเดือนเดือนสี่ เหล่ามังกรจะแบ่งเขตกันอยู่ เป็นสาเหตุให้แต่ละท้องถิ่น มีภูมิอากาศต่างกัน กล่าวคือ ถ้าฝนตกพริ้วๆ นั้นแหละคือฝนจากสวรรค์ ส่วนฝนที่ตกหนักฟ้าคะนองเป็นฝนที่เกิดจากอำนาจของมังกร...⁴

¹Blizabeth Baquedano. (1984). *Aztec Sculpture*. p 46.

²Colin M.C. Ewan. (1994). *Ancient Mexico in The British Museum*. p 59.

³*The Wching Stones of The Outcasttribe : Aboriginal Culture Abroad*. (1998). p 9-11.

⁴ดร.สวิน จิตติเดชารักษ์. (กุมภาพันธ์ 2531). "มังกรศิลปะจากจินตนาการ," *สารคดี*. 36(3) : 130.

รูปร่างลักษณะของมังกร ตามความเชื่อของชาวจีนและชาวตะวันออกไกลนั้น มีความเชื่อว่ามังกร สืบเชื้อสายมาจาก จระเข้ ตั๊กแตน ม้า หมู และเมฆ โดยเชื่อว่าแต่แรกมังกรตัวยาวและมีเกล็ด ไม่มีขา หาง เล็บ และเขา ตัวมีลายขมเป็นกุ่มคล้ายลายงู ร่างเดิมมังกรเป็นงูที่เป็นสัญลักษณ์ประจำเผ่าของมนุษย์ ในชนเผ่าโบราณต่างๆ เช่น เผ่าชนหูในภาคเหนือ เผ่าชนเยวี่ในภาคใต้และเผ่าชนซันเหมียว ก็ล้วนแต่บูชามังกร ถือว่าตนเองเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากมังกร ความเชื่อในการบูชาสัญลักษณ์ประจำเผ่าที่เป็นมังกร เชื่อกันว่าเป็นผลิตผลของสังคมมาตารีปัตย์ (Matriarchal Society) หรือสังคมแม่เป็นใหญ่ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษร่วมของเผ่า ต่อมาเมื่อมังกรกลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นบรรพบุรุษของวีรชนหรือผู้นำคนใดคนหนึ่ง ว่าถือกำเนิดมาจากมังกร เช่น พระเจ้าเหียนตี้ พระเจ้าเหยาตี้ มังกรจึงได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ของสังคมแบบปิตาธิปัตย์ (Patriarchal Society) หรือสังคมพ่อเป็นใหญ่ ซึ่งตรงกับช่วงปลายสมัยวัฒนธรรมหยางเสา หรือช่วงสมัยพระเจ้าเหียนตี้ พระเจ้าเหยาตี้ มังกรจึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของสังคมแบบปิตาธิปัตย์ (Patriarchal Society) หรือสังคมพ่อเป็นใหญ่ ตรงกับช่วงปลายสมัยวัฒนธรรมหยางเสาและช่วงสมัยวัฒนธรรมหลงชาน¹

จากการขุดสำรวจพระราชวังโบราณ ในสมัยราชวงศ์ซางของจีน เมื่อประมาณ 2000 ปี ก่อนคริสตกาล นักโบราณคดีจีนได้พบกระดูกของสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีขนาดใหญ่จมอยู่ใต้ซากวังมากมาย ซึ่งชาวจีนมีความเชื่อว่าเป็นกระดูกมังกร (Oracle Bones) ที่สมัยนั้นนิยมใช้ในการเสี่ยงทาย มีความเชื่อว่าจะช่วยในการรักษา ว่าเป็นยาอายุวัฒนะ เคยมีการขุดถ้าโจวกุเตียน (Chou Kon Tien) ที่เป็นแหล่งโครงกระดูกของมนุษย์ปักกิ่งโดยชาวจีนเชื่อว่าเป็นกระดูกมังกร แล้วนำกระดูกนั้นมาจำหน่ายในร้านขายยา ทำให้โครงกระดูกมนุษย์ปักกิ่งถูกทำลายเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในบรรดาสัตว์เลื้อยคลาน 369 ชนิด ชาวจีนถือว่ามังกรเป็นใหญ่ที่สุด จากความยิ่งใหญ่และทรงอำนาจของมังกรนี้เอง มังกรจึงถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์แทนจักรพรรดิของจีน โดยมาจากตำนานที่กล่าวว่า ในครั้งที่ยวี่ ได้แก้ไขปัญหาคาการท่วมของแม่น้ำเหลือง ได้มีมังกรขึ้นมาช่วยแก้ไขปัญหา โดยใช้หางวัดระยะทางช่องทางระบายน้ำ หลังการขึ้นครองราชย์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจักรพรรดิจีนได้ใช้รูปมังกร เป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจบนเสื้อคลุมของพระองค์และมีความเชื่อที่ว่าจักรพรรดิจีนสืบเชื้อสายมาจากมังกร เช่น ฮองเต้หลิวปัง แห่งราชวงศ์ฮั่น ที่กล่าวว่าก่อนที่จะเกิดนั้น พระชนนีของพระองค์ฝันว่าได้ร่วมรักกับมังกร ดังนั้นจักรพรรดิของจีนจึงใช้คำว่า "หลง" เป็นราชาศัพท์ที่ใช้เฉพาะกับจักรพรรดิของจีน อาทิ เช่น หลงเหียน (หน้ามังกร) หลงถี้ (ร่างมังกร) หลงเผา (เสื้อมังกร) หลงฉวง (เตี้ยมังกร)²

ตามความเชื่อของชาวจีนนั้น ในบรรดาสัตว์มงคลต่างๆ มังกรถือได้ว่าเป็นสัญลักษณ์สัตว์มงคลชนิดหนึ่ง มีหน้าที่บันดาลให้ฝนตก ในสมัยราชวงศ์ฮั่น ประชาชนจะประกอบพิธีกรรม สวดมนต์อ้อนวอนแก่พญามังกรให้ฝนตกลงมา ตามความเชื่อของชาวจีนนั้น ราชามังกร เป็นเทพองค์หนึ่ง ที่มีร่างกายเป็นมนุษย์ มีศีรษะเป็นมังกร มีเสื้อคลุมยาวสวมใส่ มองดูเหมือนพระราชที่สง่างาม มีวังอาศัยอยู่ภายใต้ก้นทะเล มีความเป็นอมตะมักต่อสู้กับเทพที่เป็นวีรบุรุษองค์ต่างๆ เช่น เทพนาจา (Ne Zha) นอกจากนี้ชาวจีนเชื่อว่ามีราชามังกรคอยปกป้องทิศต่างๆ 4 ทิศ ได้แก่ Ao Guang อยู่ทางทิศตะวันออก Ao Qin อยู่ทางทิศตะวันตก Ao Run อยู่ทางทิศใต้ Ao Shun อยู่ทางทิศเหนือ³

¹ มุยจิง เจษฎาพรพันธ์. 3,12 (มีนาคม 2542). "เรื่องเล่าจากศิลปภาพพุทธรูปจีน," ใน สารกรมศิลปากร. หน้า 23

² สมบัติ พลายน้อย. (2531). มังกร. หน้า 56.

³ Brian p. Katz. (1997). *Deities and Demons of the far east*. p 36-37.

ในสมัยราชวงศ์ซ่งหรือซ้อง (พ.ศ.1503-1822) ประมาณศตวรรษที่ 11 ชาวจีนมีความเชื่อว่ามังกรมี เขาเหมือนกวาง หัวเหมือนอูฐ ตาเหมือนงู คอเหมือนงู ท้องเหมือนหอยแครงใหญ่ เกล็ดปลาหลีฮื้อ (ปลาตะเพียน) กรงเล็บอินทรี อุ้งเท้าเสือ หูเหมือนหนูว มีครีบ 18 ครีบ ครีบบนหัวจะเรียงเหมือนสันเขา หัวโหนก และใต้คางเกล็ดย้อนกลับ มีหนวดข้างๆปาก ใต้คางมีไข่มุก และเครา หูไม่ได้ยินเสียง ลมหายใจที่พ่นออกมา มีลักษณะเป็นเมฆ น้ำ ไฟ เสียงดังเหมือนฆ้อง¹ มังกรจีนมักจะอาศัยอยู่กลางทะเลลึกที่อุดมไปด้วยไข่มุก ประจำอยู่ตามทิศต่างๆ คือ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก ทิศตะวันตกและทิศใต้ มังกร สามารถที่จะอาศัยอยู่โพรงใต้ดิน เช่น ในนิยายพงศาวดารจีน ในครั้งที่ฮ่องเต้ได้สั่งให้ขุดคลองนั้น ได้ขุดไปถูกโพรงที่อยู่ของมังกรเข้า เป็นเหตุให้มังกรโกรธมากที่ถูกรบกวนมังกรจึงบันดาลให้เกิดน้ำท่วมเมือง มังกรตามความเชื่อของจีนนั้น แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ หลง เป็นมังกรที่มีอำนาจมากที่สุด อาศัยอยู่บนฟ้า หลี เป็นมังกรที่ไม่มีเขาอาศัยอยู่ในทะเล และเจียวเป็นมังกรที่มีเกล็ดเต็มตัว อาศัยตามหนองน้ำและถ้ำบน เขา²

ส่วนในสมัยราชวงศ์ซ่งนั้น มังกรมีความสำคัญที่เกี่ยวกับจักรพรรดิ ที่เป็นสัญลักษณ์ประกอบเครื่องยศและเหรียญตราของข้าราชการสำนัก ดังนี้ มังกร 5 เล็บ ใช้เป็นสัญลักษณ์ของจักรพรรดิ มังกร 4 เล็บ ใช้เป็นสัญลักษณ์ของเจ้าฟ้าและเชื้อพระวงศ์ ส่วนมังกร 3 เล็บ ใช้สำหรับบุคคลธรรมดา เมื่อมังกรเป็นเจ้าแห่งสวรรค์และเป็นพาหนะของเทพเจ้ามังกร

จากที่กล่าวมานี้ มังกรจึงเป็นสัตว์มงคลที่ชาวจีนนิยมในงานทางด้านจิตรกรรมและสถาปัตยกรรม จากความเชื่อที่ว่ามังกรเป็นสัญลักษณ์แทนจักรพรรดิจีน³ พระราชวังโบราณของฮ่องเต้จีนจึงได้ปรากฏรูปมังกรอยู่มากมาย เช่น มังกรทั้ง 9 ในพระราชวังกรุงปักกิ่ง ซึ่งชาวจีนเชื่อว่ามีลักษณะนิสัยและหน้าที่แตกต่างกันออกไป ได้แก่ Pu Lao ชอบเกาะอยู่ตามระฆัง มีนิสัยชอบขวาง Qiu Niu เป็นหัวของขอที่ใช้บรรเลงเพลง Ya Zi มังกรสงคราม มักปรากฏบนด้ามของตัวดาบ และกระบี่ Chiwen ชอบเกาะอยู่บนหลังคา มีดาบเสียบไว้กลางตัว เช่น บนหลังศาลเจ้า ที่มีมังกร 2 ตัว และลูกแก้วอยู่ตรงกลาง Suan Ni มังกรอยู่ที่กระถางรูปหรือเตาเผาเครื่องหอมและฐานพระพุทธรูป ชอบดูดดมควันรูป Tao Tie เป็นมังกรที่เขียน ตกแต่งบนถ้วยชา กาชา หรือหม้อไห เครื่องเคลือบดินเผา Bi An สร้างไว้ที่ประตู มีหัวคล้ายเสือ Bi xi มีนิสัยคล้ายเตาแข็งแรง เชื่องช้า แบกแผ่นดินไว้บนหลัง เช่น เตามังกรแบกแผ่นดินในพระราชวังและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ส่วน Jiao Tu เป็นมังกรที่ปากมีห้วงคาบไว้ใช้เคาะตามประตูบ้าน

สัญลักษณ์ของมังกร ถือได้ว่าเป็นธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมาของชาวจีน ในงานวรรณกรรมเก่าแก่ของจีนมากมาย กล่าวถึงอำนาจ พลังที่ยิ่งใหญ่ของมังกร เป็นทั้งเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับวีรบุรุษ ที่เป็นทั้งสตรีและบุรุษ เช่น นูคุ (Nu Kua)⁴ นูคุ เป็นมนุษย์คนแรกที่ถูกสร้างขึ้นบนโลก หล่อนมีลักษณะครึ่งมนุษย์ครึ่งมังกร คือท่อนบนเป็นหญิงสาวที่สวยงาม แต่ท่อนล่างเป็นมังกร หล่อนเป็นผู้สร้างมนุษย์ โดยการนำดินเหนียวจากใต้สระน้ำ มาบดให้เป็นรูปร่าง แล้วบันดาลให้เป็นชีวิตขึ้นมนุษย์ จากนั้นก็ได้แยกประเภทของมนุษย์ เป็นมนุษย์เพศหญิงและเพศชาย ให้คุณสมบัติของความเป็นหญิง ด้วยเหตุนี้ชาวจีนเชื่อนูคุ เป็นเทพเจ้ามีหน้าที่ในพิธีกรรมการแต่งงานและการสร้างสรรค์ ส่วนนีจา (Ne Zha) ชาวจีนมี

¹พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. (พฤษภาคม 2536). "มังกรเทพเจ้าแห่งสวรรค์," วัฒนธรรม 30(8) : 46

²ตรัสวิน จิตติเดชารักษ์. (กุมภาพันธ์ 2531). "มังกรศิลปะจากจินตนาการ," สารคดี. 36(3) : 130.

³Chang Shi. (1988). *The Dragon*. p 98.

⁴Bruce Pattison. (1968) *Thought and Ideals: The Mind of Man*. p 90.

ความเชื่อว่า นีจา เป็นเทพที่เป็นอมตะ รูปร่างสูง มีวงแหวนบนศีรษะ เวลาแปลงฤทธิ์จะมี 3 ศีรษะ 3 ตามีอาวุธที่ใช้ 8 อย่าง มีเมฆหมอกแผ่กระจายออกมาจากปาก มีความชำนาญเวทมนต์คาถา เสียงคำรามทำให้เกิดฝนตกหนัก แผ่นดินไหว ครั้งหนึ่งได้ผิดใจกันกับกษัตริย์มังกร ราชามังกรจึงสั่งให้เหล่าทหารที่เป็นมังกร 9 ตน ไปต่อสู้ แต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่อิทธิฤทธิ์ของนีจา ส่วนราชาแห่งงู (SnakeKing) ตามความเชื่อของชาวจีนนั้น กล่าวว่าทางเหนือของเมืองซูโจว (Suzhou) มีวัดราชงู โดยในวันที่ 12 ของเดือน จะมีงานเฉลิมฉลองเนื่องในวันคล้ายวันเกิดของราชงู มีการเผาเครื่องหอม เช่น กายาน สวดมนต์บูชาภายในวัด ของขลังที่นำกลับมาจากที่วัดมักนิยมปัก หรือติดไว้ที่บนประตู หรือหน้าต่าง โดยเชื่อว่าสามารถป้องกันงูพิษที่จะเลื้อยเข้ามาในบ้านได้ ชาวจีนเชื่อว่า พิธีกรรมที่ทำการสวดมนต์ในวัดผู้ทำพิธีจะต้องเป็นพระสมณะศักดิ์สูงและเชื่อว่าหากใครถูกงูกัด แล้วสวดมนต์คาถาของราชงู ก็สามารถที่จะช่วยรักษาแผลที่ถูกงูกัดได้ หากบ้านใดไม่บูชาราชงู บ้านนั้นจะได้รับอันตรายจากงูพิษ ราชงูที่รู้จักกันดี ได้แก่ นูวาร์ (Nu Wa) และ ฟูกิ (Fu xi) มีหัวเป็นมนุษย์ ส่วนร่างกายท่อนล่างเป็นงู เป็นสัญลักษณ์ของมนุษย์ที่ทรงพลัง มีตำนานที่กล่าวถึงชายที่เก็บงูได้จากภูเขาแล้วนำมาเลี้ยงไว้ในไม้ไผ่ เมื่อพักออกมาเป็นมนุษย์ครึ่งงู¹ จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องงูของชาวจีน มีการพัฒนาการมาจากการเป็นรูปร่างงูธรรมดาเป็นมังกรที่เป็นลักษณะร่วมของสัตว์หลายชนิด แต่แนวความคิดทางด้านความเชื่อที่เกี่ยวกับงูหรือมังกรของจีน ก็ยังคงเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และความเป็นสิริมงคล มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

นอกจากมนุษย์จะมีความเชื่อที่เกี่ยวกับการล่อคราบของงู ว่าเป็นสัญลักษณ์ของการให้กำเนิดชีวิตแล้ว มนุษย์ยังมีความเชื่อว่างูเกี่ยวข้องกับชีวิตภายหลังความตาย โดยเชื่อว่างูเป็นเทพเจ้าของโลกบาดาล ความเชื่อนี้ได้พัฒนาการมาจากความเชื่อที่ว่างูอาศัยอยู่ในโพรงใต้พื้นดิน ดังนั้นจึงมีความเชื่อว่างูมีหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรมของคนตาย โดยมีหน้าที่นำวิญญาณผู้ตายไปยังโลกบาดาล เพื่อตัดสินความดีความชั่ว ดังที่ปรากฏในความเชื่อของชาวอียิปต์โบราณ ที่นับถือเทวีเมอเร็ตเซเกอร์ (Mertseger) ที่มีลักษณะเป็นมนุษย์ผู้หญิงที่มีศีรษะเป็นงูประดับด้วยขนนก มักพบในภาพจิตรกรรมตามฝาผนังภายในปิรามิดหรือสุสาน ในลักษณะของรูปงูมีปีก โดยเชื่อว่ามีหน้าที่อารักขามัมมี่ของฟาโรห์²

ต่อมาเมื่อศาสนาเข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อเรื่องงู ทางซีกโลกตะวันตกและทางซีกโลกตะวันออก ต่างก็ได้รับผลกระทบจากอิทธิพลทางศาสนา ที่แผ่อำนาจอิทธิพลเข้ามาครอบงำความเชื่อเรื่องลัทธิบูชางูที่มีมาแต่เดิม การเผยแพร่ของศาสนาคริสต์ทำให้ลักษณะความเชื่อเรื่องงูเปลี่ยนแปลงไป งูถูกพัฒนาการให้มีรูปร่างที่ดูน่ากลัว มีหัวเหมือนหมาป่า ตัวเหมือนงูยักษ์ ปีกคล้ายดาว มีเล็บอินทรี ล้นยาวเป็นแฉก หางแหลมเหมือนหัวศร ศาสนาคริสต์ได้สร้างอิทธิพลทางความเชื่อว่างูหรือมังกร ที่เป็นลัทธิที่ชาวพื้นเมืองเดิมนับถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย เพื่อโน้มน้าวให้ผู้คนหันมายอมรับนับถือศาสนาคริสต์ เปรียบเสมือนเป็นการลบล้างความเชื่อที่มีอยู่เดิม จากที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ พัฒนาการมาเป็นมังกรที่เป็นสัญลักษณ์ของไฟ ในการทำลายและเป็นบริวารของปิศาจหรือซาตาน³ ดังที่ปรากฏในตำนานทางศาสนาคริสต์ ที่กล่าวถึงงูสวรรค์ ได้หลอกล่อให้มนุษย์ทำบาป ภายหลังจากสงครามบนสวรรค์ ไมเคิลและเทพบริวารได้รับชัยชนะ พญามังกรหรือพญามารจะถูกขว้างลงมาจากบนพื้นโลก พร้อมกับสาวกของมัน ปากของมังกรจะกลายเป็นประตู

¹Wu Luxing. (1988). *100 Chinese Gods*. p 109.

²Kazimierz Michalowsk. (1968). *The Art of Ancient Egypt*. p 41.

³English Bible. (1968). *The Jerusalem Bible*. p 7-8.

นรก¹

ความเชื่อเรื่องงูในช่วงของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ได้แสดงให้เห็นถึงการเอาชนะของศาสนาใหม่ที่มีต่อลัทธิความเชื่อที่มีอยู่เดิม โดยสร้างความเชื่อให้งูเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นศัตรูกับพระเจ้าทางศาสนาคริสต์ ด้วยเหตุนี้ดินแดนที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาคริสต์ ก็จะมีความเชื่อว่างูหรือมังกรเป็นสัญลักษณ์อำนาจของความชั่วร้าย ที่พระเจ้าหรือบริวารของพระเจ้าต้องลงมาปราบ เช่น ในพระคัมภีร์ไบเบิล ภาคพันธสัญญาเดิม² ในบทเอ็กโซดัส (Exodus) ได้กล่าวถึง โมเสส (Moses) ได้นำชาวอิสราเอลออกจากอียิปต์ โดยได้รับไม้เท้าจากพระเจ้ามาใช้ในการต่อรองอำนาจกับฟาโรห์ แล้วโมเสสใช้ให้แอรอน (Aaron) พระชั้นสูงของยิวเป็นพี่ชายผู้ถือ ไม้เท้าได้กลายเป็นงู เข้าไปกินงูของพระเจ้าชาวอียิปต์ เป็นการแสดงให้เห็นว่ามีการเผยแพร่ศาสนาเข้าไปในดินแดนอียิปต์ โดยใช้เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงอำนาจของพระเจ้าในศาสนาคริสต์ ที่มีอำนาจเหนือพระเจ้าของชาวอียิปต์ ด้วยเหตุนี้ในงานศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องงูทางศาสนาคริสต์ จึงนิยมปรากฏเรื่องราวของนักบุญปราบมังกร เช่น ภาพนักบุญจอร์จปราบมังกร³ อันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความดี คือนักบุญจอร์จสามารถเอาชนะมังกรคือความชั่วร้ายได้ หรือตำนานในสมัยยุคกลางของยุโรปเกือบทุกชาติ ที่กล่าวถึงตำนานของอัศวินปราบมังกร เช่น รูปเขียนประกอบบทลำนานาโบราณของประเทศอังกฤษ เป็นภาพของอัศวินเมอร์ปราบมังกรพันไฟแห่งเวนต์เลย์ นักบุญมาร์เกร็ทระเบิดท้องมังกร หรือภาพจากแท่นบูชาโบสถ์เซนต์จอร์จ วาเลนเซีย ใน ค.ศ.1400 ที่แสดงภาพเด็กถูกสังเวียให้แก่มังกร หรือตำนานการต่อสู้ระหว่างมังกรด้วยกัน ระหว่างมังกรแดงกับมังกรขาว แล้วทั้งคู่ก็ถูกจับขังไว้ในถ้ำที่เทือกเขาเวส มังกรแดงจึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของสงคราม⁴ มาจนถึงปัจจุบันนี้

ความเชื่อเรื่องงูที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ การให้กำเนิดชีวิต เกี่ยวข้องกับชีวิตภายหลังความตายที่กล่าวมานี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีพัฒนาการของความเชื่อเรื่องงูมาตั้งแต่ครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยพัฒนาการมาจากลักษณะความเชื่อที่เป็นเพียงงูธรรมดาที่อาศัยอยู่ตามธรรมชาติ มนุษย์เรียนรู้ที่จะสังเกตลักษณะทางกายภาพของงู ยอมรับนับถืองูมาเป็นเทพเจ้าของตน โดยมีความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ มีหน้าที่ให้น้ำ สร้างแม่น้ำ ภูเขา ให้กำเนิดชีวิตและพืชพันธุ์ธัญญาหาร เกี่ยวข้องกับชีวิตภายหลังความตาย ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นความเชื่อที่พัฒนาการมาจากการสังเกตลักษณะทางธรรมชาติของงู ผสมผสานกับสภาพทางด้านภูมิศาสตร์ทั้งสิ้น งูจึงเปรียบเป็นสัญลักษณ์ที่ชนพื้นเมืองเดิมทั่วโลกยอมรับนับถือ จนกระทั่งเมื่อชุมชนมีอารยธรรมเป็นของตนเอง มีการพบปะติดต่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีการเผยแพร่ศาสนาที่สำคัญ อันได้แก่ ศาสนาคริสต์ พราหมณ์และศาสนาพุทธ เข้าไปยังดินแดนต่างๆ อิทธิพลทางศาสนามีบทบาทสำคัญในการโน้มน้าวให้ผู้คนมีความเชื่อที่เปลี่ยนไป โดยแสดงให้เห็นถึงการแบ่งแยกและผสมผสานทางความเชื่อ ในเรื่องลัทธิบูชาของชนพื้นเมืองเดิมกับศาสนาที่เข้ามาใหม่ โดยมีแนวความคิดสองรูปแบบด้วยกัน ได้แก่ แนวความคิดทางศาสนาคริสต์ ที่เป็นไปแบบพยายามที่จะล้มล้างความเชื่อเรื่องงูของชนพื้นเมืองเดิมให้หมดสิ้นไป โดยสร้างความเชื่อว่างูหรือมังกร เป็นสัญลักษณ์ของความ

¹Richard Cavendish. (1983) . *Man Myth&Magic* volume 3. p.628.

²Selina Hastings. (1988). *The Children s illustrated Bible*. p 73.

³ดร.วิวัฒน์ จิตติเดชาภิรักษ์. (กุมภาพันธ์ 2531). "มังกรศิลปะจากจินตนาการ," สารคดี. 3(36) : 132.

⁴Americana Gorporation. (1976) . *The Encyclopedia Americana Internation* volume 9. p

ชั่วร้าย ปิตาหรือชาตนา ถ้าหากคนโดยอมรับนับถือ ก็จะถูกแบ่งแยกออกจากสังคม เช่น ที่เชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของพวกพอมดหมอผี พัฒนาการของมังกรตามความเชื่อ ของผู้ได้รับอิทธิพลทางศาสนาคริสต์ในปัจจุบัน จึงเป็นไปในแง่ลบ ซึ่งผิดกับความเชื่อเรื่องงูที่พัฒนาการกลายมาเป็นนาค ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ที่ให้ความสำคัญของการเผยแพร่ทางศาสนา ในลักษณะของการแทรกซึมและผสมผสาน ในลักษณะความเชื่อในลัทธิบูชางูที่มีอยู่เดิมผสมผสานกับลัทธิความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา โดยสร้างความเชื่อให้หรือนาค ยอมรับนับถือศาสนาใหม่ ในลักษณะให้นาคมีบทบาทเป็นบริวารของเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์ โดยปรากฏเรื่องราวในพุทธประวัติและชาดกทางพระพุทธศาสนา ในฐานะของผู้คุ้มครองป้องกันศาสนาใหม่ ดังนั้นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาจึงได้นำเอาความเชื่อเรื่องนาค เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตในสังคม ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

2. ความเป็นมาและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาค

ความเชื่อเรื่องนาค เป็นความเชื่อที่พัฒนาการมาจากความเชื่อในลัทธิบูชางูที่มีอยู่เดิมของชนพื้นเมืองมาแต่ครั้งสมัยโบราณ ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคหรือมังกร กำเนิดขึ้นจากแหล่งที่มาของอารยธรรมจีนและอินเดีย ที่เป็นการผสมผสานระหว่างลัทธิบูชางูของชุมชนพื้นเมืองเดิม กับศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา งามได้พัฒนาการกลายมาเป็นนาค ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์สำคัญในการเผยแพร่ศาสนา เมื่อศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนต่างๆ ก็ได้้นำเอาความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในศาสนาของตนเข้าไปเผยแพร่ในดินแดนนั้น โดยเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานอย่างกลมกลืน ความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนี้เอง เป็นรากฐานทางความเชื่อที่สำคัญ อันมีบทบาทต่อความเชื่อที่ปรากฏในดินแดนต่างๆ ที่ยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ซึ่งรวมทั้งมีบทบาทที่สำคัญต่อความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยด้วย

2.1 ความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์ เป็นความเชื่อที่มีรากฐานมาจากความเชื่อของชุมชนพื้นเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ในประเทศอินเดีย ชาวดราวิเดียนเป็นชนพื้นเมืองเดิม ที่มีความเชื่อในลัทธิบูชางูมาแต่เดิม ความเชื่อในลัทธิบูชางูนี้ ยังคงปรากฏเป็นพิธีกรรมให้พบเห็นในปัจจุบัน ได้แก่ พิธีกรรมในการบูชานาคที่ปรากฏ ในประเทศอินเดียทางตอนใต้ แถบแคว้นมหาราษฏรา เรียกว่าเทศกาลนาคาปัญจมี (Naga Panchami) พิธีนี้มีในเดือนกรกฎาคมตรงกับเดือนสิงหาคม ตรงกับวันที่ 5 ของเดือนชราวัน ในพิธีจะมีการบวงสรวงด้วยการถวายพืช ผลไม้ นม และเนย สังเวทแก้วแห้ว ส่วนในแคว้นเบงกอล ได้มีพิธีที่จัดขึ้นเพื่อบูชาเทพธิดาแห่งงู คือ พระนางมณসাเทวี ตลอดพิธีกรรมที่บูชา ห้ามไถนาเพราะเกรงว่าจะไปทำให้งูตาย ผู้คนจะจับงูมาบูชาด้วยผลไม้ นม และเนย เมื่อบูชาเสร็จก็จะปล่อยไป¹

ต่อมาเมื่อชาวอารยันได้เข้ามาปกครองชาวพื้นเมืองเดิม ชาวอารยันจึงได้ผสมผสานความเชื่อที่เกี่ยวกับงูเข้ามาอยู่ในความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ยกฐานะให้งูเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งและมีหน้าที่เป็นบริวาร

¹สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 26-28.

อารักขาเทพเจ้าของชาวอารยันคือพระนารายณ์ เป็นสร้อยสังวาลของพระศิวะ ในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู¹ ความเชื่อที่เกี่ยวกับบุญกฐณฐาณะขึ้นให้มีความศักดิ์สิทธิ์ มีรูปร่างลักษณะแตกต่างไปจากงู คือสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ในลักษณะของมนุษย์ส่วนบนเป็นมนุษย์และส่วนล่างเป็นงู ปรากฏในเทวสถานในศาสนาฮินดู

2.1.1 ความหมายและคำจำกัดความของคำว่านาคในศาสนาพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์ มีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งทางศาสนา เป็นบริวารของเทพเจ้าสูงสุดทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่พระนารายณ์, อีกทั้งยังเป็นยังเป็นสังวาลที่ประดับอยู่บนมวยผมของพระอิศวร ดังที่ปรากฏในคำฉันท์สังเวบทหนึ่งที่ว่า “น้อมประนมพระสยมภวะญาณ เกลิงอุสุกะ นนทิกการ สังวาลอรุณันท์ ปิ่นจันทร์”² ดังนั้นในวรรณคดีทางศาสนาพราหมณ์จึงมักนิยมเรื่องราวของนาค

2.1.2 กำเนิดของนาคในศาสนาพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องการกำเนิดของนาคในศาสนาพราหมณ์นั้น ปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตหลายเรื่อง โดยมีความเชื่อว่าเป็นบุตรของนางกัทรุ (Gadru) และพระกัศยปพรหมฤาษี ถือกำเนิดจากฟองไข่ จำนวนนาคที่เกิดจากนางกัทรมีถึง 1000 ตน ในคัมภีร์ปุราณะ³ มีการกล่าวถึงกำเนิดของนาค แตกต่างกันไป เช่น อคินปุราณะ ได้กล่าวว่านางสุรสาชยายาของพระกัศยป ได้ให้กำเนิดงูใหญ่ 1000 ตัว ส่วนนางกัทรุชยายาอีกผู้หนึ่งให้กำเนิดลูก 1000 ตัว มีเศษะ วาสุกิ ดักษะ และ อื่นๆ ส่วนในวิษณุปุราณะ⁴ กล่าวว่าลูกของนางสุรสาเป็นงูใหญ่ 1000 ตัว ลูกของนางกัทรุเป็นนาค 1000 ตัว มีนาคชั้นหัวหน้า คือ เศษะ วาสุกิ ดักษะและในครุฑปุราณะ⁵ กล่าวว่า ลูกของสุรสาเป็นงูใหญ่ 1000 ตัว ส่วนนางกัทรมีลูก 1000 ตัว เป็นนาคที่มีฤทธิ์ โดยเฉพาะในมหาภารตะ อาทิบรพ⁶ ได้กล่าวถึงกำเนิดของนาคว่า เป็นลูกของนางกัทรุและพระกัศยปพรหมฤาษี โดยถือกำเนิดมาจากฟองไข่ นาคที่เกิดจากนางกัทรุนี้มีถึง 1000 ตน

2.1.3 ถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคในศาสนาพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์, มีความเชื่อว่าเป็นนาคอาศัยอยู่ใต้บาดาล โดยพระพรหมได้มอบหมายให้มีหน้าที่ช่วยเหลือสัตว์ทั้งมวล ด้วยการรองรับแผ่นดินไว้และเป็นบัลลังก์ให้แก่พระนารายณ์กลางเกษียรสมุทร หากกล่าวถึงนาคในศาสนาพราหมณ์ มักจะหมายถึงพระยานันตนครราช ซึ่งทางศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่าเป็นใหญ่ในแคว้นบาดาล มีศีรษะหนึ่งพัน มีหน้าที่หนุนโลกไว้ดังนั้นหากพญานันตนครราชพลิกตัวก็จะเกิดแผ่นดินไหว ทางศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่าโลกแบนแต่ละทิศจะมีเทวดารักษาอยู่ ซึ่งเรียกว่าจตุโลกบาล ที่อยู่ของพญานาคตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์นั้นเรียกว่า มณีทวีป

¹พระยาจักรีกรมย์. (2507). เทวกำเนิด. หน้า 106.

²เสฐียรโกเศศ. (2503). เมืองสวรรค์มีสาธเทวดา. หน้า 202.

³พระยาจักรีกรมย์. (2507). เล่มเดิม. หน้า 107.

⁴H.H. Wilson. (1866). The Vishnu Purana. p 74.

⁵Manmatha Nath Dutt. (1968). The Garuda Puranam. p 20.

⁶Pratap Candra Roy. (1884). The Mahabharata of Krishna Dwaipayana Vyasa. p 63.

ด้วยเหตุที่นาคเป็นบริวารของเทพเจ้าและมีพลังอำนาจสามารถเนรมิตตนให้มีขนาดใดก็ได้ ดังนั้นในครั้งกวนน้ำอมฤต ได้ใช้นาคพันภูเขามันทร โดยให้ยักษ์ตั้งที่หัวนาค เทวดาตั้งที่หางนาค ทางศาสนาพราหมณ์มีความเชื่อว่าทิงูและนาคมีลันสองแฉก เกิดจากครั้งที่ฝูงนาคใช้ลันเลียน้ำอมฤตที่พระอินทร์ทำตกไว้บนใบหญ้าคา จึงทำให้หญ้าคาบาดลัน นับตั้งแต่นั้นมางูและนาคจึงมีลันสองแฉก¹

2.2 ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธศาสนา

ภายหลังจากที่พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้น ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคในศาสนาพราหมณ์ ได้ถูกผสมผสานกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยนาคได้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามาโดยตลอด ตั้งแต่ประสูติจนกระทั่งปรินิพพาน โดยเฉพาะในช่วงที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอินเดียนั้น ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคทางพุทธศาสนา เจริญสูงสุดในสมัยกษัตริย์คัสสุระ แห่งราชวงศ์นาคะ ซึ่งมีอำนาจครอบงำทางตอนเหนือของอินเดีย พระพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในราชวงศ์นี้ ประมาณพุทธศักราช 200 กษัตริย์นั้นทศกัณฐ์องค์หนึ่งของราชวงศ์นาคะได้สนับสนุนให้มีการบูชางูและนาค ควบคู่ไปกับพุทธศาสนา² ต่อมาเมื่อศาสนาพุทธเริ่มเสื่อมความนิยมลงในอินเดีย นาคารชุนได้เป็นผู้ปฏิรูปความเชื่อเดิม โดยอ้างว่าคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น บัณฑิตและเก็บรักษาโดยพวกนาค จะเก็บไว้จนกว่ามนุษย์ที่มีคุณค่าควรที่จะได้รับคำสอน ซึ่งเขาจะนำบัณฑิตนั้นมาประกาศแก่ชาวโลก³ จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องนาคมีบทบาทสำคัญในการรักษาพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก หรือชาดกต่างๆ ที่ได้กล่าวพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญานาค⁴ เมื่ออิทธิพลทางพระพุทธศาสนา ได้แพร่กระจายไปสู่ดินแดนต่างๆ ที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาได้ผสมผสานกับความเชื่อที่มีอยู่เดิม โดยสร้างความเชื่อว่านาคเป็นผู้คุ้มครองพุทธศาสนาและยอมรับนับถือศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาพุทธ จึงมีบทบาทสำคัญต่อดินแดนที่ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อเรื่องนาคทางพระพุทธศาสนาโดยตลอด

2.2.1 ความหมายและคำจำกัดความของคำว่านาคในพุทธศาสนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี พ.ศ.2525⁵ ได้ให้ความหมายของคำว่า มังกร เป็นสามความหมายด้วยกัน คือ มังกร น. เป็นสัตว์ในนิยายจีน รูปร่าง คล้ายงู แต่มีตีนมีเขา และเป็นชื่อของดาวในราศีที่ 10 ใน 12 ราศี น. ชื่อของปลาไหลทะเล ลำตัวยาวทรงกระบอก หางแบน ไม่มีเกล็ด ปากกว้าง ฟันคม และ น. ชื่องูทะเล ขนาดใหญ่ รูปร่างคล้ายกิ้ง

มังกรในภาษาบาลี⁶ แปลว่า ผู้ส่ายปากในการจับ (ปาณิคุตฺตเณ มุขํ กิรตฺติตฺติ มกโร) ส่วน มกระ ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ผู้กระจายพิษ ฟันพิษ (มํ วิษํ กิรตฺติ) ดังนั้นสามารถสรุปความหมายของมังกรได้ว่า

¹ประจักษ์ ประภาพิตยาร. (2529). เทวดานุกรมในวรรณคดี. หน้า 60-61.

²นภาพร เล้าสินวัฒนา. (2527). นาคในคติพราหมณ์. หน้า 87-88.

³James Forgysson. (1971). *Tree and Serpent Worship*. p 13.

⁴มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิร. (2530). พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. หน้า 615-619.

⁵กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2525. หน้า 45.

⁶ประพัฒน์ ตรีนรงค์. (กรกฎาคม 2531). "มังกร-มังกร," วัฒนธรรมไทย. 27(7) : 26.

มังกรเป็นสัตว์ทะเลชนิดหนึ่ง รูปร่างคล้ายจระเข้

นาคะ หรือ นาค ในภาษาฮินดี หมายถึง งูเห่า หรืองูจงอาง และในทางวรรณคดีของฮินดู นาค หมายถึง อมนุษย์กึ่งเทวดา มีท่อนบนเป็นมนุษย์ แต่ท่อนล่างเป็นงู¹

ในปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต² ได้ให้ความหมายของคำว่า นาค หมายถึง งู ช้าง ตัณ กระตึง และผู้ประเสริฐ

ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ³ ให้ความหมายของคำว่า นาค (นาคะ) มีหลายความหมายจากคาถา ที่กล่าวว่า “ นาโค นาคมารุห นาคมุลล์ อุปาคมิ นาคปุปผ คเหตวาน นาคสส อภิบุชย...” แปลว่า นาค นั้น แผละ ขึ้นสู่นาค เข้าไปใกล้โคนนาค เก็บดอกนาค น้อมบูชาแด่นาค หรือ “พระราชเสด็จสู่พญา ช้างต้น เสด็จเข้าไปใกล้ต้นกากทิง ทรงเก็บดอกกากทิง น้อมบูชาแด่พระพุทธเจ้า ดังนั้น

นาโค หมายถึง ผู้ประเสริฐ ได้แก่ พระราชา
 นาค หมายถึง สัตว์ประเสริฐ ได้แก่ ช้าง
 นาคมลล์ หมายถึง โคนต้นกากทิง
 นาคปุปผ หมายถึง ดอกกากทิง
 นาคสส หมายถึง ผู้หมดบาป ได้แก่ พระพุทธเจ้า...

นอกจากนี้ในพจนานุกรมภาษาถิ่นอีสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ⁴ ได้ให้ความหมายของคำว่า นาค (นาคะ) หมายถึงงูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย นาคา หมายถึง งู ส่วนนาคี หมายถึง นาคเพศเมีย และ นาคหมายถึงผู้ประเสริฐ เรียกผู้ที่เตรียมตัวบวชว่านาค และใช้คำว่าลวง แปลว่า นาค เช่น ลวง หมายถึง นาง นาค นางนาค เรียกนางลวง (Legendary Female Serpent)⁵ และนาคยังเป็นชื่อของชนเผ่าหนึ่งอาศัยอยู่ บริเวณเทือกเขานาง ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย ส่วนคำว่าพญานาค หมายถึง นาคผู้ เป็นใหญ่ หรืองูใหญ่

นอกจากที่กล่าวมานี้ เจือกอาจหมายถึงนาคก็ได้ ดังที่เสฐียรโกเศศ⁶ ได้กล่าวถึงคำว่าเจือกในภาษาไทยว่าเจือก หมายถึง งู นาค มังกร และจระเข้ เป็นสัตว์ครึ่งคนครึ่งปลา ทางภาคใต้ให้ความหมายของงูหงอน ว่าเจือก ในภาษาไทยขาว เจือกแปลว่า งูตามห้วย ในภาษาไทยปาย (ประเทศจีน) เจือก แปลว่า มังกร ส่วน ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึงลักษณะของงูว่า

¹ John Dowson. (1965). *Hindu Mythology*. p 46.

² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. (2513). *ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต*. หน้า 394.

³ พระศิริรัตนปัญญาเถระ. (2512). *วชิรสารัตถสังคหะ*. หน้า 225.

⁴ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2536). *พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. หน้า 161.

⁵ ปรีชา พิณทอง. (2522) *สารานุกรมไทย อีสาน อังกฤษ*. หน้า 662.

⁶ เสฐียรโกเศศ. (2503). *เมืองสวรรค์และมีสาางเทวดา*. หน้า 193.

งู เรียกว่า สปะ เพราะอรรถว่าอะไร งูจึงเรียกว่าสปะ ที่เรียกว่าสปะเพราะงูเลื้องไป เพราะอรรถว่างูขดไป งูจึงเรียกว่ากฺษณะ เพราะอรรถว่า ไปด้วยอกงูจึงเรียกว่าอฺรค เพราะอรรถว่ามีหัวตกไปงูจึงเรียกว่าปฺนคะ ดังนั้นงูจึงมีลักษณะ เลื้องไป ขดไป ต้องไปด้วยอก และมีหัวตกไป...¹

ในครั้งที่พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามพระนาคเสน ถึงคติในการปฏิบัติธรรม แล้วพระนาคเสนทูลตอบ พระเจ้ามิลินท์ถึงลักษณะของงู ที่ใช้เป็นคติในการปฏิบัติธรรมดังนี้ "ธรรมดางูยอมไปด้วยอก เมื่อเที่ยวไป พบปะต้นหญ้าเข้าก็หลีกเลียงเสีย กัดมนุษย์เข้าก็ยอมเดือตร้อนเสียใจ..."²

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2525 ได้กล่าวถึงรูปร่างลักษณะของมกร-มังกร ไว้ว่าเป็นงูมีตีนมีเขาเป็นปลาและเป็นกึ่ง เจ้าฟ้ากรมพรพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้กล่าวถึงรูปร่างลักษณะของมังกรว่า มังกร มีรูปหน้าอยู่ 2 แบบคือ หน้าคล้ายสิงโต ตัวยาว มีเท้า และลักษณะคล้ายจะเข้ตัวสั้น ที่มักนิยมเรียกว่า มังกรญี่ปุ่น ส่วนมังกรของไทยนั้นมีลักษณะคล้ายจะเข้ พบได้จากพระราชลัญจกร ที่โปรดพระราชทาน บัณฑิตยสถาน³

2.2.2 กำเนิดของนาคในพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงตระกูลของนาคว่ามี 4 ตระกูล คือ วิรูปักขนาคราช เอรापถนาคราช ฉัพ พยาปุตตนาคราช กัณหาโคตมนาคราช⁴ นาคยังสามารถแบ่งออกได้เป็นสองชนิด อชลชะและถลชะ ได้แก่ นาคพวกชลชะอาศัยอยู่ในน้ำ ส่วนนาคพวกถลชะอาศัยอยู่บนบก แต่อาศัยอยู่ในน้ำได้บางโอกาส ในบรรดานาคทั้งหลาย ที่มีนาคเป็นใหญ่นั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกำเนิดของนาค 4 ประเภท ไว้ในนาคสังยุต ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นาคมี 4 กำเนิดคืออะไรบ้าง คือนาคเกิดในไข่ (อณฑชะ), นาคเกิดในครรภ์ (ชลาพุชะ), นาคเกิดในเทาโคล (สังเสทชะ), นาคเกิดผุดขึ้น (โอปปาติกะ) บรรดานาค 4 กำเนิด นาคที่เกิดในครรภ์ ที่เกิดในเทาโคลและที่เกิดผุดขึ้น ประณีตกว่านาคเกิดในไข่ นาคที่เกิดในเทาโคล และที่เกิดผุดขึ้น ประณีตกว่านาคที่เกิดในไข่และที่เกิดในครรภ์ นาคเกิดผุดขึ้น ประณีตกว่านาคที่เกิดในไข่ ที่เกิดในครรภ์และที่เกิดในเทาโคล นาคมี 4 กำเนิดฉะนี้แล...⁵

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่านาคตามความเชื่อทางศาสนาพุทธนั้น มีกำเนิดเป็นอมมนุษย์และสามารถพ้นจากความเป็นนาคได้ด้วยการรักษาศีลและปฏิบัติธรรม

¹พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ. (2529). หน้า 46.11-18.

²แก้วชาย ธรรมมาชัย. (2529). ปัญหาพระเจ้ามิลินท์. หน้า 221.

³สมบัติ พลายน้อย. (2531). มังกร. หน้า 129.

⁴ท.ธีรนนท์(นามแฝง). (2540). สวดมนต์สิบสองตำนาน ฉบับธรรมมิก. หน้า 60-62.

⁵กรมศิลปากร. (2523). จักรกภาพที่ปี่. หน้า 42.

2.2.3 ถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคในพุทธศาสนา

อรรถกถาเวทตาสังยุต¹ ได้กล่าวถึงถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคไว้ว่า “ภายใต้เขาเวภารบรรพต มีวังนาคของเหล่านาคที่อยู่บนแผ่นดิน มีประมาณ 500 โยชน์ ปานเทวโลก ประกอบด้วยพื้นอันแล้วด้วยแก้วมณีพร้อมทั้งสวนและอุทยาน...” ในอรรถกถาจัดตาสีนิบาต สังขปาลชาดกที่ 4 ได้กล่าวถึงนาคพิภพไว้ว่า

นาคพิภพนั้นสมบูรณ์ด้วยภูมิภาค ภาคพื้นไม่มีกรวด อ่อนนุ่ม งดงาม มีหญ้าเตี้ยๆ ไม่มีละอองธุลี นำมาซึ่งความเลื่อมใส ระงับความโศกของผู้ที่เข้าไป ในนาคพิภพนั้น มีสระโบกขรณีอันไม่อากุล เขียวชุ่มดังแก้วไพฑูรย์ มีต้นมะม่วง น้ำรินรมย์ทั้ง 4 ทิศ มีผลสุกกิ่งหนึ่งผลอ่อนกิ่งหนึ่ง เพลิดเพลินอยู่เป็นนิตย์...²

ความเชื่อเรื่องนาคในวรรณคดีชาดกทางพระพุทธศาสนานั้น นาคมียถิ่นอาศัยอยู่ในน้ำ เช่น นาคในมหาสมุทร ส่วนในอรรถกถา เถรคาถา กล่าวถึงพิภพของพญานาคไว้ว่า

พิภพนาคอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร เป็นช่องแผ่นดิน มีลักษณะต่างๆ กัน กว้างใหญ่ประมาณ 100 โยชน์ ภายใต้เขาเวภารบรรพต มีบริเวณกว้าง 500 โยชน์ พื้นแก้วและมีสวนอุทยาน ในสวนมีแม่น้ำใหญ่เต็มไปด้วยน้ำใส มีฝูงปลาฝูงเต่า ประกอบไปด้วยปทุมชาติ ดอกขนาดใหญ่เท่าดวงเกวียน...³

นอกจากนี้ ในชาดกหลายเรื่อง ได้กล่าวถึงถิ่นที่อยู่อาศัยของนาคว่าอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา เช่น มณีกัณฐนาคราช⁴ และพญานาคคังเคยยะ⁵ ในภุริทัตตชาดก⁶ กล่าวว่านาคพิภพ อยู่ใต้แม่น้ำยมุนา ในจัมเปยยชาดก⁷ กล่าวว่านาคพิภพของพญาจัมเปยยนาคราชอยู่ในแม่น้ำจัมปา ในสังขปาลชาดก⁸ กล่าวว่านาคพิภพอยู่ในแม่น้ำกัณณเวณณา

2.2.4 ลักษณะของนาคในพุทธศาสนา

ลักษณะของนาค มีกล่าวไว้ในพุทธชาดกต่างๆ เช่น ในสังขปาลชาดก กล่าวว่า ร่างกายของพระโพธิสัตว์ มีขนาดเท่าเรือโกลนลำใหญ่ลำหนึ่ง เช่นเดียวกับพวงมะลิอันบุคคลลงตั้งไว้ อีกทั้งประกอบด้วย

¹มหาหมกุฎราชวิทยาลัย. (2527). พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย อริยาปิฎก. หน้า 265.

²อรรถกถาจัดตาสีนิบาต สังขปาลชาดกที่ 4. หน้า 678.

³หอสมุดแห่งชาติ. (2523). จักรกภาพที่ปนี. หน้า 117.

⁴ชาดกัฎฐกถา ภาค 4 : ติกนิบาต มณีกัณฐชาดก. (2468). หน้า 15-19.

⁵ชาดกัฎฐกถา ภาค 5 : สัตตกนิบาต คังเคยยะชาดก. (2468). หน้า 35.

⁶ชาดกัฎฐกถา ภาค 10 : มหานิบาต ภุริทัตตชาดก. (2468). หน้า 1-93.

⁷ชาดกัฎฐกถา ภาค 7 : วิสดีนิบาต จัมเปยยชาดก. (2468). หน้า 111-131.

⁸ชาดกัฎฐกถา ภาค 7 : จัดตาสีนิบาต สังขปาลชาดก. (2468). หน้า 410-433.

นัยน์ตาล้ายเมลิ้มะกล่ำ ศีรษะเช่นดอกชัยพฤกษ์และดอกมะลิ ส่วนในภริทัตชาดก กล่าวว่า นาคสามารถ เนมิตตัวให้มีสีเขียว เหลือง แดง ขาว ได้

จักรวาททีปนี¹ กล่าวว่า “...นาคเมื่อโตเต็มที่ จะมีความยาวถึง 100 วา หรือ 1000 วา และสามารถ เนมิตให้มีพวงพาดตั้งแต่ หนึ่งถึงร้อย...”

ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะมหาภิรมย์มัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5 ได้มีการจัดหมวดหมู่ของนาคว่ามีอยู่ 4 ประเภท ได้แก่

กฏฐมุข พญานาคชนิดนี้ ถ้ากัดผู้ใดร่างกายผู้นั้นจะแข็งไปหมดทั้งตัว อวัยวะต่างๆ เช่น แขนจะงอเข้าและยืดออกไม่ได้จะปวดมาก ปุติมุข พญานาคชนิดนี้ถ้ากัดผู้ใด รอยแผลที่ถูกกัดนั้นจะเน่าและมีน้ำเหลืองไหลออกมา อคฺคิมุข พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่งถ้ากัดผู้ใด จะเกิดความร้อนไปทั่วทั้งตัว รอยแผลที่ถูกกัดจะเป็นรอยริ้วคล้ายถูกไฟไหม้ ส่วนสตฺถมุข พญานาคนี้มีพิษชนิดหนึ่ง ไปกัดผู้ใดเข้าแล้วผู้นั้นจะเหมือนกับถูกฟ้าผ่า...²

ทั้งนี้ในพญานาคทั้ง 4 ประเภท ในแต่ละประเภทก็มีวิธีที่จะทำอันตรายได้ถึง 4 วิธี คือ “เมื่อกัดแล้วพิษจะแผ่ซ่านไปทั่วทั้งตัว มองดูแล้วพิษออกทางตา หรือมีพิษทั่วไปทั้งร่างกาย เพียงใช้ร่างกายกระทบพิษก็จะซ่านออกมาได้ และใช้ลมหายใจพิษออกมา พิษนั้นจะแผ่ซ่านออกไปได้...” วิธีทำอันตรายทั้ง 4 ประเภทนี้ นาคทั้ง 4 ประเภทมีเหมือนกันหมด ในแต่ละชนิด ยังแบ่งพิษของนาคออกไป 4 พวก ด้วยกัน คือ “พวกมีพิษแผ่ซ่านออกไปอย่างรวดเร็วแต่ไม่รุนแรง พวกมีพิษแรงมาก แต่พิษนั้นแผ่ออกไปอย่างช้าๆ พวกมีพิษแผ่ซ่านไปอย่างรวดเร็วและแรงมาก พวกมีพิษแผ่ออกไปช้าและไม่แรง...”³

ดังนั้นนาคในความเชื่อทางพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็นงูใหญ่ โดยทั่วไปมีโครงสร้างเหมือนงู แต่มีความยาวมาก สามารถเนมิตกายให้เล็ก หรือใหญ่ได้ มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่บนบกหรือน้ำก็ได้ มีหลายสี โดยส่วนมากนั้นพญานาคทางพุทธศาสนาจะปฏิบัติธรรม เพื่อให้หลุดพ้นจากความเป็นนาค คอยช่วยเหลือและคุ้มครองพุทธศาสนา ส่วนนาคตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์นั้น มีบทบาทเป็นบริวารของเทพเจ้าสูงสุด คือ พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ มีฤทธิ์สามารถเนมิตกายได้ มีอันตรายสามารถกระทำให้ผู้คนถึงแก่ชีวิตได้อย่างรุนแรงและเจ็บปวดทรมานเช่นเดียวกับนาคในพุทธศาสนา

2.2.5 ความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ

ความเชื่อเรื่องนาค ที่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อพื้นฐานที่ปรากฏในดินแดนต่างๆ ที่ได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคเข้าไปมีบทบาทในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ในดินแดนตะวันออก โดยเฉพาะบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ วรรณกรรมทางพุทธศาสนาพยายามเชื่อมโยงเหตุการณ์ ให้นาคเป็นสัญลักษณ์ ที่ปกป้องพระพุทธเจ้า หรือการชนะของพระพุทธเจ้าที่มีต่อนาคที่มีมิฉนาทิจู

๐๐๙ ๙

¹หอสมุดแห่งชาติ. (2523). จักรวาททีปนี. หน้า 118.

²คัมภีร์ปรมัตถโชติกะมหาภิรมย์มัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ 5. หน้า

³สมบัติ พลายน้อย. (2534). สัตว์หิมพานต์. หน้า 207.

ดังนั้นพระพุทธประวัติที่ปรากฏในประเทศต่าง ๆ จึงมีเรื่องราวความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเสมอ ดังนี้

พญาโทณะนาคราช¹ ในสมัยของพระพุทธเจ้านารทะเป็นองค์ที่ ๘ แห่งพุทธวงศ์ มีพญานาคราชชื่อว่าโทณะนาค อาศัยอยู่ริมแม่น้ำใหญ่ ผู้ที่สัญจรไปมาก็จะต้องกระทำสักการบูชา มิฉะนั้นก็จะถูกพิษของพญาโทณะนาคราชถึงแก่ความตายหรือไม่ก็พิการร่างกายไปจนตลอดชีวิต นอกจากนี้พญาโทณะนาคราชยังสามารถบันดาลให้ฝนแห้งแล้ง หรือฝนตกจนเกิดน้ำท่วมบ้านเมือง บันดาลให้เกิดลมพัดบ้านเรือนพัง บางครั้งก็กระทำแผ่นดินไหวได้

วันหนึ่งเมื่อพระพุทธนารทะและพระสาวก ได้เสด็จตรงไปสู่ฝั่งน้ำอันพญาโทณะนาคราชอาศัยอยู่ ทรงประทับอยู่เหนือกองดอกไม้ ที่ปวงชนนำมากระทำการสักการบูชาพญาโทณะนาคราช เมื่อพญาโทณะนาคราชผู้ยิ่งใหญ่ได้เห็นก็บังเกิดโทษะ แผลฟงพานพร้อมกับปล่อยความร้อนเป็นเปลวควันพุ่งออกไปยังพระมหามุนีนารทะ ด้วยอำนาจแห่งสมบัติความร้อนของพระองค์ ได้ขับต้อนความร้อนของพญานาคกลับเข้าไปสู่กายของพญานาคอย่างรวดเร็วและเพิ่มความร้อนทวีขึ้นไปสองเท่า เข้าเผา ร่างของนาค เมื่อนาคราชได้เห็นพระพุทธสรีระกายความรุ่งเรืองของรัศมี ๖ ประการ ก็กลับใจสงบอยู่แทบพระบาท

อดุลนาคราชโพธิสัตว์ ในครั้งศาสนาของพระพุทธเจ้าวิปัสสิ องค์ที่ ๑๙ แห่งพุทธวงศ์ พระพุทธเจ้าโคตม เสวยพระชาติเป็นพญาอดุลนาคราชครั้งที่ ๒ มีนาคบริวารนับแสนโกฏิ ได้บำเพ็ญบุญด้วยการสร้างมณฑป ด้วยแก้ว ๗ ประการ เพื่อเป็นสถานกระทำการสักการบูชาสมเด็จพระพุทธ

พญาจิตกำพูนาคราช² ปรากฏในเรื่องสุตตชาดก ได้กล่าวถึงเมืองหนึ่งชื่อว่าอุตรปัญจา ผู้ครองเมืองมีพระนามว่าพระเจ้าอาทิตย์ ที่เมืองอุตรปัญจานั้นมีพญานาคตัวหนึ่งมีนามว่าพญาจิตกำพูน ได้ขึ้นมาจำศีลภาวนาอยู่ในสระใหญ่ใกล้เมืองอุตรปัญจา อำนาจการจำศีลทำให้เกิดฝนฟ้าบริบูรณ์ทำไร่นาได้ผลงาม ซึ่งผิดกับเมืองทักขิณปัญจา ทางตอนใต้ ที่ต้องเดือดร้อนด้วยฝนแห้งแล้ง ทำให้ข้าวยากหมดแพง พระเจ้าปัญจาจึงคิดหาอุบายทำลายความสงบสุขของอุตรปัญจา โดยสั่งให้หมอเวทย์มนต์ผู้ชำนาญทางเวทย์ ไปจับพญานาคจิตกำพูนาคราชขึ้นมา พญานาคจิตกำพูนได้หาวิธีทำลายพิธีกรรมนั้น โดยแปลงร่างเป็นชายหนุ่มพบกับตาพรานบุญ ชาวเมืองอุตรปัญจา ซึ่งศรัทธาต่อพญานาคราช พรานบุญได้ทำลายพิธีได้สำเร็จและได้ลงไปชมบ้านเมืองนาคพิภพ

พญานาคนันทะ และอุปนันทะ³ ครั้งแรกในตอนพระพุทธเจ้าประสูติและทรงหย่อนพระบาทลงสู่พื้นดินนั้น ได้มีดอกบัวใหญ่ช้ำแรกมหาปรูฬีปรากฏขึ้นมา ได้มีพญานาค นันทะและอุปนันทะ ที่มีกายหนึ่งอยู่ในอากาศ เนมิตท่อน้ำสองท่อนคือ น้ำเย็นกับน้ำร้อน สรงสนานพระองค์

พญากาลนาคราช ในพระคัมภีร์ชาดก กล่าวถึงวันที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ แล้วได้รับพุทธศาสนา อีกทั้งยังมีหน้าที่พิทักษ์รักษาแหล่งดินและน้ำ เช่น การสลักรูปพญานาคไว้บนแหล่งน้ำ ข้าวมธุปายาสที่ใส่ถาดทองอันนางสุชาดาจัดถวาย พระองค์ได้เสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเสวยข้าวปายาสจนหมดแล้วทรงถือถาดอธิษฐานว่า ถ้าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าในวันนี้ขอให้ถาดนี้จงลอยทวนกระแสน้ำ ถ้าจักไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้าขอถาดใบนี้จงลอยไปตามน้ำ เมื่อทรงลอยถาดลงในน้ำ ถาดใบนั้นได้ลอยทวนกระแสน้ำไประยะทาง

¹ อารยันตคุปต์(นามแฝง). (2497). *อมมนุษย์โลก*. หน้า 214-220.

² แหล่งเดิม, หน้า 220-241.

³ แสง มนวิฑูร. (2510). *ลลิตวิสูตร*. หน้า. 7.21.576.

ประมาณ ๘๐ ศอก แล้วถาตนั้นก็จมลงที่น้ำวนแห่งหนึ่งตกไปยังพิภพของกาลนาคราช เมื่อถาตไปกระทบกับ ถาตของพระเจ้าสามพระองค์ จนเกิดเสียงดัง พญากาลนาคราชจึงทราบว่าเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก

มัจฉลีนท่นาคราช ภายหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้ประทับ อยู่ใต้ร่มไม้มหาโพธิ์นั้นเพื่อเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน ในขณะที่เสด็จไปประทับยังไม้จิกหรือมัจฉลีนท่น ะหว่างนั้นฝนตกพรำและเจือด้วยลมหนาวตลอด ๗ วัน พญานาคชื่อมัจฉลีนท่นได้เข้ามามาขอครอบงำพระพุทธรูปแล้ว ก็ รวบรวม ๗ รอบ และแผ่พังพานเหนือพระเศียรของพระพุทธรูปเจ้า เพื่อกำบังลมและฝนตลอดเวลา ๗ วัน ครั้นฝน หายแล้วก็คลายขนดออก และจำแลงร่างเป็นมาณพหนุ่มถวายการเคารพ

พญานาคเอลปัตตระ¹ ในครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงพระพุทธรูปเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา 59 วัน จากนั้นได้ทรงมาแสดงพระปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสีใน ระหว่าง นั้นในกรุงพาราณสีมีงานฉลองขุมทรัพย์ประจำเมือง ได้มีบรรดานาคที่คุ้มครองทรัพย์ทั้งหลายต่างก็ พากันมาร่วมงานฉลองในครั้งนั้น

ต่อมาในครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าเสด็จกลับยังตำบลดุริยเวลาเสนาณคม ณ สถานที่นั้นมีขนิณสามคนพี่น้อง กับบริวารอาศัยอยู่ ขนิณสามพี่น้องได้สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อพระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จไปยัง อาศรมของอุรุเวลกัสสปดาบส ตรัสขออาศัยพักแรมในโรงพิธีบูชาไฟ ในที่สุดอุรุเวลกัสสปก็อนุญาต ให้อาศัย ในโรงไฟ พระองค์ประทับนั่งบำเพ็ญสมาธิ พญานาคผู้ดุร้ายเมื่อเห็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จเข้ามาก็แสดงท่าทางข่ม ขู่โดยการพ่นควันพิษ แล้วพระศาสดาก็ทรงเนรมิตเปลวไฟด้านออกไป ในโรงพิธีบูชาไฟนั้นจึงเต็มไปด้วยแสง เพลิงอันโชติช่วง สุดท้ายพระองค์ทรงมีชัยชนะแก่พญานาค แล้วนำพญานาคที่บัดนี้กลายเป็นงูที่เชื่องนอน สงบอยู่ในบาตร นำมาให้อุรุเวลกัสสปดู จากปาฏิหาริย์ครั้งนี้ทำให้อุรุเวลดาบสทั้งหลายได้ทูลขออุปสมบทใน พุทธศาสนา

ในตำนานการบวชพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งในสมัยปัจจุบันในพิธีบวชพระภิกษุสงฆ์ ก่อนบวชจะเรียกผู้ที่ จะเตรียมตัวออกบวชว่านาค ที่เป็นชื่อนี้มาจากเรื่องเล่าในครั้งที่พระพุทธรูปเจ้าได้ประกาศธรรมนั้น ได้มีนาคตน หนึ่งเกิดเลื่อมใสในพุทธศาสนา เบื่อหน่ายในความเป็นนาคของตนต้องการจะเกิดเป็นมนุษย์ โดยคิดว่าหาก ตนได้บวชเป็นสาวกของพระพุทธรูปเจ้า แล้วจะพ้นจากกำเนิดเป็นนาค ดังนั้นจึงแปลงร่างเป็นมนุษย์เข้าไปขอ อุปสมบท วันหนึ่งในตอนรุ่งอรุณพระภิกษุรูปนั้นได้ออกไปจงกรม ภิกษุนาคก็คิดว่าคงจะไม่มีใครพบเห็นตน จึงนอนหลับสนิท ร่างกายของเขาก็กลับเป็นนาคนอนขดเต็มวิหาร ฝ่ายพระภิกษุที่ออกไปเดินจงกรมกลับมา ยังวิหาร เมื่อเห็นงูใหญ่นอนขดอยู่เต็มวิหาร จึงบอกพระภิกษุรูปอื่นให้มาดู พระภิกษุนาคเมื่อตื่นขึ้นแล้วก็กลับ ร่างเป็นมนุษย์นั่งอยู่บนอาสนะของตนในวิหาร ภิกษุทั้งหลายจึงได้นำเรื่องขึ้นทูลพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูปเจ้าได้ ตรัสเรียกประชุมสงฆ์และตรัสกับนาคว่า “เจ้าเป็นนาค มีความไม่องอาจในพระธรรมวินัย เจ้าจงไปรักษา อุโบสถในวันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ด้วยวิธีนี้ เจ้าจะพ้นจากกำเนิดของนาคและจะได้กลับเป็นมนุษย์...”² ดังนั้นจึงมีธรรมเนียมผู้ที่เข้าพิธีกรรมในการอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ คู่อุปัชฌาย์ จะถามว่า มนุสโสสิ ที่มีความหมายว่า เจ้าเป็นมนุษย์ใช่หรือไม่

มหาปริณิพพานสูตร³ ได้กล่าวถึง ครั้งหลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าปริณิพพานแล้ว ได้มีการแบ่งพระสรีระ

¹พระไตรปิฎกฉบับหลวง. พระวินัยปิฎก มหาขันทกะ มหาวรรค. (2521) หน้า 4.5.3-8.

²เจือ สตะเวทิน. (2516). ตำรับวรรณคดี. หน้า 117.

³พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค. (2500). หน้า 15.157.218-219.

ของพระพุทธเจ้าซึ่งมีแปดทศนาน โดยเจ็ดทศนานบูชาอยู่ในชมพูทวีป ส่วนพระสรีระอีกทศนานหนึ่งของพระพุทธเจ้า พวกนาคราชบูชากันในรามคาม พระเชี้ยวของพระองค์หนึ่งเทวดาชาวไตรทัญญูบูชาแล้ว ส่วนอีกองค์หนึ่งบูชากันในคันธารบุรีอีกองค์หนึ่งบูชาอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่งพญานาคนำไปบูชา

2.2.6 ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธชาดก

นิทานชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ก่อนพุทธกาล เล่าสืบต่อกันมา ต่อมาจึงได้จารึกในพระไตรปิฎก แล้วพระอรรถกถาจารย์ ได้รจนาเป็นคำภีร์อรรถกถาชาดกที่เป็นลายลักษณ์อักษร เรื่องราวในอรรถกถาชาดกจึงไม่เปลี่ยนแปลง แม้จะแปลสืบเนื่องต่อกันมา นิทานชาดกเข้ามาในประเทศไทยโดยพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่เล่าถึงการเกิดของพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ในการบำเพ็ญเพียรบารมี เพื่อเป็นตัวอย่างในการเทศนาสั่งสอนประชาชน มีจำนวนทั้งหมด 547 เรื่อง¹ ในจำนวน 123 พระชาติ ที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่างๆ ได้เสวยพระชาติเป็นพญานาค ดังนี้

มณีกัณฐชาดก ในพระชาตินี้พญานาคได้แปลงกายเป็นมาณพน้อย มาสนิทกับน้องชายของพระโพธิสัตว์ ด้วยความรักก่อนที่พญานาคจะกลับยังนาคพิภพ จึงได้เข้ากอดรัด ผ่ำนังพานเหวี่ยงน้องชายของพระโพธิสัตว์ด้วยความรัก แต่น้องชายของพระโพธิสัตว์ได้เกิดความกลัว จนร่างกายผ่ายผอม พระโพธิสัตว์จึงออกอุบายให้น้องชาย ขอแก้วมณีจากพญานาค จนพญานาคไม่มาหาน้องชายของพระโพธิสัตว์อีก

จัมเปยยชาดก จัมเปยยนาคราชอาศัยอยู่ในแม่น้ำจัมปนาที ในครั้งที่เกิดสงครามระหว่างเมืองอังคะและมคธ จัมเปยยนาคราชได้ช่วยเหลือเมืองมคธจนมีชัยชนะต่อเมืองอังคะและได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กันระหว่างเมืองมนุษย์กับนาคพิภพ จนกระทั่งกล่าวถึงในครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นคนเข็ญใจ ได้เห็นสมบัติของนาคราช เกิดความอยากได้ จึงทำบุญรักษาศีล จึงได้เกิดเป็นนาคราช ต่อมาพระโพธิสัตว์ได้เกิดความเบื่อหน่าย จึงไปรักษาศูโอบสถศีลยังโลกมนุษย์ให้พ้นจากความเป็นนาค

ทัทธรชาดก² พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนาคราช มีน้องชายที่มีนิสัยโกรธง่าย หยาบคาย จึงเป็นเหตุให้ถูกบิดาเนรเทศออกจากเมือง พระโพธิสัตว์ได้สอนน้องชายให้มีความอดทนต่อการประทุษร้าย และคำด่าว่า จนในที่สุดบิดาได้หายโกรธ รับกลับคืนสู่ นาคพิภพ

ภุริทัตชาดก³ ทศชาดกสิบชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้านั้น พระพุทธเจ้าก็ได้เคยเสวยพระชาติเป็นพญานาค โดยได้เสวยพระชาติเป็นพญานาคภุริทัต เรื่องกล่าวว่า พญานาคภุริทัตเป็นโอรสองค์ที่ 2 ของท้าวทศรถที่เป็นนาคกับนางสมุทรชา ด้วยเหตุที่ต้องการพ้นจากความเป็นเดรัจฉาน จึงคิดรักษาศูโอบสถศีลเพื่อแสวงหาผลเลิศในภพภาคหน้า โดยขึ้นไปรักษาศูโอบสถศีลที่จอมปลวก ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ตั้งความปรารถนาสละร่างกายของตนให้แก่ผู้ที่ต้องการ ครั้งนั้นมีฤาษีตนหนึ่งที่ได้รับมณฑอลัมพายและยาทิพย์ ที่งูกลั้วมาจากครุฑ และได้มอบมณฑลและยาทิพย์นั้นให้แก่พราหมณ์ผู้หนึ่ง เมื่อพราหมณ์ได้พบพญานาคภุริทัต จึงได้รำยมณฑลจับพญานาคภุริทัตดึงลงจากจอมปลวก จดปากกรอกยาทำให้หมดกำลัง ด้วยความรักศูโอบสถศีลอยู่ พญานาคภุริทัตจึงไม่ทำอันตรายพราหมณ์ พราหมณ์นั้นได้ทำทารุณนาคด้วยวิธีการต่างๆ จนเลือดไหลออกทั้งทางปากและจมูก อีกทั้งยังนำเถาวัลย์มาสานเป็นกระโปรงใส่ภุริทัต เพื่อนำไปแสวงหาเงินตามที่ต่างๆ

¹เฉลิม มากนวล. (2518). การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป. หน้า 21.

²แหล่งเดิม, หน้า 75.

³พยัคฆ์ (นามแฝง). (2522). พระเจ้าสิบชาติ. หน้า 331 - 358.

ทางเมืองนาคเมื่อไม่พบภริยาก็ได้ให้เจ้าสุทนต์ผู้พี่กับอัชจะมุขีขึ้นมาตามบนเมืองมนุษย์ จนมาพบและสามารถพากลับไปยังเมืองบาดาลได้ เรื่องราวในพุทธชาดก ในชาติที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญานาคนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความขันติ คือความวางเฉย และให้อภัยแก่ผู้อื่น

จากพุทธประวัติและพุทธชาดก ที่นำมาเล่านี้ เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่านาคมีบทบาทที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธศาสนานี้เอง มีผลต่อความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคในสังคมและวัฒนธรรมไทยในด้านต่างๆ มาโดยตลอด โดยมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ ดังที่ปรากฏในงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏให้เห็นได้ตามวัดวาอารามต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานวรรณกรรมทางศาสนา เช่น ตำนาน จะมีเรื่องราวของนาคเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา

2.3 ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและพงศาวดาร

ภายหลังจากที่ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และได้ผสมผสานกับลัทธิบูชาของชนพื้นเมืองเดิม ความเชื่อเรื่องจึงถูกยกฐานะให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เคียงคู่กับความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ตำนานและวรรณกรรมต่างๆ ต่างก็ได้รับอิทธิพลจากความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ โดยมีความเชื่อเรื่องนาคว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา โดยมีการพัฒนาการรูปแบบของความเชื่อไปตามอิทธิพลทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง สังคมและสภาพเศรษฐกิจ ตามแต่ละยุคสมัย แต่ความเชื่อเรื่องนาคก็ยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ได้รับจากศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา

2.3.1 ตำนานพุทธประวัติในประเทศลังกา

ในประเทศลังกานิยมกล่าวถึงเรื่องราวของนาคทางพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องของพระยามณีอภิชิต นาคราช อาศัยอยู่ในแม่น้ำกัลยาณีบนเกาะลังกา ได้อารธนาพระพุทธเจ้า ให้ประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในสถานที่ต่างๆ โดยได้แปลงกายเป็นมาณพหนุ่ม ขึ้นมาอารธนาพระพุทธเจ้า พร้อมด้วยสาวก 500 รูป ประทับที่พระเจดีย์กัลยาณี พระพุทธเจ้าทรงกรอรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสุมนกฎบนเกาะนั้น แล้วเสด็จสู่มัชฌิมประเทศทางอากาศตั้งนั้นความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคของชาวลังกา มีความเชื่อว่านาคเป็นผู้พิทักษ์ปกป้องพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังมีหน้าที่พิทักษ์แหล่งดินและน้ำ เช่นการสลักรูปพญานาคไว้บนแหล่งน้ำ¹

2.3.2 ความเชื่อเรื่องนาคในพงศาวดาร และตำนานพม่า

ประเทศพุกาม หรือพม่านั้นเป็นประเทศหนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคและการนับถือบูชา ดูเหมือนจะมีปรากฏมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ เนื่องจากได้ปรากฏให้เห็นเป็นงานทางสถาปัตยกรรมอยู่หลายแห่ง เช่น ที่ชเวสิคุนเจดีย์ เหนือกรุงพุกามใกล้ที่ประดิษฐานเทวรูปพม่า 37 องค์ ปรากฏให้เห็นว่าฐานของเจดีย์เป็นศิลปะรูปนาค โดยมีความเชื่อว่านาคเป็นผู้ชลออรรณที่ตั้งพระเจดีย์ขึ้นมาจากแม่น้ำอิรวดีและนาคยังนิยมปรากฏอยู่ตามพนักกระไดขึ้นพระเจดีย์²

ในพงศาวดารพม่า ได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับนาคไว้ว่า “การนมัสการนาคะ เป็นศาสนาใน

¹มหาวงษ์พงษาวดารลังกาทวีป เล่ม 1. (ร.ศ.120). หน้า 75-77.

²นภาพร เล้าสินวัฒนา. (2539). นาค นทีเทวดาในศิลปะลังกา. หน้า 94.

พม่าตอนบนอยู่ยุคหนึ่ง แต่ในระหว่าง พ.ศ.400-500 พระเจ้าอโนรธามังฉอมหาราช ได้สั่งให้เลิกเสีย...”¹ การนับถือนาคเป็นศาสนานั้นเป็นนิกายหนึ่งที่มีนักบวช เรียกว่า อริ พวกนี้ชอบไว้ผมยาว เล็บยาว สวมเสื้อสีน้ำเงินแก่และบุชานาค นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาค ยังได้ปรากฏในพงศาวดารเมืองตะโก่งที่ว่า

สอกตะเรียด เดินทางไปหาวิชาความรู้ถึง 3 ปี ก่อนกลับบ้านอาจารย์ได้สอนว่า อย่าเห็นแก่นอน เมื่อกลับมาถึงกรุงตะโก่ง พระเจ้าแผ่นดินกรุงตะโก่ง ได้ประกาศหาผู้ที่เข้าพิธีอภิเษกกับนางภูคำ พระราชธิดาของตน แต่ผู้ที่เข้ามาสมัครกลับถึงแก่ความตายหมด เมื่อสอกตะเรียดสมัครใจอภิเษกกับพระนางภูคำ คืนแรกที่ประทับอยู่ในพระราชมณเฑียรนั้น ก็นึกถึงคำของอาจารย์เสมอว่าอย่าเห็นแก่นอน จึงตัดสินใจไม่นอนหลับ คอยระมัดระวังตัวอยู่เสมอ จนถึงวันที่ 7 ได้มีพญานาคราช ซึ่งเป็นคนรักของนางภูคำ จะออกมาฆ่าบุรุษที่เข้ามาอภิเษกกับพระธิดาองค์ก่อนๆ สอกตะเรียดจึงได้วางแผน จนสามารถฆ่าพญานาคได้ เมื่อพระนางภูคำตื่นขึ้นมาเห็นเหตุการณ์ก็โกรธแค้น แล้วสั่งให้ทหารลอกหนังพญานาคให้สะอาด เอามาทำเป็นที่นอนและหมอนหนุน ส่วนกระดูกเอามาทำเป็นปักผม แล้วได้ถามปริศนาต่อสอกตะเรียดว่าหากพระนางแพ้ให้ฆ่าพระนาง แต่หากตอบไม่ได้พระนางจะประหารสอกตะเรียด พระราชาสอกตะเรียดตรัสอนุญาต พระนางจึงตรัสถามคำถามว่า อะไรเอ๋ย พันหนึ่งคำเขาชัก ร้อยหนึ่งคำเขาถัก กระดูเจ้าปักช่องผม น่องรักเสมอใจ สอกตะเรียดก็สามารถตอบปัญหาได้ เนื่องจากพระเสื้อเมืองแปลงกายเป็นกา 2 ตัว มาช่วยว่า พันหนึ่งคำเขาชัก ก็คือนางภูคำจ้าวราชบุรุษลอกหนังพญานาคออก ชักฟอกให้สะอาด โดยเสียคำจ้างหนึ่งพัน ร้อยหนึ่งคำเขาถัก คือนางให้ราชบุรุษอีกคนหนึ่งเย็บถักหนังพญานาค ให้เป็นที่นอนหมอนหนุน โดยเสียคำใช้จ้างหนึ่งร้อย ส่วนกระดูกเจ้าปักช่องผม น่องรักเสมอใจ หมายถึง ความรักของนางที่มีต่อพญานาคนั้นสุดหัวใจ จึงนำกระดูกมาทำเป็นปักผม สอกตะเรียด แก้ปัญหาได้และอภัยโทษให้พระนางภูคำโดยได้ตัดขาดจากการเป็นมเหสี...”²

ส่วนในพงศาวดารมอญพม่า มีเรื่องเล่าที่กล่าวถึงนาคที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองหงสาวดี ดังนี้

มีนางนาคตนหนึ่งได้ขึ้นมาเที่ยวที่ภูเขาแครงนาค หรือภูเขาหงอนนาค ขณะนั้นเองได้มีเทพยารตนหนึ่ง ซึ่งเป็นบุตรของพระเจ้ากระลิ่งคราษฎร์ มาเห็นนางนาครูปร่างมีจิตรักใคร่ได้ร่วมสมักระสังวาสกับนางนาคนั้น เมื่อนางนาคมีครรภ์แล้วคลอดลูกออกมาเป็นไข เมื่อเทพยารรู้ว่าเป็นนาคจึงหนีไป นางจึงทิ้งไขฟองนั้นไว้ แล้วกลับลงไปเมืองนาค เมื่อพระโลมดาบสพบเข้าจึงนำไปเลี้ยงไว้ ฟองไขได้แตกออกมาเป็นกุมาร เมื่อนางนาคสาวเจริญวัยขึ้น ก็ได้เป็นมเหสีของพระเจ้าแสนะคงคา นามว่าพระวิมลราชเทวี มีโอรส 2 องค์ คือ สมละกุมาร และวมลุมาร ต่อมาด้วยความเป็นนาค เมื่อโกรธผู้ใดผู้นั้นก็จะตายด้วยกำลังของพิษนาค จึงทำให้พระเจ้าแสนะคงคาลอบวางยาพิษพระนางจนถึงแก่ความตาย ส่วนโอรสทั้งสองของพระนางต้องหนีไปหาพระโลมฤาษี พระฤาษีได้แนะนำให้ไปอยู่ที่หงสาวดี ต่อมาเมื่อกุมารทั้งสองรวบรวมคนได้คนได้ประมาณพันเศษ ก็ได้คิด

¹ สวรรยา (นามแฝง). (2531). *งูและพญานาค*. หน้า 45.

² สมบัติ พลายน้อย. (2539). *พญานาค*. หน้า 29-32.

สร้างพระนคร โดยมีพระอินทร์แปลงกายลงมาเป็นพราหมณ์ ช่วยแนะนำในการสร้างด้วยการชี้ไปทางทิศตะวันออก ที่มีหงส์ทองจับอยู่นั้นเป็นที่สร้างพระนคร และให้ชื่อว่า เมืองหงสาวดี...¹

เรื่องราวของนาค ที่ปรากฏทั้งในพงศาวดารของพม่าและมอญนั้น เป็นความเชื่อเรื่องนาคที่นิยมกันว่ามีความเกี่ยวข้องกับทางการเมืองการปกครอง โดยมีความเชื่อว่านาคมีฐานะที่เป็นผู้สร้างบ้านเมือง ในดินแดนมอญและพม่า อีกทั้งเป็นฐานอำนาจของกษัตริย์ ตามความเชื่อที่ได้รับมาจากความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาพราหมณ์

2.3.3 ความเชื่อเรื่องนาคในพงศาวดารเขมร

นาค เป็นความเชื่อที่ผูกพันกับชาวเขมรโดยสายเลือด มีความสัมพันธ์ในฐานะเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรโบราณ เขมรนับถือศาสนาพราหมณ์ บูชาพระศิวะและศิวลึงค์ ชาวเขมรเชื่อว่าตนสืบเชื้อสายมาจากพญานาค โดยมีพราหมณ์กำพูและนางอัปสรเมร่าเป็นต้นวงศ์จันทรวงศ์ ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรนั้น มาจากพงศาวดารเขมร ที่กล่าวว่าประมาณพุทธศตวรรษที่ 6 พระทองซึ่งเป็นโอรสของพระอาทิตย์วงศ์ ไปได้ธิดาพญานาคฤๅษณ์มาเป็นมเหสี มีนามว่านางทาวดี มีโอรสด้วยกัน คือพระเกตุมาลา หรือชัยวรมหเทวะ ที่ 2 ประมาณ พ.ศ.1345-1392 พระทอง และพญานาคฤๅษณ์นี้เอง เป็นผู้เนรมิตพระนครกรุงกัมพูชาธิบดี ได้อภิเษกพระทองให้เป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเทววงศ์อัครจรรย ส่วนบริเวณที่เป็นกรุงกัมพูชาธิบดีนั้น มีตำนานเล่าว่านอกจากจะมีต้นหมัน หรือต้นทะเลกแล้ว ที่นั้นยังมี “โพรงพญานาค” ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคได้ต้นหมันด้วย² ส่วนพระเกตุมาลานั้นก็ได้รับการอุปถัมภ์จากพระอินทร์ ให้สร้างพระนครใหม่นามว่านครอินทปรีตสืบต่อมา จนถึงสมัยของสมเด็จพระอุทัยราชาก็มีมเหสีเป็นนาค ออกลูกมาเป็นไข แล้วนายคงเคราซึ่งเป็นส่วยน้ำ ได้พบไขนี้ฟักเป็นคน นามมาเลี้ยงไว้ให้ชื่อว่านายร่วง ต่อมาเมื่อนางนาคออกลูกคนที่สอง ลูกที่ออกมาเป็นมนุษย์ภายหลังมีนามว่าพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์

อิทธิพลของเรื่องพระทองนางนาคนั้นไทยได้รับมา โดยนำมาแต่งเป็นเพลงขับกล่อม ที่เรียกกันว่า เพลงมโหรี มาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ใช้เป็นเพลงในพิธีแต่งงานทั่วไปว่า

พระทองเจ้าจะไป	น้องจะได้ใครมานอนเพื่อน
อันใจเจ้าดีไม่มีเหมือน	เจ้าเพื่อนที่นอนของน้องเอย
เจ้าเอยเจ้าพี่	คอยอยู่จงดีกว่าจะมา
จะไปก็ไม่ช้า	จะพลันมาเป็นเพื่อนนอนเอย
พระทองเจ้าจะไป	จะให้อะไรไว้น้องชม
ขอแต่ผ้าลายที่ชายหม่ม	จะชมต่างหน้าพระทองเอย... ⁴

¹สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 29-32.

²สุจิตต์ วงษ์เทศ. (ธันวาคม 2539). “คำให้การเรื่องนางนาค พระทอง นางนาค,” มติชนสุดสัปดาห์ 17(853) : 65.

³ธรรมทาส พานิช. (2515). พนม ทวาราวดี ศรีวิชัย. หน้า 137-139..

⁴วิเชียร กุลตัญญ์. (2514). ประมวลลบท้องเพลงไทยเดิม. หน้า 18.

นอกจากนี้เรื่องพระทองนางนาค ยังปรากฏในบทร้องนางนาค สำหรับใช้ขับร้องมโหรีแต่ครั้งโบราณ ที่ว่า "เจ้าเอยนางนาค เจ้าคิดแต่เท่านั้นแล้ว เจ้าปักปั้นแก้ว แล้วเจ้ามาแซมดอกไม้ไหว จำปาสองหูห้อย สร้อยสังวาลแลมลาย ชมพู่ผ้าสไบ เจ้าห้อยสองบ่าสง่างาม..."¹

จากความเชื่อเกี่ยวกับนาค ที่มีความสัมพันธ์กับกษัตริย์เขมรนี้เอง จึงมีเรื่องเล่าเป็นตำนานของ ปราสาทพิมานอากาศ จากจดหมายเหตุจีนของโจวต้ากวนว่า

เป็นประเพณีของกษัตริย์เขมร ที่พระเจ้าแผ่นดินต้องเข้าไปบรรทมบนยอดปราสาท โดยที่เชื่อว่าใน ปราสาทมีภูตงูเก้าศีรษะ ซึ่งเป็นพระภูมิเจ้าที่ทั่วทั้งประเทศ แปลงร่างเป็นสตรีเพื่อเข้าร่วมสมพาส กับกษัตริย์ แล้วจะเสด็จออกจากปราสาทนั้นเมื่อเพลยาม 2 จึงจะเข้าไปบรรทมร่วมกับพระมเหสี และนางสนมได้ ถ้าหากคืนใดภูตตนนี้ไม่ปรากฏกาย ก็หมายถึง เวลาสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์นั้นใกล้เข้ามาแล้วและถ้าหากกษัตริย์พระองค์ใด ไม่เสด็จเข้าไปเพียงคืนเดียว ก็จะได้รับ ภัยอันตราย...²

ศิลปกรรมของเขมรที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องนาค ที่ได้รับมาจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ สะพานนาคราชที่ปรากฏตามเทวาลัยต่างๆ โดยมีความเชื่อว่าสะพานนาคราชหมายถึง Divine Path หรือทางเดินขึ้นลงของพระเป็นเจ้า ที่เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ ที่มีเขาไกรลาส หรือเขาพระสุเมรุ เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มนุษย์จะขึ้นไปบูชาพระเป็นเจ้าบนเทวาลัย หรือบนเขาไกรลาสได้ จะต้องเดินข้าม สะพานนาคราชนี้ ซึ่งความเชื่อนี้คล้ายคลึงกับความเชื่อที่เกี่ยวกับงูสายรุ้งของทางตะวันตก ที่เชื่อว่าสายรุ้ง หรือรุ้งกินน้ำ ก็คืองูใหญ่ ที่มีหลายหลากสี แวววาวระยับ ที่ยกหัวของมันขึ้นไปบนท้องฟ้าหรือก้มหัวลงต่ำเพื่อ ดื่มน้ำจากทะเล อันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงทางเดินจากโลกมนุษย์หรือพื้นดิน ไปสู่สวรรค์

2.3.4 ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและพงศาวดารของไทย

ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและพงศาวดารของไทย มักจะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของกษัตริย์ ที่สืบ เชื้อสายมาจากนาค โดยเฉพาะจะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เช่น ที่ปรากฏในประชุม พงศาวดาร ภาคที่ 66 ได้กล่าวถึง

พระเจ้ากรุงสุโขทัยที่มีนามว่าศรีธรรมมาโคกราช ได้เสด็จไปรักษาอุโบสถศีลที่เขาหลวงเป็นอาจิณวันหนึ่ง ได้ทอดพระเนตรเห็นนางนาคนิมิตร์ตัวเป็นงูเล็ก ยินดีที่จะสมักรสังวาสกับงูดิน พระองค์ทรงพิจารณา และได้เห็นมิดรที่นางนาคที่ตระกูลสูงศักดิ์ จะมาสมักรสังวาสกับงูดินที่มีตระกูลต่ำ พระองค์จึงเอาไม้ เท้าเขี่ยให้ทั้งสองพลัดออกจากกัน นางนาคได้เกิดความอายและโกรธ แต่ไม่สามารถทำอันตรายพระ องค์ได้ จึงลงไปนาคพิภพ กล่าวให้ร้ายต่อพระเจ้าสุโขทัย พญานาคราชจึงแปลงกายเป็นดาบสขึ้นมา

¹ อนุวัติษณ์บรรสาร. (2510). *ประชุมบทมโหรี*. หน้า 62.

² สุจิตต์ วงษ์เทศ. (ธันวาคม 2539). "คำให้การเรื่องนางนาค นางนาคที่นครธม," *มติชนสุดสัปดาห์*. 7(853) : 67.

³ พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (ตุลาคม 2536). "การตักตักที่พนมรุ้ง ตอนที่ 3," ใน *พบโลก*. 6(72): 91.

สอบถามพระเจ้ากรุงสุโขทัย เมื่อพญานาคราชได้รับฟังความจริง ก็เห็นพระคุณพระเจ้ากรุงสุโขทัย จึงให้นางนาคขึ้นไปปรนนิบัติรับใช้ และสมัครสวาสกับพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระองค์ได้สัญญาว่าจะกลับมา รับ โดยมอบผ้าแดงกับแหวนธำมรงค์ไว้ต่างหน้า ต่อมานางนาคได้ตั้งครรภ์ รออยู่ 7 วัน จึงตัดสินใจสารถากต่อมโลหิต ที่ตั้งครรภ์ออกมาไว้กับพระธำมรงค์และผ้าแดง แล้วกลับลงไปในนาคพิภพ คางคกตัวหนึ่งได้กินเข้าไปเมื่อตายายได้พบคางคกนั้นแล้วนำกลับมาเลี้ยง เมื่อตายายออกไปข้างนอก กุมารก็จะออกมาจากร่างคางคก ทำข้าวปลาอาหารไว้คอยตายาย เมื่อตายายจับได้จึงเผาร่างคางคก และให้ชื่อกุมารนั้นว่านายร่วง เมื่อตายายถูกเกณฑ์ให้ไปตัดไม้ไผ่ ใช้ทำนั้งร้านในการสร้างปราสาท ของพระเจ้ากรุงสุโขทัย นายร่วงก็ตามไปช่วยตายาย ครั้นได้ฤกษ์ในการยกเสาปราสาท เสากลับ ไม่ยอมตรงแต่เมื่อนายร่วงเข้าไปจัดการและสั่งให้เสาตรง เสากลับตั้งตรง ความทราบถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัยพระองค์โปรดให้นายร่วงเข้าไปพบแล้วตรัสถามความเป็นมา เมื่อรู้ว่าเป็นลูกนางนาคจึงรับเข้ามาเป็นราชบุตรอยู่ในวัง...¹

ในพงศาวดารและตำนานของไทย มักปรากฏเรื่องราวของนาคทั้งในฐานะของบรรพบุรุษของ กษัตริย์หรือผู้นำชุมชน ว่าสืบเชื้อสายมาจากนาค เช่นเดียวกับความเชื่อของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และนาคยังเป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่ปรากฏในพิธีกรรมทางศาสนาที่เชื่อนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคของไทย นับได้นำนาคเป็นสัตว์ที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพระพุทธศาสนา นาคจึงเป็นสัญลักษณ์ที่ถูก มองในแง่ดี และอำนวยความสุขมาสู่มวลมนุษย

2.3.5 ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานน่านเจ้า

ที่เมืองต้าหลี่ มีตำนานที่เกี่ยวกับมังกร ปรากฏเป็นภาพเขียนรูปงูใหญ่สองตัว กำลังต่อสู้กันในทะเลสาบต้าหลี่ โดยมีเรื่องเล่าเป็นตำนานกล่าวว่า ในสมัยอาณาจักรน่านเจ้า ที่บริเวณยอดเขาหม่าเอ๋อเฟิง ได้มีงู ปีศาจตัวหนึ่งเที่ยวอาละวาด อยู่ในทะเลสาบเอ๋อร์ งูตัวนี้มีกำลังและอำนาจมาก มีหัวคล้ายสิงโต ลำตัวเป็น มังกร ปากกว้าง มีดวงตาสีเขียว กินมนุษย์เป็นอาหาร มักจะบันดาลให้น้ำในทะเลสาบเกิดคลื่นลม จึงเป็นผล ให้เรือแพที่ผ่านไปมาล่ม ผู้คนถึงแก่ความตายเป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังบันดาลให้น้ำท่วม ไร่นาเสียหาย กษัตริย์แห่งน่านเจ้าจึงประกาศหาผู้กล้ามาปราบงูร้าย ตัวงูนี้แข็งแรง ซึ่งเป็นช่างแกะสลักหินอ่อนแห่งหมู่บ้านลีเถาซุน ได้รับอาสาที่จะไปปราบงูร้าย โดยได้นำกระบี่ติดกายไป 24 เล่มผูกมัดติดกับตัว สองมือถือกระบี่คู่ เขาได้ใช้กระบี่ฟาดฟันงูร้าย และได้เข้าไปในท้องของงูปีศาจ แล้วฟาดฟันงูปีศาจจนถึงความตาย พร้อมกับ เขา ความสงบสุขกลับคืนมาอีกครั้ง ร่างของเขาจึงได้ฝังลงไปบนยอดเขาหม่าเอ๋อเฟิง กระดูกงูถูกเผาแล้วก่อ เจดีย์สร้างครอบไว้ เรียกว่า เสอคุ่งถ่า หรือเจดีย์กระดูกงู² ตำนาน นิทาน เกี่ยวกับงู มังกร นาค ปรากฏแพร่ หลายอยู่ในชนชาติต่างๆ รอบทะเลสาบเอ๋อร์ไห่และในบริเวณยูนนาน เช่น ตำนานที่เกี่ยวกับงูหรือนาค ใน ชนเผ่ายูนนานที่ว่าด้วยเรื่องของจิวหลง ปฐมวงศ์ของชนเผ่าไอเหลาหรืออ้ายลาว พวกนี้อยู่ทางตะวันตกของ

¹สุจิตต์ วงษ์เทศ. (เมษายน 2540). “คำให้การเรื่องนางนาค พระร่วงลูกนางนาคในท้องคางคก,” *มติชนสุดสัปดาห์* 17(581) : 67.

²แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (มิถุนายน 2532) “เรื่องของนาคที่เมืองต้าหลี่,” *เมืองโบราณ*. 2(15) : 51-53.

ยูนนานในเขตอำเภอเผ่าชาน เรื่องนี้มีปรากฏในบันทึกของโฮ่วฮั่นชู ว่านางซำอีเป็นต้นตระกูลของชาวไอเหลา ลงจับปลาในน้ำแล้วสะดุดไม้ ต่อมาตั้งครรภ์คลอดลูกเป็นชายสิบคน ขอนไม้กลายเป็นมังกร แล้วว่าลูกทั้งสิบเป็นบุตรของตน เด็กๆทั้งเก้าตกใจหนีไป เหลือจิวหลง ที่ไม่หนี มังกรจึงเลียตัว จิวหลงนี้เองได้รับยกย่องเป็นเจ้าสิบเชื้อสายเผ่าพันธุ์มังกรต่อมา¹

นอกจากนี้ยังมีตำนานที่เกี่ยวกับนาคของพวกลีในเกาะไหหลำ กล่าวว่า ในสมัยโบราณมีไข่งฟองหนึ่งตกอยู่ กลางป่าในเกาะไหหลำ เมื่อฟ้าผ่าลงมาถูกไข่งนั้นแตก ได้มีนางมนุษย์ออกมาจากไข่งฟองนั้น นางมนุษย์ผู้นั้นได้แต่งงานกับชายผู้หนึ่งที่ข้ามมาที่เกาะไหหลำมีลูกหลานสืบต่อกันมาคือพวกลี ส่วนตำนานของพวกปะหล่องเล่าว่า แต่เดิมเมืองจิ้นมีสวนแห่งหนึ่ง กลางสวนนั้นมีภูเขาและบ่อน้ำเย็นและมีปล่องซึ่งเป็นที่อยู่ของนางนาค ที่จะออกมาครั้งหนึ่งในทุกๆ 3 ปี และแปลงกายเป็นหญิงสาวรูปงาม เมื่อเจ้าชายของกษัตริย์องค์หนึ่ง ได้มาพบนางสมัครสังวาสอยู่ด้วยกัน เป็นลูกหลานพวกปะหล่อง² ต่อมา

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องงูหรือนาคได้มีการพัฒนาการมาโดยตลอด จากลัทธิบูชางูของชนพื้นเมืองเดิม ที่ได้รับปัจจัยมาจากการสังเกตลักษณะทางกายภาพของงู ผสมผสานกับปัจจัยทางสภาพถิ่นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ เช่น พวกที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งน้ำ ก็มีความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เป็นผู้สร้างแม่น้ำ ลำธาร ส่วนผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แห้งแล้ง เป็นทะเลทราย ก็มีความเชื่อว่างูมีหน้าที่รักษาศพ เช่นความเชื่อของชาวอียิปต์โบราณ ต่อมาเมื่ออิทธิพลทางศาสนาคริสต์ พราหมณ์และพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้เกิดการผสมผสานทางด้านความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคทางศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาในดินแดนเหล่านั้น ทั้งที่เป็นความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิมที่มีความเชื่อว่างูนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกันกับความเชื่อของชาวตะวันตก ที่อาศัยอยู่ใกล้น้ำ เช่นชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะออสเตรเลีย หมู่เกาะฟีจี และหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก จะมีความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือสายรุ้งที่พาดผ่านท้องฟ้าภายหลังฝนตก ก็คืองูใหญ่ ที่เป็นสะพานเชื่อมต่อระหว่างโลกกับสวรรค์เช่นเดียวกับความเชื่อของชาวตะวันออก แต่ต่อมาเมื่อความเชื่อทางศาสนาคริสต์ได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนต่างๆ งูหรือมังกรที่เป็นความเชื่อของชนชาวพื้นเมืองเดิมที่ศาสนาคริสต์ได้เผยแพร่เข้าไปถึง ได้เปลี่ยนความเชื่อเรื่องงูหรือมังกรเป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายหรือซาตาน ซึ่งแตกต่างจากความเชื่อของทางตะวันออกที่ได้รับอิทธิพลทางศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ได้ยกฐานะของงูมาเป็นนาคที่มีความศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่างู นาคหรือมังกรเป็นบรรพบุรุษของตน เช่น ในอารยธรรมจีน มีความเชื่อว่างูเป็นสัญลักษณ์ของบรรพชนประจำเผ่า ในสังคมที่มีแม่เป็นใหญ่ และกลายเป็นบรรพบุรุษของผู้นำหรือบุคคลบางกลุ่ม ในสังคมที่มีพ่อเป็นใหญ่ โดยมีความเชื่อว่าจักรพรรดิจีนถือกำเนิดมาจากมังกร ซึ่งความเชื่อนี้เป็นที่นิยมกันในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่เชื่อว่าพวกตนสืบเชื้อสายมาจากมังกรหรือนาค ดังที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนานที่ได้กล่าวมาแล้ว

ประเทศไทยเราได้รับความเชื่อเรื่องนาคมาจากอินเดีย โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเชื่อเรื่องนาค โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นความเชื่อที่โดดเด่นและสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ทั้งที่เป็นความเชื่อในลัทธิบูชางูที่มีอยู่แต่เดิมแล้วกับความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลมาจากต่างชาติ ดังที่ได้ปรากฏในพงศาวดารและตำนานที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทรงปราบ

¹ วิชา สารยา. (เมษายน-มิถุนายน 2532). "น่านเจ้าโดยสังเขป," ใน เมืองโบราณ. 15(3) : 48-49.

² สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 43.

นาคและรับนาคเข้ามาไว้ในพระพุทธศาสนา สันนิษฐานได้ว่า เป็นการแสดงถึงการผสมผสานทางความเชื่อในลัทธิบูชาภูมิมียุคเดิม กับพระพุทธศาสนาที่รับเข้ามาใหม่ โดยเฉพาะตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ได้รับอิทธิพลทางการเมืองการปกครองจากล้านช้าง พร้อมกับได้รับอิทธิพลทางความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค จึงผลักดันให้เกิดพัฒนาการทางความเชื่อเรื่องนาค ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่ปรากฏให้เห็นได้อย่างเด่นชัดทั้งในด้านงานวรรณกรรม ศิลปกรรม และพิธีกรรม ที่สืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

บทที่ 2

ปัจจัยและลักษณะของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

เมื่อมนุษย์ในท้องถิ่นเกิดปัญหาในการดำรงชีวิต เช่นเกิดภัยทางธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้ว่าเกิดจากสาเหตุใด ด้วยเหตุที่มนุษย์เกิดความกลัวและไม่รู้ที่มาของเหตุการณ์นั้น ความกลัวและความไม่รู้จึงกลายมาเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ ต่อสรรพสิ่งทั้งหลายที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นภัยที่เกิดจากมนุษย์ด้วยกันเอง หรือภัยที่เกิดจากธรรมชาติ

ต่อมามนุษย์มีการรวมกลุ่มทางสังคมจนกลายเป็นชุมชน หมู่บ้านและเมือง สาเหตุหนึ่งเกิดมาจากการที่มนุษย์มีความเชื่อที่เหมือนกัน มีผู้นำในการประกอบพิธีกรรมเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อของผู้นำหรือชุมชนนั้นๆ บางความเชื่อได้กลายมาเป็นสิ่งที่เคยชินและประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา กลายมาเป็นประเพณีที่ยอมรับในสังคมว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม ดังที่ดนัย ไชยโยธา¹ กล่าวว่า ความเชื่อนับได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์และสามารถกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ ให้กลายมาเป็นรากฐานทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมต่อไป

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่า ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ในพื้นที่ได้แก่จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม ได้มีชุมชนโบราณเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโลหะตอนปลาย หรือสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว โดยได้ตั้งหลักแหล่งกระจายกันอยู่บริเวณที่ราบลุ่มลำน้ำและมีการตั้งชุมชนเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ ที่มีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา² จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบ แจกกันลายเขียนสีบ้านเชียงที่มีรูปงูพันอยู่ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมนั้นได้แก่ ความเชื่อในลัทธิบูชา³ ว่าลัทธิบูชา³นี้เกี่ยวพันกับเรื่องชีวิตหลังความตายและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ เป็นความเชื่อที่มีการพัฒนาการมาโดยตลอด

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นความเชื่อที่ผูกพันในสายเลือดของชาวอีสาน ถูกนำมาใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ ที่ก่อให้เกิดการสร้างสรรค่านิยมให้เกิดขึ้นในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยได้ถูกนำมาใช้เป็นความหมายแฝงในเวลาต่อมา ดังที่ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมความเชื่อเป็นตัวสร้างสรรค์ สร้างค่านิยม ขนบนิยม ปทัสถาน รูปแบบของประติฐกรรมและอุดมการณ์ทั้งมวล⁴ แม้กระทั่งวัฒนธรรมทางการเมือง ล้วนมีวัฒนธรรมทางความเชื่อเป็นตัวผลักดันและเหนี่ยวรั้ง ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเป็นดินแดนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่มีการพัฒนาการมาโดยตลอด ก่อนที่ชาวล้านช้างจะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ย่อมมีปัจจัยผลักดันที่ทำให้ชุมชนอีสานมีความเชื่อเรื่องนาค ดังนี้

¹ดนัย ไชยโยธา. (2538). ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น. หน้า 47.

²ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). แอ่งอารยธรรมอีสาน. หน้า 6-7.

³แหล่งเดิม, หน้า 21.

⁴สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2528). "คติด้านความเชื่อถิ่นภูเกิด วัฒนธรรมที่ส่งผลอย่างลึกซึ้งและทำลาย," ในรายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์กลาง. หน้า 238-240.

1 สภาพภูมิศาสตร์และประวัติความเป็นมาของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

1.1. ลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์ และการดำเนินชีวิต

เป็นที่ทราบดีกันอยู่แล้วว่า แหล่งอารยธรรมของโลกที่สำคัญมักเกิดขึ้นตามลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ เช่น เดียวกันกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าอีสานนั้น นับเป็นดินแดนเก่าแก่ซึ่งมีความเจริญรุ่งเรือง มีการก่อสร้างบ้านเมืองเกิดขึ้น ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ มาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ เมืองใหญ่ที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ นั้น ก็มักเกิดขึ้นใกล้หนองน้ำตามธรรมชาติ เช่น บริเวณหนองหาน หลวง อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และหนองหานน้อย จังหวัดสกลนคร

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานของประเทศไทย ตั้งอยู่ในบริเวณทางตอนกลางของคาบสมุทรอินโดจีน ในส่วนที่เป็นภาคพื้นทวีป อยู่ท่ามกลางดินแดนที่เรียกว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีลักษณะภูมิประเทศแยกตัวออกจากภาคเหนือและภาคกลาง มีอาณาเขตส่วนหนึ่งอยู่ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีแม่น้ำโขงไหลผ่าน ซึ่งกล่าวได้ว่าประกอบด้วยดินแดนบางส่วนของหลายประเทศ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศเมียนมาร์ (พม่า) ภาคตะวันตกและภาคใต้ของประเทศสาธารณรัฐประชาชนลาว ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ภาคกลางของประเทศกัมพูชาและตอนใต้ของประเทศเวียดนาม ดังนั้น แม่น้ำโขงจึงเป็นแม่น้ำนานาชาติ ที่มีความสำคัญในฐานะเป็นสื่อเชื่อมโยงสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์มานับพันๆ ปีแล้ว¹

ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง² หมายถึง ชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมฝั่งทางตะวันตกของแม่น้ำโขง เป็นบริเวณที่ได้แก่พื้นที่ถัดจากแนวเทือกเขาภูพานลาดเอียงไปทางเหนือ มีลักษณะเป็นแอ่งลุ่มต่ำ ซึ่งเรียกกันว่าแอ่งสกลนคร ได้แก่ จังหวัดเลย หนองคาย อุดรธานี สกลนคร และนครพนม รวมถึงที่ราบลุ่มตามลำน้ำสายต่างๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงในบริเวณดังกล่าว ในดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ไม่สามารถที่จะกำหนดได้แน่นอนว่า ดินแดนในภาคอีสานได้มีมนุษย์เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินแต่แรกเริ่มเมื่อใด แต่สามารถสันนิษฐานได้ว่าคงไม่ต่ำกว่า 3,600 ปี³ จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ได้มีกลุ่มชนอาศัยอยู่แล้วตามบริเวณที่สูง ที่ราบลุ่มแม่น้ำ หนองน้ำ และบึงใหญ่ เช่น ได้มีการค้นพบภาพเขียนสีตามเพิงผาและโขดหิน บนเทือกเขาภูพาน ที่เริ่มตั้งแต่เขตจังหวัดอุบลราชธานี ไปจนถึงอุดรธานี และเลย⁴

ชุมชนโบราณที่อาศัยในดินแดนอีสานแต่เดิมนั้นเป็นชุมชนเกษตรกรรม นิยมตั้งหลักแหล่งติดกับท้องที่ที่สามารถทำการเพาะปลูกได้ เมื่อมีการพัฒนาเป็นสังคมหมู่บ้าน มีวัฒนธรรมและคติความเชื่อเป็นของตนเอง ได้แก่ วัฒนธรรมบ้านเชียง ชุมชนบ้านเชียงเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีอายุประมาณ 3,600 ปี มาแล้ว เป็นกลุ่มชนที่มีอาชีพเพาะปลูกข้าวและเลี้ยงสัตว์ มีประเพณีในการฝังศพ ทำภาชนะดินเผาหลาย

¹ สมศักดิ์ รัตนกุล และคนอื่นๆ. (2534). *มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง*. หน้า 11.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. หน้า 221.

³ งานฉลองมรดกโลกบ้านเชียง 5000 ปี เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี 14-16 มิถุนายน 2539. หน้า 45.

⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2521). "เสมาอีสาน" ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน*. หน้า 78.

เขียนสี¹ ต่อมาในราว 2,700 - 2,500 ปีที่ผ่านมา จึงเริ่มมีการใช้เหล็กทำอาวุธ เช่น หัวขวาน ใบหอก มีด หัวลูกศร ฯ จากหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งขุดพบที่บ้านเชียง สันนิษฐานได้ว่านอกจากจะมีพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวแล้ว ยังให้ความสำคัญยังต่อพิธีกรรมต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับการบูชาธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ตลอดจนทรัพยากรอื่นๆ ด้วยการทำสิ่งที่เคารพบูชาตามธรรมชาติให้มีตัวตน เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา มีพิธีกรรมเช่นสรวงบูชาให้เจ้าพึงพอใจ² โดยเฉพาะในช่วงที่วัฒนธรรมอินเดียคือศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาแพร่หลายเข้ามา ได้ปรากฏพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาเกิดขึ้นมาภายหลัง ซึ่งมีส่วนสนับสนุนให้พิธีกรรมที่มีอยู่เดิมให้มั่นคง³ โดยมีความเชื่อว่าชุมชนนี้มีการปลูกข้าวแบบนาดำตั้งแต่แรกเริ่มมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้⁴ ส่วนการตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองในบริเวณอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีร่องรอยลำน้ำสำคัญที่อำนวยความสะดวกในการเพาะปลูกและการคมนาคมในสมัยหลายพันปีมาแล้ว ได้แก่

ลำน้ำโขง จากอำเภอบ้านผือ - อุดรธานี ไปยังแม่น้ำโขงที่อำเภอท่าบ่อจังหวัดหนองคาย ลำห้วยหลวง จากอำเภอหนองหาร - อุดรธานี ไปยังแม่น้ำโขงที่อำเภอโพนพิสัยจังหวัดหนองคาย ลำห้วยสงคราม จากอำเภอหนองหาร - อุดรธานี ไปยังแม่น้ำโขงที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ลำน้ำนี้ยังมีสาขาไหลมาลงร่วมสาขาอีก 3 สาย คือ สายที่หนึ่งไหลลงจากอำเภอวานรนิวาส สายที่สองมาจากอำเภอสว่างแดนดินกับอำเภอกาฬสินธุ์ อำเภอสว่างแดนดินกับอำเภอกาฬสินธุ์ อำเภอสว่างแดนดินกับอำเภอกาฬสินธุ์ ลำน้ำก่ำ จากหนองหารหลวง อำเภอสกลนคร ผ่านอำเภอนาแก ไปยังแม่น้ำโขงที่อำเภอธาตุพนม ข้างใต้วัดพระธาตุพนม...⁵

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าเมื่อได้มีการขยายตัว จากบริเวณที่เป็นแหล่งของชุมชนหมู่บ้าน รวมทั้งมีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชน ที่มาจากถิ่นอื่นเข้ามาตั้งหลักแหล่ง จึงเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมโดยพิจารณาจากสถานที่ตั้งหลักแหล่ง ในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงสถานที่ในการตั้งถิ่นฐานไว้ว่า จะต้องเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติและเป็นบริเวณที่อยู่บนเส้นทางคมนาคม ที่สัมพันธ์กับหลายๆ ชุมชนทั้งภายในและภายนอก⁶

ต่อมาเมื่อได้มีการพัฒนาการของสังคมเมืองและรัฐ ในภาคอีสานเกิดขึ้น เป็นสาเหตุให้ดินแดนอีสานเกิดเมืองต่างๆ ขึ้น จากหลักฐานทางโบราณคดีในภาคอีสานพบว่ามีเมืองโบราณมากกว่า 300 แห่ง⁷ และจาก

¹ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (16-18 พฤศจิกายน 2521). "สีที่ใช้เขียนบนภาชนะยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเชียง," ในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 13.

²จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2522). ไทยคดีศึกษา ศาสนาและลัทธินิยมในท้องถิ่น. หน้า 255.

³เอี่ยม ทองดี. (2537). วัฒนธรรมข้าว. หน้า 39.

⁴กรมศิลปากร. (2523) โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, สรรวจแหล่งโบราณคดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.

⁵มานิต วัลลิโภดม. (2521) "โคตรบูร" ใน สัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. มหาสารคาม. หน้า 15.

⁶ศรีศักร วัลลิโภดม. (2534). สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม. หน้า 3.

⁷Thira Supajanya and Srisakra Vanlibpodaoe. (1972). *The Need for and Inventory of Ancient Sites for Anthropological Research in Northeastern Thailand* p 284.

หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี สามารถสรุปได้ว่าได้มีพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ของชุมชนเมือง ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงดังต่อไปนี้

1.2 ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลทวารวดี

ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12-16 นั้น ได้มีวัฒนธรรมที่แพร่หลายจากภาคกลาง ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี แพร่กระจายเข้ามาในดินแดนอีสานและได้เผยแผ่พุทธศาสนานิกายเถรวาทที่เป็นศิลปะแบบทวารวดีเป็นผลให้วัฒนธรรมทวารวดีมีอิทธิพลต่อศิลปกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ในลักษณะผสมผสานกับวัฒนธรรมในท้องถิ่นเดิมของอีสาน อาทิเช่นในช่วงสมัยนี้มีการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกแบบทวารวดี¹ มีการสร้างศาสนสถานและโบราณวัตถุ สืบเนื่องตามความเชื่อทางพุทธศาสนาประกอบกับความเชื่อในท้องถิ่น มีการสร้างอุเทสิกเจดีย์ เช่น พระพุทธรูป² เป็นสิ่งสักการบูชาและรูปจำลองพระพุทธรูปตามคติความเชื่อที่ว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จเหยียบย่างมาโปรดสัตว์โลกในบริเวณนี้แต่ครั้งพุทธกาล³ เช่น ที่ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี บริเวณเทือกเขาภูพาน มีการค้นพบโบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีหลายแห่ง คือที่บริเวณพระพุทธรูปบัวบาน ที่มีรอยพระพุทธรูป ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทรายศิลปะทวารวดี พบกลุ่มเสมาหิน แบบแผ่นหินขนาดใหญ่ปักกระจายล้อมบริเวณเชิงเขา ในบริเวณหนองหานสกลนครก็พบมีเสมาหินอยู่หลายแห่ง คือบริเวณพระธาตุเชิงชุม บ้านท่าวัดและบ้านน้ำอ้อย⁴

1.3 ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลศิลปพบุรี

ประมาณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เมื่ออาณาจักรกัมพูชาได้ทำสงครามกับอาณาจักรญวนและจามปา ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเป็นเส้นทางที่ใช้ในการเดินทาง โดยขอมได้สร้าง ถนนจากเมืองพระนครเลียบริมฝั่งแม่น้ำโขง ผ่านจังหวัดสกลนคร ไปยังเมืองเวียงจันทน์และแพร่ ได้เผยแผ่อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรม มาตามดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยได้นำลัทธิความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและพุทธศาสนาเถรวาทเข้ามาเผยแผ่ มีการสร้างเมืองสำคัญขึ้นสองแห่ง คือเมืองหนองหานหลวงที่สกลนครและเมืองหนองหานน้อยที่จังหวัดอุดรธานี

วัฒนธรรมของขอมได้แพร่หลายเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมพื้นเมืองเดิมในหลายๆ แห่ง เช่นในเขตอำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี มีการสร้างเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแบบขอม ส่วนเสมาหินที่เคยสร้างเนื่องในลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน ก็เปลี่ยนมาสร้างเป็นแบบขอมเนื่องในลัทธิมหายาน⁵ ตามคติความเชื่อของกษัตริย์เขมรบางพระองค์ ได้แก่ พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 พระเจ้าชัยวรมันที่ 5 และพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 พระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายและพระพุทธศาสนาควบคู่กัน ดังนั้นจึงปรากฏมีการ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). แอ่งอารยธรรมอีสาน. หน้า 204.

² กรมการศาสนา. (2525). ประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ. หน้า 3.

³ อมรา ศรีสุชาติ และคนอื่นๆ. (2535). ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หน้า 28.

⁴ พนม วีระประเสริฐ และคนอื่นๆ. (2528) รายงานการวิจัยโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดีท้องถิ่นอีสาน. หน้า 43.

⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2529) แอ่งอารยธรรมอีสาน. หน้า 226.

สร้างศาสนสถานตามความเชื่อในลัทธิไวษณพนิกายและพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานปะปนอยู่ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1553-1593) อิทธิพลของศิลปะขอมได้แพร่หลายไปทั่วอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ลัทธิศาสนาฮินดูและพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานแพร่หลายไปตามลุ่มแม่น้ำโขง ขึ้นไปจนถึงสกลนคร และอุดรธานี เป็นผลให้เมืองสำคัญในบริเวณนี้ คือ เมืองหนองหานหลวงสกลนคร เจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 มีการสร้างปราสาทนารายณ์เจงเวงและพระธาตุดุม ที่จังหวัดสกลนคร ส่วนในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นช่วงที่อิทธิพลของขอมเจริญสูงสุด เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองในดินแดนเขมร มีการพบรูปเคารพในพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานอยู่ทั่วไป ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เช่น พระพุทธรูปนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ฯลฯ¹ ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนความเชื่อเนื่องในศิลปกรรมที่เรียกว่า ลพบุรี² ศิลปะการปั้นพระพุทธรูปแบบขอมในช่วงนี้ได้นับได้ว่าเจริญแพร่หลาย ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีประเพณีนิยมในการสร้างพระพุทธรูปหินในสมัยต่อมา

นอกจากอำนาจของขอมจะแพร่อิทธิพลเข้ามาในบริเวณอีสานลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว ยังมีข้อสันนิษฐานได้ว่า ได้มีชุมชนที่มีพัฒนาการขึ้นมาเป็นเมืองสำคัญ ที่อาจจะเป็นศูนย์กลางของรัฐที่มีอำนาจเหนือบริเวณนี้เป็นเหตุให้บรรดาศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากขอม เช่น พระธาตุเชิงชุม ก็เปลี่ยนแปลงมาเป็นวัดในพระพุทธศาสนา จากตำนานอุรังคธาตุระบุว่าทั้งเมืองหนองหานหลวงและหนองหานน้อย มีความเจริญมาก่อนที่เมืองเวียงจันทน์จะเข้ามา โดยกล่าวว่าที่ตั้งของเมืองเวียงจันทน์แต่เดิมเรียกว่าหนองคันแทเสื่อน้ำ พ่อค้าชื่อบุรีจันอ้วยล้วย ซึ่งได้แต่งงานกับราชธิดาของกษัตริย์เมืองศรีโคตรบูรณสร้างขึ้น ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าก่อนที่ชุมชนชาวล้านช้างจะเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงนี้ เคยมีอำนาจของเมืองศรีโคตรบูรณมาก่อน³ ดังนั้นในช่วงปลายสมัยอิทธิพลของขอมดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีโคตรบูรณ เมื่ออำนาจของขอมได้เสื่อมสลายลงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่ขาดหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่ประมาณ 200-300 ปี ต่อมาเมื่อมีการค้นพบจารึกในภาคอีสานและบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากจารึกสมัยขอม ทั้งรูปแบบของตัวอักษรและธรรมเนียมการบันทึก โดยมีการจารึกเป็นอักษรไทยน้อย เช่น จารึกวัดแดนเมือง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ลงศักราชตรงกับ พ.ศ.2073 จึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าได้มีอิทธิพลจากวัฒนธรรมล้านช้างได้เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมขอม⁴

1.4 ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยอิทธิพลของล้านช้าง

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าเป็นสมัยที่สังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำโขง เกิดรัฐและบ้านเมืองใหม่ขึ้นมามากมาย ซึ่งล้วนแต่นับถือพระพุทธศาสนาหินยานหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์ มีการเขียนอักษรมีภาษาเป็นเครื่องสื่อสารทั้งทางโลกและทางธรรม ดังที่ปรากฏในศิลาจารึก

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2529) *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. หน้า 54.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2521). "อีสานสมัยลพบุรี" ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน* หน้า 61

³ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2540). "ลาวสยาม จากอีสาน-เวียงจันทน์เป็นพวกสร้างแคว้นสุโขทัย," ใน *รักเมืองไทยกับสยาม*. หน้า 311.

⁴ ธวัช ปุณโณทก. (2532). *เที่ยวอีสาน การพัฒนาการท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมกับข้อมูลและวิธีการจากเอกสารอื่น*. หน้า 75.

หนังสือโบราณและสมุดข่อย ที่กล่าวถึงตำนานทางพุทธศาสนาและการสร้างบ้านแปงเมืองในท้องถิ่นนั้นๆ¹ ได้แพร่กระจายเข้ามาในดินแดนแถบนี้ โดยส่งผ่านเข้ามาในบริเวณดินแดนในภาคเหนือของประเทศไทย อีกทั้งในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ ได้มีการตั้งชุมชนกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งตรงกันกับสมัยสุโขทัย ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 1 ที่ว่า “ทั้งมาลาวแลไทยเมือง ไตหล้าฟ้าภู...ไทขาวของชาว อูมาออก” หรือ “เท่าฝั่งของ(โขง)ถึงเวียงจันทน์เวียงคำเป็นที่แล้ว” และ “พันฝั่งของ(โขง) เมืองขวาเป็นที่แล้ว...”² จากคำในศิลาจารึกที่กล่าวมานี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า ในสมัยนั้นชาวเมืองสุโขทัยรู้จักชุมชนทางลุ่มแม่น้ำโขง เป็นอย่างดี ต่อมาได้มีการรวมตัวของกลุ่มวัฒนธรรมไทย-ลาว โดยมีพระเจ้าฟ้ารั่มเป็นใหญ่ในอาณาจักรล้านช้าง ดังคำกล่าวที่ปรากฏในจารึกเขาสุมณภูมิ สมัยสุโขทัย ที่กล่าวถึงดินแดนทางตะวันออกของสุโขทัยว่า “เมืองตะวันออกถึงแดนพระ...ญาค้าวฟ้างอม(งุม)”³ นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ในดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง ได้มีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นเป็นอาณาจักรล้านช้าง ในช่วงสมัยอาณาจักรล้านช้างนี้ ได้มีการเผยแพร่ของพระพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ และมีชาวล้านช้างบางกลุ่ม ได้เคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสาน เป็นเหตุให้วัฒนธรรมจากล้านช้างและล้านนา เผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จนมาถึงในสมัยพระเจ้าสามแสนไทยกษัตริย์ล้านช้าง ดินแดนอีสานซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงก็ ถูกรวมเข้าเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ดังที่ปรากฏในศิลาจารึกอีสานที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 จำนวน 47 หลัก (รวมทั้งจารึกฐานพระพุทธรูปด้วย) ซึ่งพบอยู่ในบริเวณแอ่งสกลนครและลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดเลย หนองคาย สกลนคร อุตรดิตถ์ และนครพนม โดยกล่าวถึงพระบรมราชโองการของกษัตริย์ล้านช้างและท้าวเพี้ย (ท้าวพระยา ที่เกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนาและการเมือง ได้แก่ ประกาศเขตวิสุงคามสีมาและบูรณะศาสนสถาน ซึ่งพบได้โดยทั่วไป ประกาศอุทิศที่ดินให้เป็นนาจ้งหันของวัด ประกาศอุทิศข้าโอกาสหรือทาสวัด (Temple Serf) ชำระพระวินัยของสงฆ์ (แดนเมือง) ประกาศเขตปลอดอาญาแผ่นดิน (มุจลินทอาราม 1) และประกาศเขตแดนกับกรุงศรีอยุธยา (พระธาตุศรีสองรัก)⁴

จากการศึกษาศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างได้แพร่เข้าสู่อีสานเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน โดยมีศูนย์กลางการแพร่กระจายอยู่บริเวณเมืองเวียงจันทน์และเมืองจำปาศักดิ์ เริ่มจากจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะในอำเภอสรีเชียงใหม่และอำเภอท่าบ่อ เป็นบริเวณที่มีร่องรอยของชุมชนโบราณ โดยพบว่ามีโบราณวัตถุสถานที่เป็นศิลปล้านช้างอยู่เป็นจำนวนมากและได้แพร่กระจายลงมาทางใต้ โดยจะเห็นได้ว่ามีโบราณวัตถุสถานที่เป็นศิลปกรรมแบบล้านช้าง เช่น อุบมุง (อุโมงค์) สิม (โบสถ์) พระสถูปเจดีย์และพระพุทธรูป ปรากฏโดยทั่วไปในภูมิภาคนี้

วัฒนธรรมจากล้านช้าง มีอิทธิพลต่อชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่อยู่แต่เดิมและที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ ส่วนใหญ่เป็นชาวล้านช้างที่อพยพเข้ามาในดินแดนอีสาน ซึ่งมีประมาณร้อยละ 80 ของชาวอีสานทั้งหมด วัฒนธรรมล้านช้างได้มีการพัฒนาเจริญสูงสุดในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งนครเวียงจันทน์ ประมาณ พ.ศ.2091-2114 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2536). ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. หน้า 71.

² กรมศิลปากร. (2527). จารึกสมัยสุโขทัย. หน้า 19-20.

³ กรมศิลปากร. (2515). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย. หน้า 118.

⁴ วัฒนธรรมพื้นบ้าน กรณีอีสาน. หน้า 300

ในภาคอีสาน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-23 ส่วนใหญ่จะปรากฏในรูปของตำนานและพงศาวดาร โดยเฉพาะหลังจากกริ์ลุ่มแม่น้ำโขง ได้แต่งเรื่องทำนองหรือเจียงเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นเป็นเรื่องแรก เป็นผลให้ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงรับวัฒนธรรมทางการแต่งวรรณกรรมมาจากล้านช้าง ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อของประวัติความเป็นมาในดินแดนอีสานและสถานที่ต่าง ๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงจนกระทั่งถึงปัจจุบันที่สำคัญได้แก่ ตำนานอุรังคธาตุ พงศาวดารล้านช้างและวรรณกรรมต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง โดยเฉพาะตำนานเมืองล้านช้าง ที่แสดงให้เห็นว่าบรรพบุรุษของล้านช้างและชาวอีสาน มีบรรพบุรุษร่วมกันทั้งทางเชื้อสายและด้านภูมิศาสตร์ ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุที่ทำให้วัฒนธรรมล้านช้างฝังอยู่ในสายเลือดของชาวอีสานอย่างเหนียวแน่น ซึ่งถึงแม้ว่าในสมัยต่อมาภายหลังที่ประเทศไทยได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด ในสงครามกับลาวในปี พ.ศ.2470-2471 ทำให้ดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงในฐานะเมืองขึ้น หรือประเทศราชของนครเวียงจันทน์ได้สิ้นสุดลง ไทยได้เข้าไปมีอำนาจในบริเวณดินแดนตอนกลางของลุ่มแม่น้ำโขง¹ แต่ความเชื่อที่ได้รับวัฒนธรรมมาจากล้านช้างก็ยังคงสืบทอดจนมาถึงปัจจุบัน

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

การศึกษาถึงปัจจัยการเกิดของความเชื่อไม่ว่าชาติใดๆ ในโลก ย่อมมีการสังสมความเชื่อมาแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว ความเชื่อก่อให้เกิดลัทธิศาสนาและพิธีกรรม เพื่อตอบสนองแนวความคิดที่เกี่ยวกับความเชื่อนั้น

ดินแดนที่เรียกว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าภาคอีสาน ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ได้มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงการตั้งชุมชนมาแต่ต้นพันปี มีความเชื่อเป็นของตนเอง ผ่านการพัฒนาการทางความเชื่อมาหลายยุคสมัย ชุมชนอีสานที่เคยอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อที่หลากหลาย เริ่มมาจากความเชื่อที่เป็นของกลุ่มชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้มีการนับถือผี วิญญาณและบรรพบุรุษ เช่น ผีแถน ผีฟ้า เจ้าป่า ผีภูเขาตายาย ฯลฯ มีพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการอ้อนวอนบูชา บวงสรวงเจ้าต่างๆหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆและบรรพบุรุษ ให้คุ้มครองป้องกันอันตราย ให้มีความอุดมสมบูรณ์ในทุกๆ ด้าน เช่นพิธีขอฝน หรือพิธีพืชรุกศาสตร์ พิธีบูชาแถน พิธีบุญบังไฟ เทศน์พญาคันคาก พิธีเซ่นบูชาหลักบ้านหลักเมือง เป็นพิธีกรรมจัดทำขึ้นเนื่องด้วยความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์² ความเชื่อที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์นี้ รวมไปถึงความเชื่อในการนับถือสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ด้วยเช่น ภาพวาดตามผนังถ้ำ ที่เป็นรูปสัตว์ ได้แก่ กบ วัว งู ฯลฯ ถูกใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ สัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อตั้งแต่ยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่งู ต่อมาเมื่องูได้ถูกยกฐานะให้มีความศักดิ์สิทธิ์ จึงได้เกิดมีลัทธิบูชา หรือนาคขึ้น³

¹สุเทพ สุนทรภัสร์. (2521). "ระบบอาณานิคมภายในกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การเสนอตัวแบบเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านสังคมเศรษฐกิจ และการเมือง ของอีสานกับรัฐบาลของประเทศ," ใน *การสัมมนาประวัติศาสตร์ไทย*. หน้า 8.

²เอี่ยม ทองดี. (2537). *วัฒนธรรมข้าว*. หน้า 45.

³ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. หน้า 13.

ต่อมาเมื่อมีการรับวัฒนธรรมจากชนชาติอื่น อันได้แก่วัฒนธรรมจากอินเดีย เกิดการผสมผสานทาง ด้านความเชื่อกับความเชื่อของชนพื้นเมืองเดิม ที่อาศัยในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อของชุมชนลุ่มแม่น้ำ โขง จึงเป็นความเชื่อที่ควบคู่กันมาระหว่างการนับถือพุทธศาสนาและการนับถือผี มีพิธีกรรมเพื่อเพิ่มความ ศักดิ์สิทธิ์ เกิดการเรียนรู้สร้างสรรค์เป็นภูมิปัญญาทางด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะจากการศึกษาประวัติศาสตร์ทำให้ ทราบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความเชื่อเรื่องนาคของผู้คนในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ได้รับการสืบทอดมาจาก ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมและความเชื่อที่ได้รับมาจากชนชาติอื่น เช่น การยอมรับนับถือศาสนาใหม่ การ เปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง จากปัจจัยที่กล่าวมานี้ เป็นปัจจัยที่ผลักดันให้มีการพัฒนาความ เชื่อเรื่องนาคในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงและถ่ายทอดความเชื่อนั้นออกมาเป็นงานทางด้านรูปธรรม ที่สะท้อน ให้เห็นภูมิปัญญาทางด้านความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวอีสาน

2.1 ปัจจัยที่เกิดจากความเชื่อดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

2.1.1 ปัจจัยทางธรรมชาติที่เกิดจากรูปร่างลักษณะทางธรรมชาติของงู

งูเป็นสัตว์ที่ทั่วโลกต่างรู้จักและยอมรับเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อของชุมชนพื้นเมืองในแต่ละท้องถิ่น ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและแหล่งน้ำสายต่างๆ ต่างก็มีความ เชื่อที่เกี่ยวกับงูมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ เหตุผลสำคัญที่เป็นต้นเหตุของความเชื่อของชนพื้นเมืองที่อาศัยใน บริเวณนี้และชุมชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ นั่นคือการเรียนรู้และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตให้เข้ากับ สภาพแวดล้อมของดินแดนนั้นๆ ความกลัวและความไม่รู้ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อ และ ดูเหมือนว่างูจะเป็นสัตว์ที่มนุษย์สามารถพบเห็นได้อยู่เสมอ แต่เดิมชุมชนพื้นเมืองเดิมในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำ โขงเมื่อได้พบเห็นงูและเรียนรู้ถึงภัยอันตรายอันเกิดจากพิษของงู ที่สามารถทำอันตรายผู้คนได้ถึงแก่ชีวิต ได้ มนุษย์จึงกลัวงูและพยายามหาสาเหตุว่าทำไมจึงสามารถทำอันตรายจนถึงแก่ความตายได้ โดยไม่รู้ ว่าสิ่งที่ทำอันตรายมนุษย์นั้นก็คือพิษที่อยู่ในตัวงูนั่นเอง อีกทั้งยังมีคุณลักษณะที่พิเศษแตกต่างไปจากสัตว์ ชนิดอื่นๆ ที่พบเห็นได้โดยทั่วไปทางธรรมชาติ อันได้แก่ ลักษณะท่าทางชูคอทิ้งามสง่า โดยเฉพาะการแผ่แม่ เบี้ยของงูเห่า อีกทั้งยังมีความคล่องแคล่วว่องไว ในการทำอันตรายสัตว์อื่น จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้ผู้คนในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความเคารพเกรงกลัวงูและยอมรับในอำนาจของงูได้อย่างสนิทใจ นอกจากที่กล่าวมานี้ จากลักษณะรูปร่างของงูที่คดโค้งไปมา เหมือนลักษณะของแม่น้ำลำธาร กิริยาอาการ ของการเคลื่อนไหว ที่คล้ายกับการเคลื่อนไหวของผิวน้ำ ได้สร้างความเชื่อที่เกี่ยวกับงูแก่ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำ โขง เช่น มีความเชื่อว่างูเป็นผู้สร้างแม่น้ำลำธารในดินแดนอีสาน

โดยเฉพาะวงจรชีวิตในการลอกคราบของงูให้มีร่างกายใหม่ เป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ชาว อีสานมีความเชื่อว่างูมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความตายและการเกิดใหม่ เช่น การเขียนลวด ลายงูบนแจกันบ้านเชียง ปัจจัยที่ทำให้เกิดลัทธิบูชาของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง อีกประการหนึ่งได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของงูที่สามารถอาศัยอยู่ได้ทั้งบนบก ในน้ำและบนต้นไม้สูงๆ ทนต่อสภาพภูมิอากาศ ต่างๆ ได้ดี จึงเป็นผลให้เกิดความเชื่อที่เกี่ยวกับลัทธิบูชาหรือนาค ที่เกี่ยวกับลักษณะที่อยู่อาศัยของนาคดังที่ ปรากฏในพงศาวดารและตำนานต่างๆ ในภาคอีสาน ที่นาคมีอิทธิฤทธิ์สามารถอาศัยได้ทั้งในน้ำ ได้บาดาล (ใต้ พื้นดิน) บนบกและบนสวรรค์ เช่น เรื่องขุนบรม¹ ที่กล่าวถึง พญาแสนสั่งให้นาคบนสวรรค์ส่งน้ำลงมาให้ มนุษย์

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. หน้า 187.

จากคุณลักษณะทางธรรมชาติของงูที่ได้กล่าวมานี้ ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้คนในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งที่มีอยู่แต่เดิมซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมและผู้คนที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยใหม่ ที่มีความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคอยู่แล้ว ได้เคยเรียนรู้และเกิดความกลัวในอำนาจของงูความไม่รู้จักพิษของงูนี้เองจึงเกิดความเชื่อว่า อำนาจของงูที่สามารถทำอันตรายมนุษย์จนถึงแก่ความตายได้นั้น เกิดขึ้นมาจากการบันดาลของพระเจ้า ผีसांगเทวดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เกิดเป็นลัทธิความเชื่อในการบวงสรวงบูชางูเป็นเทพเจ้า เพื่อเชื่อว่าจะปลอดภัยจากอันตรายที่เกิดจากงู ดังที่ รองศาสตราจารย์ภิญโญ จิตต์ธรรม ได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า “ความกลัว และความไม่รู้ เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อก็เป็นส่วนหนึ่ง ที่ทำให้เกิดศาสนา ในสังคมมนุษย์สมัยโบราณ...”¹ หรือที่ พระยาอนุนามราชชน ได้ศึกษาและแบ่งประเภทความเชื่อไว้ว่า “ความเชื่อของชนชาติไทยแต่ดั้งเดิมก็ไม่ต่างกับของชาติอื่นๆ คือมีความเชื่อถึงสิ่งที่ตามปกติมองไม่เห็นตัว แต่ถือหรือเข้าใจว่ามีฤทธิ์หรืออำนาจอยู่เหนือคน อาจบันดาลให้ดีหรือร้าย หรือให้คุณให้โทษได้ความเชื่อถืออย่างนี้กว่า คติถือผีสาंगเทวดาอันเป็นคติศาสนาแต่ดั้งเดิมของมนุษย์...”²

ด้วยเหตุที่เกิดจากความกลัวของมนุษย์ในสมัยโบราณนี้เอง มนุษย์จึงเคารพนับถือ ให้เป็นตัวแทนของอำนาจที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ เป็นอำนาจที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แล้วได้ปรับเปลี่ยนไปตามความเชื่อในการบันดาลสิ่งต่างๆ ตามความเชื่อของตนและได้สร้างสรรค์เป็นผลงานทางรูปธรรม โดยเฉพาะอำนาจในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ดังจะเห็นได้จากลวดลายบนเครื่องปั้นดินเผา เป็นการแสดงสัญลักษณ์เนื่องในระบบความเชื่อ เช่น ลวดลายรูป Phallicism ซึ่งบางครั้งทำเป็นรูปงู แทนอวัยวะเพศ³ และรูปงูบนแจกันบ้านเชียง ที่อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

2.1.2 ปัจจัยที่เกิดจากลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน เป็นบริเวณที่มีพื้นที่กว้างขวางที่สุด มีลักษณะคล้ายรูปกะทะมีขอบเป็นภูเขาสูง มีแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสายสำคัญอันก่อกำเนิดอารยธรรมสองฝั่งแม่น้ำโขงมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ จากการศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันทำให้ทราบว่า มีการตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมานานแล้ว เช่น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวน้ำโขง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี นับได้ว่าเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรกรรมที่เก่าแก่ คือมีอายุประมาณ 3,600 ปี อีกทั้งบริเวณนี้มีลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ ที่เอื้ออำนวยในการเพาะปลูกคือมีทั้งที่ราบลุ่มต่ำและที่ราบขั้นบันได อยู่ในสภาพที่เหมาะสมแก่การตั้งหลักแหล่งชุมชนถาวรของมนุษย์และมีสภาพแวดล้อมที่อำนวยต่อการทำมาหากินทั้งในด้านการเพาะปลูก การจับสัตว์น้ำและการล่าสัตว์ ตลอดจนการหาของป่ามาดำรงชีพได้⁴ ด้วยคุณลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงที่กล่าวมานี้ เป็นสาเหตุให้มีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอย่างหนาแน่น โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำสายต่างๆ ในดินแดนอีสาน ได้มีการรวมกลุ่มทางสังคมพัฒนาการเป็นบ้านเมืองจนกระทั่งตั้งแต่ครั้งราชพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้มีกลุ่มชนชาวล้านช้างอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานมาเป็นระยะ

¹ ภิญโญ จิตต์ธรรม. 2,57 (กรกฎาคม 2518). “ความเชื่อ,” ใน วารสารรวมคำแหง. หน้า 29.

² พระยาอนุนามราชชน. (2506). วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย. หน้า 195.

³ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2537). คนไทยอยู่ที่นี้ที่อุษาคเนย์. หน้า 42.

⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2534). สยามประเทศ ภูมิหลังของประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม. หน้า 27-28.

จนกระทั่งถึงปัจจุบัน นับได้ว่ากลุ่มชนเชื้อสายลาวเป็นกลุ่มชนที่มีจำนวนมากที่สุด จากหลายกลุ่มชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานนี้

ได้มีหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานมานานแล้ว เช่น การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวน้ำโขง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี นับได้ว่าเป็นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกษตรที่เก่าแก่ คือมีอายุประมาณ 3,600 ปีมาแล้ว¹ การตั้งหมู่บ้านของชุมชนอีสานจะสัมพันธ์กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ โดยมีการตั้งหมู่บ้านตามริมเส้นทางคมนาคมที่เป็นแนวยาวตามลำน้ำขนาดใหญ่² และนิยมตั้งชุมชนอยู่บนพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึง จะสังเกตได้จากชื่อหมู่บ้านจะมีคำว่า โนน เนิน หนอง โคน ดอน มอ โพน คำเหล่านี้หมายถึงที่สูงทั้งสิ้น³ การตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแหล่งน้ำทางธรรมชาติของชาวอีสานนั้น เนื่องจากน้ำเป็นต้นกำเนิดของสรรพชีวิต เป็นปัจจัยสำคัญทางการเกษตรและการดำรงชีวิตของมนุษย์ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงในสมัยโบราณ มนุษย์ได้อาศัยแม่น้ำในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และเลี้ยงสัตว์ จากภาพวาดรูปสัตว์ตามผนังถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ภาพ ปลาบึก กู ฯลฯ แสดงให้เห็นว่า คนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์รู้จักงูมาก่อนแล้ว

จากสภาพภูมิประเทศที่แม่น้ำโขงไหลผ่านจังหวัดต่าง ๆ ในดินแดนอีสาน สันนิษฐานว่าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง อันมีอาณาเขตที่แม่น้ำโขงไหลผ่านอันได้แก่จังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม นั้น ตั้งแต่ครั้งสมัยยุคหินเก่าได้มีผู้คนเคยอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ จากการสำรวจและขุดค้นของกรมศิลปากร ได้พบหลักฐานยุคโลหะระหว่างพุทธศตวรรษที่ 1-10 คนก่อนประวัติศาสตร์ยุคโลหะได้อพยพทยอยกันลงมาสู่ประเทศไทย ได้เข้ามาสู่ดินแดนอีสานก่อน โดยเข้ามาทางจังหวัดอุดรธานี เช่น หลักฐานการขุดค้นพบเครื่องปั้นดินเผาลายเขียนสีที่บ้านนาดี จังหวัดขอนแก่น บ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี บ้านพันนา จังหวัดสกลนครและบ้านดอนตาล จังหวัดนครพนม⁴ โดยเฉพาะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบ้านเชียงมีวัฒนธรรมและความเชื่อ แพร่กระจายอยู่ในบริเวณแอ่งสกลนคร โดยได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ภูมิประเทศอันเหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในสมัยโบราณ คือ เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ เช่น ที่ราบลุ่มลำน้ำห้วยหลวง ลำน้ำสงคราม ห้วยน้ำยาม ห้วยปลาหาง ห้วยน้ำอูน⁵ และบริเวณที่ราบลุ่มริมหนองหาน

จากที่กล่าวมานี้เป็นผลให้ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้แม่น้ำ ดำเนินชีวิตอยู่กับสายน้ำมีความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับน้ำ ด้วยลักษณะทางกายภาพของงูที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ เช่น การเคลื่อนไหวที่เหมือนระลอกคลื่นและคดโค้งเหมือนรูปทรงของทางน้ำ รวมไปถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแม่น้ำโขงมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากแม่น้ำสายอื่นๆ ที่ในสมัยก่อนไม่สามารถพิสูจน์หรืออธิบายถึงปรากฏ

¹Goman and Pisit Charoen Wong. (1976) *Ban Chiang : A Mosaic of Imprissions from the First Two Years.* p 14-26.

²ประนุช ทรัพย์สาร. (2527). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน,* การสัมมนาทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอีสานศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรม. หน้า 4-5.

³อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2527). *การสัมมนาผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอีสานศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรม.* หน้า 7.

⁴ชิน อยู่ดี. (2510). *สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.* หน้า 52.

⁵ศรีศักร วัลลิโภดม. (1 ธันวาคม 2525-มีนาคม 2526). "อารยธรรมบ้านเชียงกับความพินาศของมรดกทางวัฒนธรรมอีสานในแอ่งสกลนคร," *เมืองโบราณ.* 9 : 21-28.

การณทางธรรมชาตินั้นได้ เช่น มีดอนและเกาะแก่งอยู่มากมายตลอดสายน้ำ บางช่วงมีความลึกเป็นแอ่งเป็น โพร่งและรูตามธรรมชาติอยู่ตามชายฝั่งที่มีระยะทางยาว ที่สามารถเชื่อมต่อถึงโพร่งตามสถานที่ต่างๆ ได้ ความเขียวและความลึกของแม่น้ำ ยากแก่การบังคับเรือ¹ เมื่อแม่น้ำในดินแดนอีสานสายต่างๆ ที่มีความ สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ชาวอีสานจึงให้ความสำคัญกับน้ำและสร้างจินตนาการทางความเชื่อ จาก ลักษณะรูปร่างของภูมิสมผสานกับลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์ของแหล่งน้ำในดินแดนอีสาน ที่ชาวอีสานไม่ สามารถอธิบายถึงที่มาได้ว่าเกิดขึ้นจากการกระทำของงูและงูนั้นต้องมีขนาดใหญ่ จึงเกิดมีลัทธิการบูชาที่เป็น สัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับน้ำขึ้นมา เป็นสาเหตุให้ในสมัยต่อมาได้ปรากฏ วรรณกรรมและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับ นาคในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่กล่าวถึงเรื่องนาคสร้างแม่น้ำสายต่างๆ ในดินแดนอีสาน เช่น เรื่องตำนาน อรุณธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม และพิธีกรรมบูชาพญานาค

นอกจากนี้ยังรวมไปถึงลักษณะของเทือกเขาในดินแดนอีสาน อันได้แก่ เทือกเขาภูพาน ที่มีลักษณะ เป็นเทือกเขาหินทรายพาดผ่านจากเหนือถึงใต้ เทือกเขาภูพานประกอบด้วยภูเล็ๆ มีโพร่งมีช่อง กระจายอยู่เป็นจำนวนหลายภู ประกอบไปด้วยเพิงหินทรายทางธรรมชาติรูปร่างแปลกๆ หากมองแล้วจะทำให้เกิดจินตนาการต่างๆ เช่น ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ภูพระบาทนี้เป็นแหล่งกำเนิดของ ลำธารหลายสาย เช่น ห้วยหินลาด ห้วยด่านใหญ่ ห้วยหินร่อง และห้วยนางอุสา ซึ่งไหลไปบรรจบกับแม่น้ำ โขงทางทิศตะวันออก แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคายและบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง จะสังเกตเห็นได้ว่าแม่น้ำสายต่างๆ ที่เกิดบนเทือกเขา จะไหลลงสู่แม่น้ำโขงและสามารถเชื่อมต่อถึงกันได้ จากลักษณะของสายน้ำและโพร่งตามธรรมชาติที่เกิดบนเทือกเขาภูพานนี้เอง เป็นเหตุให้ผู้คนในดินแดน อีสานมีความเชื่อว่าโพร่งตามธรรมชาตินั้นเป็นที่อยู่อาศัยของงูใหญ่หรือนาค² นอกจากโพร่งตามธรรมชาติจะ ปรากฏตามเทือกเขาภูพานแล้ว ตามริมฝั่งแม่น้ำโขงยังได้ปรากฏโพร่งอยู่ตามริมน้ำ ซึ่งโพร่งต่างๆ เหล่านี้ สามารถเชื่อมต่อถึงกันได้ บางโพร่งสามารถทะลุผ่านได้แม่น้ำโขงไปไหลลงทางฝั่งลาวได้ จากลักษณะของโพร่ง ทางธรรมชาติที่กล่าวมานี้เอง จึงเป็นสาเหตุให้ชุมชนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีชาวลาว มีความเชื่อเรื่องนาค ว่าเป็นผู้สร้างโพร่ง หรือฮู (หู) เหล่านั้นไว้ เช่น รุขของมิลินทนาถ ที่ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี³

นอกจากลักษณะของแม่น้ำและเทือกเขาในดินแดนอีสาน จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องนาค แล้ว จากข้อมูลทางภูมิศาสตร์จะเห็นได้ว่าลักษณะทางธรณีวิทยาของภาคอีสานบางส่วน มีโครงสร้างของหิน ที่ซ้อนตัวกันเป็นรูปจานคว่ำ (Plate Form) ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลกยุค Paleozoic - Mesozic ทำให้ทะเลบริเวณภาคอีสานในยุคนั้นดันตัวสูงขึ้น กลายสภาพเป็นลักษณะภูมิประเทศแบบโต๊ะ (Table Land) มีเทือกเขาล้อมรอบทั้ง 4 ทิศ ทำให้โครงสร้างของเปลือกโลกกลายเป็นโครงสร้างของแร่ธาตุ ที่เกิดจากการระเหย 3 ชั้น คือ Potassium Gypsum และ Rocksalt เมื่อโครงสร้างชั้นที่สามคือโครงสร้าง ของหินเกลือ (Rocksalt) เกิดการเปลี่ยนแปลงเพราะกระแสใต้ดิน (Underground Water) เป็น สาเหตุให้เกิดการทรุดตัวของเปลือกโลกด้านล่างแล้วเปลือกโลกส่วนบนก็ทรุดตัวลงด้วย จึงทำให้เกิดแผ่นดิน ถล่มอยู่เสมอๆ ในบริเวณภาคอีสาน ก่อให้เกิดเป็นตำนานสืบเนื่องกันมาว่าเป็นการกระทำของนาค⁴ เช่น

¹ John Hoskin and John Hopkins. (1991). *The Mekong a river and its people*. p 11.

² Christophe Munier. (1998) . *Sacred Rocks and Buddhist*. p 39.

³ เมธา วิจักขณะและคนอื่นๆ. (2537). *อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท*. หน้า 14.

⁴ กรมศิลปากร. (2537). *นาฏกรรมอีสาน ผลงานการศึกษาศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน*. หน้า 40.

ในตำนานหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร และหนองหานน้อย จังหวัดอุดรธานี¹

นอกจากนี้ ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยังมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ที่ผุดขึ้นมาจากใต้ดิน มีน้ำขังอยู่ตลอดปี ทั้งๆที่ บริเวณรอบๆ แหล่งน้ำนั้นมีสภาพแห้งแล้ง เช่น ที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี² หรือหนองน้ำที่มีขนาดใหญ่ เช่น หนองหานกุมภวาปีและหนองหานสกลนคร ซึ่งชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณนั้นก็ไม่สามารถอธิบายได้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ทั้งๆที่ภูมิประเทศในดินแดน อีสานมีสภาพแห้งแล้ง เมื่อบริเวณใดมีแหล่งน้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวอีสาน ชาวอีสานที่มีความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่แต่เดิมแล้ว ก็พยายามหาสาเหตุที่มาของแหล่งน้ำโดยนำสิ่งที่ใกล้เคียงกับน้ำมากที่สุดคือ นาค ว่าเป็นผู้บันดาลแหล่งน้ำนั้นขึ้นมา

จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพัฒนาการด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมบ้านเมืองของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตลอดจนอิทธิพลทางด้านภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเวลาที่มนุษย์ยังขาดความรู้ทางด้านเทคโนโลยีและต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ³ ปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

2.1.3 ปัจจัยที่เกิดจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในครั้งบรรพกาล ชุมชนอีสานประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก เมื่ออพยพไปตั้งถิ่นฐานก็มีการบุกเบิกสร้างถางพง เมื่อพบกับอันตรายและภัยทางธรรมชาติก็เกิดการเรียนรู้และมีความเชื่อว่าภัยต่างๆ ที่ได้รับนั้นมาจากการบันดาลของภูตผีเทวดาและอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติ จึงมีการเซ่นสรวงบูชา โดยเชื่อว่าจะปลอดภัยภัยจากอำนาจที่ได้รับนั้น ดังคำกล่าวของจารุวรรณ ธรรมวัตร ที่กล่าวถึงความเชื่อของชาวอีสานไว้ว่า

ความเชื่อนั้นเกิดจากปัญหาในการดำรงชีวิตประจำวัน เมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บ หรือภัยธรรมชาติต่างๆ เมื่อไม่สามารถแก้ไขได้ ก็สร้างความเชื่อว่าเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นจากอำนาจลึกลับต่างๆ เช่น ผี วิญญาณ เทพเจ้า และอื่นๆ ดังนั้นจึงต้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเซ่นสรวงบูชาให้สิ่งต่างๆ เหล่านั้นคุ้มครองตน...⁴

ที่สำคัญคือเมื่อชุมชนอีสานประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่สภาพภูมิอากาศของดินแดนอีสานมักประสบกับปัญหาแห้งแล้ง ต้องพึ่งพาน้ำฝนซึ่งมีปริมาณไม่แน่นอน ปริมาณฝนจึงมีความสำคัญต่ออาชีพเกษตรกรรมและความอุดมสมบูรณ์ เมื่อมนุษย์ไม่สามารถควบคุมปริมาณน้ำฝนได้ ชุมชนอีสานจึงหันไปพึ่งพาสีลนอกเหนือธรรมชาติให้เข้ามาเกี่ยวข้อง โดยจัดให้มีประเพณี พิธีกรรม ที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะการขอฝนเป็นลักษณะเด่นชัดที่สุด เช่น ประเพณีบูชาพญาแถน ประเพณีบุญบังไฟ เทศน์พญาคันคาก ดังนั้นสิ่งใดที่เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม ที่นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ชุมชนชาว

¹วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2521) ประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน. หน้า 9.

²สวาท บุรีเพ็ญ. (2539). ประวัติเจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และประวัติคำชะโนด. หน้า 5.

³นันทวรรณ ภูสว่าง. (2540). พลิกมุมมองดินไทย. หน้า 65-66.

⁴จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). คติชาวบ้าน. หน้า 115.

อีสานก็จะให้ความเคารพนับถือและนำมาใช้ในพิธีกรรมนั้น เช่น ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เราจะพบรูปกบ และงู บนกลองสำริดที่ใช้ในพิธีกรรมในการขอฝน เช่น การบูชาของชาวจ้วง ที่ปรากฏรูปบนผาหลาย เทือก เขาอาซาน ปรากฏรูปคนยืนย่อเข่าต่างข้างต่างขาทั้งสองข้าง แล้วกางแขนแบมือทั้งคู่ชูขึ้นเหนือหัว¹ ซึ่ง ศรีศกร วลลิโกดม ได้อธิบายไว้ว่าเป็นท่ากบ คือ ทำยืนกางขาและยกแขนทั้งสองข้างชูขึ้นฟ้า ทำให้มองดู คล้ายกับกบที่กางขาสี่ขา ให้เห็นเป็นสัดส่วน ภาพในทำยืนเช่นนี้หมายถึงกบ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและ ฝน²

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ มักใช้สัญลักษณ์ของสัตว์ที่มีอยู่ใน ธรรมชาติที่พบตามแหล่งน้ำ ได้แก่ งู และกบ โดยมีความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ส่วนสาเหตุที่ชุมชน อีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่า งู และกบเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ สันนิษฐานได้ว่า ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มักพบเห็นงูและกบ อยู่ตามแหล่งน้ำต่างๆเสมอ จนเกิดความเคยชิน แม้ในปัจจุบันบ่อน้ำตามธรรมชาติใน ภูมิภาคอีสาน ที่ชาวบ้านใช้ในการดำเนินชีวิตก็มักจะมีกบเขียด งู ปู ลงไปอาศัยอยู่ เวลาไปตักน้ำชาวบ้านจะ ต้องใช้ไม้ข้อนขอ ที่เป็นไม้ไผ่ยาว มีเดือยงอ สำหรับเกี่ยวสายพานะที่ตักน้ำ ใช้ใส่สัตว์พวกนี้ก่อนจะตักน้ำ ขึ้นมา³ เมื่อมีความเคยชินที่ได้พบเห็นงูและมีความเชื่อว่าแหล่งน้ำนั้นมีงูอาศัยอยู่ และงูนั้นจะต้องไม่ใช้⁴ ธรรมดา หากแต่มีขนาดใหญ่ขึ้นตามแหล่งน้ำที่อาศัย จนสามารถขุดสร้างทางน้ำได้

นอกจากจะพบงูตามแหล่งน้ำแล้ว งูยังสามารถพบเห็นได้ตามไร่นา มีคุณประโยชน์ในการทำจัดหนู ที่มาทำลายพืชผลที่มนุษย์ได้ทำการเพาะปลูกและงูบางชนิดทำให้ดินดีเหมาะแก่การเพาะปลูก ด้วยเหตุนี้จึง มีความสำคัญต่อสังคมเกษตรกรรม ชุมชนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีความเชื่อว่างูหรือนาคเป็นสัญลักษณ์ ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเมื่ออาชีพเกษตรกรรมต้องพึ่งพาอาศัยน้ำ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเกษตร จึงมีความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคหรืองูอยู่เสมอ เช่น ในประเพณีบุญบั้งไฟที่สร้างบั้งไฟเป็นรูปนาค หรือคาถาใน บทสวดขวัญ⁴ เพื่อใช้เป็นขวัญแก่ชาวนาและพิธีบุญเบิกฟ้า หรือประเพณีกำฟ้า ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อ ขอบคุนต่อเทพยดาแห่งท้องฟ้า ที่บันดาลให้น้ำฝนตกลงมาตามฤดูกาล เพื่อเป็นขวัญกำลังใจและช่วย เกษตรกรในการทำไร่นา⁵ ในพิธีกรรมเหล่านี้จะมีความเชื่อเรื่องนาคปรากฏอยู่ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับนาคที่กล่าว มานี้ เป็นพิธีกรรมในสมัยต่อมาที่ได้มีการรับความเชื่อทางศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู เข้ามาผสมผสานกับ การนับถือผี⁶ แล้ว

2.2 ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก

2.2.1 ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับจากวัฒนธรรมอินเดีย

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณะทูตเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนตะวันออกจนถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อประมาณ พ.ศ.300 การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากบันทึกโบราณของ

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2537). คนไทยอยู่ที่นี้ที่อุษาคเนย์. หน้า 42.

² ศรีศกร วลลิโกดม. (กุมภาพันธ์ 2536). จ้วง พี่น้องเผ่าไทยเก่าแก่ที่สุด. หน้า 35.

³ อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2529). การตั้งถิ่นฐานในชนบทอีสาน. หน้า 16.

⁴ พระมหาปริชา ปริญญาโน. (2527). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. หน้า 270-275.

⁵ บุญยงค์ เกศเทศ. (2527). "บุญเบิกฟ้า ภูมิปัญญาเกษตรกรอีสาน," ใน ชีวิตไทยชุด ภูเขาพญา แถน. หน้า 7

⁶ เสรี พงศ์พิศ. (2527). "ผี" คำและร่องรอยความคิด ความเชื่อไทย. หน้า 67-68.

จีนได้กล่าวว่า โทณทัณณะได้มาแต่งงานกับนางกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุนั้นชื่อหลิวเหยา (Queen Willow Leaf) ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองเดิมในดินแดนแห่งนี้ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่านอกจากวัฒนธรรมอินเดีย จะเผยแพร่เข้ามาทางพ่อค้าชาวอินเดียแล้ว ยังเกิดขึ้นจากครั้งที่ชาวกลิงคราบางส่วนได้อพยพหนีสงครามเข้ามา¹ อิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์จากอินเดียได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองเดิม ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้

ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ดินแดนอีสาน ระบบความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนอีสานพื้นเมืองเดิมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีลัทธิบูชาอยู่ก่อนแล้ว อาจจะไม่มีความขัดแย้งทำให้เกิดการเห็นพ้องยอมรับกันโดยทั่วไปได้ แต่เมื่อได้รับอิทธิพลทางศาสนาและพิธีกรรมของอินเดียที่รับเข้ามา จึงเกิดการปรับปรุงและผสมผสานกับความเชื่อเดิม โดยมีวัตถุประสงค์ให้ชาวพื้นเมืองเดิมยอมรับศาสนาใหม่ โดยยกฐานะของภูให้เป็นนาค) ในฐานะของมนุษย์ ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา คติดั้งเดิมและพิธีกรรมต่างๆ ก็จะถูกปรับเปลี่ยน หรือผสมผสานกับธรรมเนียมประเพณีทางศาสนา ให้มีระบบและมีพลังอำนาจให้คนเชื่อถือและศรัทธามากขึ้นกว่าเดิม ที่เป็นเพียงงูธรรมดาตามธรรมชาติ ดังที่ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคตามพุทธประวัติและชาดกต่างๆ เช่น ภูริทัตตนาคราช สังขปาลนาคราช ฯลฯ มีการสร้างสัญลักษณ์ของนาคให้เป็นตัวแทนของผู้คุ้มครองพุทธศาสนา เช่น สร้างพระพุทธรูปนาคปรก โดยได้รับเข้ามาตั้งแต่สมัยทวารวดี เป็นการรวมความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคและพระพุทธศาสนาเข้าไว้ด้วยกัน ความเชื่อที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปนาคปรก ได้รับความนิยมเนื่องมาจากความเชื่อถือดั้งเดิมในดินแดนแถบนี้ ซึ่งส่วนใหญ่ถือว่านาคเป็นบรรพบุรุษของพวกเขา²

ในระยะแรกพระพุทธศาสนาลัทธิหินยานแบบวัฒนธรรมทวารวดี ได้เข้ามามีบทบาทต่อความเชื่อของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงนั้นได้ปรากฏ ศาสนสถานและใบเสมาหิน ที่แสดงพุทธประวัติและชาดกทางพุทธศาสนา เช่น ที่พระพุทธรูปบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี ที่ปรากฏรูปนาคในฐานะของผู้คุ้มครองศาสนสถาน³ และเมื่อวัฒนธรรมเขมรได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตรงกับช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ศิลปะแบบเขมร หรือที่เรียกกันว่าศิลปะแบบลพบุรี เป็นปัจจัยต่อความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย วัฒนธรรมเขมรได้แพร่กระจายเข้ามาครอบคลุมชุมชนโบราณเดิมในจังหวัดสกลนคร ซึ่งมีการปรากฏร่องรอยของวัฒนธรรมทวารวดี โดยได้ปรากฏโบราณวัตถุและใบเสมาหินจำนวนมาก ที่เป็นรูปแบบของศิลปะเขมรแบบนครวัด ประมาณพุทธศักราช 1650-1720⁴ ดังนั้นความเชื่อและคติการนับถือศาสนาจึงเป็นลักษณะการผสมผสานระหว่างอารยธรรมทั้งสอง เช่น ปราสาทนารายณ์เจงเวง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร⁵ อิทธิพลความเชื่อเรื่องนาคของเขมรที่ปรากฏใน

¹ดำเนียร เลขะกุล. (2510). เอกสารวิจัยส่วนบุคคล เรื่องลักษณะนิสัยประจำชาติไทย ภาค 1. หน้า 76.

²พีรพน พิลัญพงศ์. (2521). พระพุทธรูปนาคปรก. หน้า 35.

³อมรา ศรีสุชาติ. (2535). ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หน้า 45.

⁴สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. (2527). "ภาพสลักเรื่องรามายณะบนใบเสมา," ศิลปากรฉบับพิเศษ หน้า 97-101.

⁵ศันสนีย์ แสงบำเพ็ญ. (2529) การศึกษาปราสาทนารายณ์เจงเวง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร. หน้า 104.

รูปแบบของนาควิหารของพระวิษณุและพระศิวะ ได้ปรากฏตามเทวาลัยทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เช่น สะพานนาควที่ทอดตัวลงมาจากเทวาลัยทางศาสนาพราหมณ์และภาพสลักบนทับหลังที่แสดงเรื่องราวของนาควในครั้งกวนเกษียรสมุทร ส่วนศาสนสถานที่สูงขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนใหญ่นั้นจะสร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธรูปนาควปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร¹ จากความเชื่อที่เกี่ยวกับนาควที่ได้รับมาจากอิทธิพลทางศาสนาฮินดูที่มีความเชื่อว่านาควเป็นเทพองค์หนึ่งนี่เอง เป็นสาเหตุให้ชุมชนที่รับวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาควของศาสนาฮินดู มีความเชื่อว่านาควมีอิทธิฤทธิ์สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้ ปรากฏในพิธีกรรมทางศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ เช่น ความเชื่อที่ว่านาควแบกเขาพระสุเมรุ ได้กลายมาเป็นพิธีกรรมในการปลูกสร้างบ้านเรือนของชาวอีสาน ที่เชื่อว่านาควเป็นเจ้าที่ อาศัยอยู่ใต้ดินคอยแบกรับบ้านไว้²

จากที่กล่าวมานี้ปัจจัยทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู นับได้ว่ามีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาควของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่อาศัยอยู่บนดินแดนอีสานแต่เดิมและเมื่อสิ้นสุดสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อำนาจและอิทธิพลของอารยธรรมเขมรสิ้นสุดลงในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชุมชนอีสานกลุ่มใหม่ซึ่งเป็นชาวล้านช้าง จึงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนอีสานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา

2.2.2 ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาควที่ได้รับจากล้านช้าง

ภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของล้านช้าง เมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชย์ล้านช้างรวบรวมหัวเมืองอันอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่งเข้ามาอยู่ในอำนาจการปกครองของล้านช้าง โดยมีหัวเมืองน้อยใหญ่มาขึ้นต่อพระองค์หลายสิบหัวเมือง หัวเมืองที่อยู่ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งไทย ได้แก่ เมืองไผ่หนามและเมืองห้วยหลวง เมืองศรีโคตรบอง³ พระองค์ได้นำเอาพระพุทธศาสนา เข้ามาเผยแพร่ในล้านช้างเป็นครั้งแรก⁴ โดยรับมาจากเขมร พระองค์ได้อัญเชิญพระบางมาให้ประชาชนสักการบูชา พร้อมทั้งนิมนต์พระมหาสมันตเถระเจ้า พระมหาเทพลังกา พร้อมพระภิกษุสงฆ์จำนวน 20 รูป นักปราชญ์ผู้เรียนจบพระไตรปิฎกอีกสามคน คือ นรสิงห์ นรเดช นรราช ช่างหล่อพระพุทธรูป ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างคำ โยมอุปฐากภิกษุสงฆ์ บริวารของพระนางแก้ว เกงยา 1,000 คน ตลอดจนพระบาง และคัมภีร์พระไตรปิฎก มาเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชนชาวลาว ให้นำถือพระพุทธศาสนาสืบต่อมา⁵ ดังนั้นเมื่อดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้ตกเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง ชุมชนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงจึงได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากอาณาจักรล้านช้าง ดังคำกล่าวใน จารึกวัดดงเมือง อำเภอนิคมพัฒนา จังหวัดหนองคาย ซึ่งจารึกในสมัยพระโพธิสารราช พุทธศักราช 2078 ซึ่งเป็นกษัตริย์ล้านช้างได้ก่อกำเนิดที่ดินบริเวณนี้เป็นที่ของวัด⁶ เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอาณาจักรล้านช้างและประเทศที่อยู่ในการปกครองของล้านช้าง อันได้แก่บริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

¹ พุฒ วีระประเสริฐ และคนอื่นๆ. (2528). รายงานการวิจัยโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี ท้องถิ่นอีสาน. หน้า 54.

² ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). มงคลในการปลูกสร้างบ้านเรือน. หน้า 89.

³ เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 23.

⁴ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้าง. (2506). หน้า 135.

⁵ ทองสีบ ศุภมาร์ค. (2528) พงศาวดารลาว. หน้า 57-61.

⁶ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (2513). ประชุมศิลาจารึกภาค 4. หน้า 45.

กษัตริย์ของล้านช้างทรงให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ของล้านช้าง พระองค์โปรดให้สร้างพระบรมธาตุและสร้างวัดวาอาราม ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามเมืองต่างๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง นอกจากจะสร้างพระธาตุหลวงที่นครเวียงจันทน์แล้ว ในอาณาบริเวณที่เป็นจังหวัดหนองคายในปัจจุบัน พระองค์ทรงสร้างพระธาตุบังพวนและพระธาตุหนองคาย

ในสมัยที่ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง ยุคสมัยนี้มีการสร้างบ้านแปงเมืองเพิ่มขึ้นมากมาย โดยเฉพาะบ้านเมืองที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ได้แก่ในเขตพื้นที่แอ่งสกลนคร อีกทั้งมีการสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองโดยการแต่งงานกันและสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างชาติพันธุ์ด้วยการสร้างสื่อสัญลักษณ์ร่วมกัน ที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในการปกครองบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบ วรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงการสร้างความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติ เช่น วรรณกรรมเรื่องขุนทึ่ง ที่กล่าวถึงขุนทึ่งเป็นลูกกษัตริย์เชื้อขุนทึ่ง ที่มาได้นางนาคเอกได้เป็นภรรยา ต่อมานางนาคได้ช่วยเนรมิตบ้านเมืองและแต่งตั้งขุนทึ่งขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองศรีสัตตนาค¹ ได้เป็นธรรมเนียมการสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองของกษัตริย์จึงปรากฏอยู่เสมอในตำนานของเมืองต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นประเพณีนิยมที่กษัตริย์ได้นางนาคมาเป็นภรรยาและช่วยสร้างบ้านเมือง สร้างฐานอำนาจให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์

(ดังนั้นปัจจัยที่สำคัญต่อความเชื่อเรื่องนาคในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับจากวรรณกรรมของล้านช้าง ความเชื่อเรื่องนาคในพุทธศาสนา กับความเชื่อเรื่องนาคที่กษัตริย์ใช้เป็นนโยบายในการปกครอง) เกิดการบูรณาการทางวัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องนาค ในการรวบรวมชุมชนหลายชาติพันธุ์ในบริเวณนี้ โดยมีการสร้างตำนานขึ้นมา เพื่ออธิบายความเป็นมาของพุทธศาสนสถานกับประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง² ดังที่ปรากฏในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเชื้อชาติ ด้วยความเชื่อที่ว่าชาวล้านช้างเองก็เป็นชนชาติที่มีความเชื่อเรื่องนาคว่าตระกูลของคนลาวเป็นนาคอยู่แล้ว³ ดังนั้นการที่จะให้ชาวพื้นเมืองในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยอมรับในอำนาจของล้านช้าง ผู้นำหรือกษัตริย์ของล้านช้างจึงได้นำความเชื่อเรื่องนาคมาสร้างกุศโลบายทางด้านความเชื่อที่มีร่วมกันระหว่างชาวพื้นเมืองเดิม ที่อาศัยในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงกับชาวล้านช้าง ว่าทั้งชนชาติไทยและลาวต่างก็สืบเชื้อสายมาจากชนชาติอ้ายลาว ที่มีนาคเป็นต้นตระกูล โดยถ่ายทอดความเชื่อนี้ลงในตำนาน วรรณกรรมและพิธีกรรม ดังที่ปรากฏในงานด้านวรรณกรรมของลาว ตั้งแต่สมัยพระเจ้าวิชุลราชกษัตริย์ของล้านช้าง ในสมัยของพระเจ้าวิชุลราชพระองค์ได้ให้ความสำคัญแก่การศึกษาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยได้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาลาวมีการแต่งกาพย์วิษุมาลี หรือโคลงสี่สุภาพ ที่สำคัญในสมัยของพระองค์ได้เริ่มมีการแต่งเรื่องขุนบรมขึ้นเป็นครั้งแรกตั้งข้อความที่ปรากฏในตำนานเรื่องขุนบรมว่า “ตำนานขุนบรมอันนี้ พระมหาเทพหลวงเจ้าผู้เป็นธรรมเสนาผู้ยู่วัดวิชุล ทั้งมหามุขคลลิตีเจ้าสังฆราชาเสนาผู้น้อง ทั้งเจ้าแผ่นดิน ละเสนาทั้งหลาย พร้อมกันสร้างไว้...”⁴

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. หน้า 187-188.

² ศรีศักร วัลลิโภดม. (2536). ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ. หน้า 92.

³ หุมพัน รัตนวงศ์. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2536). “นาค(นาคะ) และความเชื่อของชนชาติลาว,” วารสารวิ ทยาลัยมหาสารคาม. 12(2) : 108.

⁴ ทองสีบ สุภมาตย์. (2528). พงศาวดารลาว. หน้า 2-3

ตำนานเรื่องขุนบรมนี้เอง ได้เป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณกรรมในสมัยต่อมา จนมาถึงในสมัยของ พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เป็นยุคสมัยที่งานทางด้านวรรณกรรมและคัมภีร์ฎีกา เจริญรุ่งเรืองที่สุด¹ ในยุคสมัยอิทธิพลทางการเมืองและการปกครอง ที่ล้านช้างมีต่อดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นสาเหตุให้โลกทัศน์ และแนวความคิด ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏในวรรณกรรมจากล้านช้างเผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

นอกจากกษัตริย์ล้านช้างจะทรงสร้างและบูรณะวัดวาอารามในดินแดนอีสานแล้ว ยังโปรดให้มีการ แต่งคัมภีร์และวรรณกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก อีกทั้งผู้คนในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความ ยึดมั่นในหลักคำสอนทางศาสนา ในหมู่บ้านเกือบทุกแห่งจะมีวัดเป็นศูนย์กลางของสังคม วิถีชีวิตของชาว อีสานจะผูกพันอยู่กับความเชื่อและกิจกรรมทางศาสนาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงมี บทบาทสำคัญในการสร้างความเชื่อในระดับชาวบ้านจนถึงผู้นำประเทศ จะเห็นได้ว่าตำแหน่งที่ได้รับการ แต่งตั้งทั้งระดับชาวบ้านและผู้นำทางการเมืองจะมาจากอำนาจทางการเมือง ความร่ำรวยทางเศรษฐกิจ ความ สามารถในการใช้อำนาจทางไสยศาสตร์ การเป็นครูและการเป็นพระ ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์ และผู้รู้ในคัมภีร์ จึง มีบทบาทสำคัญ² ในการให้ความรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องหลักธรรมคำสอนและตำนานที่ได้มีการบันทึกเป็น วรรณกรรม เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่ของตำนานเกี่ยวพันกับพระพุทธรูปและกรอบของเวลา ผู้เรียบเรียง ตำนานส่วนมากอยู่ในเพศบรรพชิต อาจมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างความชอบธรรม เพิ่มความขลังให้แก่สิ่งที่ เขียนถึง โดยแสดงความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับพระพุทธรูปและระยะเวลาในสมัยพุทธกาล³ โดยให้ความสำคัญ กับพระพุทธรูปในฐานะของอำนาจที่บรรดาลให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข นาคตามความเชื่อที่เป็นอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนา จึงถูกสร้างขึ้นในตำนานเพื่อใช้อธิบายถึงเหตุการณ์ของการสร้างบ้านแปงเมือง และ สถานที่สำคัญต่างๆ ที่ไม่ทราบถึงที่มา ให้สอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นการเผยแพร่ พระพุทธรูปมาเหนือดินแดนต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยได้อัญเชิญให้พระพุทธรูปประทับรอยพระบาท ไว้ โดยมีนาคเป็นสื่อกลางที่แสดงให้เห็นถึงการยอมรับพระพุทธรูปของชาวอีสาน รวมไปถึงสังคมของ ชาวอีสานที่ยึดมั่นในพุทธศาสนา มีความเชื่อในเรื่องบุญกรรมว่าบุญเป็นฐานอำนาจทางการเมือง ผู้คนจะ เคารพยำเกรงผู้นำได้ ผู้นำจะต้องมีลักษณะของผู้มีบุญมีคุณธรรม⁴ ดังนั้นกษัตริย์ของล้านช้างจึงได้สร้าง วรรณกรรม โดยให้นาคเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เป็นผู้รักษากฎระเบียบทางสังคม⁵ ดังนั้น ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาและงานทางด้านวรรณกรรม จึงถูกถ่ายทอดสู่ผู้คนใน ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

ปัจจัยเรื่องนาคทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้น มาจากนโยบายการ รักษาฐานอำนาจของกษัตริย์ รักษากฎระเบียบทางสังคม โดยสร้างความเชื่อที่ถือว่ากษัตริย์ คือพระสมมุติ ราชเป็นผู้มีบาปมาแต่ชาติปางก่อนหรือไม่ก็เป็นพระโพธิสัตว์ ที่มีหน้าที่ช่วยเหลือผู้คนให้พ้นทุกข์ ดังนั้น กษัตริย์จึงต้องยึดมั่นในหลักธรรมทางพุทธศาสนา โดยมีนาคเป็นผู้รักษากฎกลไกความดีนั้น เช่น ในเรื่องผา แดงนางไฉ่ ที่นาคลงโทษกษัตริย์ที่ผิดหลักศีลธรรม โดยการทำลายบ้านเมือง ส่วนความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับ

¹ เสวลักษณ์ จันทรโพธิ์ศรี. (2520). "ประวัติวรรณคดีอีสาน," *มรดกอีสาน*. หน้า 5-10.

² คู่มือประจำจังหวัดนครพนม. หน้า 2106.

³ David K. Wyatt. (1976) . "Chronicle Traditions in Thai Historiography," in *Southeast Asian History and Historiography*. p 109.

⁴ อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2534) *โลกทัศน์อีสาน*. หน้า 138.

มาจากศาสนาฮินดู ที่มีความเชื่อว่านาคเป็นบิรารของเทพเจ้า ดังนั้นการที่เจ้าผู้ครองนครจะมีอำนาจขึ้นมาได้ตามลัทธิเทวราชา กษัตริย์หรือเจ้าเมืองนั้น จะต้องได้รับฐานอำนาจจากนาคซึ่งเปรียบเป็นบิรารของเทพเจ้าก็คือกษัตริย์นั่นเอง ดังนั้นวรรณกรรมในภาคอีสานส่วนใหญ่จึงสร้างให้นาคมีบทบาทสร้างบ้านเมือง และแต่งตั้งกษัตริย์ เช่น พงศาวดารเมืองสกลนคร¹ นิยมปรากฏในวรรณกรรมของชนชาติต่างๆในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ตำนานสิงหนวัติกุมาร² ตำนานสุวรรณโคมคำ³

วรรณกรรมที่แต่งขึ้นที่ได้รับอิทธิพลจากล้านช้างที่พบในดินแดนอีสาน แบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ วรรณกรรมทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมที่พบในอีสานส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา⁴ ดังนั้นความเชื่อเรื่องนาคมักจะปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น พระเจ้าเลียบโลก สุพรหมโมกขา ฯลฯ ที่กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีเสื้อน้ำ ผีภูเขา และพญานาค⁵ เพราะความเชื่อเรื่องนาคช่วยอธิบายความรู้สึกของคนอีสานต่อสรรพสิ่งต่างๆ ให้คลายข้อสงสัยเกี่ยวกับการกำเนิดของคน สัตว์ สิ่งของ สภาพภูมิประเทศและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ⁶ ปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างที่ปรากฏในวรรณกรรมของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นับเป็นปัจจัยสำคัญที่กลายมาเป็นประเพณีและพิธีกรรม ที่มีความเชื่อเรื่องนาคเข้าไปเกี่ยวข้องจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เช่น วรรณกรรมเรื่องขุนทิง ซึ่งเนื้อหานอกจากจะทำให้ทราบถึงตำนานการสร้างกรุงศรีสัตนาคนหุต ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องฝนของคนลาวและคนอีสาน ว่าผู้ที่ทำให้ฝนตกคือนางนาคและบิราร ดังคำกลอนที่กล่าวไว้ว่า

อันนี้บุพเพตั้ง	ในคลองนาคใหญ่ ท้าวเอย
บ่ใช้ตั้งแต่หลัน	ในพื้นที่ศาสนาพระเฮย
ครันว่านาคบ่ลงหลันน้ำ	สมุทรใหญ่ดีฟอง
คนจักเอากันตาย	ก็บ่มีเอือนหย้าว
ยามเมื่อสังกานต์ตั้ง	กาลระดูปีใหม่
ควรจักปลูกข้าวกล้า	ตายแล้งแต่นา เจ้าเอย... ⁷

ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในวรรณกรรมของชาวอีสานที่ได้รับมาจากลาวนี้เอง เป็นผลให้เกิดประเพณีต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวกับเรื่องราวทางพุทธศาสนาและการเกษตรกรรม เช่น ประเพณีฮีดลีสอง และหนังสือก้อม เช่น ธรณีสาร ฟาไซประตุน้ำ สู้ขวัญข้าว⁸ พิธีเกราะภิเษก ลอยเรือไฟบูชาพญานาค การสู้ขวัญ

¹ธีระชัย อาริรมย์ และคนอื่นๆ. (2540). พิพิธภัณฑวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน. หน้า 80.

²พระยาประจันตประเทศธานี. (2523-2524). พงศาวดารเมืองสกลนคร. หน้า 4-6.

³กรมศิลปากร. (2478) ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61.

⁴กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72.

⁵อรรถ นันทจักร. (2529) ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสาน ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20. หน้า 65.

⁶จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). ภูมิปัญญาแห่งอีสาน รวมบทความอีสานคดีศึกษา. หน้า 29.

⁷จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2521). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. หน้า 189.

⁸3ภาพ พันธ์มณี. (2531). รัชมังกลาภิเษก อีสานศึกษา. หน้า 130.

ต่าง ๆ และบทสวดการขอฝน¹ รวมไปถึงอำนาจของนาคที่มีเหนือจิตใจของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

ต่อมาเมื่อมีการแตกแยกในหมู่ผู้นำของล้านช้าง จึงเป็นสาเหตุให้มีชุมชนชาวล้านช้างอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งบ้านเมืองอยู่ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเป็นระยะ ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีชุมชนชาวล้านช้างอาศัยเป็นส่วนใหญ่ แม้ในสมัยต่อมาดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้กลับคืนมาเป็นของไทย แต่วัฒนธรรมและความเชื่อที่ได้รับจากล้านช้าง ที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องนาคก็ยังคงมีร่วมกันและสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน แม้การปกครองทั้งที่แต่ก่อนการควบคุมหัวเมืองอีสานนั้น รัฐบาลกลางก็ยอมให้มีการปกครองตนเองตามแบบธรรมเนียมการปกครองของล้านช้าง คือ ใช้ระบบอาญาสี่ (เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร) ขึ้นกับราชธานีไทยแบบประเทศราช² ต่อมาแม้จะมีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2436) เป็นระบบเทศาภิบาลลดอำนาจเจ้าเมืองลงจนถึงยกเลิกเจ้าเมือง³ แต่วัฒนธรรมความเชื่อ คตินิยม ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก็ยังคงมีความผูกพันกับวัฒนธรรมของชาวล้านช้างอย่างเหนียวแน่น จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

3. ลักษณะความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

ลักษณะความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เนื่องจากสมัยนี้ งานวรรณกรรมเจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะนับตั้งแต่ครั้งที่พระเจ้าวิชุลราชได้ทรงแต่งวรรณกรรมเรื่องท้าวฮุ่งหรือเจือง เป็นรูปแบบของวรรณกรรมในดินแดนล้านช้างและอีสานในเวลาต่อมา วรรณกรรมในดินแดนอีสานส่วนใหญ่นั้นเป็นวรรณกรรมทางด้านพระพุทธศาสนา ที่นิยมปรากฏในพงศาวดารและตำนาน โดยเฉพาะในช่วงที่ดินแดนอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง วรรณกรรมจะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้อย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง ตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ตำนานพระเจ้าเลียบโลกและวรรณกรรมต่างๆในดินแดนอีสาน เช่น สังข์ศิลป์ชัย(สินไซ)ท้าวกาหลง ผาแดง นางไอ่ ฯลฯ ตลอดจนชาดกต่างๆ ทางพระพุทธศาสนา โดยจะสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในด้านต่างๆ เช่น ชาวยุทธอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อนี้เป็นความเชื่อที่นิยมกันในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความเชื่อแต่เดิมว่านาคเป็นเสมือนแม่ เป็นสัญลักษณ์ของน้ำที่คอยหล่อเลี้ยงมวลมนุษย์และให้กำเนิดสรรพชีวิต ดังที่เรียกว่าแม่ น้ำ เรียกนาคว่า นางนาค ในฐานะของเพศแม่ ต่อมาเมื่อระบอบการเมืองการปกครองเข้ามาเกี่ยวข้อง ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมอีสานเปลี่ยนไป โดยให้ความสำคัญกับเพศชายเป็นใหญ่ โดยแสดงให้เห็นถึงโศกนาฏกรรมที่เพศแม่ได้รับ ดังจะเห็นได้จากความเชื่อที่ว่านาคที่เป็นบรรพบุรุษของกษัตริย์หรือผู้นำบางกลุ่ม ว่ากษัตริย์หรือผู้นำนั้นสืบเชื้อสายมาจากนางนาค ที่มีพ่อเป็นมนุษย์ แล้วผลสุดท้ายนางนาคก็ไม่สามารถอยู่ร่วมกับมนุษย์ได้ ส่วนนาคที่เป็นเพศชายจะมีบทบาทที่สำคัญ แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจที่เป็นฐานอำนาจของ

¹ รัชช ปุณโณทก. (15-17 สิงหาคม 2521). "ลักษณะวรรณกรรมอีสาน," ใน เอกสารประกอบนิทรรศการวัฒนธรรมประเพณีมรดกอีสาน. หน้า 96.

² รัชช ปุณโณทก. (พฤษภาคม 2525). "ประวัติศาสตร์สังคมอีสานสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ศิลปวัฒนธรรม. 3(7) : 35.

³ ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน 2436-2453. หน้า 23-46.

พลังและความศักดิ์สิทธิ์ ที่สามารถสร้างบ้านเมืองหรือทำลายบ้านเมืองได้ เปรียบเสมือนผู้รักษากฎทางสังคม ให้อยู่ในกรอบของความดีทางพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนานบ้านเมือง ที่มีนาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองให้ เช่น พงศาวดารโยนก ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม และตำนานเมืองหนองหาน ดังนั้นความเชื่อเรื่องนาคจึงถูกยกฐานะให้เป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจของกษัตริย์ เป็นเหตุให้กษัตริย์ต้องทำพิธีบวงสรวงบูชาพญานาค ดังที่ปรากฏในคองสิบสี่ โดยเชื่อว่านาคมีหน้าที่ในการรักษาบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข

3.1 ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในงานด้านวรรณกรรม

วรรณกรรมเป็นงานที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและความเชื่อของกลุ่มชนได้เป็นอย่างดี เพราะทุกวัฒนธรรม ต่างก็มีเรื่องเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชนและชนชาติของตนทั้งสิ้น หากพิจารณาถึงเนื้อหาของวรรณกรรมต่าง ๆ ที่พบในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง หลังจากได้รับวัฒนธรรมมาจากล้านช้าง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา วรรณกรรมเหล่านั้นจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มชน ในบริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ในบริเวณท้องถิ่นของจังหวัดอุดรธานี มีวรรณกรรมเรื่องผาแดง นางไอ่ และอุษาบารส เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวของสถานที่บริเวณภูพระบาท เรื่องผาแดง นางไอ่ เป็นเรื่องที่อธิบายถึงที่มาของดินแดนที่เชื่อมต่ออาณาบริเวณระหว่างจังหวัดอุดรธานีและจังหวัดสกลนคร ซึ่งได้แก่บริเวณหนองหานน้อย อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานีและหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร ดังนั้นวรรณกรรมหรือตำนาน นับเป็นเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมเฉพาะของชุมชน ที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ (Identity) ของกลุ่มชน กลุ่มชาติพันธุ์ ของบ้านเมืองนั้น ดังที่ ศิราพร ณ ถลาง กล่าวว่า สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ที่พบในระดับท้องถิ่น เฉพาะแต่ละวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่แปลกและไม่ธรรมดา และเป็นตัวละครที่เรียกตามหลักวิชาการว่า อนุภาค เช่น อนุภาคมังกร พบมากในวรรณกรรมจีน อนุภาคนาค พบมากในนิทานอีสาน - ลาว¹

ที่กล่าวถึงเอกลักษณ์เฉพาะของวรรณกรรมที่กล่าวมานี้ เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า เมื่อวรรณกรรมเป็นสิ่งที่มีความเฉพาะที่สำคัญ หากได้วิเคราะห์พงศาวดาร ตำนานและนิทานพื้นบ้าน ก็สามารถที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์ของสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น โดยสามารถจะทราบได้ว่าในท้องถิ่นหรือชุมชนนั้น ๆ มีความเชื่อในเรื่องของตัวบุคคลของตนอย่างไร เนื่องจากลักษณะวรรณกรรมอีสานมีรูปแบบเฉพาะต่างไปจากวรรณกรรมภาคกลาง วรรณกรรมอีสานเป็นวรรณกรรมที่เจริญรุ่งเรืองในหมู่บ้าน ดังนั้นวรรณกรรมจึงมีรูปแบบเฉพาะตัว คือเป็นการตอบสนองความเชื่อของสังคมท้องถิ่นอีสาน ในลักษณะของการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องภูติผี วิญญาณและปรัชญาทางพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืน

นาค เป็นเอกลักษณ์ที่นิยมในวรรณกรรมของอีสาน - ลาว ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค เป็นความเชื่อที่โดดเด่น สามารถพบได้ในระดับผู้นำและชุมชนท้องถิ่น มีอำนาจเหนือจิตใจของชุมชนอีสาน แสดงให้เห็นถึงความหมายแฝงของสังคมในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่ให้ความสำคัญแก่น้ำเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ดังนั้นการนำวรรณกรรมของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ มาวิเคราะห์หาเอกลักษณ์เฉพาะอันได้แก่นาคที่ปรากฏเรื่องราวให้เห็นบ่อยๆ ในวัฒนธรรมอีสาน ย่อมสามารถที่จะทำให้เห็นร่องรอยของความเชื่อเรื่องนาคในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงและอาจเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงระดับความสัมพันธ์ ตลอดจนประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนชาติพันธุ์ของชุมชนที่อยู่ต่างท้องถิ่นกันและในท้องถิ่นเดียวกันบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงได้

¹ สมบัติ พลายน้อย. (2526). นิทานลาว. หน้า 46.

3.1.1 ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพงศาวดาร

ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เป็นที่ทราบดีกันอยู่แล้วว่า ในช่วงนี้มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองจากอำนาจของเขมรมาเป็นอำนาจการปกครองของล้านช้าง มีการอพยพชาวลาวล้านช้างเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเป็นระยะ จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสานในช่วงนี้ แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของความเชื่อเรื่องนาค ได้ถูกผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับมาจากล้านช้าง โดยเข้ามาในลักษณะของความเชื่อที่ปรากฏในพงศาวดารตำนานและนิทานพื้นบ้าน มีกษัตริย์ หรือผู้นำชุมชน อันได้แก่พระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้ทำการเผยแพร่ ทั้งจากการเล่าเรื่องต่อกันมา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือในตัวผู้นำประเทศในขณะนั้นและเพื่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชนที่ปกครองอยู่ โดยแสดงให้เห็นว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมือง เป็นเจ้าของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ดังที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง กล่าวว่า

ในครั้งวงศาพระยาจักร์ องค์ลงมาเป็นใหญ่ในนครศรีสัตนาคนหุต มีนามว่านันทา เมียชื่อนมหากาวิ ลูกชื่อพระนางกาวิ (เมรี) ได้เป็นเมียพระพุทธรเสน (พระรถ) สืบตระกูลต่อมา จนมาถึงยายเจตโห มีลูกหญิงคนหนึ่งชื่อนางเกล้าใหญ่ปากกว้างหูสี กับวงศ์นันทาหาเทวี ต่อมายังมีฤาษีสองคนพี่น้อง ได้มาเทศนาธรรมสอนสั่งฝูงปิตาจารย์ร้ายนาคา และมีพระยาภูเลียมอยู่ถ้ำภูช่วง มีนางพระยาเจือกอยู่ภูช่วงปากน้ำ ลานกำเหนื่อทั้งสบเซหลวงปากอุ้นก็มา นาคใหญ่แก่งหลวงก็มา ภูหลวงแห่งวังใหญ่ก็มา กับทั้งตัวอยู่ในผาแม่ม่น้ำก็มา กับทั้งนาคตัวอยู่ผาสองเลื้อก็มา ใหว่บาทพังธรรมชาติ เจ้าฤาษีเทศนาสั่งสอนคนทั้งหลายว่าไผ่อย้ายมาบ้านซึ่งเมืองเพื่อน....แล้วฤาษีพี่น้องจึงแบ่งเมืองล้านช้างเป็นปฐมก่อน...ได้ชื่อว่าเชียงทอง เหตุเอาต้นทองเป็นนิมิตชื่อว่าเชียงทอง (ดง) เหตุเอานามดงเป็นนิมิต ให้ชื่อว่าล้านช้าง เพราะเหตุเอาภูช่วงเป็นนิมิตและเมืองอันนี้จึงเรียกว่า ศรีสัตนาคนหุต เหตุเอานาคทั้งเจ็ดเป็นนิมิต...¹

ด้วยเหตุนี้ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีความเชื่อร่วมกันว่า นาคเป็นบรรพบุรุษของตน ความเชื่อเรื่องนาคจึงนิยมปรากฏในพงศาวดารของดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำโขงนี้ เช่น ในตำนานสิงหนวัติ แห่งแคว้นโยนกเชียงแสน กล่าวว่า

เจ้าสิงหนวัติกุมารได้เสด็จออกจากเมืองราชคฤหนครหลวง ข้ามแม่น้ำสาระพูไปทางหนาคเนย์ (โดยเชื่อว่าเป็นแม่น้ำสาระพู อยู่ในแขวงญวน)² ข้ามแม่น้ำนี้ไปทางทิศตะวันออกเจียงใต้ไกลประมาณ 4 เดือน ก็ถึงแคว้นเมืองสุวรรณโคมคำ ซึ่งร้างมาแต่ครั้งก่อนเป็นที่อยู่อาศัยของพวกมิลักขุ (ชาวละว้า) เป็นที่อยู่ของปู่เจ้าลาวจกเป็นผู้ปกครอง เจ้าสิงหนวัติกุมารเห็นเป็นชัยภูมิที่ดีจึงคิดสร้างเมือง โดยในขณะนั้นได้มีพันธุนาคราชเนรมิตตนเป็นพราหมณ์ มาแนะนำชี้ทิศให้สร้างเมือง และเป็นผู้อารักขา กล่าวอนุญาตให้สร้างเมืองลงในที่นั้นได้ เมื่อสิงหนวัติกุมารสร้างเมืองแล้ว จึงได้ให้ชื่อเมืองว่า เมืองนาค พันธุสิงหนวัตินคร โดยใช้ชื่อของพระยาพันธุนาคราชกับสิงหนวัติกุมารมารวมกัน...³

¹ ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 ภาค 4 ตอนปลาย และภาค 5. (2506). หน้า 134- 135.

² พระยาอนุนามราชชน. (2513). เรื่องของชนชาติไทย. หน้า 102.

³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61. (2497). หน้า 5

ในพงศาวดารล้านช้าง ได้กล่าวถึงการนำเอานาคเป็นนิมิตรในการตั้งชื่อเมืองศรีสัตนาคนหุต เช่นเดียวกันว่า

ยังมีเจ้ารัสสีสองตนพี่น้องมาเทศนาสอนธรรมหุบปิศาจยักษ์ร้ายนาคา มีพระยาภูเหล็กมอยู่ถ้ำภูซ่ง มีนางพระยาเงือกอยู่ภูซ่งฟากน้ำลานกำเหนื่อ ทั้งศพนเซหลวงปากอุ้นก็มา นาคใหญ่แก่งหลวงก็มา ภูหลวงแก่งใหญ่ก็มา อีกทั้งตัวอยู่ในผาแนบน้ำก็มากับทั้งนาคตัวอยู่ผาสองเสื่อก็มาไหว้บาทพังธรรมเจ้าฤาษี...แล้วฤาษีจึงแบ่งเมืองบ้านล้านช้างเป็นปฐม...เหตุเอานาคทั้งเจ็ดเป็นนิมิตร จึงเรียกศรีสัตนาคนหุตราชธานีศรีเชียงคองเชียงทอง..¹

ความเชื่อว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองนี้เอง นาคจึงมีหน้าที่พิทักษ์รักษาบ้านเมือง แม่น้ำ ภูดอย แผ่นดิน แผ่นทราย แม่น้ำใหญ่ แม่น้ำน้อย นาคสันนิษฐานได้ว่าเปรียบเสมือนนามสมมุติเรียกพวกบรรดาแม่ทัพและทหาร ที่มีหน้าที่ปกป้องบ้านเมือง ความเชื่อนี้ปรากฏในประชุมพงศาวดารที่กล่าวว่า

ถัดนั้นเจ้ารัสสีพี่น้องไปสถิตอยู่ที่หินสบคัน ที่น้ำของคบกั้นนั้น จึงเรียกมายังนาคทั้งหลาย 15 ตัว ตัวหนึ่งอยู่ถ้ำภูซ่ง ตัวหนึ่งอยู่ภูซ่ง ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำเซียง ตัวหนึ่งอยู่สบเซียง ตัวหนึ่งอยู่ผารังเมืองที่สบอ ตัวหนึ่งอยู่แก่งหลวงน้ำอ ตัวหนึ่งอยู่ทางของแก่งอ้อยผาธนู ตัวหนึ่งอยู่ผาเสื่อ ตัวนี้เป็นแก้วว่าพระยานาคแล ตัวหนึ่งอยู่ผาเดียวหล่มผาจอมเพชรหันแล ตัวหนึ่งอยู่คตเอื้อ ตัวหนึ่งอยู่กกก่อน ตัวหนึ่งอยู่ผาตัดแฉแลผาต่างนาย ตัวหนึ่งอยู่แก่งแดนทางน้ำของดอนควายพุ่ม ตัวหนึ่งอยู่ปากสบโอบหัน ตัวนี้เป็นพระยาใหญ่รักษาน้ำรักษาเมืองกำฝายใต้ ตัวอยู่ผาเสื่อเป็นใหญ่รักษาฝายหนน้ำกำฝายเมืองหนเหนือหันแล พระยานาค 15 ตระกูล ก็ออกมา แล้วก็เอากันเนรมิตตัวเป็นทหาร เป็นท้าวเป็นพระยาออกมาพร้อมพร้อมกัน.... แล้วเจ้ารัสสีก็สั่งสอนพระยานาคทั้งหลาย... เจ้าทั้งหลายจงพร้อมเพรียงกับด้วยกันพิทักษ์รักษาบ้านเมือง..²

พงศาวดารของเมืองเวียงจันทน์และเวียงคำ ก็ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองและแต่งตั้งบุรีจันท์อ้วยล้วย ซึ่งเป็นพ่อค้า ให้ครองเมืองเวียงจันทน์และเวียงคำ ดังที่กล่าวว่า

มีชายคนหนึ่งอยู่บ้านหนองคันแทผิเสื่อน้ำ มีนามว่าบุรีจันท์อ้วยล้วย ตามลักษณะที่ตัวดำ และพุงป่อง แต่เป็นผู้มีใจบุญสุนทาน เมื่อทำบุญก็ได้แผ่ส่วนกุศลไปยังสัตว์โลกทั้งหลาย ตลอดจนพญานาคด้วย พญาสุวรรณนาคจึงได้ตอบแทนบุญคุณของบุรีจันท์อ้วยล้วย ด้วยการสั่งให้พญาเศรษฐชัยนาค เนรมิตคันแท (คูกันน้ำหรือคันนา) กันทดน้ำหนองไว้มิให้ไหลไปท่วมข้าวที่บุรีจันท์อ้วยล้วยพาชาวบ้านไปทำนาแซง หรือทำนาในฤดูแล้ง..³

ในกำเนิดเวียงจันทะบุรีศรีล้านช้าง ก็ได้กล่าวถึงพระพุทธานายของพระพุทธเจ้า ที่นำนิมิตรของ

¹ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนปลาย และภาค 2). (2506). หน้า 135.

²ประชุมพงศาวดารเล่ม 43 (ภาคที่ 69-70) เรื่องขุนบรมราชา. (2512). หน้า 260-261.

³อุทัย เทพสิทธิ. (2506). “เวียงจันทน์ในนิยายและนิทาน,” ใน เมืองลาวพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. หน้า 61-65.

พญานาคในสถานที่นั้น ว่าเป็นชัยภูมิที่ดี ต่อไปในภายหน้าจะเป็นที่ตั้งของเมืองจำปานคร ดังที่กล่าวว่า

ในกาลที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากภูมิกำพร้า นั้น ได้เสด็จไปโปรดสัตว์หัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งหลาย จึงเสด็จมาปากห้วยโต้งกว้าง ไกลตื่นคอย จึงเห็นพญานาคตนหนึ่ง พญานาคตนนั้นได้คานเข้ามา ไหว้ ห้วยอันนั้นจึงได้ชื่อว่า "ห้วยน้ำคาน" พญานาคโต้งกว้างได้รักษาที่ปากห้วย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จประทับที่นั่น พระอานนท์จึงได้นำธรรมการไปตักน้ำอันใสเย็นที่บัวอ่างหิน จึงได้ชื่อว่า "น้ำทิพย์" อันอยู่ท่ามกลางคอยผ้านั้น พระพุทธเจ้าทรงเห็นน้ำอันใสแล้ว จึงแยมพระโอษฐ์พระอานนท์จึงทูลถาม พระองค์ทรงแสดงว่า ดูราปากห้วยโต้งกว้างอันพญานาคโต้งกว้างอยู่นี้ ในกาลภายหลังกนั้น จะได้เป็นเมืองชื่อว่า จำปานคร...¹

จากความเชื่อของชาวลาวและอีสาน ที่เชื่อว่ามีนาครักษากำแพงเมือง แม่น้ำ และปูชนียสถานดังที่กล่าวมานี้ จึงเป็นสาเหตุให้แม่น้ำลำคลองในดินแดนอีสาน ยังคงความเป็นธรรมชาติได้ดีที่สุด เนื่องจากชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อตามตำนานที่ว่ามีนาคคอยรักษาอยู่ เป็นเหตุให้ชาวอีสานไม่กล้าล้วงละเมิด แม่น้ำและปูชนียสถาน

ดังนั้นเมื่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อว่านาคเป็นผู้พิทักษ์รักษากำแพงเมือง² นาคจึงมีอีกฐานะหนึ่งโดยเป็นผู้รักษากฎระเบียบของสังคมให้เป็นไปโดยปกติสุข เช่น ความเชื่อเรื่องนาคที่ทำหน้าที่พิจารณาคุณโทษแก่ชาวเมืองและรักษาบริเวณที่เป็นศรีเมืองทั้ง 5 แห่ง ที่ปรากฏในลำนี้อธิ 5³ เมื่อนาคเป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่ชาวอีสานให้ความเชื่อถือและเคารพนับถือ บรรดาผู้นำหรือกษัตริย์จึงนำสัญลักษณ์ของนาคมาเป็นกุศโลบายในการปกครองชุมชนอีสาน เพื่อทำให้คนเกิดความเกรงกลัวในอำนาจและไม่กล้าประพฤติผิดระเบียบของสังคม โดยเชื่อว่าการประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดีงามเพื่อความเป็นสุขของเรือนชานบ้านช่อง ตลอดจนหมู่คณะและบ้านเมืองด้วย เป็นการปฏิบัติตามธรรมเนียมคลองธรรม แบ่งไว้เป็น 2 ประเภท คือ คองสิบสี่สำหรับท้าวพระยามหากษัตริย์ 1 และคองสิบสี่สำหรับทวยราษฎร์ 1 แต่ที่ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคในการรักษาระเบียบของสังคม เป็นหลักประเพณีระดับประชาชน ดังคำกล่าวที่ว่า "เดือนเจ็ดให้เลี้ยงมเหสักข์หลักเมือง บนอารักขาเทพดา คือท้าวจตุโลกบาลผู้ปกครองรักษาโลกสี่องค์ ได้แก่ ท้าวธตธวัฐะ ท้าววิรุฬหกะ ท้าววิรูปักษ์ะ และท้าวกุเวระ และเทพดาทั้ง 8 ทิศ..."⁴ โดยมีความเชื่อว่าท้าววิรูปักษ์ เป็นโลกบาลประจำทิศตะวันตกของโลก และของเขาสุเมรุ ปกครองเหนือพวกนาค⁵ ส่วนความเชื่อเรื่องนาคที่ทรงอำนาจว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ที่ปรากฏในหลักปฏิบัติสำหรับท้าวพระยามหากษัตริย์ในคองสิบสี่ กล่าวว่า

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2521). "วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน," ใน การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 54.

² พิเชษฐ์ สายพันธ์. (มกราคม-มิถุนายน 2540). "นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมร่วมสมัย," ใน สังคมปริทัศน์. 18(2) : 34-35.

³ วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2521). ตำนานพระธาตุพนมหรืออูรังคนิทาน. หน้า 62-90.

⁴ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). แลลอดพงศาวดารลาว. หน้า 87.

⁵ พลุลวง (นามแฝง). (2530). เทวโลก. หน้า 97.

เป็นท้าวพระยา คนถึงเดือน 8 ให้สุตชำระเมืองสิบชะตาเมือง บุษาทะพดาอักษะทั้ง 8 ทิศา บุษาทะพระระชี (ฤาษี) สองพี่น้อง พระยานาค 15 ตระกูล สุต (สวด) ถึง 3 วัน 7 วัน แล้วให้สุตฮอบ (รอบ) เมือง ยิงปืนหว่านหินแร่และทราย เพื่อให้ตายพยาธิโรคภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็นสุขแก่บ้านเมืองทุกประการ....เป็นท้าวพระยา คนถึงเดือน 9 ดับ ให้ปาวเดินราษฎรบ้านเมือง ทานห่อข้าวประดับดิน ไปหาตายายลูก เต้าหลานเหลน ผู้ที่ล่วงลับดับขันธืไปแล้วทั่วทุกแห่ง...แล้วช่วงเฮือฉลองอุสุภนาคปากคงและปากคาน กับพระยานาค 15 ตระกูล อันรักษาบ้านเมือง ให้ชมชื่นยินดี บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข ข้าวกล้าไ้เนาบริบูรณ์...เป็นท้าวพระยา คนถึงเดือน 11 เพิ่ง ให้ฉลองพุทธรักษะพระธาตุหลวง...คนถึงแสมคำ 1 ให้ปาวเดินราษฎรให้ไหลเฮือไปบุษาทะพระยานาค 15 ตระกูล บ้านเมืองจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข...เป็นท้าวพระยาคนถึงเดือน 12 ขึ้นคำ 1 ให้เดินหัวบ้าน หัวเมือง สิบฮ้อย น้อยใหญ่ ในขอบในขันทสิมา มาเต้ามาโฮมกัน ที่หน้าพระลานหลวง แห่เจ้าชีวิตไปลงช่วงเฮือ (แข่งเรือ) นมัสการพระธาตุศรีธรรมมาโคกราช เดือน 12 ขึ้น 2 คำ ถือน้ำ ขึ้น 13 คำ ช่วงเฮือ ฉลองอุสุภนาค วัดหลวงให้เพียวัดมีเฮือช่วงวัดละล้า อัครเสนาบดี ตั้งแต่เมืองแสนเมืองจันทร์ ลงไปถึงศรีนครคุตต์เวียงแก มาได้มาเหนือให้ตั้งเป็นผามทุกแห่ง เป็นยามเฝ้าบุญช่วงเฮือ ฉลองพระยานาค 15 ตระกูล...¹

ขนบธรรมเนียมประเพณีในการช่วงเฮือ (เรือ) บุษาทะพระยานาค 15 ตระกูลนี้ ถือเป็นธรรมเนียมที่นิยมปฏิบัติกันของชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง นอกจากชาวอีสานมีความมีความเชื่อว่ามีอำนาจเป็นเจ้าน้ำ คอยดูแลปกป้องรักษาแม่น้ำ การช่วงเฮือบุษาทะพระยานาค 15 ตระกูลนี้ ปรากฏในพิธีฮีสบสอง โดยจะกระทำกันในเดือน 12 ที่รู้จักกันดีในประเพณีการไหลเรือไฟนั่นเอง

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาจของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังมีความเชื่อว่ามีอำนาจเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองการปกครอง ในฐานะที่มีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นธรรมในการแต่งตั้งเจ้าเมือง เช่น ความเชื่อที่ว่านาคอภิเษกท้าวบุรีจันทน์อ้วยล้วยเป็นกษัตริย์ ด้วยสาเหตุนี้เองทำให้ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่ามีอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมือง คอยอารักขาและเป็นฐานอำนาจที่แสดงถึงสัญลักษณ์ในการมีอำนาจครอบครองดินแดน เพราะนาคเป็นเจ้าของดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ดังนั้นการที่นาคอนุญาตและแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์ กษัตริย์องค์นั้นจึงมีอำนาจในการครอบครองดินแดนโดยชอบธรรม ธรรมเนียมที่นาคเป็นผู้แต่งตั้งกษัตริย์นี้เอง ได้ปรากฏความเชื่อที่ว่านาคเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองในดินแดนอีสาน เช่น ในพงศาวดารเมืองสกลนคร ที่กล่าวว่านาคมีอำนาจแต่งตั้งเจ้าเมือง โดยได้กล่าวว่า มีพญานาคตัวหนึ่งนามว่าสุวรรณนาคผู้รักษารอยพระพุทธรูปบริเวณริมหนองหานหลวงด้านทิศใต้ ได้อภิเษกเจ้าอภิงคาร ขึ้นเป็นเจ้าเมืองใหม่และได้นำตามพญานาคว่าพระยาสุวรรณภิงคาร² ส่วนในบานแผนกเมืองหลวงพระบางราชธานีก็กล่าวว่า พญานาคได้ช่วยให้ชายสามัญคนหนึ่งได้ขึ้นเป็นเจ้าญวน หรือกษัตริย์ญวน³

¹บุญศรี(นามแฝง). (2521). "ประเพณีเทศน์มหาชาติ : คลองสิบสี่," ใน อีสานศึกษา. หน้า 54-55.

²พระยาประจันตประเทศธานี. (2523-2524). พงศาวดารเมืองสกลนคร. หน้า 4-6.

³ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 บานแผนกเมืองหลวงพระบางราชธานี. (2507). หน้า 33-34.

3.1.2 ความเชื่อเรื่องนาคในตำนานและนิทานพื้นบ้าน

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง อาทิ ตำนานอุรังคธาตุ ผาแดง-นางไอ่ พระเจ้าเลียบโลก ขุนทิง ขลข ทำให้ทราบว่าเรื่องของนาคเป็นเรื่องที่นิยมกันมากในบรรดาบ้านเมืองสองฟากแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ตอนใต้ของจีน (ในเขตมณฑลยูนนาน) ลงมาจนถึงปากแม่น้ำโขง (ในเขมร) ดังเช่น นาคที่ปรากฏในตำนานสุวรรณโคตมคำ¹ และตำนานสิงหนวัติ² เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของกลุ่มชนในเขตลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน แถบจังหวัดเชียงรายถึงจังหวัดเลยและบริเวณแถบแขวงหลวงพระบางของลาว ส่วนนาคที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ จะเกี่ยวข้องกับเรื่องราวของกลุ่มชนดั้งเดิม ที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของลุ่มแม่น้ำโขง ขึ้นไปจนถึงทางตอนใต้ของจีน บริเวณมณฑลยูนนาน กลุ่มชนดั้งเดิมเหล่านี้ จะมีการเคลื่อนย้ายอพยพลงมาตามลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเข้ามาในดินแดนทางภาคอีสานของไทย ตั้งแต่จังหวัดหนองคาย ถึงจังหวัดอุบลราชธานีและดินแดนบางส่วนของลาว

ในบริเวณทางตอนใต้ของจีน อันได้แก่มณฑลยูนนาน ก็ยังคงมีตำนานเรื่องนาค หรือมังกร สืบทอดกันต่อมา หรือแม้กระทั่งนิยายปรัมปราของพวกรชนชาติไทยเดิมก็รู้จักคำว่า “หล่ง” แปลว่าพญานาค หรือมังกร เช่น ภูเขาแก้วหล่ง แปลว่า ภูเขาพญานาค หรือคำว่า หล่ง กับ ลี ที่กลายมาเป็นลุง แล้วเพี้ยนเป็นหลวง ที่หมายถึง นาค ดังที่ชาวลาว มีความเชื่อว่า ชาวลาวสืบเชื้อสายมาจากหลวง โดยเชื่อว่าถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวลาว เคยตั้งอยู่บริเวณภูเขาอ้ายลาว ในเขตเมืองเสฉวนของจีน โดยที่แม่น้ำโขงแถบที่พวกลาวตั้งอยู่ นั้นเรียกว่า “แก้าหล่ง” หรือ กิวล่งเกียง ซึ่งแปลว่า แม่น้ำนาคทั้ง 9 อันเป็นถิ่นฐานเดิมของชายทั้ง 9 ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของชาวลาว ดังนั้นคนลาวจึงเชื่อว่า คำว่า ลาว อาจเพี้ยนมาจากคำว่า หลวง ลุง ลี หล่ง นั้นเอง³ และคำว่าหลวง หรือนาค นี้เอง ก็ได้มาปรากฏให้พบเห็นในวรรณกรรมอีสาน ที่รับมาจากวรรณกรรมล้านช้าง⁴ เช่น ขุนทิง-ขุนเทือง ที่กล่าวว่า “จมกมแก้วโฮงชาวหล่งใหญ่ หอน้ำพ้อม ลินแก้วนากลวง ...” ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ตอนกล่าวถึงชีวิตที่ตกยากของขุนทิง-ขุนเทือง ที่ว่า “คราวนี้กรรมมาข้อง คือทิ้งท้าวป่า มีนกเนื้อเป็นพ้อง เพื่อนฝูง คอบว่าเทืองที่เหง้า เนาแนบนางลวง...” หรือในมหาชาติสำนวนอีสาน กัณฑ์มัทรี ที่กล่าวถึงนาคหรือลวง ว่า “ตุตธรรณเวียงกว้างพีจักสร้างไม้ใส่หีบลาย ภายบนพีจักใส่ผาสาท กระดาษพีจักแต้มลายลวงดวงปีพีจักชักข้อฟ้า กำหน้าพีจักแต้มลายวัน ทันทกลางพีจักแต้มรูปกินนระรินระอนเทียมคู่ เกาะกายอยู่เวลา พีจักแต้มรูปนาคาลวงแล่นรูปเท้าแอนนาคาว...”⁵ และคำว่า ลวง หรือนาคนั้นได้ปรากฏในพจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง⁶ ที่กล่าวว่า คำว่าลวง 1. ที่จำกัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เช่น ลวงสั้น ลวงยาว 2. ก ทำให้หลง ทำให้เข้าใจผิด 3. น. นาค หรือมังกร

วรรณกรรมอีสานได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้าง ในยุคเริ่มต้นของวรรณกรรมของลาวนั้น เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยของพระเจ้าวิสุทธราช ในสมัยของพระเจ้าวิสุทธราชเป็นยุคที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และการศึกษา จากเดิมที่ไม่เคยปรากฏว่ามีการขยายการศึกษาให้อยู่ในวงกว้าง แต่ในยุคสมัยของพระเจ้าวิสุทธราชพระองค์ให้ความสำคัญกับการศึกษาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในสมัยนี้พระองค์

¹ประชุมพงศาวดารภาคที่ 72 ตำนานเมืองสุวรรณโคตมคำ. (2504). หน้า 2.

²ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 ตำนานสิงหนวัติ. (2497). หน้า 61.

³สมักร บุรวาส. (2519). วัฒนธรรมไต-จีน. หน้า 422.

⁴สลา วีระวงศ์. (2540). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 2-3.

⁵ประภาส สุระเสน. (2531). มหาชาติสำนวนอีสาน. หน้า 26.

⁶สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า และคนอื่นๆ. (2515). พจนานุกรมภาคอีสาน ภาคกลาง. หน้า 45.

ได้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาลาว มีการแต่งภาพวิษุมาลี หรือโคลงสี่สุภาพและมีการแต่งเรื่องขุนบรมขึ้นเป็นครั้งแรก ดังข้อความที่ปรากฏในตำนานขุนบรมว่า “ตำนานขุนบรมอันนี้ พระมหาเทพหลวงเจ้าผู้เป็นธรรมเทศนา ผู้น้อยวัดวิสุลทั้งหม่อมกุลสิทธิเจ้าสังฆราชาเสนาผู้น้อง ทั้งเจ้าแผ่นดินและเสนาทั้งหลายพร้อมกันสร้างไว้...”¹ ตำนานเรื่องขุนบรมนี้เองเป็นผลให้ในสมัยต่อมา มีการแต่งตามเป็นแบบอย่างในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ จนถึงในสมัยพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช นับได้ว่าในสมัยนี้วรรณกรรมและคัมภีร์ฎีกาต่างๆ เจริญรุ่งเรือง และเป็นแบบอย่างที่เคยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง²

ลักษณะของตำนานและนิทานพื้นบ้านของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นเรื่องราวที่อธิบายถึงความ เป็นมา ของการสร้างบ้านเมืองและสถานที่ในดินแดนอีสาน โดยผูกเรื่องให้เข้ากับสภาพพื้นที่และเรื่องราวที่ ปรากฏในพุทธประวัติ อธิบายถึงที่มาของประเพณีต่างๆ เช่นในตำนานเรื่องผาแดง นางไอ่ ช่วยอธิบายถึง ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ ที่กล่าวว่าในครั้งที่ภักดีลูกพญานาคแปลงเป็นกระรอกต่อน (ขาว) มาชม โฉมนางไอ่แล้วถูกฆ่าตาย ชาวบ้านได้นำเนื้อมากิน จนเป็นเหตุให้บ้านเมืองล่มสลายด้วยฤทธิ์นาค จนกลายเป็น บึงเป็นแม่น้ำ เช่น สถานที่ที่นาคไล่ตามผาแดงไปจนมักสามพาดล้มอวัยวะเพศที่พื้นดิน จนกลายเป็น ห้วย ชาวบ้านก็จะเรียกว่าห้วยมักสามพาด ตรงที่ท้าวผาแดงให้นางไอ่ทิ้งข้อมือ แร้งเหวี่ยงทำให้แผ่นดินถล่ม กลายเป็นห้วยเรียกว่า ห้วยน้ำข้อมือ ที่ทิ้งกลอง เรียกว่า ห้วยกลองศรี แผ่นดินไหวเป็นเหตุให้แหวนของนางไอ่ ตกลงไปเป็นบึง เรียกว่าหนองแหวน บริเวณที่ชำแหละกระรอก (นาค) ชาวบ้านเรียกว่า บ้านเชียงแหวน เนื่องจากเสียงขอแขวนคอพังคิและพวกพละนาคยกมากันเป็นจำนวนมาก เสียงครื้นเครงฟังเหมือนเสียงพิณ ชาว บ้านจึงเรียกว่าบ้านเชียงพิณ บริเวณที่บ้านเมืองถล่มได้กลายเป็นหนองหานน้อยในอำเภอกุมภวาปี จังหวัด อุดรธานี และหนองหานหลวงอำเภอมือง จังหวัดสกลนคร³ ปัจจุบันมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานหนองหารที่ แตกต่างกันไปเช่น

หนองหารที่เขาเห็นทุกวันนี้ แต่ก่อนบ่แม่นหนอง ตามคำเล่าของคนโบราณบอกว่าเป็นเมือง ๆ หนึ่งมี คนปกครองอยู่ พออยู่มาหลายปี เจ้าเมืองเกิดผิดใจกันกับเจ้าเมืองบาดาลเกิดการต่อสู้กันขึ้น เจ้าเมือง บาดาลแพ้ เลยหาทางแก้แค้นโดยแปลงกายเป็นกวาง เจ้าเมืองบนจึงยิงเอามาสู่ชาวเมืองกิน พยายาม กลางคืนจึงเกิดแผ่นดินถล่ม ชาวเมืองผู้ใดได้กินกวางตัวนั้นบ้านนั้นก็ล่มสลายลงสู่เมืองบาดาล เจ้าเมือง ปกครองเมืองนั้นอยู่ตัว เลยเอาเสนาผู้หนึ่งพากันขี่ม้าหนีการถล่มของเมือง ในระยะกำลังหนีเมืองถล่มบ่ ได้หยุด เจ้าเมืองกับเสนาขี่ม้าตัวเดียวกัน พอขี่ไปได้ไม่นาน เมืองถล่มตามหลัง เสนาที่นั่งอยู่ด้านหลัง จับเอาเจ้าเมืองบ่แน่น จึงตกลงจากหลังม้า เจ้าเมืองกะได้แต่เ็นหา เสนาที่ตกลงไปตามดินนั้นชื่อว่า หาร แผ่นดินที่ถล่มกะเลยหยุดอยู่บ่อนั่นเอง โบราณเชื่อว่านายหารที่ตกลงไปในแผ่นดินถล่ม กะ กินเนื้อกวางคือกัน แผ่นดินจึงบ่หยุดถล่ม ถ้านายหารบ่ตายพร้อม จึงตั้งชื่อหนองที่ถล่มว่า “หนองหาร” จนกระทั่งมีวันนี้ ส่วนภายในเมืองนั้นบางบ่อนกะบ่ได้กินเนื้อกวาง บ่อนที่บ่ได้กินกะบ่ถล่ม จึงกลายมา เป็นดอนอยู่กลางหนองหาร ได้แก่ ดอนสวรรค์ ดอนสวนหมาก ดอนลังกา แล้วกะมีดอนน้อยๆ อยู่ อยู่หลายบ่อน ในดอนหลายบ่อนกะยังมีเรื่องเล่าที่บอกให้รู้ว่าเป็นเมืองมาก่อน คือ มีพระมีโบสถ์ แล้วกะ

¹ทองสีบ สุภมาตย์. (2528). พงศาวดารลาว. หน้า 2-3.

²สีลา วีรวงศ์. และเสาวลักษณ์ จันทรโพธิ์ศรี. (2520). “ประวัติศาสตร์วรรณคดีอีสาน,” ใน มรดก อีสาน. หน้า 5-10.

³สิริวัฒน์ คำวันสา. (2526). ท้าวผาแดง-นางไอ่. หน้า 175-191.

อีกหลายอย่าง...¹

ตำนานหนองหานนี้จึงปรากฏในตำนานเมืองสกลนคร โดยชาวจังหวัดสกลนครมีความเชื่อว่า แต่เดิมเมืองสกลนครนี้เคยเป็นเมืองโบราณมาก่อนตั้งแต่ครั้งสมัยขอมเป็นใหญ่ ที่ในเวลานั้นมีชื่อว่าเมืองหนองหานหลวง แต่ในตำนานเมืองสกลนคร กล่าวถึงครั้งที่พระยาสุระอุทกได้ทำให้พระยาธนะมูลนาทโกธ ฐนมูลนาทและบริวารจึงได้แปลงกายเป็นฟานต่อน (อีแก้งเผือก)² แตกต่างจากตำนานหนองหานที่กล่าวว่านาทแปลงกายเป็นกวาง แต่ความเชื่อโดยรวมชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงก็มีความเชื่อว่าหนองหาน เกิดจากการบันดาลของพญานาค จากที่กล่าวมาความเชื่อเรื่องนาจึงเป็นที่นิยมในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ในฐานะของผู้สร้างเมืองเช่น เมืองล้านช้าง เมืองสุวรรณโคฒคำ โยนกวัดินคร ตำนานทั้ง 3 นี้มีความเกี่ยวพันกันทางการเมือง นอกจากนี้นาจังมีหน้าที่ในการทำลายบ้านเมืองเพื่อรักษากฎระเบียบทางสังคม ที่มีผู้กระทำความผิด เช่น ในเรื่องผาแดง - นางไอ่ ที่เจ้าเมืองฆ่ากระรอกต่อน (นาค) จนเป็นเหตุให้บ้านเมืองล่มสลาย ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาทผูกพันกับระบบของกษัตริย์และการสร้างบ้านเมือง ตามความเชื่อของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นิยมปรากฏในวรรณกรรม เช่น ท้าวโสรัจ ท้าวกาหลง และขุนทิง

โดยเฉพาะในเรื่องขุนทิง-ขุนทือง ซึ่งเป็นวรรณกรรมล้านช้าง-อีสาน ได้กล่าวถึงกำเนิดของเมืองศรีสัตตนาทว่า เมื่อครั้งขุนทิงกลับจากไปเยี่ยมมารดาคือนางนาทไธดำที่เมืองบาดาล มาถึงแม่น้ำใหญ่ขอคำ (ขอทอง ซึ่งเป็นของวิเศษที่ได้มาจากเมืองนาท) เกี้ยวอยู่ไม่ให้เดินทางต่อไป ขุนทิงจึงนอนพัก และบันดาลขอคำให้เกิดเป็นบ้านเมือง ดังนี้

ก็จึงฮอดแก้วกว้างทุ่งใหญ่เพนี้ มีนทีหลวงผ่ากลางหลายห้วย
ขอคำน้อยคาเสียแก่ท้าว ไปบ่ได้นอนที่นบ่หนีได้แล้ว
บัดนี้จึงข้าเชือกขึ้นบังเกิดเป็นเมือง เรื่องเรื่องไสกิงดาวดิงสฟ้า
มีทั้งคนหลายล้นเพนี้ล้านโกฏ ยาวโยชนกกว้างแม่เมือง...³

ในอุบัติบรมจักรลาว ก็ได้กล่าวถึงการนำพญานาคมาเป็นนิมิตรในการสร้างเมือง ว่า

กาลต่อมาพญานาคราชนามว่าศรีสัตตนาท ตามตำนานกล่าวไว้ว่านาทมี 7 เศียร เจ็ดเกล็ด เกล็ดช่องไปทางหาง แปลงเพศมาเชิญพญาทตตรัฐราช ข้ามไปสร้างเมืองฝ่ายโน้นจะเจริญวุฒิรุ่งเรืองสืบไปภายหน้า พญาทตตรัฐราช จึงได้ตกลงข้ามไป และพญานาคขอให้ชื่อนานามเมืองว่า “พระนครจันทบุรีศรีสัตตนาท” โดยเอานามของพญานาคราชเป็นนิมิตร...⁴

¹วรรณพันธ์(นามแฝง). (กรกฎาคม 2519). “ชนบประเพณีภาคอีสาน,” วัฒนธรรมไทย.15(7) : 56.

²เดิม วิพากพจนกิจ. “เมืองสกลนคร,” ใน เมืองลาวพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. หน้า 269-272

³ธวัช ปุณโณทก. (2529). วรรณกรรมอีสาน. หน้า 519-520.

⁴ประชุมพงศาวดารเล่ม 2 (ประชุมพงศาวดารภาค 1 ตอนปลาย และภาค 2). (2506). หน้า 135

นอกจากในด้านานจะกล่าวถึงความเชื่อเรื่องนาคในการสร้างบ้านเมืองแล้ว นาคยังถูกสร้างให้เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ที่สามารถพบเห็นได้ในทุกภูมิภาคในประเทศไทย โดยรับความเชื่อมาจากศาสนาพราหมณ์ ว่านาคมีหน้าที่ให้น้ำฝนเป็นสัญลักษณ์ของธาตุน้ำ ดังจะเห็นได้จากในพิธีกรรมที่มีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็จะปรากฏความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคในพิธีกรรม เช่น ในบทสวดเสกน้ำพุทธานิเชก หรือพิธีพิรุณศาสตร์ ที่เกี่ยวกับนาคให้น้ำในแต่ละปี โดยเฉพาะในภาคอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่ให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ที่ต้องอาศัยน้ำฝน ที่มักจะขาดแคลนและกันดาร หรือต้องประสบอุทกภัย อันเกิดจากฝนตกจนน้ำท่วมไร่นาเสียหาย ดังนั้นสัญลักษณ์ของนาค เป็นสัญลักษณ์ที่มีความโดดเด่นที่สุดในดินแดนอีสาน ความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำจึงนิยมปรากฏในด้านานและนิทานพื้นบ้าน ที่ปรากฏในด้านานผาแดง นางไอ่ ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างภักดี ที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำหรือโลกใต้บาดาลและผาแดง เป็นผู้ปกครองเหล่ามนุษย์ การต่อสู้ระหว่างผาแดง (มนุษย์) กับภักดี (ธรรมชาติ) โดยมีนางไอ่เป็นผลประโยชน์ที่จะได้รับ เป็นความหมายแฝงแสดงให้เห็นถึงกฎของธรรมชาติ ที่มนุษย์ไม่สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ ดังที่กล่าวว่า

เมื่อธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์ ชุมชนอีสานจึงให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ ได้แก่ แหล่งน้ำ โดยมีการทำพิธีบวงสรวงบูชานาค เพื่อเป็นการรักษาคุ่มครองหนองบึง และแม่น้ำ หนองบึง นี้เอง มีส่วนอำนาจยืนยันหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ให้แก่ชุมชนมนุษย์รอบๆ อาณาเขตนั้นๆ ว่ามีนาค (แม่น้ำ) เป็นแหล่งที่ตั้งชุมชน ความเชื่อในการสร้างแม่น้ำของนาคจึงเป็นที่นิยมปรากฏในด้านานอยู่เสมอ...¹

โดยเฉพาะในด้านานอุรังคธาตุ หรือด้านานพระธาตุพนม เป็นตัวอย่างของด้านานที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาค ที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำได้เป็นอย่างดี โดยกล่าวว่านาคเป็นผู้สร้างแม่น้ำ ลำธารในดินแดนอีสาน ที่กล่าวว่า

แม่น้ำสายต่างๆ เกิดขึ้นจากการกระทำของพญานาคที่หนีมาจากหนองแส ได้แก่ ชีวายนาค คู่ยควักแม่น้ำออกเป็นลำน้ำอู พินทโยนกวดินาคคู่ยควักแม่น้ำออกไปทางเชียงใหม่ เรียกว่าแม่น้ำพิง พุทโธปนาคคู่ยควักเคลื่อนพังทลายเป็นหนองบัวบาน บรรดาเงือกงู และบริวารแห่งนาคชุดเป็นแม่น้ำจิม ธนะมูลนาคคู่ยควักเป็นแม่น้ำมูลนที และได้ชุดอ้อมแม่น้ำมูลนทีขึ้นมาเป็นแม่น้ำชีวายนที...²

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงพวกสุวรรณนาค ซึ่งอพยพมาตามลุ่มแม่น้ำน่าน ตลอดจนมาจนถึงปากแม่น้ำโพระมิง (ปากน้ำโพ) ซึ่งเป็นชุมชนเผ่าเดียวกับชุมชนสายลุ่มแม่น้ำโขง แต่แยกกันครอบครองดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำ จากเรื่องนี้เองเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่า ในครั้งนั้นน้ำทะเลคงขึ้นไปถึงปากน้ำโพ ดังที่กล่าวว่า

¹ จันทิรา กลัมพะสุต. (พฤษภาคม 2526). "เทวนิยม และพิธีกรรม : นาคในเชิงสัญลักษณ์และเทศกาลบุญบั้งไฟ," 3(5) : 37-41.

² ด้านานพระธาตุพนมหรืออุรังคธาตุ. (2521). หน้า 55-56.

บัดนี้ จักกล่าวถึงสุวรรณาคเจ้าอัปพากย์เทวบุตร
 พากันขุดนทีหลวงกันดินเทม้าง
 เป็นทางกว้างแปลงนทีแม่น้ำใหญ่
 ขุดกันม้างบุดันแผ่นดิน.....
 แปลงนทีหลวงฮาบเพียงปมีแก้ง
 แปลงถึงเท้านทีหลวงไหลผ่าน
 คนจึงเอียงว่า “น่านาน” กว้างสุวรรณสร้างสืบมา...¹

นอกจากพวกราชจะสร้างแม่น้ำแล้ว ยังก่อเกิดเป็นเกาะแก่งในแม่น้ำโขงด้วย เช่น เกิดแก่งหลี่ผี โดยมีการกล่าวเป็นตำนานไว้ว่า

พญาไอยะกุมารซึ่งมาจากเมืองโคตรบูรณ (ท่าแขก) ได้มาสร้างเกาะเขินในน้ำของ(โขง) ที่บริเวณปากน้ำกกเป็นเมือง แล้วได้ทำการขอสองพญานาคโดยจตุรปูเทียมนโคมไฟขึ้นบูชาให้อั่ง (สว่าง) ถึงน้ำของ (โขง) เพื่อให้ นาคช่วยอัด (ปิด) ดันน้ำของ (โขง) ไม่ให้ราชบุตรพร้อมด้วยมารดาผู้เป็นธิดาของท่าน ที่ถือว่าเป็นกาลกิติ์ไหลลงไปสู่ทะเล นาคจึงได้สร้างเขื่อนซึ่ง เรียกว่า หลี่ผี มาตรานเท่าทุกวันนี้...²

นอกจากนี้ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยังมีความเชื่อว่านาคได้นำปลาบึกจากทะเลมาปล่อยในแม่น้ำโขง ดังคำกล่าวในเรื่องผาแดง-นางไอ่ ที่ว่า

นาคก็แปลงนาวาล่องลอยตามน้ำ ไหลโดนก้อนหินผาเค็งคื่น
 คือตั้งปิ่นใหญ่ม้างผาล้านแดกพัง บ่ยังเหลือได้ผงฐูลีเป็นหมอก
 คนจึงบอกชื่อไว้เป็น “แก่งสี่ผี” นั้นแล้ว ออกจากหั้นซอดแม่พระคองคา
 นาโคเอาปลาบึกขึ้นมานำนานี้...³

จากความเชื่อเรื่องนาคที่นำปลาบึกมาปล่อยที่แม่น้ำโขงนี้เอง เป็นเหตุให้ชาวอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงมีตำนานที่เกี่ยวกับปลาบึกว่า ปลาบึกนั้นคือนางพญาและนางกำนัลของพญานาคได้บาดาล นางใดถูกสงสัยว่าประพฤติดีในเรื่องเป็นฐู้ ไม่ยอมรับสารภาพผิด พญาเมืองบาดาลจะ พิสูจน์ความบริสุทธิ์ โดยให้นางออกจากเมืองบาดาลและแปลงกายเป็นปลาบึก วายไปว่ายมาตามลำ น้ำโขงในฤดูน้ำขึ้น ถ้านางใดมีความผิดติดตัวก็จะถูกมนุษย์จับกินเป็นอาหาร ส่วนนางที่ประพฤติตัวบริสุทธิ์นั้นก็จะสามารถกลับเข้าเมืองบาดาลได้โดยปลอดภัย และจะได้กลับเป็นนางพญา หรือพวคนางสนมกำนัลของพญานาคเหมือน

¹ รัช ปุณโณทก..(2529). *วรรณกรรมอีสาน*. หน้า 59-60

² หุมพันธ์ รัตนวงศ์. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2536). “นาค(นาคะ) และความเชื่อของชนชาติลาว.” ใน *วารสารมหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. 12(2) : 109.

³ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2521). “วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน,” ใน *การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน*. หน้า 58.

เดิม¹ ปัจจุบันเราสามารถพบปลาบึกได้ในเขตจังหวัดหนองคาย ได้แก่ ที่อ่างปลาบึก อยุริมฝั่งบ้านอ่าง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตรงข้ามบ้านผาตั้ง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย และที่หนองกลางลำน้ำโขง อยุริมฝั่งบ้านหนอง อำเภอสังคม ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสะดือแม่น้ำโขงและเป็นทางเข้าออกเมืองบาดาลของพญานาค จากความเชื่อว่าปลาบึกเป็นปลาของพญานาคหรือเจ้าเมืองบาดาลนี้เอง ในการทำพิธีกรรมก่อนจับปลาบึกจึงต้องมีการบวงสรวงเจ้าน้ำ โดยมีความเชื่อว่ามีบทที่กล่าวถึงพญานาคด้วย² .

ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคสร้างแม่น้ำ อันได้แก่ แม่น้ำของ(โขง) โดยสุวรรณนาค แม่น้ำมูล โดยธนะมุลนาค แม่น้ำชี โดยชีวานาค แม่น้ำน่าน โดยสุวรรณนาค แม่น้ำโพธิ์มิ่ง โดยพินทโยนกวดินาค ที่กล่าวมานี้ยังรวมไปถึงความเชื่อที่ว่านาคยังเป็นต้นเหตุให้ปรากฏชื่อแม่น้ำตามสถานที่ต่าง ๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำงึม และแก่งหลี่ผี ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจึงเคารพนับถือนาคในฐานะของเจ้าที่เจ้าแห่งน้ำและมีความเชื่อว่านาคอาศัยอยู่ใต้เมืองบาดาล เช่น เรื่องขุนทึง ที่กล่าวว่า ในคราวที่ขุนทึงอำลาบิดาไปเยี่ยมแม่คือนางแอกไค้ เมื่อถึงท่าน้ำแล้วได้เอาไม้ตีน้ำเรียกพวกลูกขึ้นมาหา พวกลูกจึงพาขุนทึงไปเมืองบาดาลของพญานาค ความเชื่อเรื่องนาคอาศัยอยู่ใต้เมืองบาดาลนี้ มักปรากฏในวรรณกรรมอีสานเกือบทุกเรื่อง เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย³

นอกจากนี้ในวรรณกรรมยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาคมีหน้าที่ให้น้ำ เมื่อน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในสังคมเกษตรกรรม ด้วยเหตุที่การทำมาหากินของประชากรจะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติมากที่สุด ระบบการผลิตต้องพึ่งพาธรรมชาติ ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ โดยการบังคับธรรมชาติให้เป็นไปตามที่เราต้องการ ได้ก่อให้เกิดพิธีกรรมและประเพณีที่จะนำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่พืชพันธุ์ธัญญาหารได้ จากการที่นาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและมีอำนาจในการสร้างแม่น้ำนี้เอง จึงเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่านาคมีหน้าที่ให้น้ำ อันนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร โดยมาจากสาเหตุที่ชาวอีสานเชื่อว่านาคมีหน้าที่ให้น้ำฝน เช่น เรื่องขุนทึง ที่แสดงให้เห็นว่าชาวอีสานมีความเชื่อว่าฝนตกเพราะพญานาคเล่นน้ำ ดังคำกล่าวที่ว่า

ก็จึงมีฤทธิ์กล้านาโคแรงมาก
นาคจึงฟาดแม่น้ำดีขึ้นพระสุเมรุ
ก่อนน้ำฟาดต้องเหลียมเขาสุมะรุ
ทมทมลมฟาดดีหลายช้าง
เกรงเกรงล้นเป็นฝนแสนห่า
อินทร์อยู่ฟ้าทวะให้ชื่นชม...⁴

จากการที่นาคมีหน้าที่ให้น้ำฝน นาคจึงมีความสำคัญต่อการเพาะปลูกข้าวของชาวอีสาน ดังในเรื่องขุนทึง ที่ว่า

¹ ขนบธรรมเนียมประเพณีและสารคดีที่นำรู้ของจังหวัดหนองคาย : ปลาบึก. (2529). หน้า 52

² สัมภาษณ์คุณสิทธิพร ณ นครพนม.

³ กองโบราณคดี กรมศิลปากร. (2531). ดำเนินและนิทานพื้นบ้าน. หน้า 47-48.

⁴ รัช ปุณโณทก. (2541). วรรณกรรมภาคอีสาน. หน้า 169.

อันนี้บุพเพตัง	ในคลองนาใหญ่ ท้าวเอย
ไปไช้ตั้งแต่หลัน	ในพื้นที่นา พระเอย
ครั้นว่านาคลองหลันน้ำ	สมุทรใหญ่ดีฟอง
คนจักเอากันตาย	ก็ปมีเอือนหย้าว
ยามเมื่อสังกานต์ตั้ง	กาลระดูปีใหม่ มานัน
ควรรจักปลูกข้าวกล้า	ตายแล้งแต่นา เจ้าเอย... ¹

ในตำนานพญาคันคาก (คางคก) ได้กล่าวว่า แถนฟ้ามีหน้าที่ส่งนาค โดยเมื่อถึงฤดูกาลได้สั่งให้พญานาคเล่นน้ำ โดยใช้หางวัดน้ำให้เป็นฝนตกลงเหนือพื้นดิน เพื่อให้ชาวนาได้ทำนาเป็นประจำทุกปี พญานาคอาศัยที่ยอดเขาสัตตะบัวระภันท์ อันเป็นที่อยู่ของพญาแถน เมืองพญาแถนมีแม่น้ำใหญ่ล้อมรอบ ถึงเดือนห้าฟ้าใหม่พญานาคจะพากันไปเล่นน้ำในแม่น้ำนั้นน้ำที่นาคเล่นจะเป็นก้อนใหญ่เท่าภูเขา ลมมาพัดเอาน้ำก้อนนั้นไปกระทบกับเขาแตกเป็นเม็ดตกลงมาเมืองมนุษย์ที่เราเรียกกันว่าฝนตกนั่นเอง² ดังนั้นชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่าเมื่อถึงเดือนห้า พญาแถนก็จะสั่งให้พญานาคพากันมาเล่นน้ำ พวกมนุษย์จะได้พากันมาทำไร่ไถนา เพราะฟ้าฝนที่นาคเล่นน้ำ ถ้ามนุษย์เป็นสุขก็จะระลึกถึงพญาแถน ดังคำกล่าวที่ว่า

ถึงเดือนห้า	ฟ้าใหม่มาถึง ยามใด
นาโคจัก	ล่องลอยดีน้ำ
อันนั้นเป็นฝนแท้	อำนาจเมืองลุ่ม
ต้มข้าวกล้า	เขี้ยวช่องขึ้นบาน... ³

แต่เมื่อแถนโกรธไม่ส่งน้ำมาให้ ในครั้งนั้นพญาคันคากจึงได้ขึ้นไปทำศึกกับพญาแถนหลวง เพราะพญาแถนสั่งพญานาคทั้งหลายห้ามเล่นน้ำ เพื่อให้โลกมนุษย์เกิดความแห้งแล้ง ดังที่กล่าวว่า

แถนก็คิดเคียดแค้นคันคากฤทธิเฮือง
มันเป็นคนมีบุญหลายชุมเมืองแถนฟ้า
แถนก็บันดาลให้โบกขรณีพญานาค
บให้เล่นน้ำบนพื้นแผ่นดินที่
เกิดคนตายฮ้อนชลทหาน้ำเขินขาด
ฝนบ่ตกหยาดย้อยอำพันแผ่นดินเจ้าเอย...⁴

จากความเชื่อเรื่องนาให้น้ำฝนตามตำนานที่กล่าวมานี้เอง จึงเป็นเหตุให้มีเกณฑ์อาราธนาพญานาค⁵

¹ รัชช ปุณโณทก. (2541). วรรณกรรมภาคอีสาน. หน้า 189.

² ปรีชา พิณทอง. (2522). รวมวรรณคดีอีสาน. หน้า 214.

³ แหล่งเดิม.

⁴ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2526). ของดีอีสาน. หน้า 263.

⁵ พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2526). ประเพณีและประเพณีเก่าของอีสาน. หน้า 53.

น้ำเท่านั้นตัวเท่านั้นตัว หรือที่ทางภาคกลางเรียกว่าเกณฑ์พิรุณศาสตร์ เป็นการดูนาให้น้ำ ความเชื่อเรื่องนาคน้ำที่ปรากฏในตำนานและนิทานพื้นบ้านนี้ กล่าวว่า พระอินทร์ได้ปราบพญานาคบนยอดเขาพระสุเมรุ เพื่อให้พญานาคคายน้ำลงมาให้โลกมนุษย์ หรือที่พระวิษณุได้ให้เทวดาและอสูรพันตัวพญานาคเข้ากับเขาพระสุเมรุในครั้งกวนน้ำอมฤต ดังนั้นการที่น้ำไหลออกมาจากปากพญานาคตกลงมาจากยอดเขาพระสุเมรุลงสู่พื้นดิน โดยมีนาหรือลำน้ำขดเป็นวงหมุนตัวตามเข็มนาฬิกาจากเขาพระสุเมรุ เพื่อรดเอาน้ำออกมาหล่อเลี้ยงชีวิตบนโลก¹ ก็เปรียบได้กับกลไกความเกี่ยวพันกันระหว่างน้ำกับดินที่มีนาคอยเคลื่อนตัวควบคุมกลไกทางธรรมชาติ ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ (ใต้น้ำอมฤต) ความเชื่อที่เกี่ยวกับการขุดตัวของพญานาคนี้ ตามคติของพม่ากล่าวว่า พญานาคขุดตัวอยู่รอบโลก แล้วค่อยๆ เลื้อยเคลื่อนที่เป็นทักษิณาวัตรไปตามโลกไม่มีหยุด ดังนั้นหัวนาคจึงอยู่ตรงนี้บ้างตรงนั้นบ้าง เมื่อเลื้อยไปรอบโลกก็เป็นเวลาหนึ่งปีพอดี² จากความเชื่อพญานาคเป็นผู้ควบคุมกลไกระหว่างน้ำกับดิน และถือว่าผืนแผ่นดินที่อาศัยอยู่นี้มีพญานาครองรับอยู่เบื้องล่าง และพญานาคจะมีการเคลื่อนไหวตัวอยู่เรื่อยๆ เป็นสาเหตุของความเชื่อที่ว่านาทำให้เกิดแผ่นดินไหว นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าท้าววิรุฬปักข์ ที่เป็นโลกบาลประจำทิศประจิม (ตะวันตก) เป็นใหญ่ในพวคนาค ท้าววิรุฬปักข์หรือพระวรุณ ที่คนไทยชอบเรียกว่าพระพิรุณนี้ เชื่อว่าเป็นเทวดาที่ครองความเป็นใหญ่เหนือพวคนาคทั้งปวง เหตุนี้เมื่อฝนตกคนโบราณจึงเชื่อว่านาคน้ำให้น้ำ โดยมีความเป็นมาว่า

วันหนึ่งพญานาคไม่ว่าง จึงใช้ให้บุคคลหนึ่งซึ่งมาขอพักอาศัยด้วยให้น้ำแทน ชายผู้นั้นนั่งราชมไปเหนือเมฆคอยดักน้ำโปรยลงไปข้างล่างที่ละชั้น พอมาถึงตำบลหนึ่งนึกถึงบุญคุณผู้หนึ่งที่เคยช่วยเหลือตนไว้ จึงได้ดักเทลงไป 2-3 ชั้น หวังจะให้อุดมสมบูรณ์แต่กลับทำให้เกิดอุทกภัยใหญ่หลวงผู้คนล้มตายสิ้น ด้วยเหตุนี้พญานาคจึงได้ถูกจองจำอยู่เบื้องบน...³

วรรณกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาที่มีอิทธิพลต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงนั้น วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีจำนวนมากที่สุด ที่ปรากฏในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง วรรณกรรมส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้าง ด้วยเหตุที่ความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่เชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองในดินแดนอีสานในลักษณะของความเชื่อในเรื่องบุญกรรม โดยยอมรับนับถือกษัตริย์ที่มีบุญญาธิการ ดังนั้นเป็นสาเหตุให้วรรณกรรมส่วนใหญ่ในดินแดนอีสานจะเป็นวรรณกรรมตำนานทางพุทธศาสนา โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของตำนานจะเกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา ทั้งในด้านสถานที่และกรอบของเวลา ทั้งนี้เนื่องจากผู้เรียบเรียงตำนานส่วนมากอยู่ในเพศบรรพชิต อาจมีจุดประสงค์ที่จะสร้างความชอบธรรม หรือเพิ่มความขลังให้แก่สิ่งที่เขียนถึง โดยแสดงความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับพระพุทธองค์และระยะเวลาในสมัยพุทธกาล⁴ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นตำนานบ้านเมือง หรือนิทานชาวบ้าน ในดินแดนอีสาน เช่น ในตำนานพระธาตุพนม หรือตำนานอุรังคธาตุ ก็จะเป็นการกล่าวถึงการเสด็จไปยังสถานที่ต่างๆ ของพระพุทธเจ้า โดยจะมีนาคน้ำซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของผู้คนชาวพื้นเมืองเดิม ได้เข้ามาถวายเป็นการต้อนรับและทำการสักการะพระพุทธเจ้าให้

¹ สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). *น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย*. หน้า 28

² Shway Yoe. (1995). *The Burman*. p 95.

³ พลุหลวง (นามแฝง). (2530). *เทวโลก*. หน้า 97.

⁴ David K. Wyatt. "Chronicle Traditions in Thai Historiography," in *Southeast Asian History and Historiography Essays Presented to D.G.E.Hall*. p 109.

ประดิษฐานพระพุทธรูปในที่แห่งนั้น เรื่องราวของนาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าดังที่กล่าวมานี้ เป็นความเชื่อที่ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งที่พระพุทธรูปหลายองค์อยู่ในประเทศอินเดีย สมัยราชวงศ์นาคะ มีปฐมกษัตริย์ชื่อคิคุนาคะ (Sesunaga) ในครั้งที่พระองค์ถูกนำไปทิ้งไว้ ได้มีนาคราชตัวหนึ่งมาขุดตัวรอบตระกร้า แม่แม่เบียดปรกพระองค์ไว้ พระองค์จึงมีนามว่า “คิคุนาคะ” ในราชวงศ์นี้จึงนับถือนาค และเมื่อพระพุทธรูปเข้ามามีบทบาทในราชวงศ์นาคะ กษัตริย์จึงสนับสนุนให้มีการบูชาหรือนาคควบคู่กับพุทธศาสนา¹ ด้วยเหตุนี้ศาสนาพุทธจึงรับเอาความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่เดิมเข้ามาผสมผสานในพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพุทธประวัติและชาดกต่างๆ โดยเชื่อนำนาค เป็นเครื่องสนับสนุนความเชื่อพระพุทธรูปศาสนา โดยเฉพาะในครั้งที่พุทธศาสนาเริ่มเลื่อมความนิยมในประเทศอินเดีย นาคารชุนได้ปฏิรูปความเชื่อเดิม โดยได้อ้างว่าคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ถูกบันทึกและเก็บรักษาโดยพวกนาค เก็บไว้จนกว่าจะมีมนุษย์ที่มีค่าควรที่จะได้รับคำสอน ซึ่งเขาจะเป็นผู้นำบันทึกนั้นมาประกาศแก่ชาวโลก²

เมื่อนาคเปรียบเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง ที่จะแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้า หรือพระพุทธรูปได้เผยแผ่มายังดินแดนอีสาน ที่มีชนพื้นเมืองเดิมคือพวกนาค ยอมรับพระพุทธรูปเข้ามาประดิษฐานไว้ซึ่งนักวิชาการบางท่านกล่าวว่าเป็นการที่ศาสนาใหม่คือพระพุทธรูปเข้ามามีอิทธิพลเหนือศาสนาเก่าคือลัทธิบูชา นาคของชนพื้นเมืองเดิม ดังจะเห็นได้จากตำนานเลียบโลก ที่กล่าวว่า

ครั้นเมื่อท้าวปัจฉิมโพธิกาล พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะ ได้เสด็จออกจากพระเชตุวันมาทางเบ็องบุรพา เสด็จประทับที่ดอยนันทกังอิ (อยู่หลวงพระบาง) โปรดสัตว์มาตามลำแม่น้ำโขง และได้ประทับรอยพระบาทมาโดยลำดับ มีพระบาทบัวบก พระบาทโพนเพน (อำเภอมือ และฝางซ้ายอำเภโพนพิสัย) พระบาทเวินปลา (เหนือบ้านสำราญ อำเภอมืองนครพนม) แล้วมาพักอยู่ที่ภูกำพร้าว (ชาติพนม) 1 ราตรี เสด็จไปปิณฑบาทที่ศรีโคตรบูรณ ฝางซ้ายแม่น้ำโขง ได้ปากเซบังไฟแล้วเสด็จไปประทับที่ใต้ร่มไม้รัง (พระธาตุอิงฮัง แขวงสุวรรณเขต) แล้วเสด็จมาที่ภูกำพร้าว...³

ที่กล่าวมานี้คล้ายคลึงกับพงศาวดารโยนก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองแถบลุ่มแม่น้ำโขง ดังที่ กล่าวว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าถูกกฤษณ์โศกเสด็จมา ณ ถ้าภูหานี้ ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า กาลเมื่อภักทรกับนี้ตั้งขึ้นได้ 7 อสงไขยเศษแสนปี จักมีพระศรีรัตนตรัยอันมีบริวารไว้ 7 โกฏิ อยู่ ณ หนองกระแสนหลวง ในมิลลารัฐนั้น มาขุดควักแต่หนองนี้ให้เป็นแม่น้ำใหญ่ หนองนี้จักแห้งเหือดเป็นพื้นแผ่นดินราบเพียงเป็นที่ประดิษฐานบ้านเมือง....สถานที่นี้จักเป็นที่ตั้งศาสนาพระพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์ อันจะมาอุบัติตรัสในโลกนี้ในภายภาคหน้า...⁴

¹ สมบัติ พลายน้อย. (2510). สัตวนิยาย. หน้า 172.

² James Fergusson. (1971). *Tree and Serpent*. p 13.

³ พระพนมเจติยานุรักษ์. (2513). ประวัติพระธาตุเชิงชุม. หน้า 35.

⁴ พงศาวดารโยนก. (2506). หน้า 120-121.

นอกจากนี้ในตำนานพระพุทธบาทบัวบก เป็นตำนานที่แสดงถึงความเชื่อเรื่องนาค ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ที่ว่าเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ทราบว่ามีนาคอันธพาลตัวหนึ่งชื่อมิลินทนาคร เทียบรังแกมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้เดือดร้อน พระองค์จึงเสด็จมาโปรดมิลินทนาคร ทำให้มิลินทนาครเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มิลินทนาครจึงได้ขอรอยพระพุทธบาทประทับไว้ ณ ปราสาทของตนเพื่อจะสักการะแทนพระองค์ พระองค์จึงทรงประทานรอยพระบาทขวา เหยียบหินศิลาแลงผืนปลายผ้าพระบาทสู่เบื้องอุดรทิศ แล้วเสด็จจรดงศ์สู่แคว้นศรีสัตตนาคนหุต (เวียงจันทน์) มิลินทนาครจึงขอติดตามส่งเสด็จ พระองค์ทรงอนุญาตให้ไปทางใต้บาทวิถี จึงทำให้เกิดรูนาคร จากใต้เงื้อมหินข้างพระพุทธบาทบัวบกไปทางทิศตะวันตกกราวเส้นเศษ และมีจุดที่มิลินทนาครไผ่ล่ศีรษะขึ้นมาแห่งหนึ่งเรียกว่า “ถ้ำดินเพียง” ห่างจากจุดเริ่มต้น 3 กิโลเมตร จากนั้นมิลินทนาครก็ไม่ไผ่ล่ขึ้นมาอีกจนถึงแม่น้ำโขง ตรงคอแก้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ระยะความยาวของรูยาว 24 กิโลเมตร ทุกปี เมื่อมีงานเทศกาลจะมีคนจำนวนมากลงไปชมรูนาคร และในวันขึ้น 10-15 ค่ำ เดือนสี่ของทุกปี จะมีประชาชนมานมัสการรอยพระพุทธบาท

ความเชื่อเรื่องนาคขอรอยพระพุทธบาทนี้ ยังมีปรากฏที่เวินพระสุก ตามตำนานพระธาตุพนมกล่าวว่า บัพพารนาครที่อยู่ภูเขาลวงริมน้ำบางพวน เป็นนาคผู้ถวายภัตตาหารแด่พระพระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปที่เวินสุก ก็มีสุขขหัตถีนาคเณรมิตตนเป็นช้างเผือกถือดอกไม้เข้ามาขอเอารอยพระพุทธบาท เพื่อประดิษฐานที่เวินพระสุก¹ หรือในครั้งที่พระองค์มาจันเพลใกล้ “เวินหลอด” พญาสุขขหัตถีนาคขอรอยพระพุทธบาทไว้ ณ แผ่นหินใกล้แม่น้ำขัวเสียงข้างร้องไต่ย็น เรียกว่า “พระบาทโพณัน” เข้าใจกันว่า เป็นเวินพระเนาว์ กำแพงนครเวียงจันทน์ในปัจจุบัน จากเรื่องราวของนาครที่ทูลเชิญพระพุทธเจ้าประทับรอยพระพุทธบาทนี้เอง จึงเป็นสาเหตุประการหนึ่งให้มีประเพณีที่ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงปฏิบัติ มาแต่โบราณกาลโดยได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ได้แก่ ประเพณีไหลเรือไฟ (เรือ) ไฟ (ปล่อยเรือไฟ) โดยได้จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ซึ่งตรงกับ เทศกาลออกพรรษา เป็นประเพณีหนึ่งในพิธีฮีตสิบสอง² การจัดทำรูปเรือในการไหลเรือไฟ โดยมากจะทำเป็นรูปพญานาค ด้วยมาจากความเชื่อที่ว่า นอกจากจะเป็นการขอขมาและระลึกถึงพระคุณของพระแม่คงคาแล้ว ยังเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าในวันเสด็จลงจากดาวดึงส์ (วันพระเจ้าเปิดโลก) และบูชารอยพระพุทธบาทที่หาดทรายริมแม่น้ำนันทานที ตามเรื่องในพระพุทธประวัติที่กล่าวว่า ในครั้งที่พญานาคได้ทูลอาราธนาพระพุทธองค์ไปแสดงธรรมในพิภพของนาค ครั้นจะเสด็จกลับพญานาคได้ทูลขออนุสาวรีย์ไว้กราบไหว้บูชา พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่หาดทราย ริมฝั่งแม่น้ำนันทานที บรรดานาคทั้งหลายจึงได้สักการะบูชารอยพระพุทธบาทนั้นแทนพระพุทธองค์

ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จไปประทับรอยพระบาทนั้น ก็มีความเชื่อว่านาคเป็นผู้ทูลเชิญพระองค์ให้ทรงประทับรอยพระบาทตามสถานที่ต่าง ๆ ด้วย เช่นในชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า

ในปีที่ 5 ครั้งที่ประทับอยู่ในศาลาภูฏาการปามหาวัน ในเมืองเวสาลี ในปีนั้นเมื่อถึงวันอุโบสถสิ้นเดือนจัตตประมาณเดือน 5 ของไทย พระองค์เสด็จจากวิหารเชตวัน ไปนาคทวีป (เกาะนาค) เพื่อ

¹ตำนานพระธาตุพนมหรืออุรังคธาตุ. (2521). วิทยาลัยครูมหาสารคามและมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม , หน้า 9.

²สีลา วีระวงศ์. (2517). ฮีตสิบสอง. หน้า 39-43.

³พิชัย น้อยวัฒน. (2526). "เทศกาลและงานประเพณีอีสาน," ใน อีสานของเรา. หน้า 39.

ปราบพญานาค 2 ตน คือ จุโพรท 1 และมโพรท 1...ในปีที่ 8 ประทับอยู่ในป่าภิงสกวัน (ป่าไม้สีเสียด) แคว้นภักตะ ในปีนั้นได้มีพญานาคชื่อสมน พร้อมด้วยบริวารนาคประมาณ 6 โกฏิ ถือต้นจำปากำลังมีดอกบานสะพรั่ง กันเบื่องบนคฤคาคดเพื่อบังแสงแดด ...พระองค์เสด็จจากวิหารเชตวันไปสู่ประเทศกัลยาณี ในวันเพ็ญเดือนวิสาข เพื่ออนุเคราะห์พญานาคชื่อมณีอักขิกะ ครั้งนั้นพญานาคมณีอักขิกะ ได้นิมนต์พระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์ฉันอาหารทิพย์ นั่งเฝ้าอยู่ด้านหลัง พระศาสดาทรงอนุโมทนาการถวายอาหารนั้นแล้ว ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดภูเขาสมนกฎ...¹

★ จากพงศาวดาร ตำนานและนิทานพื้นบ้านที่กล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นถึงที่มาและพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้เป็นอย่างดี เนื่องจากวรรณกรรมช่วยสะท้อนให้เห็นถึงแนวความคิดและความเชื่อของชาวอีสานที่มีต่อความเชื่อเรื่องนาค ที่เป็นที่ยึดในสังคมอีสาน จากด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครอง นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ที่สภาวะทางการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่ไม่มั่นคง การปกครองบ้านเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัย จึงจะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับสังคมอีสานในช่วงนั้น โดยกษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมือง ได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการใช้กุศโลบาย ซึ่งเป็นอุบายในการรักษาระเบียบของสังคมให้เป็นปกติสุข โดยมองเข้าไปให้ถึงแก่นแท้ของจิตใจและการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน ซึ่งชาวอีสานส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่รักสงบ นิยมในการบุญสุนทาน เชื่อฟังและนับถือพระสงฆ์และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เช่น ในสมัยก่อนนิยมใช้กฎหมายโบราณเป็นแนวในการปกครองและลงโทษตามความเหมาะสมแบบ "นางงูไม่ให้เคียด นางเขียดไม่ให้ตาย"² และนิยมผู้มีอิทธิฤทธิ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ตามชนบทมีความรู้จำกัดจึงนิยมที่จะศึกษาแบบชาวบ้าน โดยการศึกษาจากพระสงฆ์และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นบุญใดๆก็จะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้เล่าเรื่องราวหรืออดีตความเป็นมาของอีสาน สิ่งที่ชุมชนอีสานนิยมรับฟังได้แก่วรรณกรรมต่างๆ และความเป็นมาของสถานที่ ซึ่งหากศึกษาให้ดีเราจะพบว่ามีเรื่องราวความเชื่อของนาคเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ ได้เกิดงานทางด้านวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยใช้สัญลักษณ์ของนาคอธิบายถึงความเป็นมาของชุมชนและสถานที่ต่างๆ ในดินแดนอีสาน เพื่อแสดงให้เห็นว่าชุมชนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนอีสาน มีสิทธิในการครอบครองดินแดนเหล่านั้น เมื่อนาคซึ่งเป็นเจ้าพื้นที่เดิมอนุญาตและให้การยอมรับ นาคจึงมีอำนาจที่ศักดิ์สิทธิ์ที่กษัตริย์หรือผู้นำใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองและเผยแพร่ศาสนาไปยังดินแดนที่อยู่ภายใต้การปกครองนั้น ทั้งเพื่อให้เกิดความสามัคคี ว่าชาวอีสานและล้านช้างสืบเชื้อสายมาจากนาคเช่นเดียวกัน หรือเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ใช้นาคเป็นสัญลักษณ์ชาวล้านช้าง และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนา ที่มีเหนือลัทธิความเชื่อศาสนาของชนพื้นเมืองเดิม ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง อีกทั้งทำให้ชุมชนที่อยู่ภายใต้การปกครองเกิดความเคารพและเกรงกลัวในอำนาจของกษัตริย์หรือผู้นำที่นาคเป็นผู้แต่งตั้งขึ้น

¹ แสง มนวิฑูร. (2515). ชินกาลมาลีปกรณ์. หน้า 44-45.

² สถาพร พันธุ์มณี และคนอื่นๆ. (2531). รัชมังกลาภิเษก : อีสานศึกษา. หน้า 130.

บทที่ 3

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน)

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน นับได้ว่าเป็นความเชื่อที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความเชื่อ ที่มีอยู่แต่เดิมในเรื่องลัทธิบูชาในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีการผสมผสานกับความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลเข้ามาใหม่ด้วยเหตุผลทางการเมืองการปกครอง ที่ได้รับมาจากล้านช้าง นับตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา จากการศึกษาประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่าในช่วงนี้ มีการอพยพของชาวล้านช้าง เข้ามาอยู่ในดินแดนอีสานเป็นจำนวนมาก แม้ในช่วงต่อมาดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจะกลับคืนมาอยู่ในการปกครองของไทย แต่วัฒนธรรมตลอดจนความเชื่อที่ได้รับมาจากล้านช้าง ก็ยังคงปรากฏให้เห็นในดินแดนอีสานมาโดยตลอด โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนาค ที่ก่อนหน้านี้เป็นเพียงความเชื่อที่เกี่ยวกับลัทธิความเชื่อทางศาสนาและความอุดมสมบูรณ์ ตามความเชื่อที่ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ที่ยังไม่ค่อยปรากฏหลักฐานทางความเชื่อให้ได้พบเห็นนัก ทั้งทางภาคอีสานและภาคอื่นๆ ในประเทศไทย แต่ความเชื่อเรื่องนาคในชุมชนอีสาน โดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง กลับมีความโดดเด่นกว่าทางภาคอื่นๆ เมื่อได้มีการสั่งสมความเชื่อและผสมผสานกับความเชื่อที่ได้รับมาใหม่จากล้านช้าง ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเรื่องนาคจึงนิยมปรากฏในงานวรรณกรรม อันได้แก่ พงศาวดารตำนาน นิทานพื้นบ้านและงานวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎกและชาดกต่างๆ ทำให้บทบาทของนาคเด่นชัดยิ่งขึ้น จนกระทั่งมีการสร้างสรรค์เป็นผลงานทางด้านศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา และพิธีกรรมในดินแดนอีสาน ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาคในวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

1. พัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 หรือก่อนได้รับอิทธิพลทางการเมืองการปกครองจากล้านช้างนั้น แต่เดิมบริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อในลัทธิบูชามาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ ความเชื่อในลัทธิบูชานี้มีพื้นฐานมาจากความเชื่อในการนับถือผีสงเทวดา ซึ่งเกิดมาจากความกลัว ขาดความเข้าใจในสภาพแวดล้อมและภัยธรรมชาติที่ชุมชนอีสานได้รับ ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อในลัทธิบูชา ที่มีมาแต่เดิมในชุมชนอีสาน ได้มีการพัฒนาการมาเป็นนาค ตามความเชื่อที่ได้รับจากพระพุทธศาสนา เมื่อลัทธิความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยรับมาจากอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของเขมร ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเรื่องนาคจึงได้ถูกผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาค ที่ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์ รูปแบบของการนับถือจึงเปลี่ยนไป โดยมีการเดิมชฎาใหญ่ กลายมาเป็นงูที่มีหงอน ถูกยกฐานะให้มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นบริวารของเทพเจ้าทางศาสนาพราหมณ์ อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา แต่ความเชื่อเรื่องนาคที่กล่าวมานี้ ก็เป็นเพียงความเชื่อที่มีลักษณะทางด้านนามธรรม ยังไม่ปรากฏรูปแบบที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อ ที่มีต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้ชัดเจนนัก ที่ปรากฏเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความเชื่อ ได้แก่ แต่เดิมเป็นการนับถืองูธรรมดา เช่นเดียวกับการนับถือ

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏตามธรรมชาติ เมื่อได้มีการผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ที่ได้รับเข้ามาใหม่ ลัทธิบูชาจึงพัฒนาการมาเป็นนาค ที่แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ของชนพื้นเมืองเดิม ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏความเชื่อให้เห็นในพระพุทธรูปนาคปรก

2. บทบาทความเชื่อเรื่องนาคทางด้านการเมืองการปกครอง

จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมืองการปกครองมาโดยตลอด นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อดินแดนอีสานได้ถูกมาอยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง ได้มีการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรจากล้านช้างเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนอีสาน จนกระทั่งเมื่อดินแดนอีสานได้กลับคืนมาเป็นของไทย แล้ววัฒนธรรมความเชื่อที่ได้รับมาจากล้านช้าง ได้มีบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมาโดยตลอด.

ในช่วงนี้พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีบทบาทปรากฏให้เห็นได้เด่นชัด ภายหลังจากอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ได้รับจากเขมรได้สิ้นสุดลง ความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นสัญลักษณ์ทางด้านนามธรรมที่ปรากฏทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ได้พัฒนาการมาเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจทางการเมืองการปกครองของล้านช้าง ที่มีต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง กษัตริย์ของล้านช้างได้ใช้กุศโลบายโดยการยกย่องความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่แต่เดิม ว่านาคเปรียบเป็นชนพื้นเมืองเดิมที่อาศัยและเป็นเจ้าของดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งก็คือชาวล้านช้างและชาวอีสานที่มีความเชื่อเดิมเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของชุมชนบางกลุ่ม ได้พัฒนาการกลายความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นบรรพบุรุษร่วมกันของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อนี้เป็นสาเหตุให้เกิดความสามัคคีในหมู่ชุมชนอีสานและล้านช้าง เป็นเหตุให้ชาวอีสานเชื่อว่ากษัตริย์ของล้านช้างมีสิทธิในการปกครองดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ชาวอีสานจึงรับวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาคเข้ามาได้อย่างเต็มที่

ดังนั้นพัฒนาการของพญานาค นาค หรือลวง ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องนาคในฐานะเป็นบรรพบุรุษมักนิยมปรากฏในตำนาน พงศาวดารของชุมชนอีสานและชนชาติต่างๆ เสมอ เช่น พระร่วงเจ้า ในตำนานสวรรค์โลก¹ ก็มีกำเนิดมาจากนางนาค เวลาตายก็หายไปใต้น้ำสู่โลกพิภพ หรือในเรื่องพระทอง นางนาคที่ปรากฏในพงศาวดารเขมร

ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ในฐานะบรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงนั้น ชาวอีสานและลาว มีความเชื่อว่าชาวลาว หรือชาวอ้ายลาว สืบเชื้อสายมาจากลวง หรือนาค ดังที่ปรากฏ ในตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ได้กล่าวถึงเรื่องของนาค ที่อาศัยอยู่ในหนองแสหลวงบริเวณทางตอนใต้ของจีน ในบริเวณนี้มีนาคอาศัยอยู่ 2 ตน ได้แก่ พินทโยนกวดินาค และธนะมุลนาค อาจสันนิษฐานได้ว่านาคทั้งสองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณทะเลสาบหนองแส เป็นกลุ่มชนที่ครองอำนาจความเป็นใหญ่ในบริเวณทะเลสาบหนองแสอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มของพญาพินทโยนกวดินาค ที่อาศัยอยู่บริเวณทางตอนเหนือของแม่น้ำและกลุ่มของพญาธนะมุลนาค ที่อาศัยอยู่ในบริเวณทางตอนใต้ของแม่น้ำ ต่อมาเมื่อได้เกิดผิดใจกันในเรื่องของการแบ่งปันอาหารการกิน ด้วยเหตุที่ชาวเมืองทั้งสองต้องอาศัยแหล่งน้ำในการทำมาหากินและ

¹พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2423-2468). พระร่วงหรือขอมดำดิน แกลงเรื่องตาม

ดำรงชีพในการจับสัตว์น้ำกิน โดยอาศัยอยู่ใกล้ลำน้ำดำรงชีวิตจากทรัพยากรทางน้ำ มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำ ดังนั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นชาวน้ำ หรือเป็นชาวภาค หรือพวกภาค เมื่อชาวภาคทั้งสองนี้จะต้องอาศัยแหล่งน้ำเดียวกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกัน จนเป็นเหตุให้พระอินทร์หรือผู้เป็นใหญ่ในเมืองบน สันนิษฐานว่าอาจเป็นกลุ่มชนที่มีอำนาจอาศัยอยู่ทางตอนเหนือทะเลสาบขึ้นไป มายุติการทะเลาะวิวาท ด้วยการขับไล่พญานาคให้ถอยส่นลงมาทางตอนใต้เป็น 2 สาขาด้วยกัน คือ กลุ่มของพญาพิหนโชนกวดินาคชุดควักเป็นแม่น้ำ (อพยพมาตามเส้นทางแม่น้ำพิง) ไปทางเชียงใหม่ แล้วตั้งเมืองขึ้น คือ เมืองโยนกวดินคร เมืองโยนกวดินครนี้ตรงกับตำนานโยนกเชียงแสนของล้านนา ที่กล่าวถึงการอพยพของกลุ่มชนและการสร้างบ้านเมืองโดยนาคของชุมชนที่อาศัยบริเวณล้านนา ส่วนกลุ่มของธนะมุลนาค ที่อาศัยอยู่บริเวณท้ายทะเลสาบหนองแส ได้ชุดควักมาทางตอนใต้เป็นแม่น้ำของ (โขง) หรืออพยพลงมาตามแม่น้ำของ (โขง) แล้วมาอาศัยอยู่ที่ดอยกัปปนคีรี หรือภูกำพร้าว ซึ่งเป็นบริเวณพระราชดุนมในปัจจุบันและยังได้ชุดควักเป็นแม่น้ำมูล ออกไปถึงเมืองกรุงธนนคร จากข้อความนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า อำนาจในการครอบครองดินแดนทางการเมืองของธนะมุลนาคนี้ นอกจากจะแผ่ครอบคลุมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว ยังรวมไปถึงลุ่มแม่น้ำมูลอีกด้วย แต่ก็ยังไม่สามารถรวบรวมเอาเมืองที่มีอำนาจอยู่แต่เดิม คือเมืองกรุงธนครได้ ส่วนชีวานาคซึ่งเป็นหลานของธนะมุลนาค ได้คุ้ยควักแม่น้ำมูลนี้ สันนิษฐานว่าได้มีส่วนช่วยธนะมุลนาคปราบปรามชุมชนเดิมที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูล ได้ทำการกวาดต้อนผู้คนให้อยู่ในอำนาจของตน การคุ้ยควักของชีวานาคครั้งนี้ ได้อ้อมเมืองพระยาสุรอุทก เมืองของพระยาสุรอุทกคงเป็นเมืองใหญ่ ที่อาศัยอยู่แต่เดิมบริเวณนี้ ก่อนที่ชุมชนเผ่าใหม่ (นาค) จะอพยพเข้ามา แต่พวกนาคยังไม่สามารถที่จะสู้รบด้วยได้ ส่วนแม่น้ำที่ชีวานาคได้แผ่อำนาจเข้ามานั้นได้ชื่อว่าชีวานที ต่อมาตำนานได้กล่าวว่าชีวานาคก็ได้มาอาศัยอยู่ที่เมืองกรุงธนคร สันนิษฐานได้ว่า อาจเป็นด้วยเหตุผลทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ชีวานาคได้ทำคุณประโยชน์ต่อเมืองกรุงธนคร โดยอาจเป็นผู้ปราบปรามชุมชนเล็ก ๆ ที่อาศัยอยู่ตามแม่น้ำชีวานที (แม่น้ำชี) จนรวบรวมเข้ามาอยู่ในอำนาจของเมืองกรุงธนครได้ จนได้รับความดีความชอบเข้ามาอยู่ในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งของเมืองกรุงธนคร จากเรื่องราวที่เกี่ยวกับการอพยพของนาค และนาคสร้างแม่น้ำสายต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนาน อรรถธาตุ ที่กล่าวมานี้อาจทำให้สามารถสันนิษฐานได้ว่า แต่เดิมดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก่อนที่พวกชนเผ่านาคได้อพยพเข้ามาอยู่ ได้มีชุมชนพื้นเมืองอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ได้แก่ เมืองพระยาสุรอุทกและเมืองกรุงธนคร

นอกจากนี้ในตำนานอรรถธาตุ หรือตำนานพระราชดุนม ยังได้กล่าวถึงบรรดานาคอีก 4 คน ที่อาศัยอยู่บริเวณหนองแสและได้อพยพตามลงมา สันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นพวกชนกลุ่มน้อยที่ได้รับผลจากการสู้รบของพญานาคทั้งสอง อันได้แก่ สุกขรนาค ได้มาอาศัยอยู่ที่เวินหลอด บัพพารนาค อาศัยอยู่ที่ภูเขาลวง ปัจจุบันนี้คือ ภูกำพร้าว พระราชดุนม. สุวรรณนาค อาศัยอยู่ที่ภูเขาสวนและพุทโธปาปนาค อาศัยที่หนองบัวบาน ปัจจุบันคือ พระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พุทโธปาปนาคนี้องที่ต่อมาได้มีลูกคือกังคียนาค ต่อมาได้ปรากฏเป็นเรื่องราวในวรรณกรรมผาแดง-นางไอ่ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็น การแสดงให้เห็นถึง การสืบทอดเชื้อสายนาคของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงในสมัยต่อมา ที่ตั้งอาณาจักรบริเวณหนองหานน้อย และหนองหานหลวง ดังนั้นเรื่องของนาคที่ปรากฏในตำนานอรรถธาตุ อาจจะสันนิษฐานเป็นเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ได้ว่า เป็นเรื่องราวของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ที่อาศัยอยู่บริเวณทางตอนใต้ของจีนและได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง กลุ่มชนพวกนี้อาจเป็นพวกบรรพบุรุษของคนไทยและคนลาว โดยใช้ นาค เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนดั้งเดิมหรือเจ้าของแผ่นดิน ที่ถูกกลุ่มชนอีกกลุ่มชนหนึ่งเหยียดหยามว่ามีความป่าเถื่อนล้าหลังกว่าและดูถูกให้เป็นเสมือนสัตว์เลื้อยคลาน เช่น มีการเรียกชนพื้นเมืองกลุ่มหนึ่งของ

พุนั้นเป็นนาค¹ ดังคำกล่าวของพระยาอนุมานราชชน ที่ว่า “พวกไหนที่มีลักษณะเป็นป่าเถื่อนอยู่ ก็เกณฑ์ให้เป็นนาค งูเหลือมและนางพญาเงือกไป หรือพวกเหล่านี้เป็นที่นับถือบูชา...”² หรือที่จิตร ภูมิศักดิ์ กล่าวว่ นาคเป็นชนเผ่าหนึ่งอาศัยอยู่ทางตะวันออกสุดของอินเดีย ดิตพรมแดนพม่าบริเวณเทือกเขานาค (Naga Hills) เดิมเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นอัสสัม แต่เดิมชาวอารยันโบราณดูถูกพวกนาคมาก โดยถือว่าเป็นพวก มีลักษณะพวกหนึ่งและคำเรียกชื่อชนชาตินี้ กล่าวว่มาจากภาษาอัสสัมซึ่งเขียน Naga แต่ออกเสียงเป็น นอก (Noga) แปลว่ เปลือย แก้วผ้า และภาษาฮินดูสันนิษฐานว่ นัค แปลว่ คนป่า ชาวเขา³ ผิดกับบุคคลบางกลุ่มที่ นับถือพวกนาคและยกย่องนับถือนาคว่เป็นสัตว์ประเสริฐไม่ทำร้ายคน ควรแก่การเคารพบูชา⁴

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นบรรพบุรุษที่ควรเคารพนี้ ตรงกับลักษณะความเชื่อเรื่องนาคของชาว อีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้รับอิทธิพลมาจากทั้งทางล้านช้างและจากเขมร ซึ่งต่างก็มีความเชื่ວว่านาคเป็น บรรพบุรุษของตน ไม่ได้ถูกเหยียดหยามว่ นาคเป็นสัตว์เดรัจฉาน นอกจากชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จะมีความเชื่อเรื่องในฐานะบรรพบุรุษแล้ว ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยังมีความเชื่ວว่านาคเป็นผู้สร้างและเนรมิต บ้านเมืองทั้งสองฝั่งโขง เช่น ดำเนินเมืองหนองหาน ที่ปรากฏในเรื่องผาแดง-นางไอ่ ที่ได้กล่าวถึงในครั้ง ที่พวกขอมเป็นใหญ่ปกครองดินแดนอีสานแต่เดิม พวกนี้มีความเชื่อเรื่องนาคเป็นของตนเองอยู่แล้ว ดังที่ปรากฏใน พงศาวดาร ที่กล่าวถึงพระทอง-นางนาค หรือรูปนาคที่ปรากฏตามศาสนสถานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้รับ อิทธิพลมาจากขอม เช่น รูปปั้นพระพุทธรูปนาคปรก หรือนาคที่ปรากฏตามหน้าบัน โคปุระของเทวาลัยขอม ต่อมาเมื่อพวกขอมได้ถูกพวกนาคทางตอนเหนือรุกไล่จนได้รับชัยชนะ จึงเป็นเหตุให้อำนาจของขอมเสื่อม สลายลง ส่วนพญานาคทางเหนือนั้นสันนิษฐานว่ เป็นพวกที่อยู่เมืองศรีสัตตนาคหุต ซึ่งเป็นพวกคนเผ่าไทย เดิมหรือพวกอ้ายลาว ดังที่มีตำนานกำเนิดชนชาติแถบภูเขาอ้ายลาว ที่กล่าวถึง

นางชายัดไปจับปลาที่แม่น้ำ (ชื่อไม่ปรากฏ) และไปถูกต้องไม้ที่จมน้ำอยู่ เป็นเหตุให้มีครรภ์ จนถึง กำหนดก็คลอดบุตรออกมา 10 คน ต่อมาไม้ที่นางชายัดไปถูกได้กลับกลายเป็นมังกร หรือนาค มังกร ได้ถามนางว่ คลอดบุตรแล้วมิใช่หรือ ตอนนีบุตรอยู่ไหน เมื่อบุตรของนางชายัดเห็นมังกรจึงตกใจ วิ่งหนี บุตรคนเล็กวิ่งหนีไม่ทัน มังกรได้เลียเด็กคนนั้น นางชายัดจึงอุทานว่ “เก๋าส่ง” คำว่เก๋าส่ง แปลว่ ฟิง หล่ง แปลว่ นัง นางชายัดจึงตั้งชื่อบุตรคนเล็กว่เก๋าส่ง บุตรทั้ง 10 คน ของนางเมื่อโต ขึ้น ก็ได้แตกแยกสาขากออกไปมีลูกหลาน เรียกกันว่พวกอ้ายลาว เนื่องจากสืบเชื้อสายมาจากนาค หรือมังกร...⁵

ดังนั้นชาวอ้ายลาวจึงนิยมสักรูปมังกรที่ร่างกายและนุ่งผ้ามีหางห้อยอยู่ข้างหลัง⁶ หรือในเรื่องขุนทิง- ขุนเทือง ก็ได้กล่าวถึงการผสมผสานระหว่างเผ่าพันธุ์พื้นเมืองเดิม (ขอม) กับชาวนาคที่เป็นกลุ่มชนใหม่ ดังที่

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2530). เจ๊กปนลาว. หน้า 24.

² พระยาอนุมานราชชน. (2513). เรื่องของชาติไทย. หน้า 76.

³ จิตร ภูมิศักดิ์. (2523 “นาคคือใคร,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. 1(9) : 10-11.

⁴ จิตร ภูมิศักดิ์. (2524). โองการแช่งน้ำ. หน้า 83-84.

⁵ พระยาอนุมานราชชน. (2513). เรื่องของชาติไทย. หน้า 12.

⁶ แหล่งเดิม, เรื่องของชนชาติไทย. หน้า 12.

กล่าวว่า

ท้าวขุนเทืองไปได้กับนางไธดำ(แอคไค) ลูกสาวพญานาคอยู่หนองกระแสน้อยแล้วได้ลูกคือขุนทึง จึงได้มาสร้างเมืองเชียงใหม่ โดยมีการสันนิษฐานว่าพวกขุนทึง คือพวกขอมซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนางจามเทวีวงศ์ ได้ขึ้นมาครองเมืองหริภุญชัย ระหว่างปี พ.ศ.1008 ส่วนนางแอคไคนั้นเชื่อว่าเป็นลูกกษัตริย์หนองแสน ที่สืบเชื้อสายมาจากพวกหลวง (นาค) คือคนลาว...¹

ประวัติศาสตร์ระหว่างไทยกับลาวเราจะพบว่าการแต่งงานเพื่อผสมผสานเผ่าพันธุ์ระหว่างเมืองเหนือกับชุมชนในลาวและอีสานมีปรากฏในประวัติศาสตร์ล้านช้างและไทย เช่น ที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ครองบ้านเมืองทั้งทางเมืองเชียงใหม่และล้านช้าง ดังนั้นการแต่งงานระหว่างเมืองนี้ย่อมเป็นรากฐานในการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองปกครอง และขยายอาณาเขตทางการเมืองที่นิยมกันในสมัยโบราณ

จากความเชื่อที่ว่านาคเป็นบรรพบุรุษของชนชาติอีสานลาว ความเชื่อนี้เป็นผลให้ตำนานและพงศาวดารของชนชาติต่าง ๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง มักปรากฏเรื่องราวของนาคในฐานะของบรรพบุรุษที่เป็นผู้สร้างเมืองและเป็นต้นปฐมวงศ์ เช่น ชนชาติในแหลมสุวรรณภูมิทั่วไป มักจะขึ้นต้นพงศาวดารด้วยงู แปลงเป็นมนุษย์ไปผสมเผ่าพันธุ์กัน ไทยแสหน่วมีเรื่องขุนอ้ายได้นางนาคเป็นภรรยา เกิดบุตรสืบมาจนถึงขุนท้าวท้าวผู้สร้างนครโยนก ไทยสยามมีเรื่องพระอรุณราชกุมาร (พระร่วง) เป็นลูกของนางนาค พงศาวดารญวน กล่าวถึงพระเจ้ากินเมืองเวียงไค้มเหสีเป็นลูกพญานาคชื่อนางเทืองลอง มีโอรสชื่อหลากลองกุน ซึ่งในเวลาครองราชย์ เมื่อประทับบนบัลลังก์ เสนาบดีราชบริพารเห็นเป็นงูหรือพญานาคเสมอ โดยเชื่อกันว่าพระองค์เป็นลูกนาค งูจึงเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านเมืองชุกชุมและกัดคนตายมาก พระเจ้าหลากลองกุน จึงโปรดให้ราษฎรสักงูไว้ตามแขนและร่างกาย งูเห็นจะได้คิดว่าเป็นพวกเดียวกันไม่ทำร้าย การสักงูจึงเป็นประเพณีนิยมมาแต่ครั้งนั้น² นอกจากนี้ยังปรากฏในพงศาวดารโยนก³ ที่กล่าวว่า ใน พ.ศ.1660 ณ นครไชยปราการ พระเจ้าพรหมไปจับงูใหญ่เท่าลำตาลที่แม่น้ำโขงและงูนั้นกลายเป็นช้างเผือก ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการพบงูใหญ่ หรือนาค ที่แม่น้ำโขงมาแต่ครั้งโบราณแล้ว

ดังนั้นจากเรื่องราวความเชื่อที่เกี่ยวกับที่ปรากฏทั้งในตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม และเรื่องผาแดง-นางไอ่ สามารถที่จะทำให้เรามองเห็นภาพของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง ที่เคยครองครองดินแดนอีสานเกือบทั้งหมด ดังที่ปรากฏชื่อบ้านเมืองต่าง ๆ ในตำนาน โดยมีลูกหลานที่ครอบครองเมืองต่าง ๆ ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่สืบทอดวงศ์ตระกูลร่วมกัน เช่น ในเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นเรื่องราวของกลุ่มชนพื้นเมืองเดิมที่ครอบครองดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีความผูกพันทางสายเลือด ในอาณาเขตสองจังหวัดได้แก่กลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณหนองหานน้อย ในจังหวัดอุดรธานีและกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร อีกทั้งยังปรากฏชื่อบรรดาบ้านเมืองที่เคยมีในอดีตในจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ เมืองเชียงเหียน คือบ้านเอ็ดเชียงเหียนในเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม เมืองฟ้าแดดสูงยาง อยู่บ้านบักก้อมเข้าหลาม ในเขตอำเภอกมลาไสย เมืองสีแก้วผักเห่วน อยู่ในเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด เมืองหงษ์เมืองทอง อยู่ใน

¹สิลา วีระวงศ์. (2541). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า 14.

²ขุนวิจิตรมาตรา. (2540). ภูมิศาสตร์สุนทรภู่. หน้า 196.

³พระยาประจักษ์จักรจักร. (2516). พงศาวดารโยนก. หน้า 5.

เขตอำเภอจตุรพักตรพิมาน เมืองผาไทงอิม ยังไม่แน่ว่าอยู่แห่งใด แต่สันนิษฐานได้ว่าเมืองผาไทงอนั้น อาจอยู่ฝั่งประเทศลาวซึ่งตรงข้ามกับบ้านผาแดง ทางฝั่งประเทศไทย ทั้ง 2 บ้านตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง เป็นเมืองเก่าแก่ปรากฏซากบ้านเมืองทั้ง 2 ฝั่งโขง ฝั่งซ้ายนั้นมีบ้านหม้อ ลำปำนา บ้านคุกเพลิง บ้านผาไทงอ ฝั่งขวานั้นมีบ้านสังโคม (สังคม) บ้านผาแดง บ้านแก่งใหม่ บ้านน้ำโพธิ์ อยู่อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย บริเวณทั้ง 2 ฝั่งนี้ ชาวไร่ได้ขุดพบขวานหินขาว กอกสุบยาบ้านและเครื่องใช้ของโบราณ เช่น หม้อ ไห ที่เป็นทองคำอยู่เป็นจำนวนมาก

จากเรื่องราวที่ปรากฏนี้เองทำให้สันนิษฐาน เป็นเรื่องราวความเชื่อของผู้คนที่ใช้นาคเป็นสัญลักษณ์ที่อธิบายถึงความเป็นมาของสถานที่ในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ให้สอดคล้องกับเรื่องราวในตำนานหรือเรื่องเล่า ที่ผู้คนในสมัยนั้นยังขาดความรู้ที่จะอธิบายถึงความเป็นมาของตนได้ ด้วยเหตุนี้จึงผูกเรื่องราวว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองและเป็นบรรพบุรุษของตน ดังที่กล่าวว่า

เมื่อนั้นราชาท้าวทั้งสองพระยานาค ก็จึงพากันขึ้นถึงห้องที่ตน พาเอาพลไพร่น้อยหนีจากหนองกระแสน ตามบัญชาเทพพะแมนเมืองฟ้า ท้าวก็พาพลสร้างทางบุญกัน คนจึงเอื่อนว่าน้ำน่านกว้างคราวนั้นสืบมา อันท้าวสุทโธนาคราช พรากถันดั้งเดิมฝ่ายแผ่นหนึ่ง พากันขึ้นดินหญ้าภูผาขุดกัน...ก็เกิดเป็นกองคาแม่ของ (โขง) เขาเอื่อน...¹

ความเชื่อเรื่องนาคใช้อธิบายถึงความเป็นมาของบ้านเมืองในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงนี้ นิยมปรากฏในพงศาวดารและตำนาน เช่น การที่ภักดีเป็นพญานาคไปหลงรักนางไธ โดยไม่สามารถแสดงตนได้ สันนิษฐานได้ว่าภักดีเปรียบเป็นสัญลักษณ์ของคนต่างเผ่าพันธุ์กันกับนางไธ ที่เป็นชนพื้นเมืองเดิม หรือในตำนานอุรังคธาตุหรือในตำนานพระธาตุพนม ที่กล่าวถึงการทะเลาะกันของนาค แล้วถูกพระอินทร์ขับไล่หนีออกจากหนองแส ส่วนชีวานาคได้ช่วยควักแม่น้ำไปตามคลองอกแห่งนาคทั้งสอง โดยเรียกชื่อว่าอุรังคนที หรือแม่น้ำอุ ส่วนพินทโยนกวดินาค ช่วยควักน้ำออกไปทางเมืองเชียงใหม่ เรียกชื่อว่าแม่น้ำพิง ตั้งเมืองโยนกวดินคร ส่วนสัตว์ นาค เวือกงู ทั้งหลายในหนองน้ำที่แสวงหาที่อยู่ได้ล่องหนีไปตามลำแม่น้ำของ จากเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนมที่ได้กล่าวมานี้ สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้กล่าวว่า เป็นการอพยพของชุมชนแต่ละกลุ่ม โดยนาคที่มาจากแม่น้ำอุ แล้วตั้งถิ่นฐานแถบลำน้ำอุเป็นชนกลุ่มหนึ่ง อีกกลุ่มหนึ่งออกแม่น้ำโขง แล้วแยกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามที่ต่างๆ โดยพวกหนึ่งไปอยู่ทางแม่น้ำปิง อีกพวกหนึ่งล่องไปตามลำน้ำโขงฝั่งลาว แถบลำน้ำงึม กับภาคอีสานของไทยย่านลำน้ำชี-มูล จนถึงแก่งลีผี ที่จะเป็นเส้นทางลงไปกัมพูชา ซึ่งเรื่องของนาคที่ลงมาจากแม่น้ำอุ นั้น คล้ายคลึงกับเรื่องของแกนที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง ที่บอกว่าขุนบรมอยู่เมืองแกน (เดียนเบียนฟูในเวียดนามเหนือ) มีลูกชาย 7 คน เมื่อเติบโตได้แยกไปก่อสร้างบ้านเมืองต่างๆ โดยขุนลอซึ่งเป็นลูกคนโต ได้ไปสร้างเมืองขวาหรือหลวงพระบาง ดังที่กล่าวว่า "ขุนลอก็ ลี้พลตนล่องมาทางน้ำฮวดน้ำฮู ก็ล่องมาฮวดน้ำของ ขอนผาตั้งสบฮู แล้วก็ตั้งทัพฮาวฮาวจอดอยู่หั้นก่อนแล้ว..."²

ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าได้มีกลุ่มชนไทย-ลาว เคลื่อนย้ายผ่านลำน้ำอุลงสู่แม่น้ำโขง แล้วได้มาสร้างบ้านแปลงเมือง เป็นที่รู้จักกันในภายหลังว่าเมืองหลวงพระบาง กลุ่มชนเหล่านี้ได้ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายอยู่

¹จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2526). ผาแดง-นางไธ

²สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2538). "นาคแม่น้ำโขง เชื่อมโยงเครือญาติ ไทย-ลาว กับ มอญ-เขมร," ในศิลป

ตามสองฟากแม่น้ำโขง รวมทั้งภาคอีสานของไทย เมื่อได้มาประสมประสานกับคนพื้นเมืองเดิมจึงได้เคารพ ถนอมและนาคเป็นบรรพบุรุษ เป็นสาเหตุให้มีความเชื่อว่านาคเป็นต้นตระกูลของพวกไทย-ลาว มอญ-เขมรดังที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารต่างๆ ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ส่วนความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวกับกลุ่มชนที่ไม่ใช่ไทย-ลาวนั้น จิตร ภูมิศักดิ์ ได้กล่าวไว้ว่า นาคเป็นชนเผ่าหนึ่งในตระกูลภาษาธิเบต-พม่า¹ พวกนาคตามความเชื่อนี้เป็นชนชาติหนึ่งทางตะวันออกสุดของอินเดียติดกับพรมแดนพม่าอยู่ ณ บริเวณเทือกเขานาค (Naga Hills) ซึ่งเดิมเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นอัสสัม เป็นชนเผ่าที่ล้าหลัง มีประเพณีในการล่าหัวมนุษย์ แต่นาคพวกนี้ไม่มีความเกี่ยวข้องกับงู เหมือนความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

เมื่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในสมัยอดีต ได้มีการอพยพเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่ง สร้างบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ดังความเชื่อที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนานของบ้านเมืองในดินแดนแถบนี้ โดยมีความเชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของตน ดังนั้นชุมชนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีความเชื่อว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองในบริเวณดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคที่เป็นผู้สร้างบ้านเมืองนี้นิยมปรากฏในพงศาวดารและตำนาน ที่กล่าวว่านาคเป็นผู้พิทักษ์บ้านเมืองและแผ่นดินในอีสานและลาว ดังที่ปรากฏในเรื่องผาแดง - นางไอ่ ที่ผู้แต่งเรื่องนี้ได้อธิบายปรัมปราเกี่ยวกับภูมิประเทศ ซึ่งผู้แต่งคงเป็นนักปราชญ์สมัยกรุงศรีสัตนาคนหุตเพราะมีสำนวนการแต่งคล้ายสินไซ โดยกล่าวถึงสถานที่ที่นาคเป็นผู้สร้างในครั้งที่พระยาขอมทำบุญบังไฟขึ้นไปบูชาพระยาแถนบนสวรรค์ แล้วได้เชิญหมู่บ้านต่าง ๆ มาร่วมงาน อันได้แก่เมืองกงพาน โพนคาก ดอนแข เขียงเหียน บ้านเขียบ สองคอน ดอนเชียง เมืองเพ็ง นาโฮง ดอนตูม สีเลียบ คำเหล้า บ้านแม่มนาย เขียงคำ บ้านคาด เขียงพิน แม่ซ้อง เต่าคำ สานคล้อง โพนเพียง เขียงใหม่ บ้านนาเลิม เมืองที่เมืองสรวง ดากแดด เวียงคำ เวียงกิด เมืองฟ้าต่อ ฯลฯ เมืองที่กล่าวมานี้ ในปัจจุบันยังมีเมืองบางที่ปรากฏให้เห็นอยู่ อาจใช้เป็นหลักฐานให้ทราบถึงความเป็นมาหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ของการสร้างบ้านเมืองได้ และในงานบุญบังไฟนี้เอง ได้เป็นเหตุให้ภักดีลูกพญานาคที่แปลงเป็นกระรอกตอน (ขาว) มาชมโฉมนางไอ่ต้องถูกฆ่าตาย แล้วถูกนำเนื้อมากินเป็นเหตุให้บ้านเมืองถล่มด้วยฤทธิ์นาคกายเป็นบึงเป็นแม่น้ำและสถานที่ที่นาคไล่ตามผาแดงไป จนบักสามพาดล้มอ้วยวะเพศที่มพื้นดินจนกลายเป็นห้วย ชาวบ้านเรียกว่าห้วยบักสามพาด ตรงที่ท้าวผาแดงให้นางไอ่ทิ้งข้อมือ แร้งเหวี่ยงทำให้แผ่นดินถล่มกลายเป็นห้วยเรียกว่า ห้วยน้ำข้อมือ ที่กิ่งกลอง เรียกว่า ห้วยกลองศรี แผ่นดินไหวเป็นเหตุให้แหวนของนางไอ่ตกลงไปเป็นบึงเรียกว่าหนองแหวน บริเวณที่ชำแหละกระรอก (นาค) ชาวบ้านเรียกว่า บ้านเขียงแหว และเนื่องจากเสียงขอแขวนคอพังคี่และพวกพละนาคยกมากันเป็นจำนวนมาก เสียงครื้นเครงฟังเหมือนเสียงพิน ชาวบ้านเรียกว่าบ้านเขียงพิน บริเวณที่บ้านเมืองถล่มได้กลายเป็นหนองหานน้อยในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และหนองหานหลวงอำเภอมือง จังหวัดสกลนคร²

ด้วยเหตุนี้ชื่อบ้านนามเมือง ที่ปรากฏในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าได้ตั้งตามความเชื่อในเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานพื้นบ้าน โดยผู้แต่งตั้งใจเพื่อใช้อธิบายถึงความเป็นมาของสถานที่บริเวณนั้นนั่นเอง

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคที่พัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเชื่อว่านาคเป็นฐานอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นบริวารของเทพเจ้าตามลัทธิเทวราชานั้น ได้มีการพัฒนาการมาเป็นฐานอำนาจของกษัตริย์ล้านช้าง ที่ใช้เป็นกุศโลบายในการปกครองบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ดังที่

¹ จิตร ภูมิศักดิ์. (2523). "นาค คือใคร," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 1(9) : 10.

² สิริวัฒน์ คำวันสา. (2526). *ท้าวผาแดง-นางไอ่*. หน้า 185-191.

ปรากฏในพงศาวดารและตำนาน ที่กล่าวถึงนาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองและแต่งตั้งกษัตริย์ล้านช้าง ให้มีสิทธิปกครองดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงที่นาคสร้างขึ้น รวมทั้งนาคยังได้ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์รักษากันเมืองให้เป็นปกติ ความเชื่อนี้เชื่อว่าพัฒนาการมาจาก ชุมชนอีสานมีความเชื่อถือในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเชื่อว่านาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงดังที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้างแล้ว ชาวล้านช้าง และชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงก็มีความเชื่อที่นาคมีหน้าที่รักษากันเมืองให้เป็นปกติสุขดังที่กล่าวว่า ในครั้งที่บุรีจันทน์ อ้วยล้วยพ่อคำเมืองศรีโคตรบูรณ์ ได้จับปลาเอียน (ปลาไหล) ที่พญานาคแปลงได้ ด้วยความสงสารจึงปล่อยไป ปลาไหลซึ่งเป็นพญาสุวรรณนาค ได้เสกให้บุรีจันทน์อ้วยล้วยเป็นคนรูปงาม โดยสร้างเมืองเวียงจันทน์ (จันทบุรี) ให้ครองและจัดให้อภิเษกสมรสกับนางอินสว่างลงฮอดติตาของท้าวคำบาง อภิเษกให้เป็นพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ครองเมืองจันทบุรี ชาวลาวและอีสานมีความเชื่อว่าพญานาคได้เรียกพละนาค หรือพวกเหล่าทหารนาค มาทำหน้าที่รักษากันเมืองล้านช้างและบางส่วนของดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ในจังหวัดหนองคาย ดังที่กล่าวว่า

เมื่อได้อภิเษกให้เป็นพระยาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ จึงได้เรียกบริวารนาคมาปกป้องรักษากันเมืองรวมทั้งสิ้น 14 ตน¹ เป็นมหาราชแห่งเวียงจันทน์ หรือเป็นสิ่งที่ถือเป็นสิริมงคลของเมืองเวียงจันทน์ อันได้แก่ “สามสอง หนองสาม ล่ามสี่ ศรีห้า” โดยเชื่อกันว่ามีพญานาคปกปักรักษาอยู่ บริเวณที่พญานาคปกปักรักษาอยู่ ที่เรียกว่า สาม (ป่อน้ำ) สองได้แก่ สามท้าว (ผู้ชาย) ปัจจุบันอยู่บริเวณวัดร้างในสวนชาวบ้าน และสามนาง (ผู้หญิง) ปัจจุบันอยู่ริมห้วยสักใกล้กับวัดสว่างทางด้านเหนือ ซึ่งน่าจะเป็นวัดสวนอ้วยล้วย คือ เป็นบ้านเก่าเลี้ยวเก่าคดในปัจจุบัน ส่วน “หนองสาม” คือ หนองคันแทเลื้อนน้ำใกล้พระธาตุหลวง หนองน้ำที่วัดโสภณหลวง (วัดมหาพุทธวงศา) หนองด้วย และหนองน้ำบ้านเก่าเลี้ยวเก่าคดในปัจจุบัน ส่วน “ล่ามสี่” ได้แก่ จตุโลกบาลทั้ง 4 ทิศ หรือล่ามใช้ผู้รักษากันเมือง (เมฆเมือง) ทั้ง 4 ทิศ คอยตรวจตรารักษากันเมืองและผู้ผิดฮึดคอง ระบุนามนาคไว้ ได้แก่ พญากายโลหะนาค พญาเอกจักษุนาค พระยาสุคันธนาค และพระยาเอกจักษุนาค คอยจับตัวผู้กระทำผิดตัดสินโทษ ส่วน “ศรีห้า” คือศรีเมือง 5 แห่ง ได้แก่ บ้านนาเหนือ บ้านนาใต้ บ้านพานพร้าว (อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย) หาดทรายพ่อหล้าแล (หาดดอนจันทน์ หน้าโรงแรมล้านช้าง) และที่คุดำ (ตำบลเวียงคุก อำเภอเมืองหนองคาย) โดยมีพระยาสุวรรณนาคอยู่ที่วัดศรีเมือง (นาใต้) พระยาปัฟพานาค (เวียงคุก) พระยาเศรษฐไชยนาค (พระธาตุหลวง) และล่ามสี่ ที่ระบุนามไว้ที่เหลือมีพระยาพุทโธปาปนาค พระยาสุกษหัตถินาค พระยาสาหัสพละนาค พระยาสิทธิโกคณาค พระยาคันพนาค พระยาศิริวัฒนาค รวมทั้งสิ้น 14 ตน ที่มีหน้าที่ในการปกปักรักษากันเมืองเมืองเวียงจันทน์และหนองคาย...²

¹ วีระชัย อาริรมย์ และคนอื่น ๆ. (2540). “สัตว์นิยายภาคอีสาน,” ในพิพิธภัณฑวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน 100 ปี เมืองจตุรพักตรพิมาน. หน้า 79-80.

² สิทธิพร ณ นครพนม. (2540). พญานาคแม่น้ำโขง. หน้า 35.

แต่มีบางแห่งกล่าวว่า ล่ามสี่ คือ “สนามความราม 1 สนามพระไชยธาตุ 1 สนามพระรามไชย์ 1 สนามหนองเต่า 1 ส่วนศรี 5 คือ ศรีโลก 1 ศรีสถาน 1 ศรีบัวบาน 1 ศรีมุงคูล 1 ศรีเมือง 1 ซึ่งศรีทั้ง 5 ประการนี้ ตั้งอยู่ในเมืองศรีสัตตนาคนานนท์...”¹

ความเชื่อที่ว่านครรักษาเมืองเวียงจันทน์และบางส่วนของไทยดังที่กล่าวมานี้เอง จึงเป็นสาเหตุให้มีตำนานของลาวบางเล่มที่กล่าวว่า แต่ก่อนพวกลาวต่อสู้กับไทยโดยแปลงกายเป็นมนุษย์ ภายหลังศรีทนนไชยไปล่อลวงปีศาจให้ขึ้นลงเสีย ตั้งแต่นั้นมานาคก็ไม่สามารถขึ้นมาช่วยพวกลาวได้อีกต่อไป² ตรงที่ปีศาจนั้นเชื่อว่าเป็นพระธาตุหลวง แต่บางคนก็ว่าอยู่ตรงพระธาตุดำ ดังที่กลอนล้ากล่าวไว้ว่า

แต่ก่อนเวียงจันทน์พามีหน้า	นาคานาคช่วย
กันว่ากรอนไธมีแด่นครเรศย้วย	บีมขึ้นหมื่นพะลือ...
คราวชิลเสียชัยให้	ไทยเอาเข้าส่วย
เพราะมันชนะด้วย	บักเชียงเหมียงเสี่ยงทาย
พาให้เกิดเหตุฮ้าย	ย่อนอ้ายท่าศรีธัญชัย
ไทเล่ามายอยก	ว่าเชียงหลวงเจ้า...

ความเชื่อที่ว่านาคเป็นมีหน้าที่รักษาบ้านเมืองที่กล่าวมานี้ อาจสันนิษฐานว่าในสมัยนั้นอำนาจทางการเมืองของพวกนาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจเมืองล้านช้าง (เจ้าเมืองหลวงพระบาง) ครอบคลุมพื้นที่ใดบ้าง นอกจากนี้ นาคยังอาจเป็นนามสมมุติเรียกพวกบรรดาแม่ทัพและทหาร ที่มีหน้าที่ปกป้องบ้านเมืองด้วยความเชื่อนี้ปรากฏในประชุมพงศาวดารเรื่องขุนบรมราชา⁴

ด้วยความเชื่อของชาวล้านช้างและอีสาน ที่ว่านาคคอยรักษาแม่น้ำและเมือง ดังที่ปรากฏในพงศาวดารนี้เอง เป็นสาเหตุให้ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงและลาว มีพิธีกรรมสรวงเรือบูชาอุสุภานาคหรือแข่งเรือบูชาพญานาค 15 ตระกูล ในเดือนสิบสองของทุกปี ความเชื่อนี้ปรากฏในเรื่องตำนานพระกิตติพระพาน ที่กล่าวถึงนาคในกบเมืองศรีสัตตนาคนานนท์ว่า หากคนทั้งหลายไม่ทำการสักการะบูชานาค นาคก็จะบันดาลให้น้ำท่วมเมือง ดังที่กล่าวไว้ว่า

ในเขตขงกบเมืองศรีสัตตนาคนานนท์มวล ในเมื่อคนทั้งหลายบ่ทำการสักการะบูชามันบันดาลให้น้ำมากนองท่วมไธนาแห่งคนทั้งหลาย จึงเกิดอื้อดอยากมากนัก มันอยู่รักษาในเขตขงกบแดนเมืองศรีสัตตนาคนานนท์นั้นแล...และในเขตนั้นก็มิพญานาครักษาอยู่แปดตน คือ สุทโธทะนาค เอกจักขุสุคันธะนาค หัตถิคุญชรนาค ไชยะเสฏฐะนาค ปัพพารนาค สุวรรณนาค นรภูษะนาค และศรีสุทโธทะนาค โดยมีสุวรรณนาคเป็นใหญ่แก่ชาวนาคทั้งหลาย ซึ่งสุทโธทะนาคนั้น อยู่รักษาเมืองกบพาน และอาศัยอยู่ที่หนองศรีบัวบาน

¹พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2521). “ตำนานพระกิตติพระพาน,” ใน การสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน 16-18 พฤศจิกายน 2521. หน้า 49.

²สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 26.

³สีลา วีระวงศ์. (ธันวาคม 2540). “กำเนิดเวียงจันทน์ ตำนานพญานาค-บุรีฤาษีสวรรค์,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. 19(2) : 97.

⁴ประชุมพงศาวดาร เล่ม 43 (ภาคที่ 69-70) เรื่องขุนบรมราชา. (2516). หน้า 260-261.

อำเภอบ้านฝื่อเมืองกงพาน และอาศัยอยู่ที่หนองศรีบัวบาน (อำเภอบ้านฝื่อ จังหวัดอุดรธานี) ส่วน
 ปัพพารนาอยู่รักษาพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ไชยะเสฏฐนาคนั้น อยู่รักษาพระธาตุพระลาน
 ไชยย์ หัตถิภุญชรนาคน อยู่รักษาห้วยหนอง ทั้งเป็นประชุมในการหารือกันในการดูแล สังฆารนาคนอยู่
 รักษาหนองจันทน์นั้นแล (เวียงจันทน์) มุละนาคน อยู่รักษาแม่น้ำมูล เพื่อดูแลน้ำที่ไหลมาแต่ละปีไม่
 ให้เป็นอันตรายแก่ข้าวก้าว ชีวเวยนาคน (ชีวายนาค) อยู่รักษาปากน้ำชี เพื่อดูแลความเป็นไป ของ
 แม่น้ำห้วยหนองอันไหลมารวมกัน...¹

ต่อมาเมื่อดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจะกลับมายุ่งภายใต้การปกครองของไทย มีการเปลี่ยนมาเป็น
 การปกครองของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่หลักจาริตประเพณีหรือฮีตคองที่ได้รับมาจากล้านช้าง ก็ยังเป็น
 นิยมประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องนาคมักนิยมปรากฏในฐานะของ
 อำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ ที่ช่วยทำให้เกิดความเคารพยำเกรง ดังเช่น ในครั้งที่เกิดเหตุการณ์ กบฏผีบาปผีบุญ
 ประมาณปีชวด ร.ศ.119 (พ.ศ.2443) ได้ปรากฏลายแทง (หนังสือจานโบกลาน) เป็นคำพยากรณ์ว่า ถึง
 กลางเดือน 6 ปีฉลู ร.ศ.120 จะเกิดเภทภัยใหญ่หลวง หินแฉ่ หรือหินลูกรัง จะกลายเป็นเงินเป็นทอง พัก
 เขียว พักทองจะกลายเป็นช้างม้า ควายทุยเผือก หมูจะกลายเป็นยักษ์ขึ้นกินคน ท้าวธรรมมิกราช (ผู้มีบุญ)
 จะมาเป็นใหญ่ในโลกนี้ ใครอยากพ้นเหตุร้ายให้บอกตัดลายแทงให้รู้ต่องูกันไป แล้วให้เอาหินแฉ่เก็บมารวม
 ไว้ รอท้าวธรรมมิกราชมาชุบเป็นเงินเป็นทอง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงได้นำหินแฉ่มาบูชา นำใส่หม้อปิดฝา แล้ว
 นำมาตั้งทำพิธีสู่ขวัญบายศรี ที่กล่าวว่า " มาเยอขวัญเอย เจ้าอย่าไปเที่ยวเล่นสาวนาคเมืองหลวง ให้เจ้ามา
 อยู่ซ่อนสาตอ่อน หมอนลาย ผักอีตูเจ้าสิอยู่หน้าไฟ หัวสิงโตเจ้าอย่าลืไปหลงหลอก ให้เจ้าคืนมากอดเสาะเฮือน
 ของเก่าเก่า..."² ในบทสวดพิธีสู่ขวัญบายศรีนี้เองที่ได้ปรากฏความเชื่อเรื่องนาค ว่านาคเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์
 ที่ชาวอีสานเคารพนับถือ ความเชื่อเรื่องนาคนี้มีการสืบเนื่องทางด้านความเชื่อ ที่เปรียบเป็นขวัญกำลังใจของ
 ชาวอีสาน เป็นเหตุให้ต่อมาพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคทางด้านการเมืองการปกครอง ที่ได้กลายมา
 เป็นฐานอำนาจของผู้นำบางคน บุคคลธรรมดาที่มีความผูกพันกับนาค ก็สามารถเป็นที่นับถือในสังคม เช่น
 เจ้าพ่อศรีสุทโธ หรือพญานาคศรีสุทโธ ที่ชาวอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เคารพนับถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์
 ได้ให้ชายหนุ่มผู้หนึ่งไปประกวดชายงามในเมืองคำชะโนด เมื่อชายหนุ่มผู้นั้นมาแล้วให้ชาวบ้านฟัง ต่อมาก็
 เป็นที่นับถือของพวกชาวบ้าน ที่กล่าวว่า อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พญาศรีสุทโธนี้แต่เดิมเคยอยู่หนอง
 กระแส แล้วได้มาอาศัยอยู่ที่พรหมประกายโลก หรือคำชะโนด ได้แต่งตั้งให้ชายผู้หนึ่งในอำเภอบ้านดุงไป
 ประกวดชายงามเมื่อมีความเกี่ยวพันกับนาค ได้กลายมาเป็นผู้มีบุญ ที่ชาวบ้านนับถือ ปัจจุบันชาวอำเภอบ้าน
 ดุงมีความศรัทธาสร้างศาลให้เจ้าพ่อศรีสุทโธ โดยถือว่าเป็นเจ้าพ่อที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ปรากฏเป็น
 คำขวัญของอำเภอบ้านดุงว่า

เจ้าพ่อศรีสุทโธรวมศรัทธา
 ดำเนินแดนาคำชะโนด
 รุ่งโรจน์อุตสาหกรรมเกลือ

¹ พระอริยานุวัตร เขมจารี. (2521). "ตำนานพระกิตติพระพาน," ในการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน
 16-18 พฤศจิกายน 2521. หน้า 48-49.

² เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). ประวัติศาสตร์อีสาน. หน้า 493

ถิ่นเชื้อคนดีมีคุณธรรม
สืบสานหัตถกรรมศูนย์ศิลปาชีพ
วิทยุขามทวีป วี.โอ.เอ...¹

จากการที่นาคนปักกรักษาดินแดนลาวและบางส่วนของอีสานนี้เอง เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของนาคน ในการเป็นเจ้าของครอบครองดินแดนบริเวณนั้น การสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเจ้าที่พื้นแผ่นดินบริเวณนั้น จึงเป็นสาเหตุให้ชาวลาวมีสิทธิเหนือดินแดนนั้น แม้ในสมัยต่อมาหนองคายจะตกมาเป็นของไทย แต่ความผูกพันทางใจของชุมชนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงกับชาวล้าน ที่มีต่อนาคนว่าเป็นผู้ครอบครองปักกรักษาดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก็ยังคงเป็นสิ่งเชื่อมโยงจิตใจของชาวลาวและชาวอีสานให้สามัคคีกัน ประดุจพี่น้อง มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพราะ ต่างก็เคารพในสิ่งเดียวกันคือนาคนและการที่นาคนเป็นเจ้าของผู้จับจองพื้นที่ในดินแดนอีสาน ก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของชาวลาวที่มีอิทธิพลเหนือดินแดนฝั่งอีสานของไทยนั่นเอง

นอกจากความเชื่อเรื่องนาคนของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จะเชื่อว่านาคนบ้านดงแล้ว การทำลายบ้านเมืองโดยนาคน ยังสะท้อนให้เห็นแง่คิดทางการเมืองการปกครองของการทำสงครามระหว่างนาคนกับเจ้าเมืองในเวลานั้นว่าเป็นการต่อสู้ที่มีบ้านเมืองเป็นเดิมพัน จนถึงขนาดมีการสูญเสียเผ่าพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น การถล่มของบ้านเมืองที่หนองหาน แสดงให้เห็นถึงกำลังพลที่มีอำนาจของพวกนาคนที่มีต่อชาวเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ การที่ชาวพื้นเมืองเดิมได้ใช้กำลังข่มเหงชาวนาคน ที่แต่เดิมก็อยู่ด้วยความสงบ แต่เมื่อถูกรุกรานก่อน ก็เป็นเหตุให้เกิดการต่อสู้อันนำมาซึ่งการสูญเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก จนอาณาบริเวณนั้นไม่สามารถที่จะใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ต่อไป การที่พวกนาคนไม่ทำร้ายคนบางกลุ่มที่ไม่ได้กินกระรอกตอน (ขาว) หรือนาคน ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจอันชอบธรรมอยู่ในขอบข่ายของศีลธรรมที่พวกนาคนมี เป็นเหมือนการที่นาคนมีอำนาจในการควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคมให้มีระเบียบ

นอกจากนี้ยังมีนักปราชญ์บางท่านให้เหตุผลว่า การที่พวกพญานาคนต้องการที่จะได้นางไถมาเป็นภรรยา โดยเข้าร่วมการแข่งขันจุดบั้งไฟ ถือว่าเป็นการใช้ยุทธวิธีหนึ่งในการทำสงครามอย่างเปิดเผย หรือการใช้กระรอกตอนเป็นเหยื่อล่อให้ชาวเมืองกินกัน จนทำให้เกิดสงครามระหว่างนาคนกับคน ก็เปรียบได้กับการให้ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจ หรือให้ฝ่ายตรงข้ามกินสินบน ดังที่เกิดอยู่ในวงการเมือง การทูตของประเทศต่าง ๆ ในเวลานี้² จนเป็นเหตุให้สูญเสียเอกราช หรือประเทศ ดังที่เมืองหนองหานถล่มเพราะการเห็นแก่กิน เห็นแก่ได้ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงบ้านเมืองที่มีกำลังพลและการฝึกซ้อมมากกว่า ย่อมเอาชนะบ้านเมืองที่มีกำลังพลที่เห็นแก่ความสะดวกสบายนิยมการละเล่น ดังที่พญาขอมให้มีการแข่งขันจุดบั้งไฟรวมทั้งยังสะท้อนความรู้สึกในด้านประวัติศาสตร์ในเชิงที่ว่า ในอดีตกาลดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่พวกเขาอาศัยอยู่นี้ เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรโบราณ ที่มีนครหลวงเป็นเมืองใหญ่โตมาก่อน เช่น เมืองหนองหานสกลนคร และได้สร้างความภูมิใจในความเป็นบ้านเมืองในครั้งนั้น

¹สวาท บุรีเพ็ญ. (2539). "วังนาคนทร์คำชะโนด," ในที่ระลึกงานฉลองมรดกโลกบ้านเชียง 5000 ปี เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี 14-16 มิถุนายน 2539. หน้า 111.

²จารุบุตร เรื่องสุวรรณ และคนอื่นๆ. (2528). มุลมรดกชนชาติอีสาน. หน้า 195-206

ดังนั้นความเชื่อเรื่องนาครที่ปรากฏในวรรณกรรมของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่กล่าวมานี้ เป็นการสะท้อนให้ทราบว่าชนชาติลาว (นาค) ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้ว่าเมื่อได้ครอบครองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล ครั่งกระโน้นมีความยิ่งใหญ่ในเชิงการยุทธ์และการขยายอาณาเขต อิทธิพลทางการเมืองปกครอง จนสามารถเอาชนะพวกขอมได้ คือแม้แต่เดิมชาวลาวจะใช้กลวิธีที่นิยมกันคือใช้ระบบการแต่งงานเป็นกลวิธีในการรวมอำนาจทางการเมือง แต่เมื่อพวกขอมไม่ยินยอม ก็ได้ใช้ยุทธวิธีใหม่คือใช้กลวิธีทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อใช้เป็นเหตุผลในการทำสงคราม

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้รับวัฒนธรรมการเผยแพร่อิทธิพลทางการเมืองปกครองจากล้านช้าง ซึ่งล้านช้างก็ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อด้านการปกครองมาจากล้านนาอีกที แม้ในสมัยต่อมาชาวอีสานจะได้รับการปกครองจากส่วนกลางของสยาม แต่ชาวอีสานก็ยังยึดมั่นในระเบียบการปกครองของสังคมตามแบบที่ได้รับมาจากล้านช้างแต่เดิม ได้แก่ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ซึ่งเป็นระบบการปกครองที่เป็นกฎกติกาของสังคม อันเป็นไปตามขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี หรือแนวปฏิบัติของคนทางภาคอีสานโดยเฉพาะและมีอยู่มากทั้งในระดับชาติและชุมชนตลอดจนบุคคล คล้ายแบบของอังกฤษ แต่เดิมชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงสมัยเก่า ใช้ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมือง¹

ดังนั้นจากสภาวะทางการเมืองการปกครองของดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่ไม่มั่นคงการปกครองบ้านเมืองแต่ละยุคแต่ละสมัย จึงจะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับสังคมอีสานในช่วงนั้น โดยกษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมือง ได้เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการใช้กลุโลบาย เป็นอุบายในการรักษาระเบียบของสังคมให้เป็นปกติสุข โดยมองเข้าไปให้ถึงแก่นแท้ของจิตใจและการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน จากการที่ชาวอีสานส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่รักสงบ นิยมในการบุญสุนทาน เชื่อฟังนับถือพระสงฆ์และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน เช่น ในสมัยก่อน นิยมใช้กฎหมายโบราณเป็นแนวในการปกครองและลงโทษตามความเหมาะสมแบบ “นางงูไม่ให้เคียดนางเขียดไม่ให้ตาย...”² นิยมผู้มีอิทธิฤทธิ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ตามชนบทมีความรู้่น้อย จึงนิยมที่จะศึกษาแบบชาวบ้าน โดยการศึกษาจากพระสงฆ์และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ไม่ว่างานบุญใดๆก็จะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้เล่าเรื่องราวหรืออดีตความเป็นมาของอีสาน สิ่งที่ชุมชนอีสานนิยมรับฟังได้แก่วรรณกรรมต่างๆ และความป็นมาของสถานที่ ถ้าหากศึกษาให้ดีเราจะพบว่าเรื่องราวความเชื่อของนาครเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้ายเสมอ

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่า พัฒนาการความเชื่อเรื่องนาครที่มีบทบาททางด้านการเมืองการปกครอง มีพัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องนาครทางศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเชื่อว่านาครเป็นบริวารของเทพเจ้า นาคได้พัฒนาการกลายมาเป็นฐานอำนาจทางการเมืองการปกครองของกษัตริย์ล้านช้างและผู้นำบางคน ที่ใช้ในการปกครองดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยจะปรากฏในฮีตคอง ด้วยเหตุนี้ เป็นธรรมเนียมที่กษัตริย์จะต้องบูชานาคร ที่ทำหน้าที่ปกป้องบ้านเมือง ในพิธีบุญแข่งเรือบูชาพญานาค 15 ตระกูล

3. บทบาทความเชื่อเรื่องนาครทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง

¹ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (ตุลาคม 2521). “ขนบธรรมเนียมประเพณี และระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า,” ใน วารสารวัฒนธรรม. 17(10) : 7-8.

² แหล่งเดิม. หน้า 8.

ลำน้ำโขงเป็นแม่น้ำสายใหญ่ ที่คอยหล่อเลี้ยงพลเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขงมาตั้งแต่ครั้ง อดีตกาล ในช่วงฤดูฝนน้ำในลำน้ำโขง จะมีปริมาณค่อนข้างมาก จากฝนที่ตกทางต้นน้ำในจีนและพม่า กระแสน้ำจึงขุ่นข้นไหลเชี่ยวกรากหน้าสปรังกลัว อีกทั้งภูมิประเทศอันกว้างใหญ่ของลำน้ำโขง บางตอนมีเกาะแก่งอยู่ได้น้ำ ซึ่งเป็นอันตรายต่อนักเดินเรือที่ไม่ชำนาญทางและบางแห่งสายน้ำยังเป็นวังวนที่ลึกสุดประมาณ จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของลำน้ำโขงนี้เอง จึงก่อให้เกิดความเชื่อและตำนานที่ผูกพันกับลำน้ำสายนี้มาโดยตลอด

ชุมกลุ่มต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างก็ตั้งอยู่บนผืนแผ่นดินที่ยื่นออกมาในมหาสมุทร อันได้แก่มหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก ดินแดนในแถบนี้ต่างรู้จักกันมาแต่ครั้งโบราณว่าเป็นที่ที่ลมมรสุมสองลมมรสุมมาบรรจบกัน ได้แก่ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ที่นำฝนเข้ามา กับลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ที่นำเอาความหนาวเย็นเข้ามา ทั้งเป็นดินแดนที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธารสายสำคัญอันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมน้อยใหญ่ตามลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ เช่น ลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มแม่น้ำแดง ลุ่มแม่น้ำชี มูล เป็นต้น

ลุ่มแม่น้ำโขง เป็นลุ่มแม่น้ำที่มีชนกลุ่มต่างๆ ตั้งแต่ยุคโบราณกระจายตัวกันอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำและแถบต้นน้ำลำธาร หรือตามภูผาที่อยู่ใกล้กับธารน้ำ ดังจะเห็นได้จากร่องรอยวัฒนธรรมบ้านเชียง จากการวิเคราะห์ของนักโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าได้มีกลุ่มชนโบราณนิยมอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่นบริเวณลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ ในดินแดนอีสาน กลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในดินแดนอีสานส่วนใหญ่จะมีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำและมีลักษณะวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดกับน้ำมากเป็นพิเศษ¹ เนื่องจากวิถีชีวิตส่วนใหญ่ของชุมชนอีสานที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำทางธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพ ด้วยเหตุที่สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก โดยเมื่อทำนาได้ข้าวก็จะเก็บไว้รับประทานกันตลอดปี เทคนิคการผลิตก็เป็นไปอย่างง่ายๆ ตามธรรมชาติ ดังนั้นผลผลิตที่ได้จึงขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ อันเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการประกอบการเกษตร โดยเฉพาะปริมาณของฝนมีผลต่อผลผลิต หากปริมาณฝนไม่เพียงพอหรือมากเกินไป มีผลให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ เมื่อเกิดปัญหาฝนแล้ง ชาวอีสานก็เชื่อว่าเกิดจากสมาชิกในสังคมกระทำผิดผี หรือจารีตประเพณี ผีแถน ผีบรรพบุรุษ จึงบันดาลให้ฝนแล้ง ดังนั้นการประพาศตามฮีตคอง จะเป็นการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้ ความเชื่อเรื่องฝนกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสานนี้ เป็นความเชื่อที่มาแต่โบราณ มีการพัฒนาการสืบต่อมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงที่มีความเชื่อนานาครสร้างแม่น้ำในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นสาเหตุให้พัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในปัจจุบัน ถูกนำมาใช้อธิบายถึงสถานที่และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่ชุมชนอีสานในสมัยปัจจุบันไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ความเชื่อเรื่องนาคที่เชื่อนานาคอาศัยอยู่ใต้บาดาล เป็นผู้คุ้มครองสถานที่ในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง ในปัจจุบันจึงมีความเชื่อว่าศูนย์กลางของบ้านเมืองนาคอยู่ใต้แม่น้ำโขง ได้ภูเขาสบควายบริเวณเมืองหลวงพระบาง จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของแม่น้ำโขง ที่มีโพรงต่อยาวตลอดใต้แม่น้ำโขงไปโผล่ที่ฝั่งลาว มีระยะทางความยาวของแม่น้ำโขงที่มีความยาวกว่า 4,000 กิโลเมตร มีสายน้ำที่เชี่ยวกรากและยากแก่การลงไปพิสูจน์ ภายในถ้ำชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อกันว่าตรงที่ลึกที่สุดที่เรียกว่าสะดือแม่น้ำโขง อยู่ที่แก่งอาฮง ตำบลหอค้า อำเภอปึงกาฬ จังหวัดหนองคาย คนเฒ่าคนแก่เล่าว่าเคยใช้เชือกผูกก้อนหินหย่อนลง

¹สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (เมษายน-มิถุนายน 2536). "สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม," ใน วารสารไทย.

ไปวัดได้ถึง 98 วา ได้แม่น้ำโขงจะมีลักษณะเป็นถ้ำขนาดใหญ่ ทะลุไปถึงภูทางฝั่งลาว ที่นี้เองที่ชาวลาวและอีสานเชื่อว่าเป็นพิภพของพญานาค บางคืนจะได้ยินคล้ายเสียงสวดพิธีกรรมต่างๆ ด้วย ชาวเรือเมื่อล่องแก่งอาฮงนี้ จะต้องทำพิธีกรรมเช่นไหว้ด้วยหมากพลู เหล้าขาว บริเวณนี้ยังมีลักษณะเป็นวังน้ำวนขนาดใหญ่ ชาวบ้านเชื่อกันว่าหากมีคนตายเหนือแก่งนี้ไม่ว่าจากที่ใด ก็จะมาพบศพที่แก่งอาฮงนี้ทั้งสิ้น จะไม่ไหลเลยไปเป็นอันขาด¹ ชาวอีสานและชาวลาวจึงเชื่อว่ามีนาคอยู่ในแม่น้ำโขงตามแก่งต่างๆ เป็นตำนานของความเชื่อที่กล่าวว่ามีคนขโมยไขพญานาคแล้วต้องมอดเป็นไป หรือคนเล่าอ้างว่ามีขนาดยาว 53 ฟุต หนา 20 นิ้ว พอมีคนจมน้ำก็จะขมำกระซอกผมออกกระจุกหนึ่งแล้วก็ดูดเลือด ถ้าพบว่าศพใครมีสภาพผิดไปเช่นนั้น ชาวบ้านก็จะเชื่อว่าเพราะตกเป็นเหยื่อของนาคแถบหลวงพระบาง² ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคนสมัยโบราณแถบลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่ออย่างมากที่เกี่ยวกับลวงหรือนาคมาเป็นเวลานานแล้ว ดังเช่นเชื่อว่าแม่น้ำของ(โขง) และแม่น้ำห้วยใหญ่ๆ เป็นที่อยู่ของนาค หรือแม้แต่ภูเขาลูกบางลูก ก็เชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของนาค เช่น เนินเขาที่ตั้งพระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย ก็มีชื่อว่า ภูเขาลวง หรือโพนนาค หรือโพนขึ้นนาค จากที่กล่าวมานี้วรรณกรรมของชาวลาวส่วนใหญ่ จึงกล่าวถึงความเชื่อเรื่องนาคว่าอาศัยอยู่ใต้เมืองบาดาล

ความเชื่อเรื่องพญานาคอาศัยอยู่ใต้น้ำเป็นเจ้าน้ำให้กำเนิดแหล่งน้ำและเป็นผู้รักษาผืนน้ำ ได้กลายมาเป็นกำเนิดของความเชื่อได้ปรากฏชื่อเกี่ยวพันกับแหล่งน้ำในดินแดนอีสาน เช่น สระพญานาค เป็นสระขนาดเล็ก มีน้ำขังตลอดปี ตั้งอยู่ใกล้กับพระธาตุบังพวน ในบริเวณวัดพระธาตุบังพวน อำเภอเมืองหนองคาย เดิมชื่อสระมั่งคละน้ำเที่ยงหมั่น ปรากฏในจารึกโบราณภาษามคธกล่าวว่า ในครั้งพุทธกาล หลังจากสร้างพระธาตุบังพวนเสร็จ เจ้าอาวาสได้พบน้ำพุไหลออกมาจากกรุพญานาคที่เฝ้าพระธาตุ ได้บอกแก่ญาติโยมให้ขุดสระรองรับไว้ แล้วทำพิธีพุทธาภิเษกเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาในสมัยพระไชยเชษฐาธิราชครองนคร เวียงจันทน์ และเมืองหนองคาย ได้มีการบูรณะต่อเติมและสร้างพระพุทธรูปที่ริมน้ำด้วย³ ส่วนหนองน้ำที่ชาวบ้านเรียกกันตามลักษณะของแหล่งน้ำที่มีต้นชะโนดล้อมรอบ อยู่บนพื้นแผ่นดินที่มีลักษณะเป็นเกาะที่เรียกว่าคำชะโนด ที่อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นั้นชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นทางเข้าออกโลกบาดาลของพญานาคศรีสุทโธ บ่อน้ำนี้ไม่ว่าฤดูไหนก็จะมีน้ำขังอยู่ตลอดปี มีความลึกมากข้างบนใสข้างล่างขุ่น บริเวณนี้มักจะมีเสียงมโหรีบรรเลงแว่วอยู่เป็นประจำกลายเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองลับแล ส่วนอีกที่หนึ่ง ได้แก่ น้ำพุสวย อยู่ที่อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ใจกลางอุทยานน้ำพุจิตต์บ่อสวย ชาวบ้านเรียกกันว่า "ลำเหวย" แปลว่า บ่อน้ำดื่ม โดยมีตำนานกล่าวว่า ในครั้งนางไฉ่เห็นกระรอกเผือก แล้วสั่งให้มานำเนื้อมาแจกจ่ายชาวเมืองเพื่อกินกัน เป็นเหตุให้พญาสุทโธนาคราชโกรธ จึงยกไพร่พลมาถล่มเมืองเอกฮิตา ให้จมอยู่ใต้พื้นน้ำ กลายเป็นหนองหานน้อยและจับตัวนางไฉ่ลงไปได้บาดาล บริเวณนั้นจึงเกิดน้ำพุพุ่งขึ้นมา คือ บ่อสวย ซึ่งต่อมาได้มีการสร้างศาลนางไฉ่ขึ้นในบริเวณนี้⁴

แหล่งน้ำในดินแดนอีสานที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยของพญานาคที่กล่าวมานี้ ต่างเชื่อว่าจะมีความศักดิ์สิทธิ์ต่อมาได้ถูกคัดเลือกให้น้ำไปใช้ในพิธีที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ เช่น ในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 5 ธันวาคม พ.ศ.2530. ซึ่งได้นำน้ำจากดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ที่มี

¹สิทธิพร ณ นครพนม. "พญานากลุ่มแม่น้ำโขง," ใน ศิลปวัฒนธรรม. หน้า 84-85.

²แหล่งเดิม, หน้า 72.

³กระทรวงมหาดไทย. (2530). ประวัติหน้าพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ที่มูลเกล้าถวายในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 5 ธันวาคม 2530. หน้า 159.

⁴แหล่งเดิม, หน้า 163-164.

ประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวกับพญานาค คือ ที่สระพังทอง จังหวัดสกลนคร เป็นสระที่ขุดไว้ตั้งแต่สมัยขอม มีตำนานเล่าว่า ในครั้งที่พระเจ้าอินทปัตถนครได้ส่งพระราชนัดดา มาตั้งเมืองที่ฝั่งหนองหานหลวง ต่อมาเมื่อพญานาคได้มาขุดเมืองหนองหานให้ถล่มทลายกลายเป็นหนองหาน เจ้าภิงคาระและเจ้าคำแดงได้พาผู้คนที่เหลือตายไปอยู่ที่ดอนโพนเมือง แล้วบูชาเทวดาอารักษ์ขอสร้างเมืองใหม่ที่ภูน้ำลอดริมฝั่งหนองหาน พญาสุวรรณาคผู้รักษารอยพระพุทธรูปอยู่ที่ภูน้ำลอด ได้สำแดงตัวนำน้ำเต้าทองคำ บรรจุน้ำหอมมารดสรองอภิเชกเจ้าภิงคาระครอบครองเมืองที่สร้างใหม่ เชื่อกันว่าน้ำหอมในน้ำเต้าทองคำดังกล่าวมาจากบ่อน้ำภูลอด และต่อมาได้กลายเป็นสระพังทอง¹ ในพิธีเสกน้ำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในพิธีนี้ ในประกาศชุมนุมเทพเจ้าก็มีการกล่าว อัญเชิญพญานาคไว้ด้วย ว่า

สุนนตุ ทิพพโสเทน	อมห อุกุโฆสน อิม
สมนตุตา จกุกวาเพสุ	ยตุถกตุถจิ สณฐิตา
สพเพ มหิทฐิกา เทวา	ภุมมา จ สคควาสิน
ยกขคณฐพุกุมภณฐา	นาคนิกายิกายิ จ... ²

แปลว่า ดุกรหมู่เทพยดอมร แต่บรรดามีในสมันตจักรวาล ผู้สถิต ณ สถานนั้นๆ นับเป็นชั้นภูมิเทวดา เนาว์อยู่พสุธา พฤกษอรัญบรรพต แลตามชนบทนครราชธานี ทั้งเทพที่สิงสถิตในทวีปน้อยใหญ่ แลอากาศ สัตว์เนาวิ สวรรค์ชั้นกามาพจรพรหมภพ ทั้งทานพคณธรรพ์ ภูมิภณัทนาคทั้งปวง

ความเชื่อที่เกี่ยวกับงูเป็นเทพยดาอารักษ์ชาแหล่งน้ำมักนิยมปรากฏในดินแดนอีสาน และทั่วไป ดังเช่นในเขตตำบลหนองหลวง มีสระใหญ่อยู่สระหนึ่งเรียกว่า สระพระนารายณ์ มีเรื่องเล่าว่ามีงูใหญ่ขนาดโตประมาณ 3 กำมืออาศัยอยู่ในแท่นศิลาใหญ่ ทำหน้าที่รักษาเรือขล่ำที่บรรทุกของมีค่า ไม่มีใครกล้าเข้าไป เพราะถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ปัจจุบันยังคงมีสระแท่นศิลาและถนนเก่าเหลืออยู่³

ความเชื่อที่เชื่อว่านาคมีหน้าที่รักษาแม่น้ำลำธาร และทรัพยากรที่ใช้ประโยชน์ จากการที่ต้องอาศัยน้ำในการดำรงชีวิตนี้เอง ในปัจจุบันได้ปรากฏศาลเพียงตาตั้งอยู่ตามชายฝั่งริมแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดเลยจนถึงจังหวัดนครพนม โดยชาวอีสานมีความเชื่อว่าเป็นศาลของเจ้าแม่สองนาง ที่เป็นเงือกคู่ อยู่เกือบทุกอำเภอริมโขง เปรียบเป็นเทพารักษ์รักษาผู้สัญจรไปมาและใช้ประโยชน์จากแม่น้ำโขง ทุกปีจะมีพิธีบวงสรวงเพื่อให้เจ้าแม่สองนางปกป้องคุ้มครองผู้ประกอบกิจการทางน้ำ ไม่ให้ประสบภัยอันตราย เกิดสิริมงคลด้วย⁴ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการบูชาในลำแม่น้ำโขงนี้ ในปัจจุบันได้ปรากฏอยู่ตามอำเภอชายฝั่งที่ติดแม่น้ำโขง เช่น พิธีลอยเรือไฟบูชาพญานาค ที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ซึ่งจะกระทำพิธีประมาณเดือนตุลาคมของทุกปี ในพิธีกรรมจะมีการจัดทำบายศรีเป็นรูปพญานาค 7 เศียร ตั้งประรำพิธียื่นออกไปในแม่น้ำโขง มีพราหมณ์กล่าว

¹(เมษายน-มิถุนายน 2536). "น้ำสงมรธาภิเชก," ใน วัฒนธรรมไทย. 13(50) : 26.

²กระทรวงมหาดไทย. (2530). ประวัติหน้าพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ที่ทูลเกล้าถวายในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ 5 ธันวาคม 2530. หน้า 181.

³พลาดิสัย สิริธัญกิจ. (เมษายน 2537). นิทานพื้นบ้านตำนานพื้นเมืองที่เล่าขานนานมา, ใน วัฒนธรรมไทย. 31(7) : 45

⁴สิทธิพร ณ นครพนม. "พญานาคลุ่มแม่น้ำโขง," ในศิลปวัฒนธรรม. หน้า 85.

นำประชาชนที่เข้าร่วมในพิธี ให้จุดเทียนและธูปกล่าวคำบูชาพญานาค มีการรำบูชาพญานาคอีกด้วย เพราะชาวจังหวัดหนองคายเชื่อว่าจังหวัดหนองคายมีพญานาคปกปักรักษาอยู่ และดูแลแหล่งน้ำให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นในประเพณีฮีตสิบสองจึงปรากฏงานบุญช่วงเหือ (แข่งเรือ) บูชาอุสุพญานาค 15 ตระกูล โดยประชาชนแถวริมแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง จะพากันแข่งเรือในวันออกพรรษาและมีการไหลเรือไฟ โดยประดับตกแต่งเป็นรูปพญานาค เพื่อระลึกถึงบุญคุณที่พญานาคช่วยดูแลรักษาแม่น้ำ¹ ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำจึงนิยมสร้างประดับเรือและหัวเรือให้เป็นรูปนาคพญานาคซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งธาตุน้ำ² ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำที่ถูกกันอย่างแพร่หลายที่สุดในวัฒนธรรมไทย

สัญลักษณ์ของนาค ที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ในช่วงสมัยนี้มีการพัฒนาการ มาเป็นพิธีกรรมที่ใช้เป็นขวัญกำลังใจในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่กระทำกันในเดือน 6 ประมาณเดือนเมษายน ถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี ในช่วงนี้ชาวนาจะเตรียมไถนาเพื่อรอฝน ความเชื่อในการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน เป็นความเชื่อที่มีมาแต่เดิม โดยเชื่อว่าแต่เดิมเป็นการจุดขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าอัคคี ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ แต่ต่อมาเมื่อมีการผสมผสานกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคของชนพื้นเมืองเดิม ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีพิธีกรรมในการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากพญาแถน³ ได้พัฒนาการมาจากความเชื่อระดับชาวบ้าน ที่เชื่อว่าแถนจะส่งให้นาคปล่อยน้ำฝนลงมายังโลกมนุษย์ ดังนั้นในช่วงสมัยนี้นาคจึงเปรียบเป็นสื่อกลาง หรือความเชื่อพื้นเมืองเดิม ระหว่างแนวความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ พัฒนาการของนาคในช่วงนี้ เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อทางด้านนามธรรมของพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ มาเป็นรูปธรรม ในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรม โดยมีนาคเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อทางศาสนา

ความเชื่อเรื่องนาค ที่มีหน้าที่ให้น้ำฝนตามความเชื่อของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้รับมาจากศาสนาพราหมณ์นั้น ได้พัฒนาการมาเป็นความเชื่อในพิธีกรรมดูเกณฑ์นาคให้น้ำ ที่เรียกว่าเกณฑ์อาราธิตุน นาค ที่ทางภาคกลางเรียกว่าเกณฑ์พิรุณศาสตร์ เป็นการดูนาคให้นาคประจำปีที่ว่า “นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนจะตก 600 ห่า ตกในเขตราว 240 ห่า ตกในป่าหิมพานต์ 180 ห่า ตกในโลกมนุษย์ 60 ห่า และตกในมหาสมุทร 120 ห่า...”² หรือที่กล่าวว่า

สิทธิการิยะ หากต้องการจะทราบนาคให้น้ำประจำปี และในปีนั้นน้ำจะน้อยหรือจะมากแล้วไซ้ร้
ท่านว่าไว้ปีชวด นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นกลางปีน้ำน้อย ปลายปีน้ำมากแล ปีฉลู นาคให้น้ำ 5 ตัว
ฝนต้นปี กลางปี ปลายปีน้ำเสมอกันแล ปีขาล นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนต้นปี ปลายปีน้ำมาก กลางปี
น้ำน้อยแล ปีเถาะ นาคให้น้ำ 2 ตัว ฝนต้นปีปลายปีน้ำมาก กลางปีน้ำน้อยแล ปีมะโรง นาคให้น้ำ
3 ตัว ฝนต้นปี กลางปี น้ำมาก ปลายปีน้ำน้อยแล ปีมะเส็ง นาคให้น้ำ 1 ตัว ฝนต้นปี กลาง
ปีน้ำมาก ปลายปีน้ำน้อยแล ปีมะเมีย นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน
ปีมะแม นาคให้น้ำ 3 ตัว ฝนต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน ปีวอก นาคให้น้ำ 2 ตัว

¹อุทัย เทพสิทธิธา. (2511). เมืองลาวพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง. หน้า181-182.

²สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. หน้า 26.

³สิริวัฒน์ คำวันสา. (2523). “เรื่องท้าวผาแดง นางไอ่ และบุญบั้งไฟ,” ใน อีสานปริทัศน์. หน้า 47)

²ประทวน บุญปรก. (2533). “พญาคันคาก นาคให้น้ำ,” ใน บุญเบิกฟ้า. หน้า 97.

ต้นกลางปีน้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก ปีระกา นาคให้น้ำ 4 ตัว ฝนต้นปี น้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก ปีจอ นาคให้น้ำ 7 ตัว กลางปี ปลายปี น้ำมาก ปีกุน นาคให้น้ำ 5 ตัว ต้นปี ปลายปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย...¹

ดังนั้นเมื่อย่างเข้าเดือนหกถึงเดือนเจ็ด ในหมู่บ้านอีสานก็จะมีการทำบุญบังไฟ ด้วยมาจากความเชื่อกันว่าพญาแถนอันเป็นเทพยดาที่ควบคุมฝนฟ้าให้ตกต้องตามฤดูกาล หากได้รับการเซ่นสรวงบูชาจนพอใจก็จะอนุเคราะห์ให้การทำนาในปีนั้นได้ผลอุดมสมบูรณ์² พิษพันธู์ธัญญาหารเจริญงอกงาม ดังนั้นจึงมีความเชื่อที่ว่าทุกปีจะต้องมีการจุดบังไฟขึ้นไปถวายพญาแถน เพื่อเป็นการขอฝนและในพิธีจะมีการเซ็งบังไฟ หรือ ฮีดหางนาค (รีดหางนาค) เพื่อให้นาคพ่นน้ำ เมื่อนาคเป็นสื่อกกลางระหว่างแถนกับมนุษย์ บังไฟจึงทำเป็นรูปสัญลักษณ์พญานาค โดยให้นาคและน้ำเป็นสัญลักษณ์ของธรรมชาติ ที่มีอำนาจเหนือกว่ามนุษย์และเมื่อมนุษย์มีความผูกพันกับนาค ก็เป็นผลมาจากการที่มนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติ และอยู่ร่วมกับธรรมชาติ นั้นเอง³

นอกจากความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จะเกี่ยวข้องกับประเพณีในฐานะ ที่มีนาค บันดาลความอุดมสมบูรณ์แล้ว ความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวกับน้ำ ยังได้ปรากฏในงานนาฏศิลป์ ได้แก่ การฟ้อน ดึงครกดึงสาก อันเป็นประเพณีที่เสริมสร้างขวัญและกำลังใจ ให้แก่ประชาชนในท้องถิ่น โดยเชื่อว่าเป็นการเสี่ยงทายในแต่ละปี ว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ จะเกิดความแห้งแล้งหรือมีความอุดมสมบูรณ์อย่างไร โดยการทำพิธีดึงครกดึงสากเพื่อเสี่ยงทาย ในพิธีเริ่มด้วยขจ้ำเชิญผีแถนมาสถิตย์ในครก ที่มีเชือกผูกอยู่รอบๆ แล้วทิ้งชายเชือกสองด้านให้ยาวด้านละ 10-15 เมตร แล้วให้ชาย หญิง ในหมู่บ้านดึง โดยจะปักเสาไว้เป็นเส้น เขตฝ่ายละ 2 ไม้ ถ้าฝ่ายใดสามารถดึงครกให้มาถึงสากของตนได้ ก็จะเป็นฝ่ายชนะ หากฝ่ายชายชนะก็เชื่อว่า ฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาล จะมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้าหากฝ่ายหญิงชนะ ก็แสดงว่าปีนั้นจะเกิดข้าวยากหมากแพง เกิดความแห้งแล้งเพราะภัยพิบัติโดยทั่วไป บางท้องถิ่นจะใช้คนแสดงเป็นครก ซึ่งเชื่อว่ามีวิญญาณของแถนสิงอยู่ ผู้แสดงจะฟ้อนด้วยท่าถวายแถน (ถวายแถน) หรือทำนาคเกี่ยวเกล้า⁴

การฟ้อนดึงครกดึงสากนี้ สันนิษฐานว่ามาจากความเชื่อที่เกี่ยวกับการกวณเกษียรสมุทร ในครั้งที่ เทวดา และอสูรกวณน้ำอมฤต โดยมีนาคราชพันรอบเขาพระสุเมรุ ให้เทวดาจับข้างหางนาค และให้พวกอสูร จับทางหัวนาค หากฝ่ายชายชนะ (ฝ่ายเทวดา) ก็แสดงว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากชาวอีสานจะให้ความสำคัญของเพศหญิงในการดำรงเผ่าพันธุ์แล้ว เพศชายก็มีบทบาทสำคัญในฐานะของพ่อ ที่เป็นต้นเหตุของความอุดมสมบูรณ์ด้วยเช่นกัน

นอกจากชาวอีสานจะมีการเสี่ยงทายว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาล ด้วยการดึงครกดึงสากแล้ว การขอฝน ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อชาวอีสาน ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอย่างยิ่งการขอฝนเปรียบเหมือน

¹พิษณุ เพทางค์. (2524). ตำราพรหมชาติ ฉบับชาวบ้าน. หน้า 584.

²จันทิรา กลัมพะสุด. (พฤษภาคม 2526). "เทวนิยม และพิธีกรรม : นาคในเชิงสัญลักษณ์และเทศกาลบุญบังไฟ," 3(5) : 37-41.

³สุริยา สมุทคุปดี. "สังคมและวัฒนธรรมอีสาน : สัญลักษณ์สำคัญในบุญบังไฟ," หน้า 32.

⁴กรมศิลปากร. (2537). นาฏกรรมอีสาน : ผลงานการศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน. หน้า

การขอหรือเตือนให้เทพเจ้าประทานฝนให้ โดยชาวอีสานจะมีการเซิ้งบั้งไฟ เซิ้งนางแมว เพื่อขอฝนเป็นประจำทุกปี และนอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคยังปรากฏในการฟ้อนสิพันดอน (สัพพันตร) คำว่าสิพันดอนหรือ สัพพันตร เป็นชื่อเมืองหนึ่งในแคว้น จำปาศักดิ์โดยมีตำนานเล่าว่า

พญานาคซึ่งเป็นลูกของท้าวบาเจียง โกรธที่นางมะโรงไม่ยอมแต่งงานกับหลานชายของตน กับไปแต่งงานกับท้าวจำปาศักดิ์ที่เมืองจำปาศักดิ์ พญานาคก็เลยถล่มแผ่นดินตามเอาชีวิตของนางตรงไหน ไหนที่ถูกพญานาคถล่มก็จะกลายเป็นแม่น้ำ ตรงไหนไม่ถูกถล่มก็จะกลายเป็นดอน มีถึงสิพันดอนจึงเรียกบริเวณนั้นว่าสิพันดอนเป็นต้นมา...¹

จากเรื่องเล่าที่กล่าวมานี้ คล้ายคลึงกับความเชื่อที่ปรากฏในตำนานผาแดง นางไฉ่ โดยเชื่อว่านาคมีหน้าที่รักษากฎระเบียบทางสังคม ในการดำรงเผ่าพันธุ์ของชนพื้นเมืองเดิม เมื่อนางมะโรงทำผิดกฎระเบียบที่ประพฤติปฏิบัติกันมา นาคซึ่งเป็นฐานะของผีบรรพบุรุษจึงบันดาลให้บ้านเมืองถล่มทลายจนกลายเป็นหนองน้ำนั่นเอง

จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาค ที่เกี่ยวกับน้ำและพิธีกรรมขอฝน ยังได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของนาค ในลักษณะของการผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาคทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย ดังที่ปรากฏในพิธีไหลเรือไฟ โดยชาวอีสานเชื่อว่าการไหลเรือไฟจะช่วยให้ฝนตกตามฤดูกาล โดยมีความเชื่อว่า การไหลเรือไฟเป็นการปล่อยไฟลงแม่น้ำ ทำให้พญานาคที่อยู่ในน้ำได้รับความร้อน แล้วหอบน้ำขึ้นขึ้นไปอยู่บนฟ้า พอถึงเดือน 6 น้ำในโลกมนุษย์จะแห้งผู้คนจะเดือนร้อน จึงมีการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝน เพื่อให้พญาแถนส่งพญานาคปล่อยน้ำลงมา นอกจากเพื่อบูชาพญานาคแล้ว ยังเชื่อว่าเป็นการบูชารอยพระพุทธบาท ที่นาคอัญเชิญให้พระพุทธเจ้าประทับรอยพระบาทไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที

นอกจากความเชื่อเรื่องนาคได้พัฒนาการมาเป็นสัญลักษณ์ ที่ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับการขอฝนแล้ว เพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้แก่ชาวนาในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงก็จะมีกิจกรรมในครัวเรือน อาทิเช่น มีการทอผ้า ดังที่กล่าวว่า “ถึงฤดูทอผ้าก็ช่วยกันทอผ้า ทั้งชาย หญิง เด็ก ผู้ใหญ่ ล้วนทอผ้าผู้ชายไปเที่ยวหาของขาย ผู้หญิงอยู่บ้านเลี้ยงไหม และทอผ้า...”² ที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงมีกิจกรรมสำคัญในการดูแลครอบครัวและทอผ้า ในปัจจุบันผ้าทอเป็นสินค้าที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจอีสาน บทบาทของผู้หญิงที่สร้างสรรค์ในงานผ้าทอ ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และความเชื่อเรื่องนาคที่มีพัฒนาการมาแต่เดิม ลวดลายของผ้าทอที่แต่เดิมเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ และการสืบเผ่าพันธุ์ ได้พัฒนาการกลายมาเป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนา แต่เดิมเพศหญิงถูกจำกัดบทบาททางศาสนา จึงมีโอกาสนำลวดลายนาค เป็นสัญลักษณ์ในการบูชาพระพุทธเจ้า เช่น ผ้ายาวที่แม่เตรียมไว้ให้ลูก

¹กรมศิลปากร. (2537). นาฏกรรมอีสาน : ผลงานการศึกษาค้นคว้าวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน. หน้า

76.

²มูลนิธิสมเด็จพระยาจักรีราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา. (2538). จดหมายเหตุเสด็จตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรอีสาน. หน้า 77.

ชาย ใส่ในงานบวชนาค ลายนาคที่ปรากฏบนผ้าขิด ก็หมายถึงนาคที่เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนานั้นเอง¹

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่า พัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญอันได้แก่ ฝน ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการเกษตรกรรม ความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ตามความเชื่อที่มีอยู่แต่เดิมในดินแดนอีสาน ได้มีการพัฒนาการสืบเนื่องมาเป็นพิธีกรรมในการขอฝน โดยมีการสร้างรูปนาค เป็นสื่อกลางระหว่างผู้ขอหรือชาวบ้าน กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้ให้ อีกทั้งยังแฝงพิธีกรรมของความเชื่อทางพุทธศาสนา ที่เชื่อนาคเป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องรักษา ศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อนาคมีหน้าที่ให้น้ำ เข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน ส่วนความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในลวดลายผ้าที่เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และการดำรงเผ่าพันธุ์ที่มีมาแต่เดิม ได้พัฒนาการกลายมาเป็นความเชื่อเรื่องนาค ที่เป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

4. บทบาทความเชื่อเรื่องนาคทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

วิถีการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีแนวประเพณีปฏิบัติร่วมกัน มายาวนานนับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากการบอกเล่าต่อๆ กันมา ในรูปแบบของตำนานและได้ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ในรูปแบบของงานทางด้านวรรณกรรมและแนวความคิด ความเชื่อ ที่ปรากฏในวรรณกรรมได้กลายมาเป็นหลักปฏิบัติ จนเป็นที่ยอมรับร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมในชุมชนอีสาน มีสภาพท้องถิ่นที่กันดาร ห่างไกลความเจริญ วิถีชีวิตของชาวอีสานจึงเรียบง่าย ไม่สลับซับซ้อน วัฒนธรรมที่ปรากฏในสังคม จึงมีลักษณะเฉพาะที่แสดงให้เห็นถึง วิถีชีวิตที่มีอยู่ในท้องถิ่นได้เด่นชัด

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อดินแดนอีสานได้รับอิทธิพลทางด้าน วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตจากล้านช้าง จากการศึกษาวรรณกรรมของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยได้เข้ามาหลายทางทั้งจากการที่ภิกษุสงฆ์ส่งคณะธรรมทูตไปสืบพระศาสนา หรือจากการเผยแพร่ศาสนาของชนชั้นที่มาปกครองเหนือดินแดนนั้น ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแต่เดิมขึ้นอยู่กับการปกครองของขอม ซึ่งนับถือศาสนาพุทธทั้งนิกายหินยานและมหายาน ต่อมาเมื่อได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง ในสมัยของพระเจ้าฟ้างุ้มและมาเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยของพระเจ้าวิสุทธราช ประมาณ พ.ศ.2039-2059 ในสมัยนี้มีนักปราชญ์ที่มีความเจนจบพระไตรปิฎก ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชวิสุทธมหาราชิกบดินีสัตตนาคะนะหุตและพระมหาเทพหลวง พระมหารมุงคุณสิลลิตี ซึ่งเป็นผู้เขียนตำนานขุนบรม ครั้นมาถึงสมัยพระเจ้าโพธิสาลราช ประมาณ พ.ศ.2059-2091 ผู้เป็นพระราชโอรส ในสมัยนี้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาที่เคยได้รับมาจากล้านนา โดยเฉพาะในสมัยนี้พระเถระที่ศึกษาพุทธศาสนามาจากล้านนาทั้งสิ้น เช่น พระมหาสังฆราชสิริจันโท ศึกษาพุทธศาสนาที่เมืองน่าน พระสมุทโฆษเป็นชาวเชียงใหม่¹ ในสมัยนี้จึงมีธรรมเนียมการแต่งตั้งตำนานและพระพุทธศาสนาจึงเข้ามาประดิษฐานอย่างมั่นคงในดินแดนอีสานเป็นต้นมา

¹สุริยา สมุทคุปต์ พัฒนา กิตติธาดา และนันทิยา พุทธะ. “แม่ญิงต้องดำหูก,” ใน พัฒนาการของกระบวนการ ทอผ้า และการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้หญิงในหมู่บ้านอีสานในปัจจุบัน. หน้า 38.

ความเชื่อเรื่องนาคในพระพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ปรากฏทั่วทุกภาคในประเทศไทย ในฐานะที่นาคเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและชาดกต่าง ๆ ทั้งที่มีหน้าที่พิทักษ์รักษาศาสนสถาน ที่พบเห็นกันอยู่เสมอ ได้แก่ ในพิธีอุปสมบท ผู้ที่เตรียมตัวก่อนบวชจะเรียกว่า นาค โดยมาจากความเชื่อที่ว่านาคมาขอบวชในพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาล ความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและชาดกต่าง ๆ นี้เอง เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเชื่อเรื่องนาคในสังคมไทย โดยเฉพาะในชุมชนอีสาน ลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องนาค เป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นที่สุด เนื่องจากความเชื่อเรื่องนาค มักนิยมปรากฏในวรรณกรรมอีสาน ด้วยเหตุที่วรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งผู้คนส่วนใหญ่ในดินแดนอีสาน มักฟังเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับพงศาวดาร ตำนาน นิทานพื้นบ้าน และชาดกทางพระพุทธศาสนาที่อธิบายถึงเรื่องราวความเป็นมาของชนชาติและสถานที่ในดินแดนอีสาน โดยในสมัยก่อนจะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในสังคมอีสานทั้งทางโลกและทางธรรม พระสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่จะอบรมผู้คนให้ระลึกถึงความดีความชั่ว มีการตั้งกฎเกณฑ์ทางสังคมให้เป็นปกติสุข ผสมผสานกับความเชื่อที่มีอยู่เดิม อันได้แก่ บรรพบุรุษ ผี เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยลักษณะนิสัยของชาวอีสานที่เป็นผู้รักสงบ เชื่อคนง่าย กลัวบาป ความเชื่อต่าง ๆ จึงผูกพันกับชาวอีสานได้เป็นอย่างดี

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เป็นช่วงที่อิทธิพลทางการปกครองของล้านช้าง ได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอีสาน กษัตริย์ของล้านช้างได้ใช้กุศโลบายในการปกครองผู้คนในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นอกจากจะให้ผู้คนเกรงกลัวในอำนาจทางการปกครองของล้านช้างแล้ว สิ่งสำคัญคือจะต้องทำให้ประชาชนเกิดการยอมรับในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นอำนาจทางใจ ที่จะเป็นเครื่องผูกพันและบังคับความประพฤติที่ได้ผลดีที่สุดที่สุดในสังคมอีสาน โดยชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจะนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดและนับถือผีสงเทวดา ที่บันดาลให้เกิดผลดีผลร้ายได้ ดังคำว่า “เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายีน” เป็นอันดับต่อมา ประการสุดท้ายคือนับถือศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ อันได้แก่ฤกษ์ยามของขลังและคาถาอาคม ดังนั้นโลกทัศน์ทางความเชื่อและศาสนาของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นการผสมผสานระหว่างศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์และอำนาจเหนือธรรมชาติ² เช่น เมื่อมีการค้นพบขวานสัมฤทธิ์ชนิดมีบ้อง (Sockettles Celts) บ้องเป็นรูปไข่ ในภาคอีสาน ชาวอีสานจะเรียกว่า ขวานทอง ชาวอีสานโดยเชื่อกันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ กันห่า กันผี กันเงือกได้ จึงนำขวานทองมาหลอมเป็นแหวนใส่紐 กันผี กันเงือก²

เมื่อดินแดนอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง ได้รับอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมที่รับมาจากล้านช้าง ได้แก่ ฮีตคอง ที่เป็นหลักควบคุมความประพฤติของชุมชนอีสาน ให้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข หลักฮีตคองที่ได้รับมานี้ ยังคงเป็นธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติในสังคมอีสานมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากจารีตประเพณีที่ปรากฏในฮีตคอง อยู่ภายใต้พื้นฐานของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา อันเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนา นิยมปรากฏในจารีตประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตามความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้พัฒนาการกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ประเสริฐ และเป็นสื่อกลางระหว่างโลกฆราวาสกับโลกของบรรพชิต ดังเช่นความเชื่อเรื่องนาคใน

¹ กะขวางสิกสาทิกาน. (2500). พงศาวดารลาว. หน้า 98-100.

² สถาพร พันธุ์มณี และคนอื่นๆ. (2531). รัชมังคลาภิเษก : อีสานศึกษา. หน้า 128.

³ ชิน อยู่ดี. (2510). สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. หน้า 59.

พิธีกรรมการบวช ที่ผู้เตรียมตัวบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ ถูกเรียกว่านาค อันหมายถึง ผู้ประเสริฐ เป็นปริศนาธรรมที่แสดงให้เห็นว่า ขรวาสนที่เตรียมตัวจะออกบวช ที่อยู่ในช่วงพุทธิภาวะของความเป็นนาค ก็จะต้องมีการเตรียมตัวเตรียมใจให้พร้อม กับการก้าวเข้าสู่เพศบรรพชิต สันนิษฐานได้ว่าความเชื่อเรื่องการบวชนาคนี้ พัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องนาค ในครั้งที่พญานาคได้แปลงกายเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ได้ตรัสห้ามนาคและกล่าวว่า หากต้องการเจริญงอกงามทางธรรม แล้วได้พ้นจากสภาวะการเป็นนาค ให้รักษาอุโบสถศีล

ความเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา ในฐานะของสื่อกลางระหว่างสภาวะของขรวาสกับสภาวะของผู้บำเพ็ญธรรมนั้น ปรากฏความเชื่อเรื่องนาคในพิธีกรรมฮอดพระ (พิธีเถราภิเษก) คือ การรดน้ำหรือสรงพระ เป็นพิธีในการแต่งตั้งสมณะศักดิ์ของพระภิกษุสงฆ์ โดยให้พระสงฆ์นั่งอยู่ใต้รางน้ำ แล้วชาวบ้านจะเทน้ำตรงหางนาคลงมาตามรางน้ำ ให้น้ำลงรดตัวพระสงฆ์รูปนั้น รางน้ำจะทำเป็นรูปพญานาค แกะสลักจากไม้ท่อนเดียว ให้น้ำไหลออกมาทางปาก เหมือนกับนาคพ่นน้ำ ที่ท้องฮางฮอด จะขุดเป็นรางเอาเหล็กกลมๆ ทำเป็นราวติดเทียบบูชา 1 ราว ขึ้นที่ท้องฮางฮอด¹ เนื่องจากชาวอีสานและลาวนับถือพญานาคว่ามีอิทธิฤทธิ์อาศัยอยู่ในลำน้ำโขง หรืออาจมาจากความเชื่อที่ว่านาคมีอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมือง และนาคยังเป็นสื่อกลางให้น้ำศักดิ์สิทธิ์ไหลผ่านตัวนาคลงมาเพื่อรดพระภิกษุที่ได้กระทำคุณงามความดีให้แก่สังคม นอกจากนี้ฮางฮอด หรือฮางฮอด ยังปรากฏใช้ในพิธีเกี่ยวกับเจ้ามหาชีวิตของชาวลาวอีกด้วย

ด้วยเหตุที่นาคมีความเกี่ยวข้องกับผู้ที่ประพฤดิธรรมนี้เอง ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยังมีความเชื่อว่านาคมีความเกี่ยวข้องกับพระภิกษุสงฆ์ ความเชื่อนี้มาจากความเชื่อที่กล่าวว่านาคเคยบวชในพระพุทธศาสนา หรือแม้กระทั่งนาคจะมีฐานะเป็นผู้คุ้มครองผู้มีบุญญาธิการ เช่น ในประวัติของพระเกจิอาจารย์ทางภาคอีสาน ได้ปรากฏความเชื่อที่มีเรื่องราวของพญานาคเข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะของผู้พิทักษ์รักษาสถานที่ และช่วยคุ้มครองผู้มีบุญ ได้แก่ ประวัติพระอาจารย์มั่น ที่กล่าวว่า

ในสมัยที่ท่านพระอาจารย์มั่น ออกเที่ยวแสวงวิเวกอยู่ตามป่าเขาในภาคเหนือและภาคอีสาน ตลอดจนถึงชายแม่น้ำโขง ขณะที่ท่านพักบำเพ็ญเป็นสุขวิหารธรรมอยู่ในป่าเขาที่สังกัดปราศจากผู้คนทั้งกลางวันกลางคืน พระอาจารย์มั่นมีการติดต่อกับพวกกายทิพย์ เช่น เทวบุตร เทวธิดา อินทร์ พรหม พญานาคฯ ...ขณะที่ท่านแสดงธรรมอบรมพระเณร ตอนกลางคืนที่หมู่บ้านสามผง นครพนม ได้มีพญานาคอยู่แถบแม่น้ำสงคราม ได้แอบมาฟังเทศน์ท่านแทบทุกคืน โดยเฉพาะในวันพระพญานาคมาทบทุกคืน ...เมื่อครั้งที่พระอาจารย์มั่นธุดงค์ไปบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าเชิงเขาลูกหนึ่งฝั่งไทยทางทิศตะวันตก นครหลวงพระบาง ซึ่งภูเขาลูกนี้อยู่ชายฝั่งแม่น้ำโขง พระอาจารย์มั่น เล่าว่า ที่ได้เชิงเขาลูกนั้นมีเมืองพญานาคตั้งอยู่...²

ความเชื่อที่ปรากฏกับพระภิกษุสงฆ์ ที่ชาวอีสานให้ความเคารพนี้เอง นับเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้ชาวอีสานมีความเชื่อว่ามีเมืองพญานาคตั้งอยู่ใต้ภูเขาใต้ลำน้ำโขง

¹ วินิจ พลพิทักษ์. (2539). บุญกองฮอด และการเอาบุญพระเวส. หน้า 1.

² พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. (2536). ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. หน้า 49.

เมื่อชาวอีสานมีความเชื่อว่านาค เป็นสัญลักษณ์ที่เคียงคู่กับผู้มีความเชื่อนี้จึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อที่ว่า จำนวนของพญานาค ที่มีหน้าที่พิทักษ์รักษาสถาณ ซึ่งอยู่กับการมีของแต่ละวัดดังที่ พิเชฐ สายพันธ์ กล่าวไว้

ในแต่ละวัดจะมีพญานาคดูแลจำนวนไม่เท่ากัน ขึ้นกับระดับการมีของแต่ละวัด ดังเช่น ในเขตอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม มีวัดที่มีความเชื่อดังกล่าว ได้แก่ วัดพระกลางท่า หมู่บ้านพระกลางท่า เชื่อว่ามีพญานาครักษาอยู่ 1 ตัว เพราะตรงหน้าโบสถ์มีเมืองพญานาคเก่า ส่วนวัดมรุกขนคร ที่ตำบลดอนนางหงส์ เชื่อว่ามีพญานาครักษาอยู่ 3 ตัว โดยอาศัยอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ในวัด เพราะเชื่อว่าตรงนั้นเป็นเมืองบาดาลหรือเมืองพญานาคเช่นกัน และที่วัดพระธาตุพนมก็เชื่อว่ามีพญานาค 7 องค์ รักษาอยู่พญานาคที่เฝ้าอยู่ในวัดแต่ละแห่ง ต่างก็ทำหน้าที่ของตนในการปกป้องรักษาพื้นที่อันเป็นบริเวณพุทธสถานที่ตนดูแลอยู่...¹

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังปรากฏในงานพิธีกรรมทางศาสนา เช่น งานบุญพระเวส ได้แก่พิธีแห่พระอุปคุตขึ้นมาจากน้ำก่อนจัดงาน เนื่องจากเชื่อว่าพระอุปคุตมีงานบุญพระเวสได้แก่พิธีแห่พระอุปคุตขึ้นมาจากน้ำก่อนจัดงาน เนื่องจากเชื่อว่าพระอุปคุตมีอำนาจในการปราบมารได้ โดยมาจากความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตเกิดจากเงือก (นาค) เข้ามากินนุสสุจิของพระพุทธเจ้าและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จากการที่เป็นลูกนาคนี้เอง จึงสามารถที่จะบันดาลให้น้ำในบึงไม่เหือดแห้งอุดมสมบูรณ์ได้ จะเห็นได้ว่าพระอุปคุตเปรียบเสมือนการผสมผสานความเชื่อทางพุทธศาสนา กับความเชื่อท้องถิ่น (พื้นเมืองเดิม) เช่น ชาวอีสานเชื่อว่าต้นเหตุของการลอยกระทง เกิดจากเรื่องที่พระเจ้าธรรมมาโคกราชจะทรงสร้างเจดีย์ 84,000 แต่ถูกพญามารขัดขวาง จะทำลายเจดีย์ พระเจ้าธรรมมาโคกราชจึงขอร้องพระอุปคุตและพญานาคให้ช่วยปราบพญามาร จนเป็นผลเป็นผลสำเร็จ แต่นั้นมาราษฎรจึงทำพิธีลอยกระทงเพื่อบูชาพญานาคสืบมาทุกปี²

พิธีลอยกระทงบูชาพญานาค ในปัจจุบันยังมีปรากฏให้พบเห็นอยู่ตามสถานที่ใกล้แม่น้ำโขง โดยมีพัฒนาการมาจากความเชื่อ เพื่อบูชาลอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้า ความเชื่อในการบูชาลอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้านี้ เป็นสาเหตุหนึ่งให้ชาวอีสานเชื่อว่าเหตุการณ์บั้งไฟพญานาค ที่ปรากฏในวันออกพรรษาของทุกปี ตรงกับวันเพ็ญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 และหากปีใดมีเดือนแปดสองหน ปรากฏการณ์นี้จะเกิดขึ้นในวันแรม 1 ค่ำ โดยจะปรากฏลูกไฟขนาดเท่าผลไข่ไก่ สีแดงอมชมพู พุ่งจากแม่น้ำโขงขึ้นไปบนอากาศสูงประมาณ 30-50 เมตร บางลูกถึง 100 เมตรแล้วหายไป ปรากฏการณ์นี้จะเกิดขึ้นตามแอ่งน้ำตามธรรมชาติ โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นทุ่งนา ที่ราบลุ่มและในลำน้ำโขง³ โดยเฉพาะในจะเกิดขึ้นในลำน้ำโขงบริเวณจังหวัดหนองคายตั้งแต่อำเภอสังคม จรดอำเภอเมืองบึงกาฬ รวมระยะทางกว่า 300 กิโลเมตร บางปีเกิดถึงพระธาตุพนม ในจังหวัดนครพนมด้วย ความเชื่อที่เกี่ยวกับบั้งไฟพญานาคนี้ ชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อว่าพญา

¹พิเชฐ สายพันธ์. (มกราคม-มิถุนายน 2540). "นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย," ใน สังคมปริทัศน์. 18(2) : 35-36.

²เสฐียรโกเศศ. (2506). ลัทธิธรรมนิยมประเพณี. หน้า 267.

³มนตรี บุญเสนอ. (2540). "อีกครั้งสำหรับบั้งไฟพญานาค," ใน บั้งไฟพญานาคมิติวิทยาศาสตร์ และสังคมวัฒนธรรม. หน้า 89.

นาคผู้มีอำนาจรักษาลำน้ำโขง พ่นลูกไฟขึ้นมาจาดำน้ำ เพื่อบูชาพระพุทธเจ้าในวันออกพรรษา แต่บางกลุ่มก็เชื่อว่าเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ อันเกิดจากการทำปฏิกิริยาของแก๊สภายใต้แม่น้ำโขง เช่น นายแพทย์มนัส กนกศิลป์ กล่าวว่า “บั้งไฟพญานาคน่าจะเป็นสสาร และจะต้องมีมวลเพราะแหวกน้ำขึ้นมาได้ น่าจะเป็นก๊าซที่ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น จุดติดไฟได้เอง และเบากว่าอากาศ”¹ และอีกกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าเป็นฝีมือของมนุษย์² ด้วยเหตุนี้เองชาวหนองคายจึงมีความเชื่อว่า ชาวหนองคายเป็นลูกหลาน หรือสืบทอดเผ่าพันธุ์มาจากพญานาคได้บาดาล ซึ่งอาศัยอยู่ใต้แม่น้ำโขงในเขตจังหวัดหนองคาย ดังนั้นในสมัยที่ทางราชการประกาศให้มีการใช้นามสกุล ชาวจังหวัดหนองคายนิยมใช้คำว่า นาค รวมอยู่ในชื่อสกุล เช่น นาคเสน นาคเวก นาคตระกูล เป็นต้น³

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังได้ปรากฏในบทสวดที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาด้วย เช่น ในบทสวดพาหุงที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะปราบพญานันโทปะนันทะนาคราชนาค หรือในบทสวดเจ็ดตำนาน หรือราชปริตร สำหรับใช้สวดในพิธีต่าง ๆ คำว่าปริตร แปลว่า คัมภีร์ป้องกันภัย เชื่อว่าพระปริตรนี้เกิดขึ้นในลังกาทวีป ประมาณ พ.ศ.500 ปี มีทั้งหมด 7 มนต์ ในมนต์บทที่ 4 นั้นเรียกว่า ชันธปริตร ว่าด้วยพุทธมนต์สำหรับป้องกันสัตว์มีพิษ มีคำสวดขึ้นต้นว่า “วิรูปักเขติ เม เมตตุ เมตตุ เอราบเถहि...” โดยมาจากตำนานที่กล่าวว่า ภิกษุรูปหนึ่งถูกงูขบกัดที่นิ้วเท้า ทนกำลังพิษไม่ไหวก็มรณภาพลง พระภิกษุรูปอื่นจึงประชุมสนทนารวบรวมเรื่องนี้ เมื่อความรู้ไปถึงพระพุทธองค์ พระพุทธองค์จึงตรัสแก่บรรดาภิกษุทั้งหลายว่า ชะรอยเธอจะไม่ได้แผ่เมตตาไปในสกุลพญางูทั้งสี่ คือ พญางูวิรูปักษ์ พญางูเอราบถ พญางูฉัพยาบุตร พญางูกัณหาโคตมะ ถ้าเธอแผ่เมตตาไปยังพญางูทั้งสี่ งูก็จะไม่ทำร้ายพระองค์จึงตรัสมนต์ชันธปริตร ที่มีความว่า

โมตริของเราจมีแก่สกุลพญางูวิรูปักษ์ พญางูเอราบถ พญางูฉัพยาบุตร พญางูกัณหาโคตมะ ตลอดทั้งสัตว์สองเท้า สี่เท้า เท้ามาก อย่าเบียดเบียนเรา พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทรงพระคุณไม่มีประมาณ สัตว์ทั้งหลายเช่น งู แลงป่อง ตะเข็บ ตะขาบ เป็นต้น มีประมาณไม่มากเหมือนคุณพระรัตนตรัย เราทำการนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอยู่ ขอให้สัตว์ร้ายจงหลีกไป ฉะนี้...⁴

ในวิถีชีวิตของชุมชนอีสานที่น้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต ด้วยเหตุที่นาคมีความผูกพันกับน้ำ ด้วยลักษณะการดำรงชีวิตของงูหรือนาค ที่สามารถอาศัยอยู่ได้ทั้งบนบก ในน้ำและใต้ดิน ชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ ที่นำพาความอุดมสมบูรณ์มาสู่มวลมนุษย์ จากภาพถ่ายเก่าๆ ของนักเดินทางโบราณที่เข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จะพบได้ว่าการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวบ้านใน

¹ พนิดา (นามแฝง). (กุมภาพันธ์ 2538). “ไขปริศนาบั้งไฟพญานาค มหัศจรรย์แห่งลุ่มแม่น้ำโขง,” ใน ศิลปวัฒนธรรม. 16(4) : 78.

² สือธรรม (นามแฝง). (2539). คู่มือการชมบั้งไฟพญานาคจังหวัดหนองคาย. หน้า 9.

³ แหล่งเดิม, หน้า 33.

⁴ แปลก สนธิรักษ์. (2504). พิธีกรรมและลัทธิประเพณี. หน้า 13-14.

⁵ สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (2540). “สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม,” ใน สรุปผลการสัมมนาทางวิชาการ เรื่องวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ : ความคล้ายคลึงในวิถีชีวิต. หน้า 17.

ภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้น้ำ มีบ้านเรือนจำนวนมากที่ตั้งในลักษณะครึ่งบกครึ่งน้ำ หรือเป็นเรือนแพอยู่ในน้ำ หรือมีน้ำท่วมได้จนบ้านจึงยกเสาสูงไว้ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลักษณะวิถีชีวิตแบบชาวน้ำ⁵

ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นับได้ว่าเป็นชุมชนที่ถูกพันกับน้ำและอาศัยน้ำในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ นับตั้งแต่ครั้งที่อพยพมาตามลำแม่น้ำโขง จากการศึกษาภาพถ่ายของที่ตั้งชุมชนสมัยโบราณ ในดินแดนอีสานจะแสดงให้เห็นว่า บ้านเมืองมักตั้งกันอย่างหนาแน่นบริเวณที่เป็นแหล่งน้ำมาแต่ครั้งโบราณ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์แหล่งหนึ่งในจำนวนหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในแอ่งสกลนคร ในแอ่งสกลนครจะมีแหล่งน้ำเป็นจำนวนมาก มีแม่น้ำสงครามช่วยในการระบายน้ำ และมีดินซึ่งเหมาะสมในการปลูกข้าว ดังนั้นแหล่งโบราณคดีต่างๆ มักจะถูกพบในแหล่งโบราณคดีนี้ทั้งสิ้น¹ ดังนั้นการปลูกสร้างบ้านเรือนหรือที่อยู่อาศัยของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีลักษณะของเรือนยกพื้น ใต้ถุนสูง เนื่องจากในฤดูฝน เมื่อฝนตกหนักน้ำท่วมล้นตลิ่งบ้านจึงหลีกเลี่ยงจากการท่วมของน้ำได้ และสัตว์ที่มักจะปรากฏเมื่อหน้าน้ำ มีความเกี่ยวข้องกับน้ำ คือ สัตว์เลื้อยคลานและสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ (Herpetofauna) ได้แก่ กบและก็จะเป็พวกสัตว์ที่มีพิษ เช่น งู ซึ่งเป็นสัตว์ที่สามารถปรับตัวอยู่อาศัยในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจึงเกิดความเคยชิน โดยมีความเชื่อว่าทั้งงูและกบเป็นสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของน้ำ

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 แต่เดิมผู้คนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงนับถือศาสนาพราหมณ์ จึงได้รับอิทธิพลของความเชื่อเรื่องนาคมาจากเขมรก่อนที่เจ้าได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง เช่น ที่ปรากฏสะพานนาคราช ที่มีความหมายถึง Divine Path หรือทางเดินขึ้นลงของพระเป็นเจ้า ถือว่าเป็นสิ่งที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ที่มีเขาไกรลาสหรือเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มนุษย์จะขึ้นสวรรค์เพื่อพบพระเป็นเจ้าได้ก็โดยเดินผ่านหรือข้ามสะพานนาคราชนี้ ชาวเขมรเชื่อว่าสะพานนี้เปรียบเสมือนสายรุ้งที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกของพระเป็นเจ้า ตามคติกำเนิดของโลกและจักรวาลตามความเชื่อของฮินดู ความเชื่อเรื่องงูสายรุ้งหรือรุ้งกินน้ำนี้ เป็นความเชื่อที่ปรากฏในดินแดนต่างๆ ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในประเทศอินเดีย เป็นงูใหญ่ที่มีหลายสีแวววาว ที่ยกหัวของมันขึ้นไปบนท้องฟ้า หรือก้มหัวลงต่ำเพื่อดื่มน้ำจากทะเล หรือในตำนานมักกล่าวถึงเรื่องของงูใหญ่สองตัว ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นรุ้งกินน้ำหรือสายรุ้งที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงทางเดินจากโลกมนุษย์หรือพื้นดิน ไปสู่สวรรค์²

ความเชื่อเรื่องทางเดินหรือการติดต่อระหว่างสวรรค์กับมนุษย์โดยมีงูใหญ่หรือนาค เป็นสิ่งเชื่อมโยงนี้ คล้ายคลึงกับความเชื่อในประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน ที่มีความเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ นอกจากชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจะมีความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคน้ำแล้ว ยังมีความเชื่อว่านาคเป็นเจ้าผืนดิน จากความเชื่อเรื่องนาคที่เกี่ยวพันกับน้ำและพื้นดิน ที่ได้รับจากคติทางฮินดูดังที่กล่าวมานี้เอง ได้พัฒนาการมามีบทบาทในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างบ้านเรือนของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ในการดูทำเลเพื่อใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนของชาวไทยและอีสาน โดยจะมีพิธีทักไม้เสา เมื่อเลือกไม้ได้แล้วก่อนจะลงมือตัดทำปทักษิณ คือ เวียนขวารอบต้นไม้ 3 รอบ แล้วเอามือจับที่ลำต้นว่าดังนี้ "ไม้ต้นนี้อุดหลุด คือ หมูสี ง่ายาวฮี คือ หางนาค ง่า

¹อำพัน กิจงาม และชาร์ส ไฮแอ้ม. (2538) "หลักฐานใหม่เกี่ยวกับการเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้," ใน รายงานทางวิชาการของโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. หน้า1

²พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (ตุลาคม 2536). "ภารตคติที่พนมรุ้ง ตอนที่ 3 : สะพานนาคราช," ใน พบโลก. 6(72) : 91.

ชุดลูกขากลาก คือ หางหงษ์ ง่าโขงลูโซงโลง คือเพ็นลีเอาคงคำมาห้อย ง่าชู้อ้อยช้อย คือ เพ็นไถ่ช้อยยแล่น มาโฮม โอมสหมติด” เมื่อว่าดังนี้แล้วลงมือพันไม่ได้ ถ้าล้มไปพาดกับต้นอื่น หรือล้มทับตอ ถือว่าเป็นอัปมงคล ‘ไม่ดี’ และเมื่อจะลงมือก่อสร้างบ้านเรือน ก็จะต้องมีการทำพิธีขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทาง ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญานาค การเชิญพญานาคจึงเหมือนกับการปลุกเสกน้ำ เนื่องจากพญานาคมีลักษณะเหมือนกระแสน้ำที่ไหลไปมา ดังนั้นเสาก็ต้องมีการค้ำย เพื่อรักษาตัวเรือนและผู้อยู่อาศัย² ลักษณะของการค้ำยเรือ ก็เหมือนกับพิธีการปักเสานั้นเอง ดังนั้นการปลุกเรือนจึงต้องมีการกำหนดเสาบ้านไปตามทิศต่างๆ ในการขุดหลุมเพื่อวางเสา จะต้องให้โหรตรวจดูพื้นดินว่าเดือนใด นาคหันหัวไปทางทิศไหน เอาหางท้องและหลังไปทางทิศไหน คือ ถ้าขุดหลุมที่หัวนาค หางนาค หลังนาค ไม่ดี ต้องขุดที่ท้องนาคจึงจะดี เพราะฉะนั้นจึงมีกำหนดไว้ว่า ถ้าขุดเดือนนั้น ก็ให้ขุดทางทิศนั้นก่อน แล้วเอาขี้ดินไปทางทิศนั้น ยกเสาแรกให้เอาปลายเสาไปทางทิศนั้น เช่น เดือน 4 เดือน 5 เดือน 6 สามเดือนนี้ นาคเอาศีรษะไปทางทิศประจิม เอาหางไปทางทิศบูรพา เอาท้องไปทางทิศทักษิณ เอาหลังไปทางทิศอุดร แรกจะขุดหลุมให้ขุดหลุมทางทิศทักษิณก่อน เอาขี้ดินไปทางทิศอาคเนย์ เอาปลายเสาไปทางทิศอาคเนย์แล โดยคนขุดหลุมต้องหมุ่นหน้าเข้าหาท้องนาคเสมอ โดยดูนาศประจำภูมิ ดังนี้

เดือนสี่ ห้า หก นาคเอาหัวไปประจิม หางไปทางบูรพา หลังไปอุดร ท้องไปทักษิณ เสนาแห่งพระอินทร์มาข้างหลังหางนาค แลสัประยุทธ์กันกับผู้มาข้างหัวนั้น ผู้ที่มาข้างหางนั้นก็แพ้แล ถ้าปลุกเรือนเอาต้นเสาไปอีสาน ปลายเสาไปหรีดี เมื่อแรกขุดหลุมลงจอบขุด เริ่มข้างทักษิณก่อนแล เอามูลดินไว้บูรพา เดือน 7-8-9 นาคเอาหัวไปอุดร หางไปทักษิณ หลังไปบูรพา ท้องไปประจิม เสนาแห่งพระภูมิมาข้างหางนาค สัประยุทธ์ด้วยกัน และผู้มาข้างหางนาคนั้นก็แพ้แล ถ้าปลุกเรือนเอาต้น เสาไปข้างอาคเนย์ ปลายเสาไปข้างพายัพ เมื่อจะขุดลงจอบ ขุดข้างประจิมก่อน แลเอามูลดินไว้ข้างทักษิณ (บางตำราว่าประจิม) เดือน 10-11-12 นาคเอาหัวไปบูรพา หางไปประจิม หลังไปทักษิณ ท้องไปอุดร เสนาแห่งพระรามมาข้างหาง นาคก็สัประยุทธ์กัน ผู้มาข้างหางนาคนั้นก็แพ้แล ถ้าจะปลุกเรือนเอาต้นเสาไปข้างหรีดี ปลายเสาไปข้างอีสาน เมื่อแรกจะขุดลงจอบ ขุดข้างอุดร เอามูลดินไว้ข้างอุดร (บางตำราว่าประจิม) เดือน 1-2-3 นาคเอาหัวไปทักษิณ หางไปอุดร หลังไปประจิม ท้องไปบูรพา เสนาแห่งพระอินทร์มาข้างหางนาค สัประยุทธ์กัน และผู้มาข้างหางนาคก็แพ้แล ถ้าจะปลุกเรือน เอาต้นเสาไปข้างพายัพ ปลายเสาไปอาคเนย์ เมื่อจะยกเสาเอาต้นเสาไปข้างพายัพ เมื่อแรกขุดหลุมลงจอบข้างบูรพา เอามูลดินไว้บูรพา...³.

หรือที่กล่าวว่า

ทิศบูรพา จันทาอาคเนย์ตั้ง
เจียงยี่สามหัวได้ท้องตก

¹พระมหาปริชา ปริญาโณ. (2525). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. หน้า 185.

²สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้ำบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. หน้า 105.

³ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). มงคลในการปลูกบ้านสร้างเรือน. หน้า 28-29

สี่ห้าหกตกท้องได้
เจ็ดแปดเก้าหัวออกท้องเหนือ
สิบสิบเอ็ดสิบสองหัวเหนือท้องออก...¹

การขุดหลุมเสาเรือน การกองมูลดิน ก็มีความเชื่อที่ใช้ทำนายว่า “ถ้าขุดหลุมเสาเรือน ห้ามมิให้เอา มูลดินกองไว้ที่ศีรษะนาคน จะแพ้พ่อแม่ ถ้ากองดินไว้ที่หางนาคน จะแพ้ลูกเมียตนเอง ถ้ากองไว้ที่หลังนาคน จะ แพ้ข้าคนวัวควายทรัพย์สินสิ่งทั้งปวง แต่ถ้ากองไว้ที่ท้องนาคน จะมีทรัพย์ลาภทุกอย่างอันอยู่ดีกินดีแล...”² และเมื่อ ยกเสาหลุม ก็มิเคล็ดความเชื่อ ว่า “ถ้ายกเรือนลงหลุม ข้ามหลังนาคนมาท้องนาคน ดีมีทรัพย์ข้าวของมากแล ถ้ายกเสาข้ามท้องนาคนมาหลังนาคน จะเสียทรัพย์บ่ดีแล และถ้ายกเสาข้ามศีรษะนาคนมาหางนาคนก็ดี หรือยก ข้ามหางนาคนมาศีรษะนาคนก็ดี ท่านว่าร้ายนัก ให้พิจารณาทำตามคำโบราณ จะวัฒนาการ จำเรณูสวัสดิมีไชย มงคลแล...”³

การยกเสาลงไปหลุมก็เปรียบเหมือนการยกนาคนลงไปในพื้นดิน เพื่อรองรับตัวบ้านตามความเชื่อ ในศาสนาพราหมณ์และการขุดหลุมนั้นมีความทำนายเกี่ยวกับการขุดหลุมถูกนาคน ว่า

ถ้าขุดหลุมถูกหัวนาคน ทายว่าเจ้าเรือนจะตาย หรือแม่เรือนจะตายก่อน ถ้าขุดหลุมถูกหางนาคน ทาย ว่าเจ้าเรือนจะฉิบหาย หรือบุตรภรรยาข้าทาสนะหนีหาย ถ้าขุดหลุมถูกหลังนาคน ทายว่าเจ้าเรือนจะ ได้ไข หรือพลัดพรากจากบุตรภรรยา หรือไฟจะไหม้เรือน ถ้าขุดหลุมถูกท้องนาคนทายว่าเจ้าเรือนจะ อยู่เป็นสุข จะมีลาภมีทรัพย์สินมาก สวัสดิมีชัย...⁴

ส่วนเวลาจะขุดหลุมเสาแรก ต้องทำเครื่องบัตร์พลีบูชาพญานาคเสียก่อน โดยสีของผ้าที่บูชาจะ เปลี่ยนไปตามระยะทุก ๆ สามเดือนของปี ดังนี้

เดือน 4-5-6 สามเดือนนี้ให้เอาผ้าเหลือง ดอกไม้ รูปเทียน และเครื่องกระยาบวบูชาพญานาค ส่วน เดือน 7-8-9 สามเดือนนี้ให้เอาผ้าดำ ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียนและเครื่องกระยาบวบูชาพญานาค เดือน 10-11-12 สามเดือนนี้ให้เอาผ้าแดง ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียนและเครื่องกระยาบวบูชาพญานาค เดือน 1-2-3 สามเดือนนี้ให้เอาผ้าขาว ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียนและเครื่องกระยาบวบูชาพญานาค และให้บูชาพญานาคด้วยคาถา...นะมา มิสสะ สา สาเขปัตตะยะปะระหมเม สะคะลัปปิตะเยตาณา ฯ... เมื่อบูชาพญานาค พึงทำบัตร์พลีหนึ่งบัตร์ ไปวางลงที่ที่จะขุดหลุมเสาแรกเกิด...”⁵

¹ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). มงคลในการปลูกบ้านสร้างเรือน. หน้า 469.

²เวทย์ วรวิทย์. (2528). เขาอ้อตักศิลาทางไสยเวท 5 ฤกษ์ยาม และตำราพิชัยสงคราม. หน้า 53

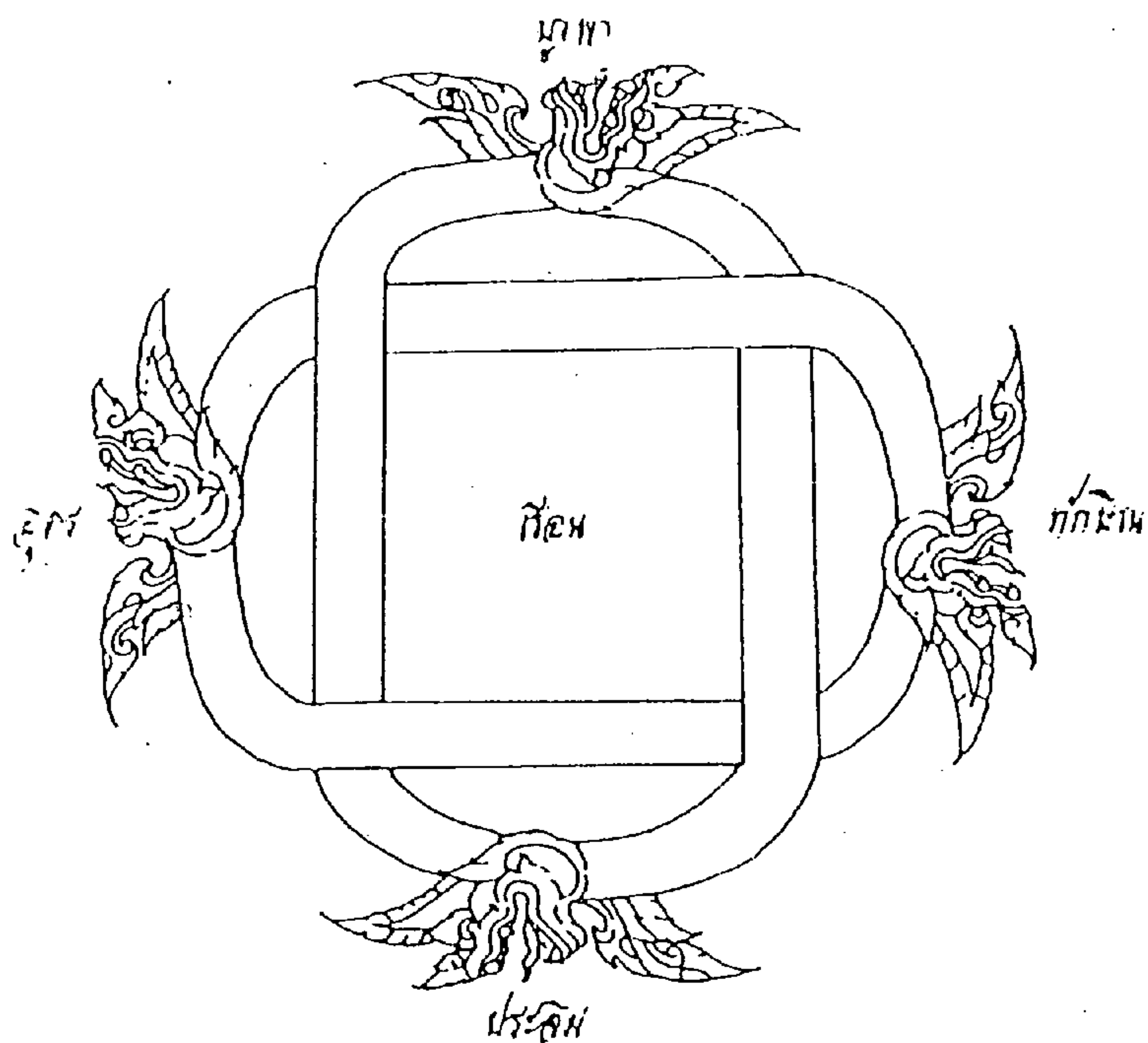
³แหล่งเดิม, หน้า 53

⁴ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). มงคลในการปลูกบ้านสร้างเรือน. หน้า 29

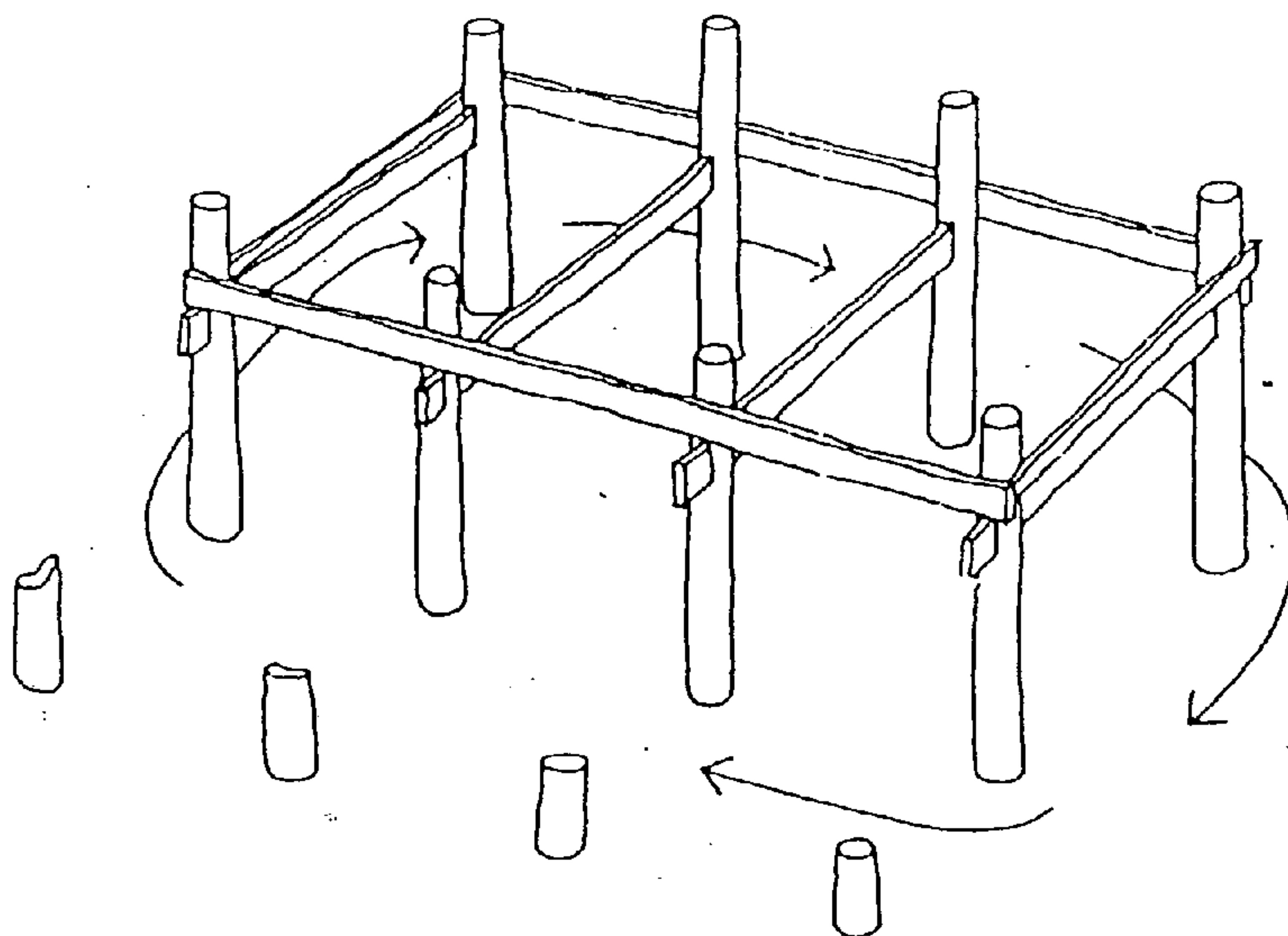
⁵แหล่งเดิม, หน้า 51.

ภาพประกอบ 1 สูตรเรียกพญานาค หรือการกำหนดวิธีวางเสาบ้าน
ที่มา : สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้าบ่อเกิดแห่งอารยธรรม. หน้า 45.

ภาพประกอบ-2 รูปขนาดประจําภูมิในการทำพิธีมงคล ดุทิศทางในการขุดหลุม
ที่มา : ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). มงคลในการปลูกสร้างเรือน. หน้า 19.

ภาพประกอบ 3 ขั้นตอนการลงเสาเรือน ให้เวียนทางขวาแบบทักษิณาวัตร
ที่มา : สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้าบ่อเกิดแห่งอารยธรรม. หน้า 52.

นอกจากนี้บางท้องที่ ก็จะมีการบูชาเจ้ากรุงพาลีด้วย โดยในการยกเสาเอก ก็มีความเชื่อว่า เจ้ากรุงพาลีจะแปลงเพศเปลี่ยนไป ในแต่ละเดือน ดังที่กล่าวว่า “เดือนอ้าย เจ้ากรุงพาลีแปลงเป็นพราหมณ์ ให้บูชาด้วยเครื่องบวชแล หรือในเดือนสี่ เจ้ากรุงพาลีแปลงเป็นนาคราช ให้บูชาด้วยเนื้อปลา ข้าวปลา ตามธรรมเนียมแล...”¹ เมื่อจะบูชาพระภูมิ ให้ทำปัดห้าปัด โดยมีความเชื่อว่า ปัดพระนางธรณีสามปัด ปัดที่บูชาพระภูมิสามชั้นนั้น ปัดหนึ่งปัดพญานาค ทำปัดคางหมูปริกัวด้วยกันปัดหนึ่ง ปัดมหาไชยลาภสองปัดแล ปัดเท้ามหานทพรหมราชปัดหนึ่ง เข้ากันเป็นสิบสี่ปัดแล²

จากความเชื่อเรื่องนาคในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างบ้านที่กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าการขุดหลุมเพื่อวางเสาเป็นสิ่งสำคัญในการเป็นฐานรองรับบ้าน ดังนั้นจากความเชื่อว่ นาครองรับพื้นแผ่นดิน การขุดหลุมจึงต้องเลือกวางเสาให้ตรงกับตำแหน่งของท้องนาค สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งที่มั่นคงที่สุด ดังนั้นการปลูกเรือนของชาวอีสานจึงต้องมีการดูนาควัณและนาควัณเดือน ในการกำหนดการเข้าครอบครองพื้นที่ดิน ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขการหมุนเวียนของเวลา โดยอาศัยการหมุนตัวของนาควัณตามทิศต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาที่ต่างกันไป โดยจะมีพิธีขอที่ดินจากพญานาคก่อนเริ่มลงมือปลูกเรือน จะต้องทำพิธีเช่นสรวงเจ้าที่หรือพญานาค³ เพื่อความเป็นสิริมงคลและร่มเย็นเป็นสุขแก่ผู้อยู่อาศัย เพื่อเป็นการระลึกถึงคุณของพญานาค ถึงต้องมีการสร้างศาลพระภูมิขึ้น เพื่อพิทักษ์ดูแลพื้นที่ดินนั้น ดังนั้นในสมัยก่อนชาวบ้านจะนิยมปลูกบ้านเรือนใกล้น้ำ และมีการสร้างศาลพระภูมิไว้เพื่อเป็นเจ้าที่เจ้าทาง ตามความเชื่อเดิมก็คือศาลที่สร้างขึ้นบูชาตนเอง⁴ ในตำนานล้านช้างก็ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นดิน ด้วยการแสดงความเคารพพื้นดินในเดือนแรกของรอบปี และวันแรกของรอบสัปดาห์⁵

นอกจากนี้ในตำราดูฤกษ์ยามของชาวอีสาน ก็มีความเชื่อว่ามีนาควัณดูแลรักษาผืนดินอยู่ ดังนั้นหากจะกระทำการใด ในวันไหนก็จะต้องมีการดูวันฤกษ์ยาม ผู้เฝ้ารักษาแผ่นดิน เรียกภูมิบาล โดยโบราณถือว่าแผ่นดินต้องมีผู้รักษาแล้วจะได้รับความสะดวกและสำเร็จ เช่น “ขึ้น 1 ค่ำ วันพุธ นาคเฝ้าแผ่นดิน จะทำการอันใดมักอยู่เย็นเป็นสุข...ขึ้น 1 ค่ำ วันพฤหัสบดี ครุฑเฝ้าแผ่นดิน จะทำอันใดย่อมระงับดับเสีย จะเกิดศัตรู...”⁶

นอกจากนี้ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาควัณยังปรากฏในพิธีกรรมโปรยของตามเดือน เพื่อความเป็นมงคลแก่ผู้สร้างเรือน ดังในพิธีกรรมที่กล่าวว่า

สิทธิการียะ หากจะเป็นมงคล ประสพผลแต่ผู้สร้างเรือนชานสุขสำราญพันผองภัยท่านให้โปรยของปองไปตามหางนาควัณเดือน จะไม่คลายเคลื่อนเป็นโทษ มากประโยชน์เยี่ยมหนักหนา เดือน 4 เดือน 5 เดือน 6 ยกเอาฝ้ายทรายขัด จักรรวมกับข้าวเปลือก เสือกส่งทิศ บูรพา ลาภผลนานาบังเกิดแก่ตน หากคลเดือน 7 เดือน 8 เดือน 9 ของทั้งนี้เล่าให้โปรยไปทางทักษิณ จงยลยินเป็นตำรา เดือน 10 เดือน 11

¹ เวทย์ วรวิทย์. (2528). เข้าวัดกสิกรรมทางไสยเวท 5 ฤกษ์ ยาม และตำราพิชัยสงคราม. หน้า 53-54.

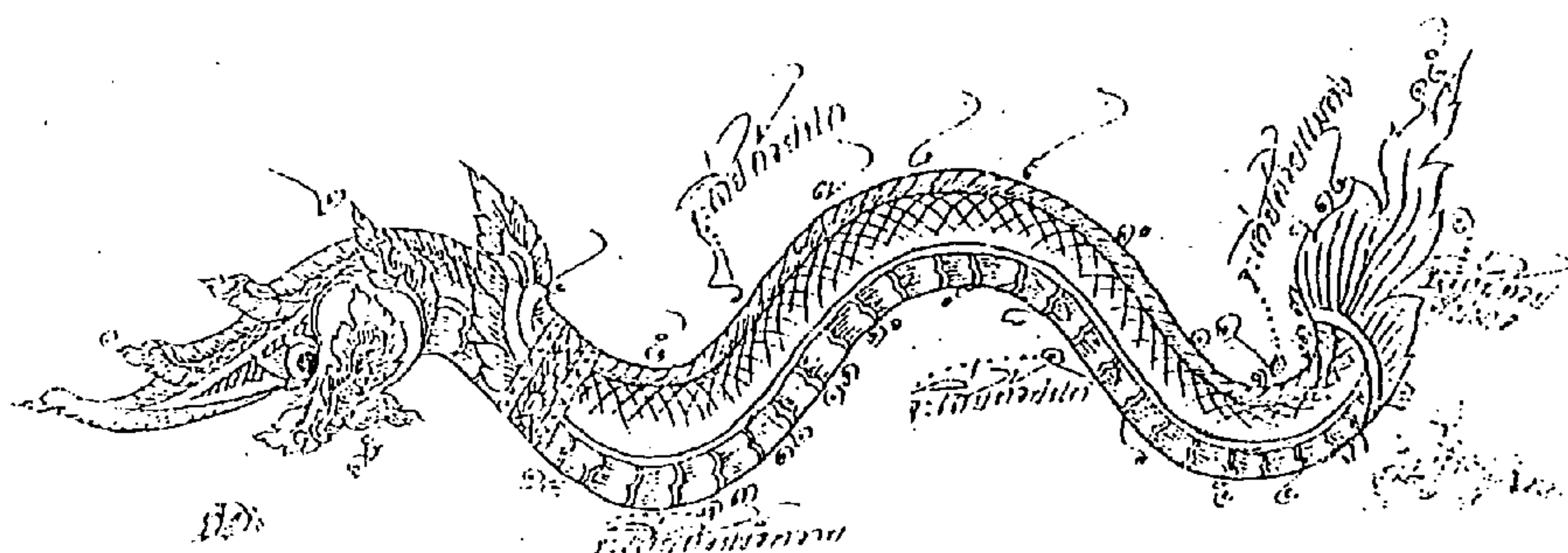
² แหล่งเดิม, หน้า 54.

³ วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2521). ประเพณีการปลูกเรือน. หน้า 32-33.

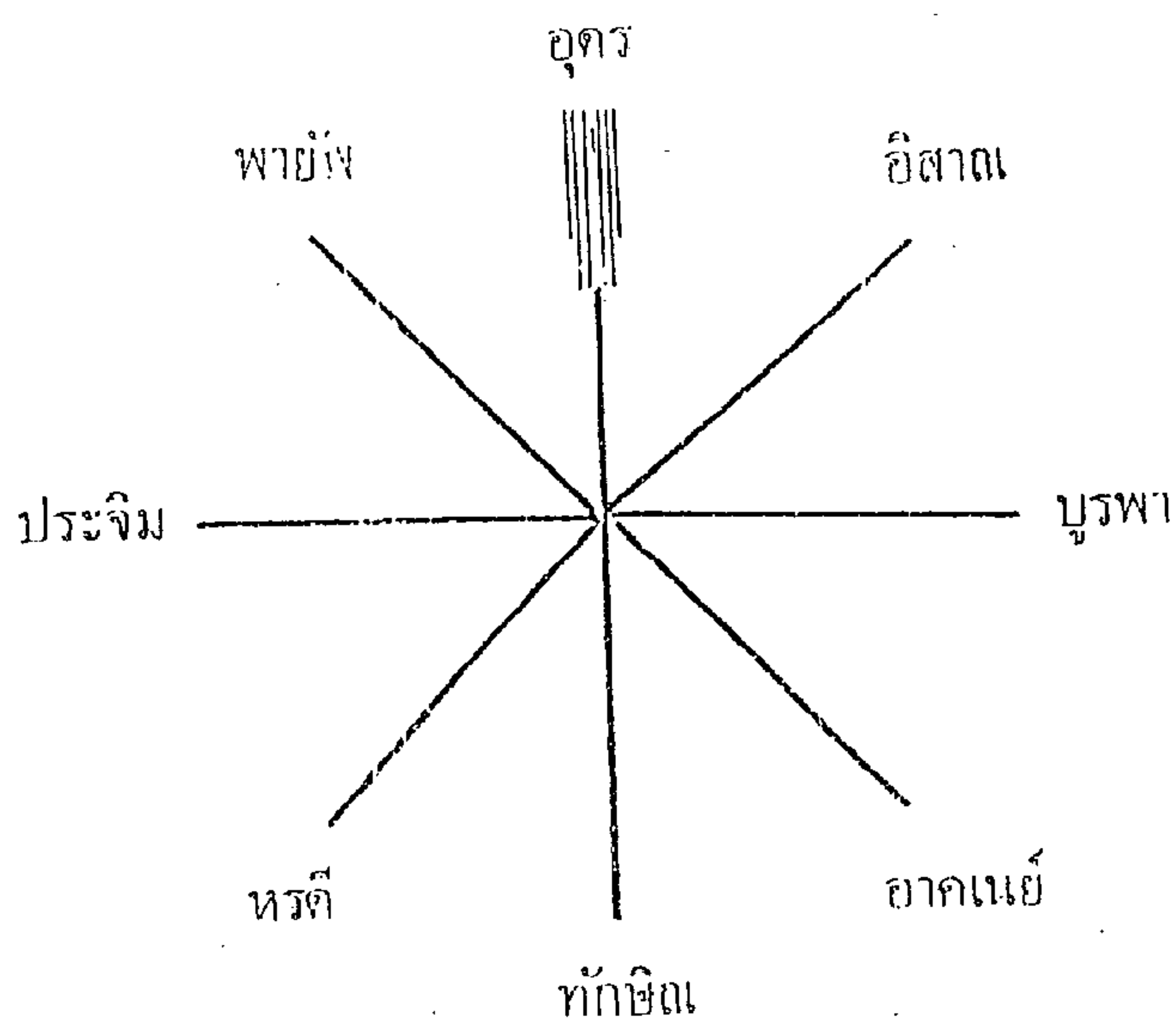
⁴ สุมเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้าบ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย. หน้า 109.

⁵ ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1. (2506). หน้า 394-395.

⁶ พระปรีชา ปริญญาโน. (2525). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. หน้า 465-466.

ภาพประกอบ 4 นาควันในการยกเสาหลุม ตูวันในการทำนา
ที่มา : เวทย์ วรวิทย์. (2535). ไสยเวทย์ของสำนักเขาอ้อ. หน้า 32.

ภาพประกอบ 5 ทิศทั้งแปด ที่ใช้ในการดูทิศทางในสมัยโบราณ
ที่มา : แหล่งเดิม.

เดือน 12 นั้นให้นำไปรยไปในทางประจิม จงหมาย ส่วนเดือนอ้าย (1) เดือนยี่ (2) เดือน 3 ถ้าจะให้รยไปทิศอุดรตาม จะเกิดมิ่งมงคลดีนักแล...¹

จากความเชื่อที่ว่านาคเป็นเจ้าที่ เจ้าแผ่นดินนี้เอง ได้มีความเชื่อที่ว่านาคมีหน้าที่รักษาทรัพย์สมบัติในดิน โดยสมัยโบราณเมื่อมีศึกสงคราม ก็มักนิยมนำทรัพย์สินใส่ในไหฝังดิน และเชื่อนำนาคจะรักษาสมบัตินั้น ดังคำกล่าวสู่ขวัญถวญเป้ง หรือสู่ขวัญเรือน เพื่อปัดรังควานกันเสนียดจัญไร ที่กล่าวว่า “ข้อยจักเชิญเอาเจ้ามามือนี้วันนี้ เงินคำอยู่ในไหพญานาค อยู่ในปากพญาหลวง...”² เช่นเดียวกับความเชื่อของชาวลาวที่เชื่อว่าทางทิศตะวันออกมีภูเขาคือ ภูสวง (Pu Suang) บนยอดเขานั้นมีขุมทรัพย์ ว่ามีมังกรหรือนาค เฝ้ารักษาอยู่ แม้ทุกวันนี้ก็ยังมีคนเห็นมันต่อสู้กันอยู่ในท้องฟ้า จากการที่นาคมีหน้าที่เฝ้าและหวงแหนทรัพย์สมบัติ และแผ่นดิน ดังนั้นชาวอีสานจึงเชื่อว่าผู้ที่หวงแหนทรัพย์ หากเกิดใหม่ต้องกลายเป็นนาค ดังคำกล่าวที่ว่า “สุท้านทั้งหลาย หวงแหนแผ่นดินและมีความโกรธแต่ปางก่อนนั้น และเป็นเหตุจึงได้มาบังเกิดเป็นนาค...”³

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคยังปรากฏ ในการศึกสงครามในสมัยโบราณ เมื่อจะยกทัพยাত্রาพลในการออกศึกสงคราม เพื่อให้เกิดความปลอดภัยและมีชัยชนะต่อข้าศึก พลเท้าก่อนออกเดินทางจะต้องมีการตรวจทิศหัวนาค หางนาค โดยท่านให้เดินทางไปทางทิศหัวนาค ผันหน้าไปสู่ทิศหางนาค จึงจะไม่เป็นการย้อนเกล็ดนาค หากการเดินทางผินหน้าไปสู่ทิศหัวนาคจะเป็นการย้อนเกล็ดนาค ถือว่าเป็นสิ่งอัปมงคล เกณฑ์ทิศหัวนาค หางนาค ประจำวันมีดังนี้

วันอาทิตย์	หัวนาคทิศอุดร	หางนาคอยู่ทิศอาคเนย์
วันจันทร์	หัวนาคทิศประจิม	หางนาคอยู่ทิศอีสาน
วันอังคาร	หัวนาคทิศบูรพา	หางนาคอยู่ทิศหริ
วันพุธ	หัวนาคทิศหริ	หางนาคอยู่ทิศพายัพ
วันพฤหัสบดี	หัวนาคทิศอีสาน	หางนาคอยู่ทิศอาคเนย์
วันศุกร์	หัวนาคทิศอาคเนย์	หางนาคอยู่ทิศประจิม
วันเสาร์	หัวนาคทิศทักษิณ	หางนาคอยู่ทิศพายัพ...

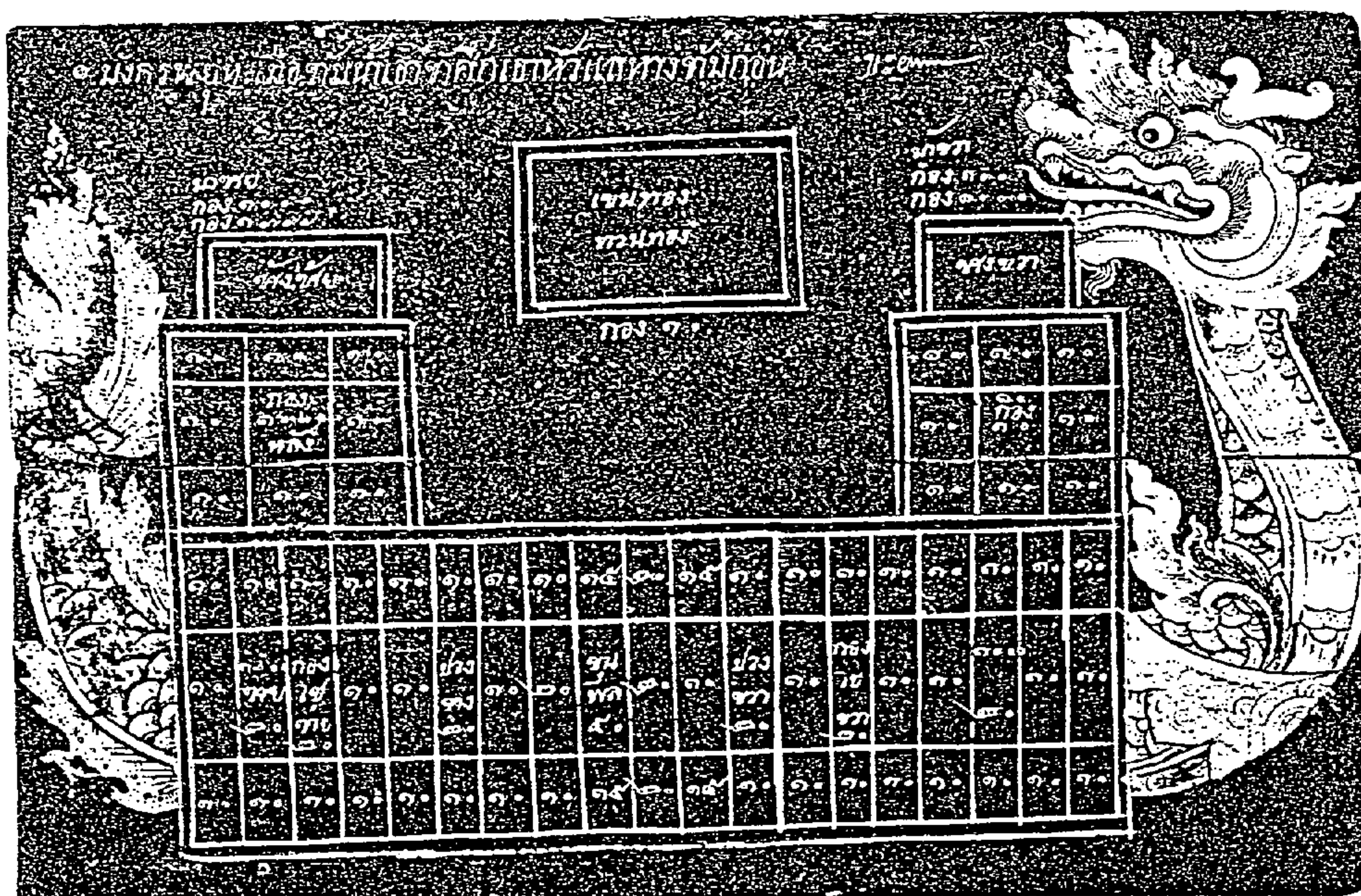
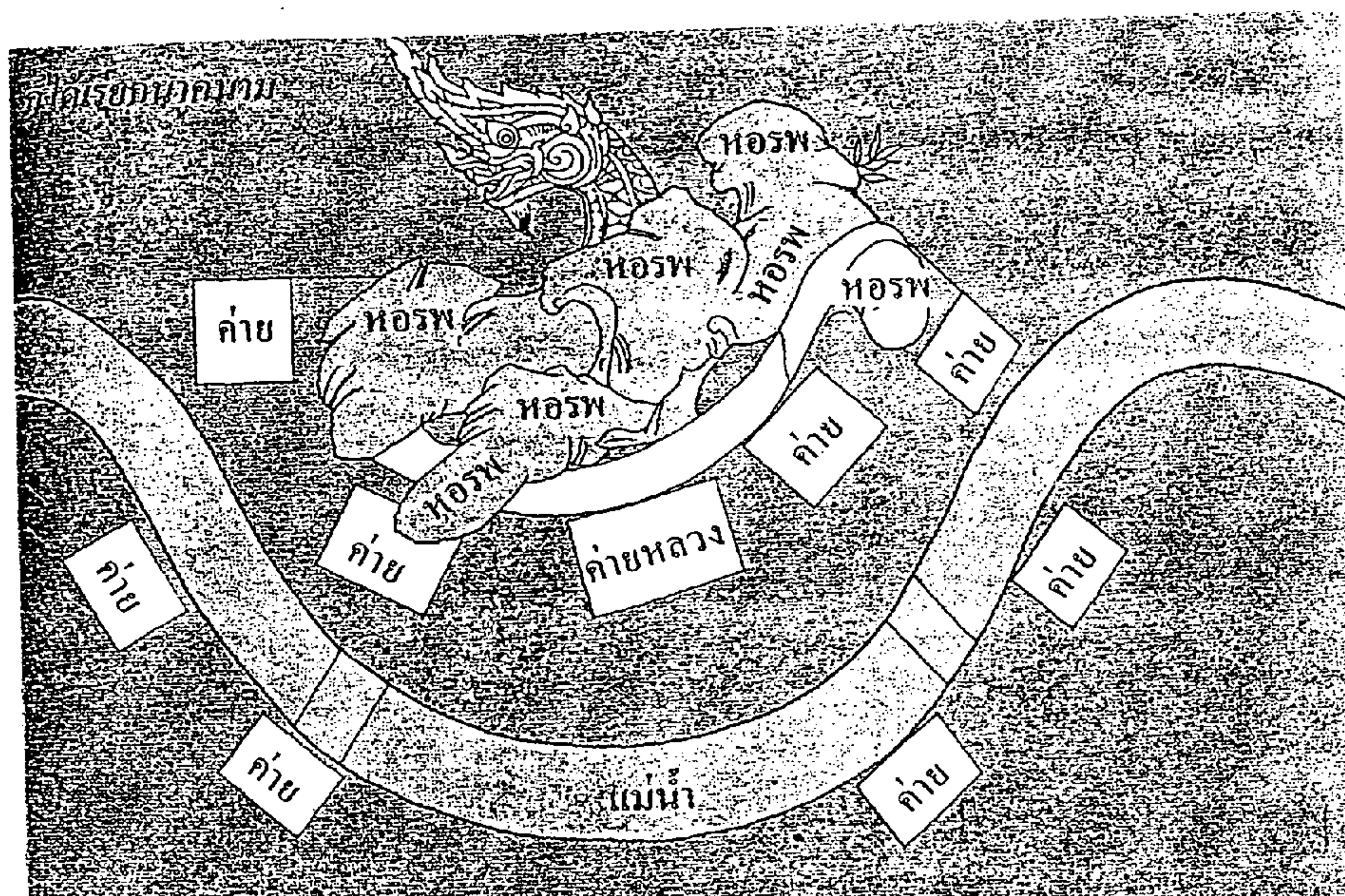
ในการศึกสงครามในสมัยโบราณ การเดินทางเพื่อยাত্রาทัพ โดยมีให้ย้อนเกล็ดนาคนี้ สันนิษฐานว่าอาจมาจากความเชื่อที่ว่านาคมักจะคายพิษออกมาทางปาก ดังนั้นหากเดินย้อนเกล็ดนาคมาทางหัว ก็ถือว่าเป็นการผินกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ

¹ พิษณุ เพทางค์. (2524). ตำราพรหมชาติ ฉบับชาวบ้าน. หน้า 338.

² พระปรีชา ปริญาโน. (2525). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. หน้า 85.

³ อรุณราชตุ หรือตำนานพระธาตุพนม. (2537). หน้า 53.

⁴ เทพย์ สาริกบุตร. (2519). ไทราศาสตร์ภาคเกษตรกรรม (ฤกษ์) แนวทางศึกษาไทราศาสตร์ภาคสมบูรณ์. หน้า 209.

ภาพประกอบ 7 แบบแผนการตั้งทัพในตำราพิชัยสงครามตามแบบ “นาคนาม”
ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง. (2539). หน้า 24 .

การดำเนินชีวิตของชาวอีสานส่วนใหญ่ ชาวอีสานจะผูกพันกับประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อที่ประเพณีปฏิบัติในการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย พิธีกรรมสู่ขวัญของชาวอีสาน เป็นพิธีกรรมที่กระทำกันเกือบทุกขั้นตอนของชีวิต ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขงให้ความสำคัญทั้งที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ สัตว์เลี้ยง ตลอดจนพืชพันธุ์ ที่มีประโยชน์ในการดำเนินชีวิต แม้กระทั่งวงจรชีวิต เช่น การเจ็บป่วย การจากไปและการกลับมา ชาวอีสานก็จะมีพิธีสู่ขวัญเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจ เช่น การสู่ขวัญแม่ สู่ขวัญเด็ก สู่ขวัญบ่าวสาว สู่ขวัญคนป่วย สู่ขวัญหลวง ฯลฯ พิธีการสู่ขวัญที่กล่าวมานี้ จะมีบทสวดที่ใช้ในการสู่ขวัญ จากการที่ชาวอีสานมีความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค ดังนั้นในบทสวดขวัญ (สู่ขวัญ) จึงปรากฏนาคเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เช่น สู่ขวัญพา ใช้ปิดเป่าโรคภัยไข้เจ็บ ให้สวดว่า

ศรีศรีสิทธิชัยมงคลละล้าสิทธิเดชลอยศ ยอแยงคุณคู่ต้นต้นด่อน รตนังแก้วสามประการกัมกราบเชิญ
ช่วยข้า คราวแค้นขอขวัญแนท่อน บัดนี้ข้อยจักเชิญทั้งปวงท้าวเทพาพรหมโลก เชิญเทพแผ่นหล้า
หลายชั้นช่วยชู เชิญครุฑนาคน้ำในกิงกงสมุทร...ขวัญเจ้าไปอยู่ช้อนชาวเลือนาคคำ...เพิ่นก็ฮักแจ่ม
เจ้าชมจวบจอมขวัญ ให้เจ้าลีลาเดินดวนมาอย่าช้า...¹

ในบทสู่ขวัญเด็กน้อย เด็กๆ มักตกใจง่าย ถ้ามีใครหลอกหรือเห็นอะไรที่น่ากลัว ก็จะตกใจมาก ชาวอีสานเชื่อว่าจะต้องทำพิธีสู่ขวัญให้ โดยอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวอีสาน ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ มาเป็นมงคลให้แก่เด็ก ซึ่งได้มีการอัญเชิญนาคเข้ามาในพิธีสู่ขวัญด้วย ดังที่กล่าวว่า

ศรีศรีสิทธิชัยมงคลละล้าสวัสดิ เอहि ดาตะ ปิยะ ปุตตะ...บัดนี้ข้าจักเชิญเอาขวัญกุมารอ่อนน้อยหน้าขึ้น
ข้อยโสภา ขอเชิญเทวดาตนองอาจ ... ขอให้ลงมาช่วยวอนเอาขวัญอ่อนน้อย ขวัญหัวเจ้าไปตกแลพง
ไพร ... ขวัญเจ้าไปเที่ยวถ้ำคูหาขนาดาแลครุฑนาค ... ข้อยจักเชิญเอาเจ้าภูมิมิภาคช่วยเรียกเอาขวัญ มา
เยอขวัญเอย ...²

ในบทสวดขวัญบายศรี ที่ว่า “อันหยียี่เลการแทนหลวงลงมาสร้างบ้านดงแด จักกล่าวองค์ปาเต็จฟ้า
เมืองแมน พระยาเถนเจ้าฟ้า สองหน้าหมู่เทพา นาคว่าการทั้งเกล้าว่าพระยาเจ้าองค์สัพพัญญูทั้งแปด...”
หรือในบทสวดขวัญเด็กออกไฟ ที่ว่า “เจ้าปู่ย่า ตาเฒ่าให้มาคุณนายอมมาเด้อ ผุ่งภูบาลฝากพญานาคให้มาตุ้มมา
ยอเจ้าเด้อ...”³

ในพิธีการแต่งงานนั้น เป็นช่วงเวลาที่สำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ในการดำรงเผ่าพันธุ์ สืบทอดลูกหลาน การครองคู่ว่าจะอยู่ด้วยกันเป็นปกติสุขหรือไม่นั้น การเลือกคู่ครองชาวอีสานก็จะมี การดูนาคสมพงศ์ โดยนำวันเดือนปีเกิด ของคนทั้งสองมาดูนาคสมพงศ์ ว่าจะครองคู่อยู่ด้วยกันตลอดไปหรือไม่ โดยกำหนดทิศด้านหัวนาคเป็นจุดเริ่มต้นของผู้ชาย ทิศหางนาคเป็นจุดเริ่มต้นของผู้หญิง เป็นของชั่วตรงกันข้ามที่วาง อยู่บนแกนเดียวกัน ที่เปรียบเทียบได้กับบรรทัดฐานของการแต่งงานและการตั้งที่อยู่ ที่ชายจะเป็นฝ่ายที่อยู่

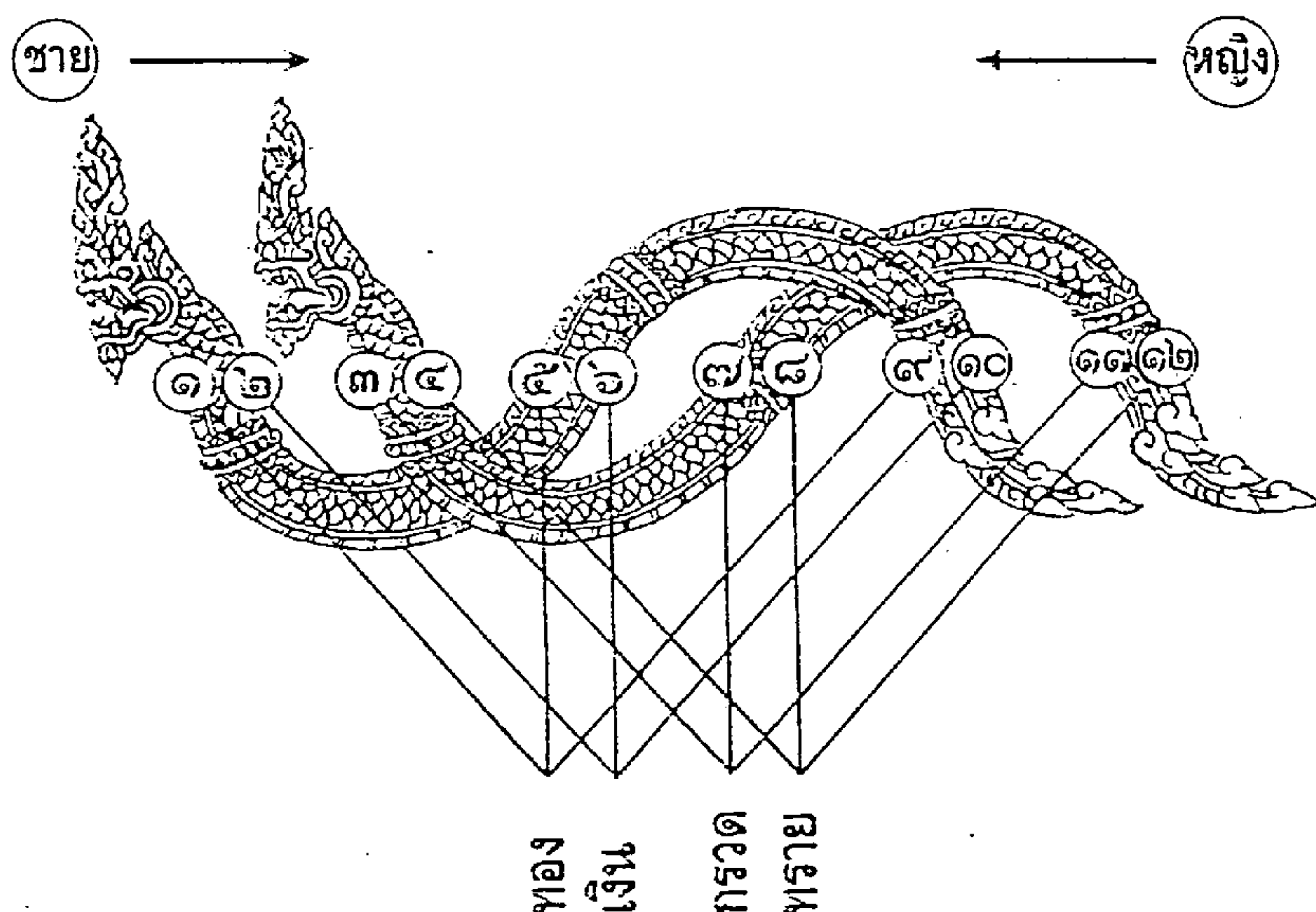
¹พระมหาปริชา ปริญญาโน. (2525). ประเพณีโบราณอีสาน. หน้า 309-313.

²แหล่งเดิม, หน้า 262-263.

³ชาคริต อนันทรวัน. (2538). บทสวดขวัญ (จังหวัดเลย). หน้า 89.

และเป็นฝ่ายเดินทางไปแต่งงานและอยู่กับฝ่ายหญิง โดยฝ่ายหญิงไม่ต้องเดินทางออกจากพื้นที่กลุ่มตน ซึ่งตรงกับชีวิตทางสังคมของผู้คนในสมัยอดีต¹ ดังที่กล่าวว่า

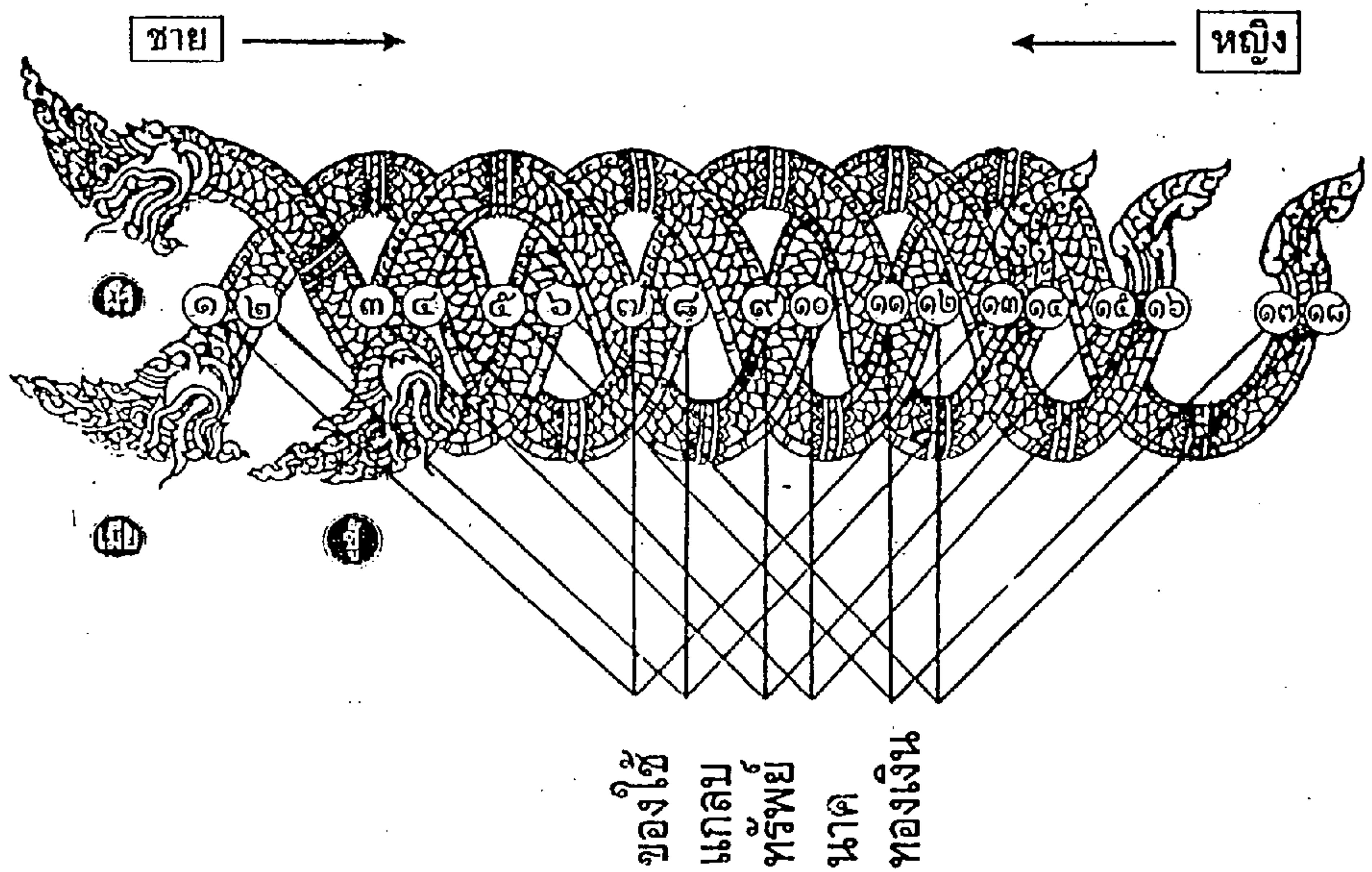
สิทธิการียะ หากจะดูสมพงษ์นาคแล้วไซ้ ฝ่ายชายให้นับจากหัวนาค จากปีชวดจนถึงปีเกิดตน แล้วให้จดจำไว้ ฝ่ายหญิงไซ้ให้นับย้อนกลับ จากหางนาคกลับมาหาหัว ตกพันพั่ว ณที่แห่งใดจึงดูฝอยทำนายนายไซ้ ถัดกนาคตัวเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นหัวนาค กลางนาค หรือหางนาค ก็จะอยู่กินด้วยกันมีความสุข เช่นถัดกกลางนาคตัวเดียวกัน จะสุขสันต์มากด้วยทรัพย์สินเงินทองยิ่งนัก ถัดกนาคคนละตัว ไม่ดีจะพลัดพรากจากกัน ถัดกกลางนาคคนละตัว จะเกิดความหมองมัวในคู่ครอง ต้องแยกทางจากกัน อยู่ด้วยกันไม่คงทนแล...²

ภาพประกอบ 8 สมพงษ์นาค ตามความเชื่อทางโหราศาสตร์
ที่มา : ธรรมจักร สิงห์ทอง. (2542). พรหมชาติ ฉบับมาตรฐาน. หน้า 216

¹ชนิดา ตั้งถาวรศิริกุล. (2541). สื่อสัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์. หน้า 75-76.

²พิษณุ เพทางค์. (2524). ตำราพรหมชาติ ฉบับชาวบ้าน. หน้า 320-321.

ภาพประกอบ 9 สมพงษ์นาคขู้ ตามความเชื่อทางโหราศาสตร์
ที่มา : ธรรมจักร สิงห์ทอง. (2542). พรหมชาติ ฉบับมาตรฐาน. หน้า 217.

ส่วนวิธีการดูนั้น หากอยากจะทราบว่าเป็นโชคดีหรือไม่ ผู้ชายให้นับเริ่มต้นที่สี่ เป็นปีที่หนึ่ง เวียนไปหาขนาด ส่วนผู้หญิงให้นับปีที่หนึ่งลงที่จั่ว (วัว) เวียนไปหาครุฑ ให้ตรงตามอายุที่จะตายในปีนั้น ถ้าทำนายว่า ถ้าตลกสัตว์ใหญ่ ปีนั้นจะมีอำนาจวาสนา มีข้าวของเงินทอง แต่ถ้าตลกสัตว์ตัวเล็ก ก็ทายว่าถ้าปีนั้น หากได้ลาภ ก็จะได้ด้วยความยากลำบาก

ความเชื่อเรื่องทิศตัวเพ็งนี้ ยังรวมไปถึงความเชื่อที่เกี่ยวกับการเจ็บป่วย คือ ถ้าหากคนใดเกิดโรคภัยไข้เจ็บขึ้น ก็จะมีการสวดตัวเพ็ง โดยเชื่อว่าเทวดาที่ประจำอยู่กับตัวเพ็ง ที่อายุเราไปตกลูกนั้น จะช่วยทำให้เราหายจากโรคภัยที่เป็นอยู่ เช่น หากว่าตัวเพ็งตกพญานาค มีพระศุภร์เป็นเทวดาประจำนพเคราะห์ พระศุภร์ก็จะเข้ามาช่วย ให้ผู้นั้นหายจากโรคภัยไข้เจ็บ ดังคำสวดที่ว่า " ดูราเทวดาคนที่ชื่อว่าพระศุภร์ มีอาภรณ์สีเหลืองบร่ำรัว น้อยอยู่เฝ้าทิศปัจฉิม จงขึ้นาคทองเข้ามาฮับ (รับ) เอาของบูชา อันจัดมาไว้ให้ ในกาลบัดนี้ก็ข้า เทอญ..."¹

บทบาทของความเชื่อเรื่องนาคที่ปรากฏในสังคมและวัฒนธรรมของวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทำให้ทราบว่าพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน ว่ามีการพัฒนาการเป็นไปอย่างต่อเนื่อง แต่เดิมที่เป็นเพียงความเชื่อที่ปรากฏในศาสนา ได้พัฒนาการมามีบทบาทในวิถีชีวิตของชุมชนอีสาน ในลักษณะที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องนาคทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องนาคทางศาสนาพราหมณ์

5. บทบาทของความเชื่อเรื่องนาคทางด้านศิลปกรรม

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบันสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงได้เด่นชัดที่สุด ได้แก่งานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เชื่อว่านาคอยู่ในฐานะของผู้พิทักษ์รักษาศาสนสถานและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มักปรากฏรูปนาคในศิลปกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา.

ศิลปกรรมดั้งเดิมของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เป็นศิลปะที่ผสมผสานระหว่าง ธรรมชาติ กับความเชื่อ เช่น ภาพเขียนสีตามฝาผนังถ้ำ มักปรากฏลวดลายของคน สัตว์ ต้นไม้ ใบไม้ และเมื่อพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เข้ามาในดินแดนอีสาน ก็มีการสร้างศาสนสถานในรูปของอาคารและประติมากรรมรูปเคารพแบบตายตัวมากขึ้น นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน ศิลปกรรมของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ภายหลังที่ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อเรื่องนาคมาจากล้านช้างนั้น ศิลปกรรมส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากในช่วงนี้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรือง พระเจ้าแผ่นดินล้านช้างหลายพระองค์ ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาจนเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งยังมีนักปราชญ์ราชบัณฑิต ที่ทรงคุณความรู้ แดกจกานในพระไตรปิฎก ตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น ในสมัยของพระเจ้าแสนไตรภูวนาถ (พ.ศ.2028-2115) พระยาวิสุทธราช (พ.ศ.2043-2063) พระยาโพธิศาลราช (พ.ศ.2063-2093) และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ.2093-2116)²

¹พระมหาปริชา ปริญญาโน. (2525). ประเพณีโบราณไทยอีสาน. หน้า 455.

²มหาสิลา วีระวงศ์. (2535). ประวัติศาสตร์ลาว. หน้า64.

ด้วยเหตุนี้กษัตริย์ของล้านช้างจึงได้สร้างและบูรณะวัดวาอาราม ในดินแดนอีสานขึ้นเป็นจำนวนมาก และด้วยความเชื่อแต่เดิมที่มีความเชื่อว่ามีนาคเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา รูปแบบของนาคจึงนิยมปรากฏในงานศิลปกรรมอีสาน โดยมีความเชื่อเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ เช่น พระสฤงเจดีย์ที่วัดพระธาตุบังพวน ที่ถูกสร้างขึ้นตามแบบอย่างของศิลปกรรมล้านช้าง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมที่ใกล้เคียงกับเจดีย์ที่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ จะสร้างแตกต่างออกไปก็เพียงปรับเปลี่ยนเจดีย์ให้เป็นไปตามสมัยนิยม โดยเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างตามจินตนาการทางพระพุทธศาสนา เช่น แต่เดิมมีเพียงสระมุจลินท์ ก็ได้สร้างวิหารพระพุทธรูปนาคปรกเพิ่มเติม เพื่อใช้อธิบายพุทธประวัติให้เด่นชัดยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นการพัฒนาการบทบาทของนาค ให้เป็นสัญลักษณ์ที่ใช้อธิบายเรื่องราว คำสอน ทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้คนหันมาสักการบูชาพระพุทธรูป หรือกราบไหว้บูชาธรรมของพระพุทธเจ้า แทนการนับถือผีที่มีมาแต่เดิม

รูปแบบของนาค ที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา ก็จะปรากฏตาม สิมหรือโบสถ์ โดยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของศาสนสถาน นับตั้งแต่หลังคาลงมาจนกระทั่งถึงบันได เช่น หน้าจั่ว ลำยอง จนถึงคันทวย นาคสะดุ้ง บันได ฯ โดยเป็นศิลปกรรมที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อของศาสนาพุทธและพราหมณ์ ที่เชื่อว่าการสร้างลิมน้ำ หรือโบสถ์กลางน้ำ เปรียบเสมือนการจำลองเขาพระสุเมรุ โดยมีนาคพันอยู่รอบเขา ในครั้งกวนน้ำอมฤต เป็นผลให้ฝนตกลงมาสร้างความอุดมสมบูรณ์และความบริสุทธิ์ให้แก่ศาสนสถาน ดังที่กล่าวว่า

ประติมากรรมนาคประดับสถาปัตยกรรมสีมาหรือโบสถ์ในศาสนาพุทธ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบความเชื่อ พื้นที่ของนาคมีความสำคัญกับระบบของจักรวาล สัญลักษณ์นาควางอยู่บนสุดของจักรวาล เป็นเสมือนนาคผู้ขโมยน้ำไปจากโลก จนพระอินทร์ต้องเข้ามาปราบเพื่อคืนน้ำ และความอุดมสมบูรณ์มาให้แก่โลกมนุษย์ ความหมายของนาคจึงเป็นน้ำ และความอุดมสมบูรณ์...¹

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่ารูปนาคมักจะปรากฏอยู่บนสุดของงานสถาปัตยกรรม เช่น หลังคา หรือเป็นจุดที่สำคัญโดดเด่นที่สุด ได้แก่ เป็นหัวและท้ายของเรือส่งวิญญาณ (Ship of the Dead)² ซึ่งหากกลับหรือคว่ำหัวเรือลง จะเห็นได้ว่าคล้ายคลึงกับนาคที่อยู่บนหลังคาโบสถ์ ดังนั้นรูปแบบของนาคจึงได้รับการสร้างสรรค์ในงานทางพุทธศาสนา ได้แก่ โถง หรือช่องฟ้า ซึ่งเป็นส่วนหัวของนาค ซึ่งชาวอีสานอ้างพุทธประวัติตอนที่กล่าวถึงพญาคูขี้หอมจับนาคบินไปในท้องฟ้า³ ลำยอง ทำลำตัวนาคประดับใบระกา ใบระกาเป็นส่วนของเกล็ดครีบน้ำของนาค นาคสะดุ้ง คือช่วงลำตัวของนาคทอดยาวไปตามความสูงของหน้าบัน นาคเบือน มักทำเป็นรูปนาค 5 เศียร นำมาตั้งไว้ตรงที่เรียกว่าหางหงส์ หรือตรงชายปีกนก ทวยหรือคันทวย เป็นเครื่องค้ำยันชายคานาคเชิงบันได นิยมทำเป็นนาคเลื้อยลงมาแผ่พังพานอยู่เบื้องล่างและเชื่อว่ารูปทรงของนาคเป็นรูปทรงที่อำนวยความสะดวกในการออกแบบได้ง่าย⁴ ในการบิดหักงอ ให้เป็นรูปร่างต่างๆ อีกทั้งนาคยังมีลำตัวเป็นท่อนกลม ยาว เหมือนลักษณะของเส้นและส่วนประกอบของนาค เช่น หงอน ครีบน้ำ เกล็ด ยังช่วยดัดแปลงหรือ

¹จำนงค์ กิตติสกล. (2533). *ประติมากรรมรูปนาคประดับสีมในเขตอีสานเหนือ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. หน้า 40.

²ไมเคิล ไรท์. "ช่องฟ้า พญานาค และนกเงือก," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. หน้า 52.

³แน่นน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม. (2536). *วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน*. หน้า 8.

⁴มานพ ถนอมศรี. "เรื่องของนาคที่มาเลื้อยอยู่ในศิลปกรรมแบบไทย," *ศิลปปริทัศน์*. หน้า 83-84.

เพิ่มเติมลวดลายต่างๆ ลงไปในงานได้ นอกจากนี้ เเผด็จ สุขเกษม ได้กล่าวว่า คติของนาคนำมาประดับลิม นั้น เป็นการตกแต่งเพื่อป้องกันอันตรายจากศัตรู¹ คือเพื่ออารักขาศาสนสถานจากผู้ที่ไม่บริสุทธิ์นั่นเอง ดังนั้น งานประติมากรรมรูปปูนปั้นราวบันไดทางขึ้น ศาสนสถานส่วนใหญ่ จึงนิยมทำเป็นราวบันไดรูปพญานาค เป็นเสมือนผู้พิทักษ์รักษาพุทธสถาน² นาคยังมีความหมายแฝงที่แสดงให้เห็นว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมต่อระหว่างฆราวาส หรือผู้ที่เตรียมตัวเพื่อเข้าไปในศาสนสถาน กับศาสนสถานที่เป็นตัวแทนของพุทธศาสนาอันเป็นสิ่งสะอาดบริสุทธิ์ นาคยังเป็นสัญลักษณ์กึ่งกลางระหว่างความดีกับความชั่ว ว่าหากผ่านสะพานนาคเข้าไปในศาสนสถานแล้ว รูปนาคที่มีลักษณะที่ทำให้ผู้คนเกรงกลัว ที่จะทำความชั่ว เป็นเครื่องเตือนสติให้บุคคลผู้นั้นจะต้องปล่อยวาง ทำกายและใจให้บริสุทธิ์ เพื่อเตรียมพร้อมที่จะรับรู้หลักธรรมคำสอน เช่นเดียวกับผู้ที่เตรียมตัวจะเข้าพิธีอุปสมบท จะเรียกกันว่า “นาค” ดังคำกล่าวของ จ้านงค์ กิตติสกล ที่ว่า

นาค ในพฤติกรรมสัญลักษณ์ที่เป็นมนุษย์ ผู้ปฏิบัติภายในโบสถ์ ก็เพื่อเปลี่ยนภาวะจากผู้ไม่รู้ไปสู่ผู้รู้ ที่เป็นการต่อรอยความเชื่อทางสังคม แสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์สัญลักษณ์ และพฤติกรรมสัญลักษณ์ของนาคร ที่เกี่ยวข้องกันเป็นอย่างดี กับรูปคำและความหมาย รวมถึงความเชื่อใน การฝังบิ๊อสิม (ลูกนิมิต) ที่ใส่สิ่งมีค่าลงไปในหลุม...³

การฝังสิ่งมีค่าลงไปในหลุมนี้อาจเปรียบได้กับการฝังสิ่งมีค่าลงไปในนาครักษา หรือเป็นการแสดงสัญลักษณ์สะเดือสิม หรือจุดศูนย์กลางของโบสถ์ เปรียบได้กับตรงท้องนาคโดยมีนาคคอยค้ำยันไว้

พระพุทธรูปนาคปรก นับได้ว่าเป็นงานศิลปกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องนาคได้ดีในสังคมอีสาน ชาวพุทธเชื่อว่าพระพุทธรูปนาคปรก เกิดมาจากความเชื่อที่ว่า พญามุจลินท์มาแผ่พังพานบังฝนให้พระพุทธเจ้าและหากนาค เปรียบเป็นสัญลักษณ์ของกิเลส ตัณหา นาคอาจหมายถึงการที่พระพุทธเจ้าสามารถเอาชนะกิเลส คืออุหรือนาคได้ ดังที่ เสฐียรพงษ์ วรรณปก กล่าวว่

สัญลักษณ์ของนาค หรืองูใหญ่ เป็นสัญลักษณ์แทนกิเลส หรือความชั่วร้ายทั้งหลาย กิเลสชั่วร้าย ที่มีพิษสงกาจณกรรจ์ อันทำให้คนทั้งโลกตกอยู่ภายใต้อำนาจนั้น บัดนี้พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะมันได้แล้ว และการที่พระพุทธเจ้าประทับบนพญานาค เท่ากับบอกให้โลกรู้ว่า บัดนี้พระพุทธเจ้าทรงเอาชนะกิเลสทั้งมวลได้เด็ดขาดแล้ว...⁴

ดังนั้นพระพุทธรูปนาคปรก หรือพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นมาเพื่อกราบไหว้บูชา แทนองค์พระพุทธเจ้า จึงมีหลักธรรมะที่แฝงอยู่ในพุทธลักษณะที่มีลีลาต่างๆ เช่น พระเศียรที่เป็นกันหอยนั้น หมายถึง ปัญหาทั้ง

¹เผด็จ สุขเกษม. (2535). รูปแบบลิมที่พบในจังหวัดหนองคาย. หน้า 23.

²สงวน รอดบุญ. (2529). ศิลปกรรมไทย. หน้า 103.

³จ้านงค์ กิตติสกล. (2533). ประติมากรรมรูปนาคประดับลิมในเขตอีสานเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

⁴เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (กรกฎาคม 2527). “นาคคือใคร,” ใน มติชนสุดสัปดาห์. 14(725) : 37.

หลายที่ตัวเราเองเป็นผู้สร้างขึ้น เป็นผู้ขมวดปมขึ้น หรือเปลวเพลิงบนศีรษะ ที่หมายความว่าเมื่อมีปมปัญหาเกิดขึ้นแล้ว ความร้อนก็จะเผาผลาญ เหมือนเปลวเพลิงบนเศียร ยอดแหลมของพระเศียร ก็คือ ปัญญาที่แหลมคม สามารถใช้ทิ่มแทงปัญหาให้หมดสิ้นไปด้วยพระเนตรที่หลบต่ำ เพื่อให้รู้จักมองตนเอง พิจารณาตนเอง¹ ดังนั้นกรอบพระที่ล้อมรอบองค์พระที่ทำเป็นรูปนาคนั้น อาจหมายถึง เครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาท เพราะกิเลสมีอยู่ล้อมรอบตัวเรา ที่พร้อมจะจู่โจมเข้ามาทำลายได้อย่างรวดเร็วและรุนแรงดังพิษงู ด้วยเหตุนี้ พระพุทธรูปปางนาคปรก และปางต่างๆ ที่ช่างไทย โดยเฉพาะทางภาคอีสานได้สร้างสรรค์ขึ้น จึงแฝงด้วยหลักธรรมในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี

สัญลักษณ์พระพุทธรูปนาคปรก ต่อมาถูกใช้เป็นพระประจำวันของคนเกิดวันเสาร์ หรือผู้ที่ดาวเสาร์ เสวยอายุ เมื่อพระเสาร์เสวยอายุ ให้เดือดร้อน เนื่องจากพระเสาร์เป็นสัญลักษณ์ของการเกษตร การเจ็บป่วย ความทุกข์และความยาวนาน ทางโหราศาสตร์ ให้ภาวนาคาถา “ยะโตหัง” โดยเชื่อว่าคาถานี้จะช่วยคุ้มครองฤทธิ์ของพระเสาร์ได้² ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนายังเชื่อว่า พระเสาร์เป็นพญานาครักษามหาสมุทรอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นมิตรกับราหู ที่มีหางเป็นนาค คือพระเกตุนั้นเอง³

จนกระทั่งในปัจจุบัน สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อเรื่องนาคที่โดดเด่นกว่าชุมชนในภาคอื่นๆ นอกจากความเชื่อเรื่องนาคจะปรากฏในงานสถาปัตยกรรมแล้วนาคยังปรากฏในงานทางด้านหัตถกรรม ที่ใช้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ โกงกั่ว หรือรวงผึ้ง (อังผึ้ง) เป็นการฉลุและสลักไม้ กระดานเป็นแผ่นมาต่อกัน เป็นนาคเกี่ยวสอดรัดกัน ชุ่มโขง (ชุ่มพระ) ใช้ตั้งพระ โดยแกะสลักเป็นรูปเศียรนาค เช่น ชุ่มพระที่วัดศรีโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดเลยและชุ่มโขงวัดศรีคุณเมือง จังหวัดเลย สัตตภัณฑ์หรือเชิงเทียน ราวเทียน แกะเป็นตัวนาคที่ตั้งเทียน จดบูชาพระพุทธรูป เช่น เชิงเทียนที่วัดศิลาธิคุณ จังหวัดหนองคาย กรอบสัญญาบัตร กรอบทำเป็นรูปนาคขดล้อมรอบกรอบ เช่น ที่วัดลำดวน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ฉากไม้ ส่วนล่างทำเป็นฐานช้าง ตอนกลางเป็นรูปนาค ขนาบด้วยเทวดายืนอยู่เหนือฝูงสัตว์คล้ายสุนัข ตอนบนเป็นลายกนก สร้างขึ้นเพื่อถวายวัดเป็นพุทธบูชา ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ธรรมมาสน์ ที่เท้าแขนและบันไดนาคปรากฏเป็นตัวทอดขึ้นไป หางเกี่ยวรัดกันตรงกลาง โสงอดหรือฮางฮอด ไขว้หรือสร่งน้ำพระสงฆ์ เป็นรูปคล้ายเรือจำลองขนาดเล็ก ทำเป็นรูปนาค และชั้นวางคัมภีร์ ทำเป็นส่วนบนเป็นรูปนาคเทินปราสาทไขว้คัมภีร์⁴ จากการที่ชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง เชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของธาตุน้ำ รวมถึงความร่มเย็น ความดีและความอุดมสมบูรณ์⁵ สัญลักษณ์และเรื่องราวของนาคจึงมักปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และเครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งประเพณีพิธีกรรมต่างๆ

ในงานจิตรกรรม ความเชื่อเรื่องนาคถูกถ่ายทอดผ่านงานจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ชาวอีสานในอดีตจะรับรู้ประวัติพระพุทธเจ้าและเรื่องราวที่เกี่ยวกับนาค จากปฐมสมโพธิกถา แต่ก่อนพวกหมอลำได้เอาไปแต่งเป็นกลอนลำ เพราะในประเทศลาวก็มีการขับลำประวัติพระพุทธเจ้าในคันทนาบุญลอกกับเสีย

¹ทองคำ พันนัทธี. (สิงหาคม 2537). “ดูพระเพื่อให้เกิดสติปัญญา และเป็นมงคลแก่ตัวเอง,” ใน วัฒนธรรมไทย. 31(11) : 46.

²พลุลวง (นามแฝง). (2530). เทวโลก. หน้า 63.

³แหล่งเดิม, เทวโลก. หน้า 63.

⁴แน่นน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม. (2536). วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน. หน้า 32-86.

แคน เรื่องประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องที่ชาวอีสานนิยมฟัง ความนิยมนี้จึงมีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมฝาผนังหรือรูปแต้มด้วย งานจิตรกรรมฝาผนังหรือรูปแต้มตามสิมหรือโบสถ์ของชาวอีสานส่วนใหญ่เป็นเรื่องปฐมสมโพธิกถา แต่ความเชื่อเรื่องนาคจะปรากฏในภาพพุทธชาดกทั้ง 10 จะปรากฏที่ผนังด้านริภายในสิม เช่น ภาพภูริทัตชาดก ภาพพระพุทธเจ้าลอยถาด ลงไปในวิมานของพญากาฬนาคราช¹ นอกจากนี้ยังนิยมปรากฏภาพปริศนาธรรม ซึ่งเป็นภาพที่ให้แนวคิด ให้ปรัชญาในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมะของพระพุทธเจ้า ภาพปริศนาธรรมมักปรากฏอยู่บนฝาเพดานวัด เช่น ภาพที่แสดงความเป็นไปของสรรพสิ่ง ได้แก่ นกกินงู งูกินกบ กบกินช้าง กบและช้างอยู่ในห้องงู²

นอกจากนี้ภาพที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังอีสาน นิยมวรรณกรรมท้องถิ่น เนื่องจากชาวอีสานมีศรัทธาต่อศาสนา จึงโยงนิทานท้องถิ่นให้เข้ากับนิทานชาดก ตัวเอกในนิทานจึงมีสภาพเหมือนพระโพธิสัตว์ วรรณกรรมท้องถิ่นที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังอีสานนั้นล้วนเป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันดี มีปรากฏอยู่ตามหนังสือผูกที่พระภิกษุสงฆ์ ใช้เทศน์ให้ญาติโยมฟังในงานบุญต่างๆ และหมอลำนิยมนำไปแสดง เช่น สิ้นไซหรือสังข์ศิลป์ชัย ภาพมักนิยมวาดไว้ที่ผนังด้านนอกของสิม เช่น ภาพสิ้นไซสั่งสอนพญานาคและยักษ์วันนุราที่วัดพุทธสีมา อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม หรือภาพสิ้นไซรบกับงูชวง ซึ่งเป็นภาพที่นิยมวาดมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมเรื่องอื่นที่นิยมวาดบนฝาผนังอีก ได้แก่ ลักษณะวงศ์ กาละเกด และจำปาสีตัน นอกจากนี้ภาพที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาคยังปรากฏในภาพประเพณีของชาวอีสาน เช่น ภาพฮอดสรง และประเพณีแห่บั้งไฟ เช่น รูปแต้มที่วัดสระบัวแก้ว และวัดโพธาราม³

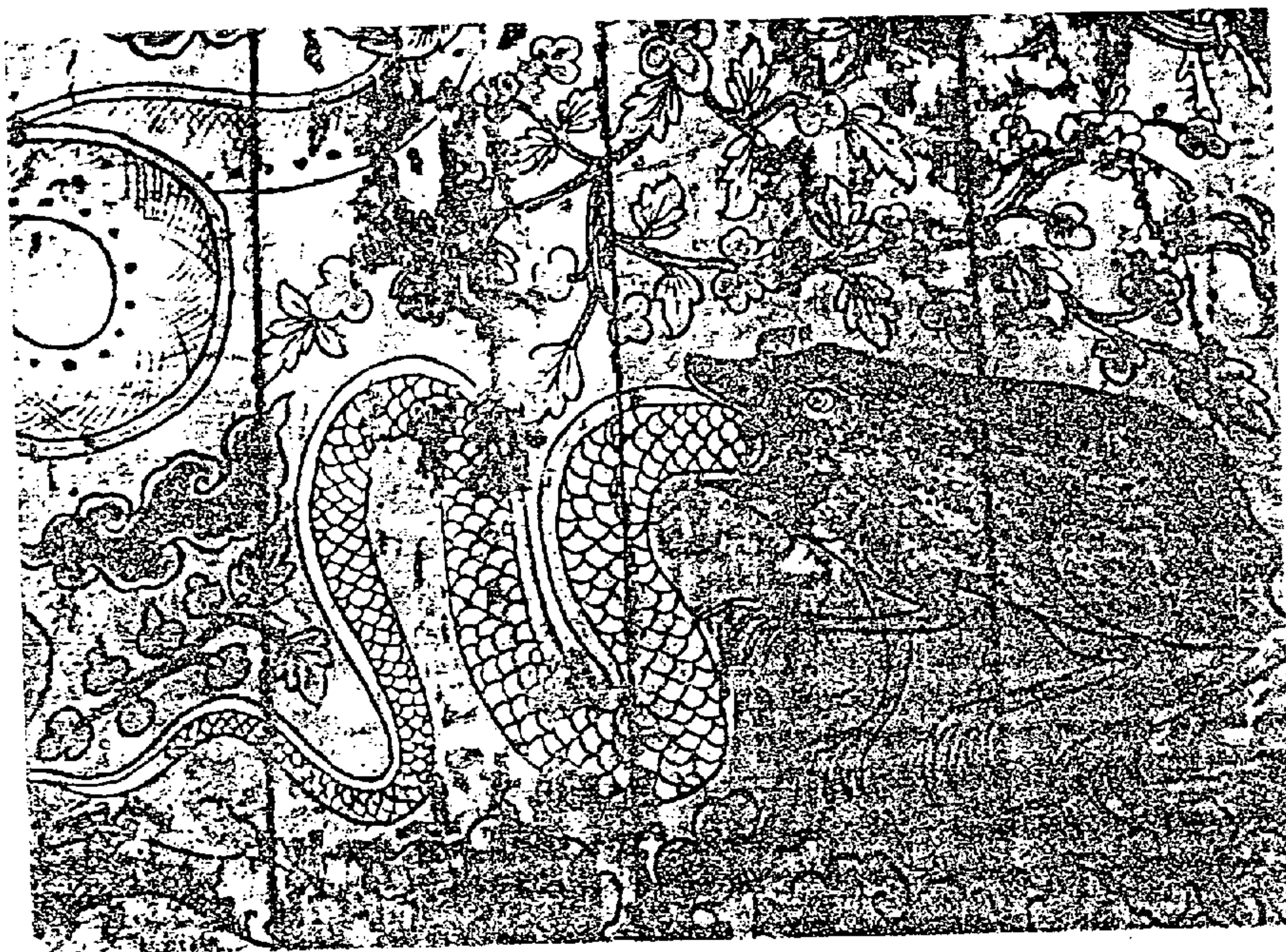
ลวดลายนาคที่ปรากฏบนลายผ้าทอที่พบได้ในปัจจุบันนั้น เชื่อว่ามีการพัฒนาการมาตั้งแต่ครั้งสมัยโบราณ การแต่งกายของผู้หญิงอีสานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่ผู้หญิงที่มีลูกแล้วนิยมเปลือยอกหรือบางคนใช้ผ้าคาดอกที่เรียกว่า ผ้ารัดนม บางคนห่มผ้าแพรเบี่ยง คือ ห่มผ้าพาดเฉียงจากไหล่ซ้ายไปที่สะเอวขวา ร่างกายท่อนล่างนุ่งซิ่นฝ้ายหรือไหม มัดหมี่ (Lkat) หมายถึง ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าหลังจากการมัดลาย ที่ด้ายเส้นพุ่งด้วยเชือก ก่อนนำไปย้อมสี จะทำให้เกิดลวดลายตามต้องการ ที่ด้ายเส้นพุ่งก่อนนำไปทอเป็นผืนผ้า ที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในกลุ่มชนที่ เรียกว่า ไทลาว (ชนเผ่าไทที่อาศัยอยู่ทั่วไปในแถบ 2 ฝั่งลุ่มแม่น้ำโขง ในภาษาไทยมักใช้เรียกกลุ่มคนไทย ที่อพยพมาจากประเทศลาว เข้ามาอยู่ในประเทศไทย) ลักษณะที่เด่นที่สุดของผ้ามัดหมี่อีสาน คือ ลวดลายของผ้าจะเป็นลายลง ไม่ใช้ลายขวางแบบของทางล้านนา และจากความเชื่อของชาวอีสานที่เชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของตนเอง ความเชื่อนี้ได้ถูกถ่ายทอดลงบนงานผ้า โดยเฉพาะผ้าเป็นสิ่งที่ผูกพัน และสำคัญสำหรับเพศหญิง ลายนาคเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงการสืบเผ่าพันธุ์โดยเพศแม่ ที่เป็นมารดาของมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นการบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ เป็นความหมายในเชิงสัญลักษณ์และในเชิงประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนาของผู้หญิง ซึ่งเป็นผู้ประดิษฐ์ลวดลายและทอผ้าขึ้นใช้เอง เช่นลวดลายงู หรือนาคจะปรากฏบนผ้าชิ้นของหญิงที่สามีแล้ว ซึ่งเสมือนเป็นการบ่งบอกให้ทราบว่าหญิงผู้นี้เข้าสู่ภาวะแห่งความเป็นเพศแม่ ลวดลายงูหรือนาค เช่น ลายขิดนาคกายน้อย ขิดนาคจับเครือ และขิดนาคชูกาบหลวง⁴ ลายเหล่านี้เป็นสิ่งบ่งบอกถึงสภาวะแห่งความอุดม

¹สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2538). *นากับชีวิตไทย*. หน้า 24.

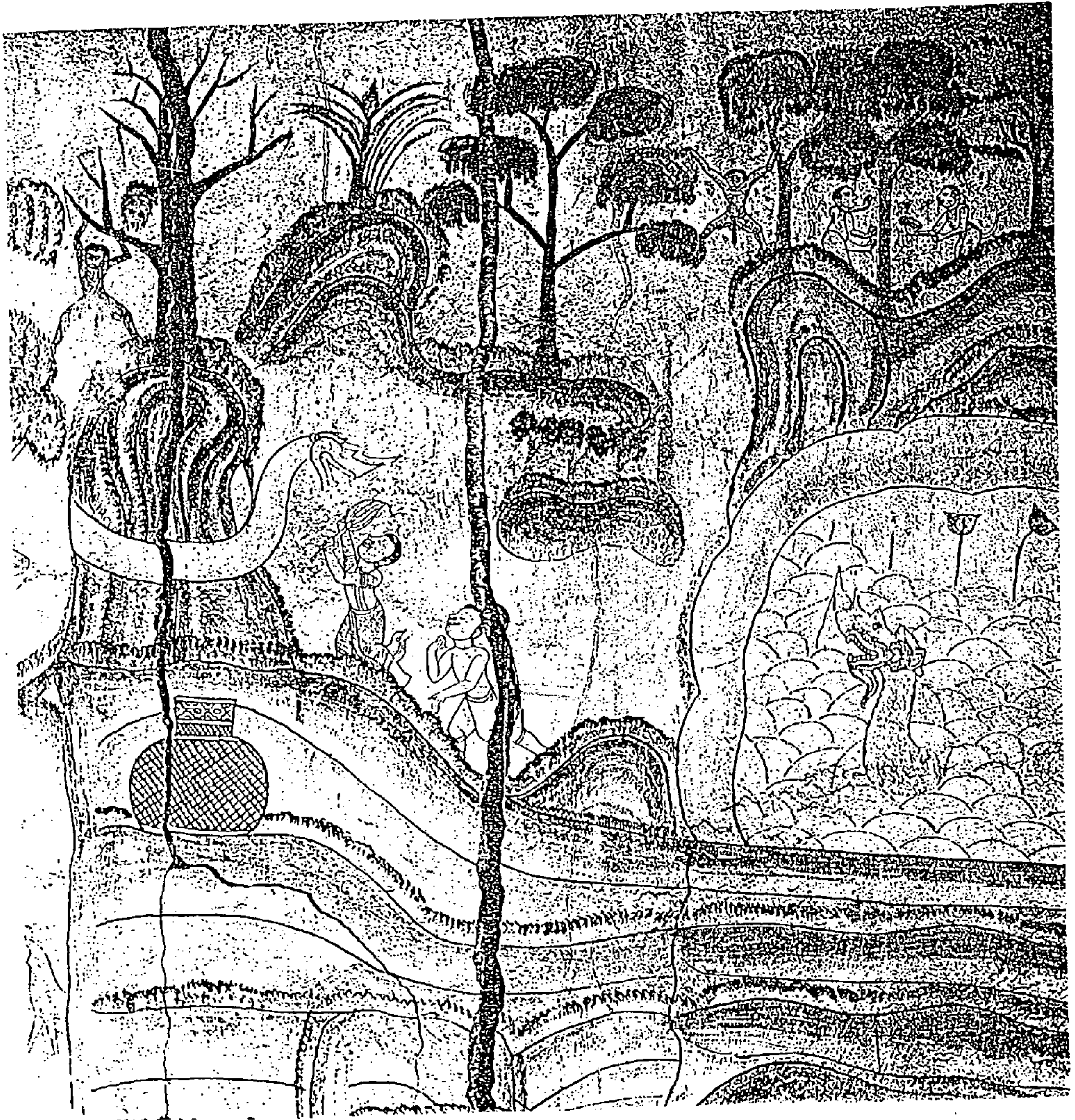
²ไพโรจน์ สโมสร. (2532). *จิตรกรรมฝาผนังอีสาน*. หน้า 168.

³แหล่งเดิม, หน้า 58-61.

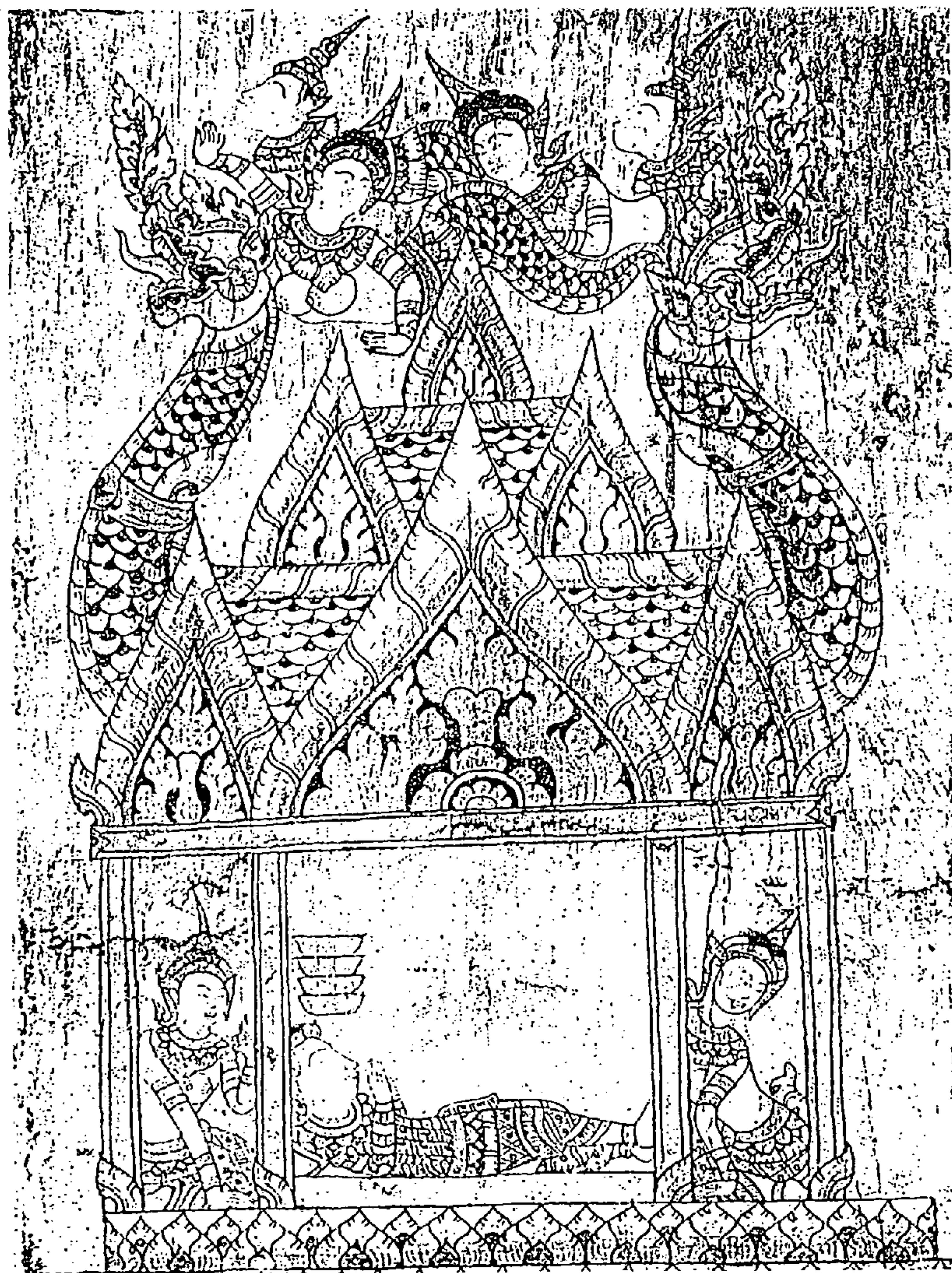
⁴ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (2534). *ผ้าไทย ลายอีสาน*. หน้า 32.

ภาพประกอบ 10 ภาพปริศนาธรรมแสดงถึงความเป็นไปของสรรพสิ่ง ในงานอุปแต้ม
ที่มา : ไพโรจน์ สโมสร. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. หน้า 59.

ภาพประกอบ 11 ภาพภูริทัตชาดก ในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน
ที่มา : ไพโรจน์ สโมสร. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. หน้า 59.

ภาพประกอบ 12 ภาพวิมานของพญากาฬนาคราช ในพุทธประวัติครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงลอยถาด
ที่มา : ไพโรจน์ สโมสร. (2532). จิตรกรรมฝาผนังอีสาน. หน้า 20.

สมบูรณ์และการมีชีวิตใหม่นั้นเอง ส่วนหญิงสาวที่ยังไม่แต่งงานมีครอบครัว จะนุ่งขึ้นที่เป็นผ้าผืนเดียวกันตลอด ลวดลายของผ้าเป็นลายไปไม้ ไก่ หงส์ ซึ่งจะเป็นลายเล็กๆ นอกจากนี้การทอผ้ายังสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์และความเชื่อทางศาสนา ของผู้หญิงในชุมชนชนบทได้ มีผู้พบว่าลวดลายของนาค เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา จะปรากฏอยู่ทั่วไปในผ้าทอของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศลาว¹ ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวเนื่องกับวรรณคดีท้าวฮุ่ง และพระเวสสันดรชาดก โดยเชื่อว่าลวดลายผ้า เป็นการรวมเอาโลกทัศน์ที่เกิดจากการเรียนรู้ทางธรรมชาติและทางสังคมผสมผสานกัน โดยชาวลาวและอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมีความเชื่อว่าสัญลักษณ์นาคในตำนานดั้งเดิมของชาวลาวและอีสาน คือ นาคหรือภู่น้ำขนาดใหญ่ที่อาศัยอยู่ในลำน้ำจืด และลำน้ำโขง นาคจึงนับได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ พร้อมๆกับการเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ได้รับมาจากอินเดีย² นอกจากนาคจะปรากฏในลวดลายผ้าของสตรีอีสานแล้ว ลวดลายนาคยังปรากฏในตุ่ง หรือธง (ตุ่ง หมายถึง ธงที่มีลักษณะเป็นแผ่นวัตถุ ส่วนปลายแขวนติดกับเสา ห้อยเป็นแผ่นยาวลงมา วัตถุที่ใช้ทำตุ่งมีหลายอย่าง เช่น ไม้ สังกะสี ทองเหลือง ผ้า กระดาษ ใบลาน) ที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในการพิธีทางพระพุทธศาสนาและงานมงคลและอวมงคลต่างๆ โดยมีขนาดรูปทรงและรายละเอียดของลวดลายสะท้อนให้เห็นความเชื่อในท้องถิ่น³ เมื่อความเชื่อเรื่องนาคเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ลวดลายนาคจึงปรากฏในตุ่ง ตามความนิยมในแต่ละท้องถิ่นนั้นจึงปรากฏ ดังนั้นสัญลักษณ์ของนาคจึงเป็นที่นิยมปรากฏในผ้าทอ ของกลุ่มคนเชื้อสายไทย-ลาว ที่นิยมปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำ เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำจืด และลุ่มแม่น้ำสายต่างๆ ทางภาคอีสาน

นอกจากลวดลายนาคจะปรากฏในลวดลายผ้าของสตรีแล้ว ความเชื่อเรื่องนาคของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ยังปรากฏในลวดลายการสักขาของบุรุษ ที่เรียกว่าการสักขาลายและการบ่อง การสักขาลายหรือการบ่องนี้นับได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของชนเผ่าอ้ายลาวหรือไทยลาว ชาวไทยลาวนิยมสักขาบ่อง เพื่อเป็นการแสดงความเป็นชาย หรือดึงดูดความสนใจของเพศตรงข้าม ดังคำกลอนโบราณของชาวอีสานที่ว่า

ชาขวามานั่งไถล เหม็นคาวฮาขือออก
ขาลายมานั่งไถล หอมเนียมอ้มกะบ่อปาน
สิบผืนผ้าขาวผืนผ้า บ่ทอขาลายอ้ายขึ้นกาย
ขาลายอ้ายกายแล้ว พอปานผ้าหมื่นผืน...⁴

ความเชื่อของชาวอีสานในการสักขาลายนี้ เชื่อว่ามาจากหลายสาเหตุด้วยกัน แต่ภาพที่นิยมสักคือรูปนาค ภู มังกร ซึ่งได้รับมาจากความเชื่อของชาวจีนและญวนที่ว่า “ชาวอ้ายลาวสักรูปมังกรที่ร่างกบ นุ่งผ้า มีหางห้อยอยู่ข้างหลัง...” หรือ “พวกเหล่านี้สักทาทหมีก็เป็นรูปช้าง รูปมังกร นุ่งผ้ามีชายกระเบนห้อยข้าง

¹Patricia C. Naenna. (1990). *Costume and Culture : Vanishing Textiles of some of the Tai Groups in Laos P.D.R.* , p 11.

²Bounyavong Douangdeuane. (1992). "A Glance at Lao Textiles," in *Asian Pacific Culture*. p 6-8.

³ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล และแพทรีเซีย ซีสแมน. (2530). *ผ้าล้านนา ยวน ลื้อ ลาว*. หน้า83

⁴จรรุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). *ภูมิปัญญาแห่งอีสาน รวมบทความอีสานคดีศึกษา*. หน้า 31.

หลัง..." ความเชื่อนี้มาจากพงศาวดารญวนที่เล่าว่า พระเจ้าหลากกองลุนเป็นเชื้อสายพญานาค คือบุตรของนางนาคเทืองลอง ดังนั้นในเมืองจึงมีงูเป็นจำนวนมาก เมื่อชาวเมืองลงไปอาบน้ำหรือใช้แม่น้ำ เป็นเหตุให้ชาวเมืองถูกงูกัด และเพื่อให้งูไม่ทำร้าย ด้วยเชื่อว่าเป็นพวกเดียวกัน จึงทรงประกาศบังคับให้พลเมืองสักเป็นรูปนาค รูปงู..."¹

ดังนั้นจึงเป็นธรรมเนียมนิยมในการสักขาลายเป็นรูปนาค การสักบริเวณใต้หัวเข่าลงไป นิยมสักเป็นรูปงูขดขนาดสั้นของรูป "ขาคีมหรือมีดสะนาท" โดยชาวลาวเชื่อว่าจะป้องกันสัตว์กัดต่อยมีพิษซึ่งเลื้อยคลานอยู่ตามน้ำได้² ความเชื่อที่เกี่ยวกับเครื่องรางของขลัง ที่เชื่อว่าสามารถที่จะป้องกันอันตรายจากงูได้ คล้ายคลึงกับความเชื่อในเรื่องของรัตนชาติ ที่เรียกว่า "นาคสวาท" โดยกล่าวว่า

อันว่านาคสวาท (พลอยสีเขียวอ่อน) มี 4 ประการ ประการหนึ่ง สีมดงเห็นดัดเต่า ประการหนึ่งสีผลเขียวเหลืองดังงูเขียวปากปลาหลด ประการหนึ่ง สีผลเขียวดังสีไม้ไผ่ เกิดได้หนึ่ง สองเดือน หนึ่งเขียวเจือดำ ดังกล่าวมานี้ (เขียวส่อง) ชื่อว่านาคสวาท มีคุณอันวิเศษนัก ถ้าเป็นฝัอันมีพิษก็ตีตะขบ แลงปอง แลงอันมีพิษสารพัดพิษขบตอดเอาก็ดี ให้เอนาคสวาทกันใจซุบลงในน้ำมาทากิน หายปวดพิษ ถ้าถูบตีกจะมีชัยชนะแก่ข้าศึกด้วยอาณุภาพแห่งนาคสวาท อันมีคุณวิเศษ...³

หากจะทราบว่า เป็นนาคสวาทแท้จริงหรือไม่ ท่านให้ลองดูในเดือน 3 และ 4 ให้ทำเครื่องบัตรพลีกระยาบวงสรวงนาคสวาท ตั้งไว้ในที่อันควร ถ้าเห็นคล้ายดังงู ในที่บัตรพลีนั้นจึงจะเป็นนาคสวาทแท้⁴ ความเชื่อที่เกี่ยวกับนาคสวาท ที่ช่วยป้องกันอันตรายจากสัตว์มีพิษนี้ สันนิษฐานว่าคงเป็นด้วยลักษณะของรัตนชาติที่มีสีเขียว ส่องแสงงดงาม คล้ายสีของนาคตามความเชื่อโดยทั่วไป อีกทั้งชื่อของรัตนชาติที่ชื่อว่า นาคสวาท ด้วยเหตุที่นาคเป็นใหญ่ในหมู่พญางู และสัตว์มีพิษ ดังนั้นจึงมีความเชื่อว่านาคสวาทสามารถป้องกันอันตรายจากสัตว์เหล่านั้นได้

✓ จากที่กล่าวมานี้ ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนกระทั่งถึงปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคเป็นไปในลักษณะที่ต่อเนื่องกันมา จากเดิมที่เป็นเพียงลัทธิความเชื่อที่ปรากฏในชุมชน หรือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ได้พัฒนาการกลายมาเป็นความเชื่อในลักษณะที่เป็นสากล คือเป็นการผสมผสานทางด้านความเชื่อที่มีอยู่เดิม ที่ได้รับเข้ามาใหม่ โดยเป็นไปในแบบสังสมความเชื่อที่ลุ่มลึก และสืบเนื่องไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมในแต่ละยุคสมัย โดยไม่มีการหักล้างความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่แต่เดิม หากแต่มีการสร้างเสริมแนวความเชื่อให้เข้ามามีบทบาทในด้านต่าง ๆ ต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีบทบาทต่อการปกครองชุมชนอีสาน ในขณะที่บ้านเมืองต้องการความสามัคคี สัญลักษณ์ของนาคก็ถูกใช้เป็นอำนาจในการปกครองชุมชนในสังคม ในฐานะของบรรพบุรุษ ของชุมชนอีสาน โดยพัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องนาคที่เป็นเจ้าของ หรือชนพื้นเมืองเดิม ดังที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนาน ที่เชื่อว่าเป็นผู้สร้าง และคุ้มครอง ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง นาคถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ในสังคมเกษตรกรรม ที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำในการดำเนินชีวิต ดังนั้นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นมาในภายหลัง ก็พัฒนาการมาจากความเชื่อเรื่องการบูชา นาค ที่เป็นสัญลักษณ์ของความ

¹มานิต วัลลิโกดม. "สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน," ใน วารสารเมืองโบราณ. 3(2-3) : 26.

²จารุบุตร เรื่องสุวรรณ. (2523). อีสานปริทัศน์. หน้า 34.

³พลุลวง (นามแฝง). (2529). เทวโลก. หน้า 59.

อุดมสมบูรณ์ที่มีมาแต่เดิม โดยมีความเชื่อเรื่องนาคทางพระพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับความเชื่อในพิธีกรรมเหล่านั้น ให้พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์มีพลังอำนาจที่มีความขลัง และศักดิ์สิทธิ์ ที่อยู่เหนือความเชื่อในการนับถือผี ที่มีมาแต่เดิมในชุมชนอีสาน และความเชื่อเรื่องนาค ยังช่วยอธิบายถึงที่มาของเหตุการณ์ หรือสถานที่ ที่ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงไม่สามารถอธิบายถึงสาเหตุที่มาได้ด้วยเหตุนี้วิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงจึงมีความผูกพันกับความเชื่อเรื่องนาคมาโดยตลอด

บทที่ 4

สรุป

จากการศึกษาความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง (ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงปัจจุบัน) ทำให้ทราบว่าความเชื่อเรื่องนาคมีปัจจัยความเชื่อนาคมาจากความเชื่อในลัทธิบูชา ที่มีอยู่แต่เดิมแล้วในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง กับปัจจัยความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างโดยมีพัฒนาการของความเชื่อเรื่องนาคมาจากความเชื่อเรื่องนาคทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

ความเชื่อเรื่องนาคที่มีอยู่เดิมในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ก่อนจะได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง ชนพื้นเมืองเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนทางธรรมชาติ ที่ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่สรรพชีวิต การสืบทอดมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตหลังความตาย เป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการขอฝน โดยได้รับแนวความเชื่อมาจากการสังเกตรูปร่างลักษณะทางกายภาพของ งู ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูและศาสนาพุทธได้เผยแพร่เข้ามาในดินแดนอีสาน ความเชื่อในลัทธิบูชาของชาวพื้นเมืองเดิมในดินแดนอีสาน ได้รับการผสมผสานกับความเชื่อจากศาสนาใหม่ อันได้แก่ศาสนาฮินดูและพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องงูจึงถูกยกฐานะให้มีความศักดิ์สิทธิ์ เปลี่ยนมาเป็นนาคที่มีลักษณะแตกต่างไปจากงูตามธรรมชาติ โดยการสวมขลุ่ยให้ งูจึงกลายมาเป็นนาคที่มีหงอน ถูกยกฐานะให้เป็นบริวารของเทพตามศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธ ต่อมาด้วยเหตุผลทางการเมืองและการเผยแพร่ศาสนาของล้านช้าง ที่มีต่อดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมาเอง ความเชื่อเรื่องนาคจึงนิยมปรากฏในเรื่องราวและวรรณกรรมทางพุทธศาสนาในฐานะของผู้คุ้มครองพุทธศาสนา และศาสนสถาน สัญลักษณ์ของความเชื่อเรื่องนาค จึงปรากฏบทบาทต่อวิถีชีวิตของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมาโดยตลอด

นอกจากนี้นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของดินแดนอีสาน พบว่าอำนาจทางการเมืองการปกครองในดินแดนอีสาน ตกเป็นของล้านช้าง แม้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ดินแดนอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย แต่อิทธิพลทางการเมืองการปกครอง ความเชื่อและประเพณี ที่ได้รับมาจากล้านช้าง ก็ยังคงเป็นธรรมเนียมที่ประพฤติปฏิบัติมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน อีกทั้งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ได้เกิดการขัดแย้งกันเองในหมู่เจ้านายล้านช้าง จึงเป็นเหตุให้ชาวล้านช้างอพยพเข้ามาอยู่ในดินแดนอีสานเป็นระยะ ดังนั้นประชากรที่อาศัยในดินแดนอีสานส่วนใหญ่ได้รับเชื้อสายมาจากชาวล้านช้าง ในช่วงที่ดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองการปกครองของล้านช้างนั้น กษัตริย์ของล้านช้างได้มีกุศโลบายทางการเมืองการปกครอง เพื่อให้สังคมเป็นปกติสุข เกิดความสามัคคีและยอมรับในอำนาจของล้านช้าง ความเชื่อเรื่องนาคนี้เองนับได้ว่าเป็นกุศโลบายทางหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อจิตใจ ความประพฤติดของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องนาคได้รับการเผยแพร่ให้เห็นได้เด่นชัด ในลักษณะของงานทางวรรณกรรมและศิลปกรรม โดยเฉพาะงานวรรณกรรม เนื่องจากชาวอีสานส่วนใหญ่นิยมรับฟังเรื่องราวที่ปรากฏในงานวรรณกรรม ทั้งที่เป็นพงศาวดาร ตำนานและนิทานพื้นบ้าน โดยมีผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้เล่าเรื่องราวให้ชาวบ้านได้รับฟัง มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายถึงความเป็นมาของสถานที่ เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจในเชื้อชาติของตนและเพื่อความบันเทิง อย่างไรก็ตามเมื่อวรรณกรรมส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา ดังนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการเทศนาสั่งสอน อบรมศีลธรรม และเล่าเรื่องราวที่ปรากฏในวรรณกรรมทางพุทธศาสนา เป็นสาเหตุให้เรื่องราวของนาคเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนชาวอีสานได้เป็นอย่างดี ดังที่ปรากฏในพิธีกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เรียกว่า "ฮีดคอง" โดยเนื้อหาของวรรณกรรมส่วนใหญ่จะมีเรื่องราวความเชื่อเรื่องนาคเข้าไปเกี่ยวข้อง เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอันปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ

ได้แก่ เป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษของชุมชนลุ่มแม่น้ำโขง โดยมีความเชื่อว่าชาวอีสานและล้านช้างสืบเชื้อสายมาจากหลวงหรือนาค ที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีน บริเวณทะเลสาบหนองแสหลวง ดังที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ หรือตำนานพระธาตุพนม ที่กล่าวถึง พญาพิทโยนกกวตินาคและธนะมูลนาค ที่อาศัยอยู่บริเวณหนองแสหลวงทางตอนใต้ของจีน ได้เกิดการทะเลาะวิวาทกัน จนเป็นเหตุให้พระอินทร์ หรือกษัตริย์ของชนชาติจีนทางตอนบน เข้ามาดูแลความสงบและปราบปรามให้ถอยลง จนเป็นเหตุให้อพยพเผ่าพันธุ์ของตนลงมาเป็น 2 ทาง คือ ทางสายพันธุ์ของพญาศรีสัตตนาคร กับสายพันธุ์ของพญาสุวรรณนาค สันนิษฐานได้ว่าสองเผ่าพันธุ์นี้ อาจดำรงชีวิตอยู่ใกล้กัน อาศัยทรัพยากรในน้ำเป็นสำคัญ หรือจะเรียกว่าเป็นชาวน้ำนั่นเอง สัญลักษณ์ที่ดูจะใช้แทนสิ่งที่ใกล้เคียงกับน้ำได้มากที่สุด ได้แก่ นาค ดังนั้นชนทั้งสองเผ่าจึงถูกเรียกเป็นพวกนาค ต่อมาได้อพยพลงมาทางตอนใต้ สร้างบ้านเมืองขึ้น คือ กลุ่มของพญาพิทโยนกกวตินาค มาสร้างเมืองโยนกนคร ซึ่งเป็นต้นเผ่าพันธุ์ของชาวโยนกเชียงแสน ดังที่ปรากฏในตำนานโยนกนคร ส่วนอีกสายเผ่าพันธุ์ คือ กลุ่มของพญาสุวรรณนาค ได้อพยพลงมาสร้างบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ เมืองศรีสัตตนาคนหุต ส่วนบรรดานาคที่อาศัยอยู่บริเวณหนองแส ที่ต้องอพยพตามลงมาทางลุ่มแม่น้ำโขง มาอาศัยตามสถานที่ต่างๆ ในล้านช้างและอีสาน พวกนี้อาจเป็นบรรดาแม่ทัพ นายทหาร เช่น สุขขรนาคร ได้มาอาศัยอยู่ที่เวินหลอด บัพพารนาคร อาศัยอยู่ภูเขาลวง หรือปัจจุบันคือพระธาตุพนม สุวรรณนาคร อาศัยอยู่ที่ภูปู้เวียน และพุทโธปาปนาคร อาศัยอยู่ที่หนองบัวบาน หรือพระพุทธรูปบัวบาน ซึ่งเชื่อกันว่าการสืบสายพันธุ์ของพญาสุวรรณนาค เป็นเรื่องราวที่ใช้อธิบายความเป็นมาของบ้านเมืองในดินแดนอีสานและล้านช้าง ดังที่ปรากฏในเรื่องผาแดง-นางไอ่ ที่กล่าวถึงการสืบทอดเชื้อสายนาครของชุมชนอีสานโดยบังคิยนาคที่เป็นลูก กับนางไอ่และผาแดง ซึ่งเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองเดิม ซึ่งอาจเป็นพวกขอม ได้ทำการสู้รบกับบังคิยนาคซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาใหม่ เป็นเหตุให้ชุมชนพื้นเมืองเดิมล่มสลายไป หรืออำนาจของขอมได้สิ้นสุดลง ให้อำนาจของพวกนาคหรือชาวล้านช้างเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนอีสานแทน ดังนั้นเรื่องราวของนาครที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนาน ที่เป็นเรื่องราวของบรรพบุรุษที่เป็นกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ทางตอนใต้ของจีน แล้วอพยพเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อจากตำนานเชื่อว่ากลุ่มชนพญาสุวรรณนาคนี้ อาจเป็นบรรพบุรุษของชุมชนอีสานและล้านช้างนั่นเอง

ความเชื่อเรื่องนาคเป็นบรรพบุรุษของกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำโขง ได้กลายมาเป็นกุศโลบายประการหนึ่งที่ใช้เสริมสร้างความผูกพันทางสายเลือด เพื่อใช้เป็นเหตุผลในการครอบครองดินแดนบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ความเชื่อเรื่องกษัตริย์ที่มีเชื้อสายนาคร พบได้ในตำนานต่างๆ หลายเรื่อง เช่น ตำนานสวรรค์โลก ที่กล่าวว่า พระร่วงอรุณราชกุมารเป็นลูกของนางนาค หรือ ในพงศาวดารญวน ที่กล่าวว่า พระเจ้ากินเมืองเวียงมีมเหล็ เป็นนาค นางนาคให้กำเนิดโอรสมาเป็นพระเจ้าหลาลองกุนที่มีเชื้อสายนาคร ด้วยเหตุนี้ความเชื่อเรื่องนาคของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดหนองคาย นิยมใช้นามสกุลที่มีนามของนาคเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น นาคเสวก เป็นต้น

นอกจากจะใช้นาคเป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว นาคยังเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ล้านช้าง ที่ใช้ในการปกครองบ้านเมืองบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อดินแดนอีสานตกอยู่ภายใต้การปกครองของล้านช้าง นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ความเชื่อเรื่องนาคได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงในฐานะของกุศโลบายประการหนึ่ง โดยกษัตริย์ล้านช้างได้สร้างกุศโลบายที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาค ว่านาคมีอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ในฐานะของเทพเจ้าผู้ปกครองใต้พื้นแผ่นดิน ซึ่งเป็นผู้ให้การยอมรับกษัตริย์ผู้ทรงเปรียบเป็นเทพเจ้าที่ปกครองเหนือพื้นแผ่นดิน ในเขตอำนาจของนาค อาจวิเคราะห์ได้ว่า สภาพภูมิศาสตร์ในดินแดนอีสานต้องพึ่งพาธรรมชาติ ธรรมชาติมีความสำคัญมากที่สุด ผู้ที่สามารถ

ควบคุมธรรมชาติได้นั้น คืออำนาจเหนือธรรมชาติ อันได้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ บาดาล ตามความเชื่อที่มีอยู่เดิมและที่ได้รับมาจากศาสนา คือพญานาค ดังนั้นเมื่อมีการสร้างบ้านเมืองใหม่ หรือผู้มีอำนาจจากถิ่นอื่นจะเข้ามาปกครองดินแดนอีสานที่มีเจ้าที่อันได้แก่นาคอยู่แต่เดิม จึงต้องได้รับการ อนุญาตจากนาคเสียก่อน ด้วยเหตุนี้กษัตริย์ของบรรดาบ้านเมืองลุ่มแม่น้ำโขง จึงนิยมใช้อำนาจจากนาคเป็นผู้ สร้างบ้านเมือง ให้ผู้คนเกิดการยอมรับในอำนาจของกษัตริย์ที่เข้ามาปกครองใหม่เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ บ้านเมืองนั้นด้วย เช่นในพงศาวดารล้านช้างที่กล่าวว่าในครั้งสร้างเมืองศรีสัตตนาคนหุต ได้ใช้นามของพญา นาคทั้งเจ็ดเป็นนิมิตร หรือในตำนานเมืองเวียงจันทน์ ที่กล่าวว่าบุรีจันทน์อ้วยล้วย ได้ช่วยพญานาคไว้ พญา นาคจึงตอบแทนด้วยการสร้างเมืองเวียงจันทน์และทำการอภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ให้ ดังนั้นบุรีจันทน์อ้วยล้วย จึงได้รับการยกย่องขึ้นเป็นกษัตริย์ มีสิทธิอันชอบธรรมที่สามารถทำมาหากินหรือสร้างบ้านเมืองของตนเองใน ที่แห่งนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานและล้านช้างจึงมีความเชื่อว่าเมืองเวียงจันทน์และดินแดนบางส่วนของอีสาน มีนาคปกป้องคุ้มครองอยู่ เช่น ในครั้งการสร้างเมืองเวียงจันทน์นั้น เจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ได้เรียกให้บริวาร นาคมานาปกป้องรักษาเมืองรวม 14 ตน เป็นมงคลแห่งเวียงจันทน์ อันได้แก่ ล้างสอง หนองสาม ลำน้ำสี่ ศรีห้า และในศรีห้านั้น ก็รวมดินแดนบางส่วนของจังหวัดหนองคาย ที่นาคมีหน้าที่ปกป้องรักษาด้วย ความเชื่อที่ว่านาค มีหน้าที่ในการรักษาบ้านเมือง และสถานที่สำคัญนี้ สันนิษฐานโดยแสดงให้เห็นว่า ในสมัยนั้นอำนาจทางการ เมืองการปกครองของล้านช้าง หรือพวคนาค มีอำนาจการปกครองเหนือดินแดนไต่บั้งในดินแดนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง และนามของนาคที่ปรากฏ เช่น กายโลहनาค เอกจักขุนาค สุคันธนาค ยังอาจเป็นนามสมมุติของ พวกบรรดาแม่ทัพ หรือทหาร ที่กษัตริย์ล้านช้างมอบหมายให้เข้าไปดูแลและรักษาเมือง หรือสถานที่สำคัญนั้น

ในทางตรงกันข้ามชาวอีสานยังเชื่อว่า นอกจากนาคจะช่วยสร้างบ้านเมืองแล้ว นาคยังมีอำนาจใน การทำลายบ้านเมืองและลงโทษผู้กระทำผิดกฎของสังคมในเวลานั้น ดังที่ปรากฏในหลักธรรมทางศาสนา จาริตีตติย คือว่าหากกระทำผิดต่อนาค ซึ่งเปรียบเป็นตัวแทนของกฎหมายบ้านเมืองและเป็นตัวแทนของ กฎทางธรรมชาติ นาคก็จะลงโทษผู้กระทำผิดด้วยการถล่มถลายบ้านเมืองได้ เช่น ในตำนานเรื่องผาแดง- นางไอ่ ที่กล่าวถึงกษัตริย์และชาวเมืองที่ได้บริโภคเนื้อกระรอก หรือนาคแปลง การมีอำนาจทำลายบ้านเมือง ของนาคอาจหมายถึงปรัชญาที่ว่า ไม่มีสิ่งใดที่สามารถตั้งมั่นได้อย่างจริงจังยั่งยืน แม้กระทั่งลักษณะภูมิประเทศ ยังมีการเปลี่ยนแปลงเป็น ห้วย หนอง คลอง บึง ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายทางด้านภูมิศาสตร์ ว่าพื้นที่ของ จังหวัดอุดรธานีและจังหวัดสกลนคร เกิดการพังทลายของพื้นผิวดิน เนื่องจากการกัดเซาะของน้ำใต้ดิน จน เป็นเหตุให้เกิดลำธาร ห้วย หนอง ดังที่ปรากฏเป็นชื่อของหมู่บ้านในปัจจุบัน เช่น หนองเม็ก หนองหาน ฯลฯ

นอกจากนี้อำนาจของนาคยังแสดงให้เห็นว่า สังคมในสมัยก่อนให้ผลตอบแทนของการกระทำความ ดี หรือความผิดที่รุนแรงถึงขนาดให้บ้านเมืองหรือทำลายบ้านเมือง เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเกรงกลัวที่จะ กระทำผิด และสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางการเมืองการปกครอง ของการทำสงครามระหว่างบ้านเมืองในสมัยนั้น ว่ามีเมืองเป็นเดิมพัน อาจพ่ายแพ้จนถึงขนาดมีการสูญเสียเผ่าพันธุ์ ที่อาศัยอยู่ภายในบริเวณนั้น อีกทั้งเป็น การสะท้อนให้เห็นถึงอำนาจทางการเมืองของล้านช้าง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ได้ว่ามีการ ขยายอาณาเขตอิทธิพลทางการเมือง จนสามารถเอาชนะพวกขอมได้ ทั้งด้วยวิธีการแต่งงานเพื่อรวมอำนาจ ทางการเมือง ดังที่ปรากฏว่ากษัตริย์แต่งงานกับนางนาค หรือกษัตริย์บางองค์มีเชื้อสายนาค หรือใช้ยุทธวิธี ทางเศรษฐกิจ เช่น การแปลงกายเป็นกระรอกเผือกแล้วถูกพวกนางไอ่และชาวเมืองบริโภค จนเป็นสาเหตุให้ ล้านช้างเข้ามาทำลายอำนาจของพวกขอมได้

ด้วยเหตุที่ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง มีความเชื่อว่านาคเป็นผู้สร้างบ้านเมืองและทำลายบ้านเมืองนี้เอง เป็นสาเหตุให้ชาวอีสานยอมรับในอำนาจของกษัตริย์ล้านช้าง ไม่กล้าล่วงละเมิดหรือกระทำผิดกฎของ

สังคม หรือฮิตคอง มีความเชื่อว่าเมื่อจะมีการแต่งตั้งใครเป็นเจ้าเมือง ก็จะใช้อำนาจของนาคเป็นผู้แต่งตั้ง เพื่อสิทธิอันชอบธรรมและดำรงไว้ซึ่งความเกรงกลัวแก่ชาวเมือง เช่น ในพงศาวดารสกลนครที่กล่าวว่า พญาสุวรรณนาคได้อภิเษกเจ้าภิงคารขึ้นเป็นเจ้าเมืองใหม่ ได้นามตามพญานาคว่าพญาสุวรรณภิงคาร ความเชื่อที่ว่านาคเป็นฐานอำนาจทางการปกครองนี้ ยังรวมไปถึงอำนาจของนาคกับผู้นำชุมชนบางคนในดินแดนอีสาน เช่น ประวัติของเมืองคำชะโนด ที่กล่าวถึง เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ ได้แต่งตั้งให้ชายผู้หนึ่งเข้าไปประกวดชายงามในเมืองนาค เมื่อออกมาจากเมืองนาคชายผู้นั้น ก็ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏเป็นหลักปฏิบัติของท้าวพญามหากษัตริย์ในคลองสิบสี่ที่กล่าวว่า ในเดือน 8 ให้ท้าวพระยาสุตชำระเมือง สิบชะดาเมือง บุษาทเพดาอารักษ์ทั้ง 8 ทิศ บุษาพระระษี (ฤๅษี) สองพี่น้องและพญานาค 15 ตระกูล ส่วนคลองสิบสี่สำหรับทวยราษฎร์ กล่าวว่า เดือน 7 ให้เลี้ยงมเหศักดิ์หลักเมือง บนอารักขาเทพดา คือท้าวจุลโลกบาลผู้ปกครองรักษาโลกและเทพดาทั้ง 8 ทิศ โดยเชื่อว่าท้าววิรูปักษ์ เป็นโลกบาลประจำทิศตะวันตก และปกครองเหนือหมู่นาค หรือที่ปรากฏการบูชาพญานาคในประเพณีฮิตสิบสอง ที่กล่าวว่า ในเดือน 12 ให้ลอยเรือ(เรือ)ไฟบูชาพญานาค 15 ตระกูล ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องนาคของชาวอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ได้ให้ความสำคัญต่อนาคในฐานะของเจ้าที่ ผู้สร้างบ้านเมือง และปกป้องรักษาพื้นแผ่นดินอีสาน อันเป็นมงคลที่ก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล และนำพาซึ่งความอุดมสมบูรณ์มาสู่วิถีชีวิตของชาวอีสาน

นอกจากนาคจะเป็นฐานอำนาจทางการเมืองการปกครองแล้ว ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงยังมีความเชื่อว่านาคหมายถึงสัญลักษณ์ของน้ำและความอุดมสมบูรณ์ ที่ปรากฏพบเห็นมากที่สุดในดินแดนอีสาน ชาวอีสานมีความเชื่อว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและโลกใต้บาดาล เช่น ในเรื่องผาแดง-นางไอ่ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงต้องเคารพและบูชานาคซึ่งเป็นพลังทางธรรมชาติและมีความศักดิ์สิทธิ์ บันดาลน้ำและความอุดมสมบูรณ์มาสู่มนุษย์ ความเชื่อเรื่องนาคให้น้ำนี้สันนิษฐานได้ว่า มาจากความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ ที่มีความเชื่อว่านาคเล่นน้ำในสระอินดาต เป็นสาเหตุให้ฝนตกลงมาในโลกมนุษย์ นอกจากชาวอีสานจะมีความเชื่อว่านาคมีหน้าที่ให้น้ำแล้ว จากการที่นาคอาศัยอยู่ในน้ำ นาคจึงมีหน้าที่สร้างแม่น้ำและรักษาแหล่งน้ำในดินแดนอีสานอีกด้วย เช่น ในตำนานอุรังคธาตุ ที่กล่าวถึงการสร้างแม่น้ำของนาค ที่มาจากหนองแส ได้แก่ แม่น้ำของ(โขง) แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ตลอดจนเกาะแก่งในแม่น้ำโขง ตลอดจนแหล่งน้ำในดินแดนอีสาน ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่า โพรงหรือรูต่างๆตามธรรมชาติที่สามารถเชื่อมต่อไปตามสถานที่ต่างๆ ริมแม่น้ำโขงพวกนาคเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อใช้เป็นทางเข้าออกระหว่างโลกใต้บาดาลกับโลกมนุษย์ เช่น พรหมประกายโลกที่คำชะโนด จังหวัดอุดรธานี หรือที่ภูนาถ ที่พระพุทธรูปบาทบัวบก

เมื่อนาคมีอำนาจและพลังทางธรรมชาติที่สามารถสร้างสิ่งต่างๆได้ มีความเกี่ยวพันกับสังคมเกษตรกรรม ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวอีสาน ชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง จึงมีพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อบูชานาค เช่น ลอยเรือไฟบูชาพญานาค ในจังหวัดหนองคาย ตลอดจนพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ก็จะมีการอัญเชิญนาคเข้าร่วมในพิธี เช่น พิธีกรรมบุญบังไฟ พิธีสูตขวัญ พิธีฮอดสง ๖ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความร่มเย็นเป็นสุข ชำระล้างสิ่งที่ไม่เป็นมงคลด้วยน้ำ โดยมีนาคเป็นสื่อกลางในการชำระความทุกข์นั้น หรือแม้กระทั่งการสร้างบ้านเรือนเพื่อยุอาศัยชาวอีสานก็มีความเชื่อว่า มีนาคเป็นเจ้าของ เจ้าที่ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษาอยู่ ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าพื้นแผ่นดินที่อยู่อาศัยนี้ มีนาครองรับอยู่เบื้องล่าง หากพญานาคเคลื่อนไหวตัว ก็จะเป็นสาเหตุให้แผ่นดินไหว ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรมในการเลือกสถานที่ หรือวัสดุในการสร้างบ้าน ให้สอดคล้องกับนาค เช่น ในพิธีจะมีการทักไม้เสาว่าทำพิธีขออนุญาตพญานาค หรือในการขุดหลุมเพื่อวางเสาบ้าน จึงต้องดูว่าวันใด เดือนใด นาคหันหัวไปทิศไหน ก็ให้ขุดหลุมให้ตรงกับท้องนาค ความเชื่อในการยกเสาหลุม ก็เปรียบเหมือนการยกนาคลงไปในพื้นดิน เพื่อรักษาและรองรับตัวบ้านนั่นเอง ดังนั้นใน

การขุดหลุมเพื่อฝังเสา ก็เหมือนการขุดหลุมลงไปบนตัวนาคน เพื่อไม่ให้ผู้อยู่อาศัยเกิดความเดือดร้อน จึงต้องมี การดูพื้นที่ บวงสรวงนาคนหรือเจ้าที่เสียก่อน เพื่อความเป็นมงคลแก่ผู้อยู่อาศัย ซึ่งในสมัยก่อนที่ชาวบ้านนิยม ปลุกเรื่อนไถล่น้ำ โดยมีศาลพระภูมิไว้เพื่อเป็นเจ้าที่เจ้าทาง ก็เพื่อบูชานาคนั่นเอง ด้วยเหตุที่นาคนมีหน้าที่ รักษาพื้นแผ่นดินนี้เอง หากจะกระทำการใดที่เกี่ยวกับพื้นดิน จะต้องมีการดูวันฤกษ์บาปผู้รักษาแผ่นดิน นอกจาก นั้นนาคนยังมีหน้าที่รักษาทรัพย์สินสมบัติในดินด้วย เช่น ความเชื่อที่ว่าหากใครหวังสมบัติก็จะไปเกิดเป็นงูรักษา ทรัพย์สินสมบัตินั้น ความเชื่อเรื่องนาคนของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง ที่เชื่อว่านาคนเป็นผู้รักษาพื้นแผ่นดินนี้ ยัง รวมไปถึงการดูฤกษ์ยามในการออกศึกสงคราม การเรียกชัยภูมิที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำว่านาคนาม นอกจากนั้น ความเชื่อเรื่องนาคนยังปรากฏในวิถีชีวิตของชาวอีสาน ที่เกี่ยวกับความมั่นคงในชีวิตและการครองเรือน เช่น ในพิธีกรรมแต่งงานซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดในชีวิต ในการสืบดำรงเผ่าพันธุ์ การจะครองคู่ให้อยู่เย็นเป็น สุข เมื่อชาวอีสานมีความเชื่อว่านาคนเป็นบรรพบุรุษของตน เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และความมั่ง คั่งของชีวิต ดังนั้นชาวอีสานจะมีการดูนาคนสมพงศ์ ว่าคู่บ่าวสาวจะครองคู่กันไปตลอดรอดฝั่งหรือไม่

ความเชื่อเรื่องนาคนที่กล่าวมาแล้ว เป็นความเชื่อของชนพื้นเมือง ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาผสมผสาน กับความเชื่อเรื่องนาคนในศาสนาพราหมณ์ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ การขุดหลุมปลูกสร้างบ้านเรือน และการดู นาคนสมพงศ์ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องนาคนทางพุทธศาสนาที่มีความเชื่อว่านาคนสัญลักษณ์สำคัญทางพระพุทธ ศาสนา เป็นสัญลักษณ์ผู้คุ้มครองพระพุทธศาสนา เป็นสื่อกลางยกขึ้นฐานะทางสภาวะธรรมให้สูงขึ้น เช่น ความเชื่อในพิธีฮีดสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้ที่กระทำคุณงามความดี ที่มีนาคนเป็นสื่อกลางระหว่างน้ำซึ่งเป็น ความบริสุทธิ์ กับผู้ทำความดี เพื่อแต่งตั้งหรือยกระดับพุทธภาวะให้สูงขึ้น

ความเชื่อเรื่องนาคน ยังแสดงให้เห็นถึงชัยชนะของศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนา ที่มีต่อความ เชื่อเดิมในดินแดนอีสาน และการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเหนือดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง เช่น ในตำนานพระเจ้า เลียบโลก ที่กล่าวถึง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับรอยพระบาทยังดินแดนต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดย ได้รับการยอมรับจากชาวพื้นเมืองเดิมหรือพวกนาคน นาคนจึงมีหน้าที่รักษารอยพระพุทธรบาท ด้วยเหตุนี้ชาว อีสานจึงเชื่อว่าพระธาตุบางองค์สร้างครอบนาคนไว้ โดยเชื่อว่าเป็นสถิตมหาสถานแห่งหนึ่งทางพระพุทธ ศาสนาเช่นเดียวกับพระพุทธรูปนาคนปรก เช่น ที่พระธาตุบังพวน จังหวัดหนองคาย และพระธาตุหลวง นคร เวียงจันทน์ การคุ้มครองพระพุทธศาสนาของนาคน ยังรวมถึงพระภิกษุสงฆ์ เช่น ในประวัติของพระอาจารย์ มั่น หลวงปู่คำคะนิง หรือกษัตริย์บางองค์ ก็จะมีนาคนเข้ามาคุ้มครอง ช่วยเหลือ ความเชื่อเรื่องนาคนจึง พัฒนาการมาเป็นงานทางด้านศิลปกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาเกือบทุกประเภท เช่น โบสถ์ จิตรกรรมฝาผนัง เครื่องใช้ของพระภิกษุสงฆ์ ฯลฯ เป็นที่น่าสังเกตว่าความเชื่อเรื่องนาคน ยังปรากฏในชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขง สืบมาจนถึงปัจจุบัน เช่น งานประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีไหลเรือไฟ ลายนาคนบนผ้าทอ การสักขาเป็นรูปนาคน ฯลฯ ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องนาคนเป็นที่นิยมและฝังลึกอยู่ในจิตใจ ของชุมชนอีสานลุ่มแม่น้ำโขงมา จนถึงปัจจุบัน ยิ่งไปกว่านั้นความเชื่อเรื่องนาคนยังถูกนำมาใช้ ในด้านการค้าและการประชาสัมพันธ์เพื่อการ ท่องเที่ยวในดินแดนอีสานบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง โดยใช้สัญลักษณ์ของนาคนปรากฏในพิธีกรรม เพื่อดึงดูดความ สนใจของนักท่องเที่ยว เช่น การลอยเรือไฟบูชาพญานาค และบั้งไฟพญานาค เป็นต้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ถิรมัยสิทธิการ,ขุน. (2529). *ตำนานพระธาตุเชิงชุม*. พระนคร : ม.ป.ท.
- นาคะประทีป (นามแฝง). (2526). *ฎีกาขัยมงคลอัฐฤกษ์เทศนา(พาหุง)*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บรรณาการ
- ปริมาณุชิตชิโนรส,สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ.(2503).*พระปฐมสมโพธิกถา*. พระนคร:
ประพาส ดันการพิมพ์.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวรรค นาคสังยุต. (2521). กรุงเทพฯ :
กรมการศาสนา.
- ศิลปากร,กรม (2513). *ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- (2506). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 11 เรื่องพงษาวดารเมืองหลวงพระบาง*. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- (2497). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 ตำนานสิงหนวัติกุมาร*. พระนคร : กรมศิลปากร
- (2504). *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 72 ตำนานสุวรรณโคตมคำ*.พระนคร : กรมศิลปากร
- (2506). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 พงศาวดารล้านช้าง*. พระนคร : กรมศิลปากร.
- (2506). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 4 ภาค 5 ตอนปลาย และภาค 6*. พระนคร : กรมศิลปากร
- (2507). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 9 บานแผนกเมืองหลวงพระบางราชธานี*. พระนคร :
กรมศิลปากร.
- (2512). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 43 ภาคที่ 69-70 เรื่องขุนบรมราชา*. (2512). กรุงเทพฯ :
องค์การค้าของคุรุสภา.
- มหาวงษ์พงษาวดารลังกาทวีป เล่ม 1. (ร.ศ.120). พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.
- หนังสือราชการที่ นค 0316/6103. ที่ว่าการอำเภอโพธารนพิสัย จังหวัดหนองคาย.
- หอสมุดวชิรญาณ. (2482). *มหาวงษ์พงษาวดารลังกาทวีป*. พระนคร : หอสมุดวชิรญาณ.
- เอกสาร ศธ 0719.14/2512. (2538). *เรื่องขอส่งหลักฐานเรื่องพระธาตุกลางแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย*.

เอกสารชั้นรอง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525*. กรุงเทพฯ : องค์การค้า
คุรุสภา.
- การสัมมนาทางวิชาการเรื่องสิ่งแฝงเร้นในจิตรกรรมฝาผนังอีสาน 2-4 ธันวาคม 2526. (2527) ขอนแก่น :
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- แก้วชาย ธรรมมาชัย. (2529). *ปัญหาพระเจ้ามิลินท์*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- โกเมน ไปตะวัฒน์. (2539). *บั้งไฟพญานาคปรากฏการณ์มหัศจรรย์ในลำนน้ำโขงที่จังหวัด หนองคาย*.
หนองคาย : อักษรสัมพันธ์.
- ขุนวิจิตรมาตรา. (2540). *ภูมิศาสตร์สุนทรภู่*. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี.

- คณะกรรมการกองตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2529). พระธรรมปัทมฎกเถา ภาค 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
 มหามกุฏราชวิทยาลัย
- คำหมาน คนไค. (2540). ข้ามโขงไปลาว. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี.
- จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2522). ไทยคดีศึกษา ศาสนา และลัทธิในท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
 ————. (2534). อีสาน 1: ศาสนาและวรรณกรรมนิยมในท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2531). ภูมิปัญญาแห่งอีสานรวมบทความอีสานคดีศึกษา. กรุงเทพฯ :
 ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
 ————. (2521). ลักษณะวรรณกรรมอีสาน. กาลสินธุ์ : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
 ————. แลลวดพงศาวดารลาว. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (2521). ของดีอีสาน. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการโครงการส่งเสริมหนังสือ ตามแนว
 พระราชดำริ.
- จันทบุรินทร์ณาท,พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. (2513). ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต. พระนคร :
 โสภณพิพรรฒธนากร.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2525). ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ : ไม้งาม.
- เจือ สตะเวทิน. (ม.ป.ป.). ตำรับวรรณคดี. พระนคร : ศิลปบรรณาการ.
- ชนิดา ตั้งถาวรศิริกุล. (2541). สื่อสัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุน
 งานวิจัยมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชลี สัมโพธิ์ปัญญา. (2418). เมืองไทยแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ตอน พญานาคทั้งเจ็ดที่พระธาตุพนม. พระนคร :
 ศูนย์วรรณกรรม.
- ชาคริต อนันทรวัน. (2538). บทสุดขวัญ จังหวัดเลย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคนอื่นๆ. (2520). ไทย ลาว พม่าและกัมพูชา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร.
- ชิน อยู่ดี. (2510). สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
 ————. (2516). วัฒนธรรมบ้านเชียงในสมัยก่อนประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- दनัย ไชโยธธา. (2538). ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมท้องถิ่น. กรุงเทพฯ :
 โอเดียนสโตร์.
- ดำรงราชานุภาพ,สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2509). เรื่องพระร่วง. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2531). ประวัติศาสตร์ลาว (เอกสารทางวิชาการหมายเลข 1/2530). กรุงเทพฯ :
 มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์.
 ————. (2530). ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เดิม สิงห์จิต. (2499). ผังขวาแม่น้ำโขง. พระนคร : ม.ป.ท.
- ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล. (2536). ล้านนาสู่ล้านช้าง. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
 แห่งชาติ. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เทพย์ สาริกบุตร. (2519). ไทศาสตร์ภาคเกษตร (ฤกษ์) แนวทางศึกษาไทศาสตร์ภาคสมบูรณ์.
 พระนคร : อุตสาหกรรมพิมพ์.
- ธรรมทาส พานิช. (2515). พนม ทวารวดี ศรีวิชัย. พระนคร : แพร์พิทยา.
- ธวัช ปุณโณทก. (2532). เที้ยวอีสาน การพัฒนาการท่องเที่ยวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร่วมกับข้อมูล

และวิธี การจากเอกสารอื่นๆ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

—————. (2541). *วรรณกรรมภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธีรพันธ์(นามแฝง). (2540). *สวดมนต์สิบสองตำนาน ฉบับธรรมมิก*. กรุงเทพฯ : อำนวยการสำนักพิมพ์.

ทองสีบ สุภมรรค. (2528). *พงศาวดารลาว*. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา.

ธิดา สารยา. (2538). *เมืองประวัติศาสตร์ : เมืองพิมาย เขาพระวิหารเมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ*.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ธิดา สารยา. (2529). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

น.ณ.ปากน้ำ (นามแฝง). (2517). *ศาสนาและศิลปในสยาม*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

นันทวัน ภูสวาท. (2540). *ผลิตภัณฑ์แผ่นดินไทย*. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง.

นิติ แสงวัฒน์ และคนอื่นๆ. (2523). *รายงานการค้นคว้าเรื่องเมืองโบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่มที่ 2 ตำนานและนิทานพื้นบ้านอีสาน*. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี

นิวัฒน์ พ.ศรีสุวรรณ. (2529). *ไทยลาว-อีสาน*. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2527). “บุญเบิกฟ้า ภูมิปัญญาเกษตรกรรมอีสาน,” ใน *ชีวิตไทยชุดบูชาพญาแถน*.

กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. (2529). *เทวตำนานในวรรณคดี*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ประจักษ์กรจักร, พระยา. (2516). *พงศาวดารโยนก*. พระนคร : คลังวิทยา.

ประนุช ทรัพย์สาร. (2527). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์

ประภาส สุระเสน. (2521). *มหาชาติสำนวนอีสาน*. กรุงเทพฯ : กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

ประยงค์ อนันวงศ์. (2531). *มงคลในการปลูกสร้างเรือน*. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.

ปรีชา พิณทอง. (2529). *ท้าวสุทนต์หรือเจือง*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

—————. (2537). *ผาแดง-นางไอ่*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

—————. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.

ปิยะพร (นามแฝง). (2531). *หลังเงา รวมนิทานประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.

แปลก สนธิรักษ์. (2504). *พิธีกรรมและประเพณี*. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.

ผาสุข อินทราวุธ. (2534). *รูปเคารพในศาสนาฮินดู*. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2523). *คนกับพระเจ้า*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม.

พระทองสา. (2530). *ชีวประวัติหลวงปู่คำคะนิง จุลมณี*. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.

พระเทพรัตนโมลี. (2521). *ประวัติพระธาตุบังพวน*. หนองคาย : โรงพิมพ์มิตรไทย.

—————. (2514). *อุรังคธาตุ*. พระนคร : ส.สมบุรณ์การพิมพ์.

พระธรรมราชานุวัตร. (2537). *อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม พิศดาร)*. กรุงเทพฯ : นีลนารการพิมพ์.

พระพนมเจติยานุรักษ์. (2513). *ประวัติพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร*. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. (2536). *ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ*. กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์.

พระมหาปรีชา ปริญาโน. (2525). *ประเพณีโบราณไทยอีสาน*. กรุงเทพฯ

พระมหาวิรวงศ์, สมเด็จพระสังฆราช และคนอื่นๆ. (2516). *พจนานุกรมภาคอีสาน ภาคกลาง*. กรุงเทพฯ :

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- พระสังฆราชเมธีกร. (2529). *โลกที่ปสาธ*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- พระอริยานุวัตร. (2536). *ประเพณีอีสานโบราณบางเรื่อง*. มหาสารคามศูนย์วัฒนธรรม : สถาบันราชภัฏมหาสารคาม.
- _____. (2514). *สุพรรณโมกขา*. มหาสารคาม : ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม.
- พระยาอริยานุวัตร เขมจารี. (2526). *ประเพณีและวรรณคดีเก่าของอีสาน*. กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมหนังสือตามแนวพระราชดำริ.
- พระราชธีรจารย์ และคนอื่นๆ. (2540). *ตำนานพระธาตุเมืองหนองคาย*. หนองคาย : ม.ป.พ.
- พลุลวง(นามแฝง). (2530). *เทวโลก*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- พ.ศรีจักร(นามแฝง). (2476). *อุบัติบรมจักรลาว และวิเคราะห์คำวล้านช้าง*. พระนคร : ม.ป.พ.
- พิชัย น้อยวัฒน์. (2526). *อีสานของเรา*. กรุงเทพฯ : การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- พิสิฐ เจริญวงศ์. (2516). *บ้านเชียง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์.(2483). *อุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม:การพิจารณาเอกสารทางประวัติศาสตร์*. พระนคร : กรมศิลปากร.
- พุ่ม วีระประเสริฐ และคนอื่นๆ. (2528). *รายงานการวิจัยโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดีท้องถิ่นอีสาน*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พุลสุข เตมียานนท์. (2533). *เทพเจ้ากรีก-โรมัน*. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน 2436-2453*. กรุงเทพฯ : กรมการฝึกหัดครูหน่วยศึกษานิเทศน์.
- _____. (2538). *สภาพการค้นคว้าวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์สองฝั่งโขง:การ ประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องแนวทางการวิจัยลาวศึกษาในประเทศไทย 21-23 สิงหาคม 2537 จังหวัดขอนแก่น*. มหาสารคาม (2537). *บั้งไฟพญานาค มหัจจรรย์แห่งลุ่มน้ำโขง*. หนองคาย : โรงพยาบาลหนองคาย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2530). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
- _____. (2527). *พระสูตร และอรรถกถาแปลชุดทกนิกาย อริยาปิฎก*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2532). *วัดพระพุทธรบาทบัวบก เรื่องนางอุสาท้าวบารส*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาสิลา วีระวงศ์ แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- มะลิ แก่นจำปี และคนอื่นๆ. (2533). *ถิ่นฐานเดิมรอบแคว้นแดนไทย*. กรุงเทพฯ : พิมพ์ใจบรรณกิจ.
- มานิต วลลิโกดม. (2521). *"โคตรบูร," ใน สัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เมธา วิจักขณะ และคนอื่นๆ. (2537). *อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาคที่ 18 ตอนที่ 3:ว่าด้วยประเพณีของชาวมณฑลอีสาน พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพัฒน์.
- วิทยา ประทุมธารัตน์. (2540). *พระอริยสงฆ์เมธีพญานาค*. กรุงเทพฯ : จัดแก้ ว

วิทยาลัยครูมหาสารคาม. (2521). *ตำนานพระธาตุพนมหรืออุรังคธาตุ*. มหาสารคาม : วิทยาลัยครูมหาสารคาม.

วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2521). *ประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอีสาน*. อุบลราชธานี : วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.

วินิจ พลพิทักษ์. (2539). *บุญกองฮด และการเอาบุญพระเวส*. หนองคาย : ม.ป.พ.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2540). *พจนานุกรมพื้นบ้านอีสาน*. กรุงเทพฯ : บริษัท ดันอ้อ แกรมมีจำกัด.

วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ. (2529). *จอกหลอก จอกเหล็กในอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

วิไลวัจน์ กฤษณะภูติ. (2529). *จอกหลอก จอกเหล็กในอีสาน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2536). *ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

_____. (2538). *ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

_____. (2536). *จ้วง ฟัน้องเผ่าไทยเก่าแก่ที่สุด*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร

_____. (2534). *สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ : มติชน.

_____. (2521). "เสมาอีสาน," ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสาน*. กรุงเทพฯ :

ศิลปากร, กรม. (2523). *โครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สํารวจแหล่งโบราณคดีใน*

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

_____. (2523). *จักกภาพที่ป็น*. กรุงเทพฯ : กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

_____. (2527). *จารึกสมัยสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. (2531). *ตำนานและนิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร

_____. (2521). *นาฏกรรมอีสาน ผลงานการศึกษาค้นคว้าศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสาน*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. (2515). *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2516). *ตำนานเมืองสยาม*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สงวน บุญรอด. (2526). *พุทธศิลป์ลาว*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

สถาพร พันธุ์มณี และคนอื่นๆ. (2531). *รัชสมัยลพบุรี : อีสานศึกษา*. มหาสารคาม : ศูนย์ วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม.

สมบัติ พลายน้อย. (2526). *นิทานลาว*. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.

_____. (2535). *เล่าเรื่องมังกร*. กรุงเทพฯ : ข้าวฟ่าง.

_____. (2510). *สัตว์นิยาย*. กรุงเทพฯ : บารุงสาส์น.

_____. (2532). *สัตว์หิมพานต์*. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.

_____. (2526). *อมมนุษย์นิยาย*. กรุงเทพฯ : สามัคคีสาส์น.

สมศักดิ์ รัตนกุล และคนอื่นๆ. (2534). *มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง*. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

สวาท บุรีเพ็ญ. (2539). *ประวัติเจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ และประวัติคำชะโนด*. อุบลราชธานี : สำนักงานศึกษาธิการ อำเภอบ้านดุง.

- สมัคร บุรวาส. (2519). *วัฒนธรรมไทย-จีน*. กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา.
- สโมสโรลอันส์อุดรธานี. (2536). *ประมวลภาพประวัติศาสตร์จากบ้านเดื่อหมากแข้งถึงจังหวัดอุดรธานี*.
 อุดรธานี : คณะกรรมการจัดทำหนังสือฉลองอุดรธานี 100 ปี.
- สัจจาภิรมย์,พระยา. (2507). *เทวกำเนิด*. พระนคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์.
- สังฆราช (สา),สมเด็จพระ. (2532). *พุทธประวัติ เล่ม 3*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาหมากกุฎราชวิทยาลัย.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2526). *ท้าวผาแดง นางไอ่*. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.
- สีลา วีรวงค์. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สีลา วีรวงค์. (2517). *ฮัตติบสอง*. อุบลราชธานี : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูอุบลราชธานี
- สีธรรม(นามแฝง). (2539). *คู่มือการชมบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย*. กรุงเทพฯ : น้ำฝน.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2537). *คนไทยอยู่ที่นี้ที่อุษาคเนย์*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร กับสำนักพิมพ์
 ศิลปวัฒนธรรม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2530). *เจ๊กปนลาว*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- , (2540). "ลาวสยาม จากอีสานถึงเวียงจันทน์เป็นพวกสร้างแคว้นสุโขทัย," ใน *รักเมืองไทย
 กับ ยางสยาม*. กรุงเทพฯ : ยางสยาม.
- สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). *น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม.
- เสฐียรโกเศศ. (2503). *เมืองสวรรค์และผีसांगเทวดา*. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน.
- , (2506). *ลัทธิธรรมนิยมประเพณี*. กรุงเทพฯ : การศาสนา.
- แสง มนวิthur. (2512). *ลลิตวสตรา เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2536). *สารานุกรมภาษาถิ่นอีสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2536). *สารานุกรมภาษาถิ่นอีสานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อรุณการพิมพ์.
- อนุมานราชธน,พระยา. (2513). *เรื่องของชาติไทย*. พระนคร : โรงพิมพ์นันทชัย.
- อนุมานราชธน,พระยา. (2506). *วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย*. พระนคร : ม.ป.พ.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2529). *การตั้งถิ่นฐานในชนบทอีสาน*. กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์
- , (2534). *โลกทัศน์อีสาน*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์.
- อมรา ศรีสุชาติ และคนอื่นๆ. (2535). *ศิลปถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ :
 กองโบราณคดี กรมศิลปากร.
- อารยันตคุปต์(นามแฝง). (2497). *อมนุษย์โลก*. พระนคร : จำลองศิลป์.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2521). *เทวดาพุทธ:เทพเจ้าในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัย
 เชียงใหม่.
- อุทัย เทพสิทธิ. (2506). *เมืองลาวพี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง*. พระนคร : บริษัทสหสยามพัฒนาจำกัด.
- อัมพร สายสุวรรณ. (2515). *เทวดาฝรั่ง*. กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา.
- เอี่ยม ทองดี. (2537). *วัฒนธรรมข้าว*. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.
- อำพัน กิจงาม และชาร์ล ไชแย้ม. (2538). "หลักฐานใหม่เกี่ยวกับการเพาะปลูก และการเลี้ยงสัตว์ ใน
 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้," ใน *รายงานทางวิชาการของโครงการโบราณคดีภาคตะวันออกเฉียงใต้*.
 กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

วารสาร

- ชลธิชา สัตยาวัฒนา. (2531). "สายใยความสัมพันธ์ไทยลาวบนผืนผ้า," ใน *มรดกและแหล่งท่องเที่ยวลาว*. องค์การท่องเที่ยวแห่งชาติ สปป.ลาวร่วมกับสำนักพิมพ์เพื่อนชีวิต จัดพิมพ์เป็นภาษาไทย-ลาว, : 144 - 152.
- ซอง บวสเชอเลียร์. (กรกฎาคม 2512). "ประติมากรรมขอม," แปลโดย ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. *ศิลปากร*. 13(2) : 62-67.
- ซอง บวสเชอเลียร์. (ธันวาคม 2530). "พระพุทธรูปขนาดปรก," *ศิลปวัฒนธรรม*. 9(2) : 126-131.
- จารุบุตร เรืองสุวรรณ. (ตุลาคม 2521). "ขนบธรรมเนียมประเพณี และระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า," ใน *วารสารวัฒนธรรมไทย*. 10(17) : 7-8.
- ตรัสวิน จิตติเดชารักษ์. (กุมภาพันธ์ 2531). "มังกรศิลป์จากจินตนาการ," ใน *สารคดี*. 3(36) : 132.
- ทองคำ พันพัทธ์. (สิงหาคม 2537). "ดูพระเพื่อให้เกิดสติปัญญา และเป็นมงคลแก่ตัวเอง," ใน *วัฒนธรรมไทย*. 31(11) : 46.
- ธวัช ปุณโณทก. (พฤษภาคม 2525). "ประวัติศาสตร์สังคมอีสาน สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 3(7) : 35.
- ธิดา สาระยา. (เมษายน-มิถุนายน 2532). "น่านเจ้าโดยสังเขป," ใน *เมืองโบราณ*. 15(2) : 48-49.
- นภาพร เล้าสินวัฒนา. (พฤษภาคม-มิถุนายน 2538). "นาค : นทีเทวดาในศิลปะลังกา," *ศิลปากร*. 38(3) : 85 -108.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (มีนาคม-เมษายน 2538). "หลักเบื้องต้นในการศึกษารูปประติมาของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์," ใน *ศิลปากร*. 38(2) : 44-50.
- ประพัฒน์ ตรีณรงค์. (กรกฎาคม 2531). "มกร-มังกร," ใน *วัฒนธรรมไทย*. 27(7) : 26.
- ปิยะพร (นามแฝง). (กรกฎาคม-กันยายน 2519). "นาคเมืองหนองแสน นาคเมืองหนองหาน," *เมืองโบราณ*. 4 : 62 - 69.
- พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (ตุลาคม 2536). "การดัดดี พนมรัง ตอนที่ 3," ใน *พบโลก*. 6(72) : 91.
- พระมุนิทรานุกูล. (2511). "เรื่องนาค," ใน *ตำนานเมืองสวรรค์โลก*. พระนคร : โรงพิมพ์ ส.ประสิทธิ์. : 73-77.
- พลาติชัย สิทธิชัยกิจ. (เมษายน 2537). "นิทานพื้นบ้านตำนานพื้นเมืองที่เล่าขานมานานมา," ใน *วัฒนธรรมไทย* 31(7) : 29-30.
- _____. (พฤษภาคม 2536). "มังกรเทพเจ้าแห่งสวรรค์," ใน *วัฒนธรรมไทย*. 30(8) : 46.
- พนิดา(นามแฝง). (กุมภาพันธ์ 2538). "ไขปริศนาบั้งไฟพญานาคมหัศจรรย์แห่งลุ่มแม่น้ำโขง," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 16(4) : 38.
- พันธกานต์ กิมทอง. (มกราคม 2540). "ตำนานเรนลับ บั้งไฟพญานาคกับจิตสัมผัสอริยสงฆ์เจ้า," *โลกลับ*. 14(14) : 30-41.
- พิเชฐ สายพันธ์. 18,2 (มกราคม-มิถุนายน 2540). "นาคาคติอีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมและพิธีกรรมร่วมสมัย," ใน *สังคมปริทัศน์*. 18(20) : 34-35.
- ไพโรจน์ สโมสร. (มกราคม-มีนาคม 2527). "ลอยเรือไฟ," *เมืองโบราณ*. 10(1) : 116-121.

มานพ ถนอมศรี. (มิถุนายน 2529). "เรื่องของนาคที่มามีเลื้อยอยู่ในศิลปกรรมแบบไทย," *คุรุปริทัศน์* : 80-84.

มาลัย (นามแฝง). (มีนาคม 2539). "ตำนานบุญบังไฟ ผาแดง-นางไอ่," *กุลสตรี*. 25(580) : 149-154.

มยุจิง เจษฎาพรพันธ์. (มีนาคม 2542). "เรื่องเล่าจากศิลปภาพพุทธานุภาพ," ใน *สารกรมศิลปากร*. 3(12) : 23-24.

มีเดช เตโช. (อังคาร 27 สิงหาคม 2539). "เบ็้งสารคดีอีสาน : คลื่นคนตื่นพญานาคได้อะไรจากการตามไปดู," *กรุงเทพธุรกิจอีสาน*. หน้า 6-7.

ไมเคิล ไรท์. (พฤษภาคม 2538). "ต้นราชตระกูลขอม นางนาคกับพราหมณ์โกณฑินยะ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 16(7) : 74-76.

วรรณพันธ์(นามแฝง). (กรกฎาคม 2519). "ชนบประเพณีอีสาน," ใน *วารสารวัฒนธรรมไทย*. 15(7) : 56.

วิชัย อภัยสุวรรณ. (พฤษภาคม 2517). "สัตว์ในจินตนาการของมนุษย์," *วารสารชาวกรุง* 23(8) : 70-77.

ศักดิ์ศรี แยมันดจา. (2522). "นาค," *วารสารความรู้คือประทีป*. 4 : 22-27.

ส.พลายน้อย. (มีนาคม-เมษายน 2530). "มะโรง-งูใหญ่," *วารสารจันทร์เกษม*. 195 : 55-60.

สายสุนีย์ สุขเนตร. (มกราคม 2519). "นักขัตตปีใหม่," *อนุสาร อ.ส.ท.* 19-6 : 12-15, 45-47.

สาวิตรี สุวรรณสถิตย์. (เมษายน-มิถุนายน 2536). "สายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม," ใน *วารสารไทย*. 13(50) : 16-17

สิลา วีระวงศ์. (ธันวาคม 2540). "กำเนิดเวียงจันทน์ ตำนานพญานาค-ปรีชาธิสร้าง," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. 19(2) : 97.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (ธันวาคม 2539). "คำให้การเรื่องนางนาค นางนาคที่นครธม," ใน *มติชนสุดสัปดาห์*. 17(853) : 67.

----- (ธันวาคม 2539). "คำให้การเรื่องนางนาค พระทอง นางนาค," ใน *มติชนสุดสัปดาห์*. 17(854) : 65.

----- (2538). "นาคแม่น้ำโขง เชื่อมโยงเครือญาติไทย-ลาว กับมอญ-เขมร," ใน *ศิลปวัฒนธรรม*.

----- (เมษายน 2540). "คำให้การเรื่องนางนาค พระร่วงลูกนางนาคในท้องคางคก," ใน *มติชนสุดสัปดาห์*. 17(581) : 67.

สุรเชษฐ์ กิ่งทอง. (กรกฎาคม 2539). "ลูกสาวพระศิวะ พระนางมณฑาเทวี," *เทวาลัย* : 34-35.

สุริยาภูมิ สุขสวัสดิ์. (2527). "ภาพสลักเรื่องรามายณะบนใบเสมา," ใน *ศิลปากรฉบับพิเศษ*.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (15 กรกฎาคม 2537). "นาคคือใคร," *มติชนสุดสัปดาห์*. 14(725) : 37.

แสงชัย กนกพงศ์ชัย. (เมษายน-มิถุนายน 2532). "เรื่องของนาคที่เมืองต้าหลี่," ใน *เมืองโบราณ*. 15(2) : 51 - 52.

หุมนัน รัตนวงศ์. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2536). "นาค(นาคะ) และความเชื่อของชนชาติลาว," ใน *วารสารวิทยาลัยมหาสารคาม*. 12(2) : 108.

อภิสิทธิ์ ชีระจรรุวรรณ. (ธันวาคม 2538). "ในความลุ่มลึกของนาคแม่น้ำโขง," *ศิลปวัฒนธรรม*. 17(2) : 26-30.

อุดม บัวศรี. (ตุลาคม 2521-มกราคม 2522). "เรื่องผาแดง นางไอ่," *ศึกษาศาสตร์ มข.* 7 : 52-56.

วิทยานิพนธ์

- ชลิต วิพัทนะพร. (2529). *การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสาน ระหว่างปีพ.ศ.2321-2453*. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม. (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร
- ชนันต์ พิสัยสวัสดิ์. (2531). *การวิเคราะห์วรรณคดีอีสานเรื่องขุนทึ่ง*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (การศึกษามหา
บัณฑิต). พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก. ถ่ายเอกสาร.
- บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.
วิทยานิพนธ์ อ.ม. (อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้).
กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- พิเชฐ สายพันธ์. (2539). *นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย*. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม. (ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ยมโดย เพ็งพงศา. (2521). *ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (อักษรศาสตร
มหาบัณฑิต). กรุงเทพฯ : สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.

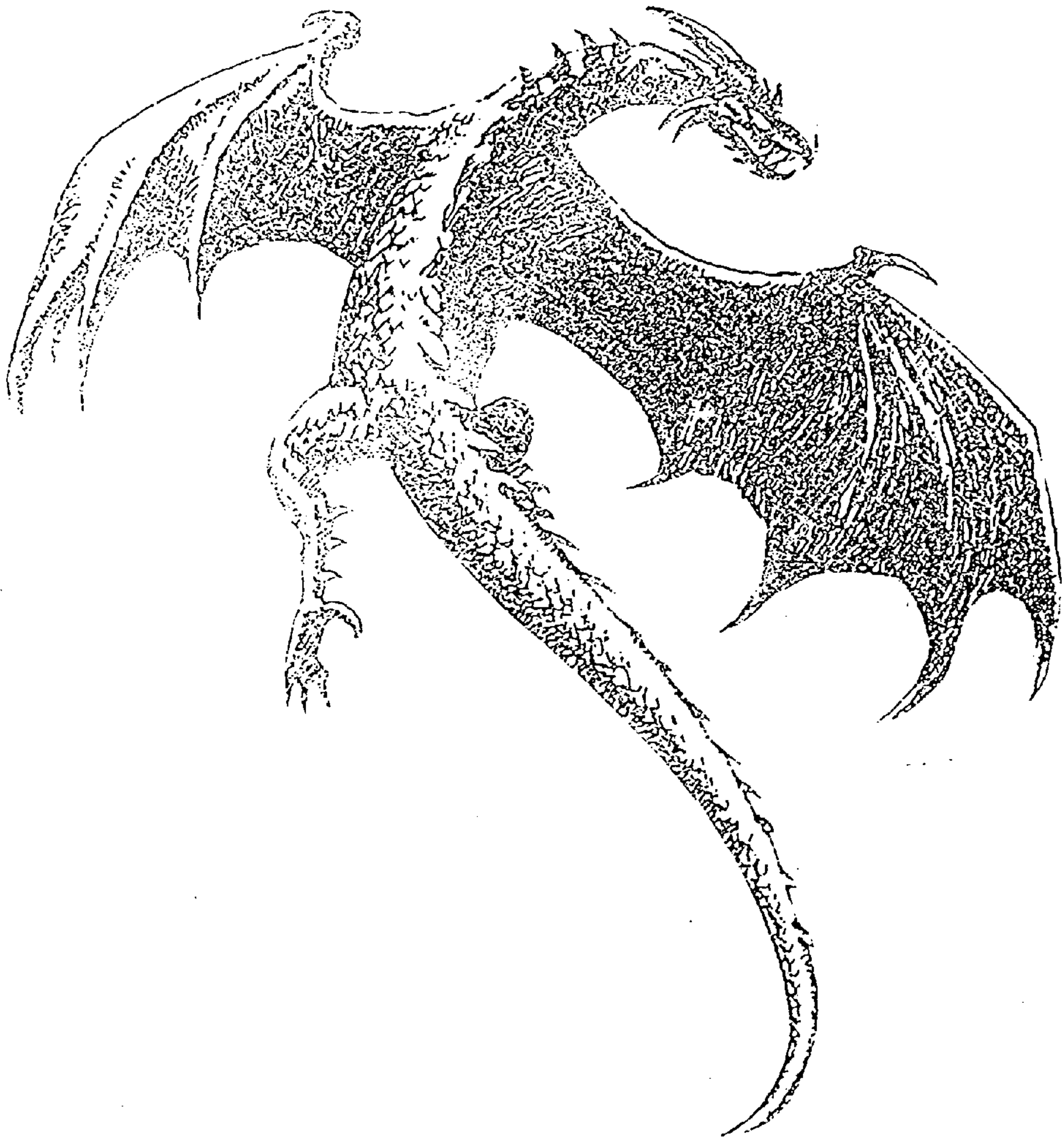
สิ่งพิมพ์ภาษาต่างประเทศ

- Arbman, Holger. (1961) *The Viking*. New York : Harry N.Abrams.
- Americana Corporation. (1976). *The Encyclopedia Americana in Lemation Volume 9*. New York :
Americana Corporation.
- Baquedano, Elizabeth. (1984). *Aztec Sculpture*. London : British Museum.
- Baudez, Clavde. (1992). *Lost Cities of The Maya*. London : Thames.
- Bhanot,T.R. (1996). *Shri Xrishna Leela*. New Delhi(India) : Dreamland Publication co.
- Bible, English. (1968). *The Jerusalem Bible*. Jerusalem : Keter Book.
- Carrey, Margret. (1976). *Myths and Legend of Africa*. London : Hamlyn.
- Casson, Lionel. (1969). *Ancient Egypt*. Alexandria : Time-Life Book.
- Field, D.M. (1977). *Greek and Roman Mythology*. London : Hamlyn.
- Forgusson, James. (1971). *Tree and Serpent Worship*.
- Freeman,Michaml. (1998). *A Gloden Souvenir of the Temples of Thailand*. Bangkok :
Asia Books co.
- Geoffrey, Parrinder. (1982). *African Mythology*. London : Hamlyn.
- Gheerb Rant, Alain. (1992). *The Amazon : Past Present and Future*. London : James and
Hudson.

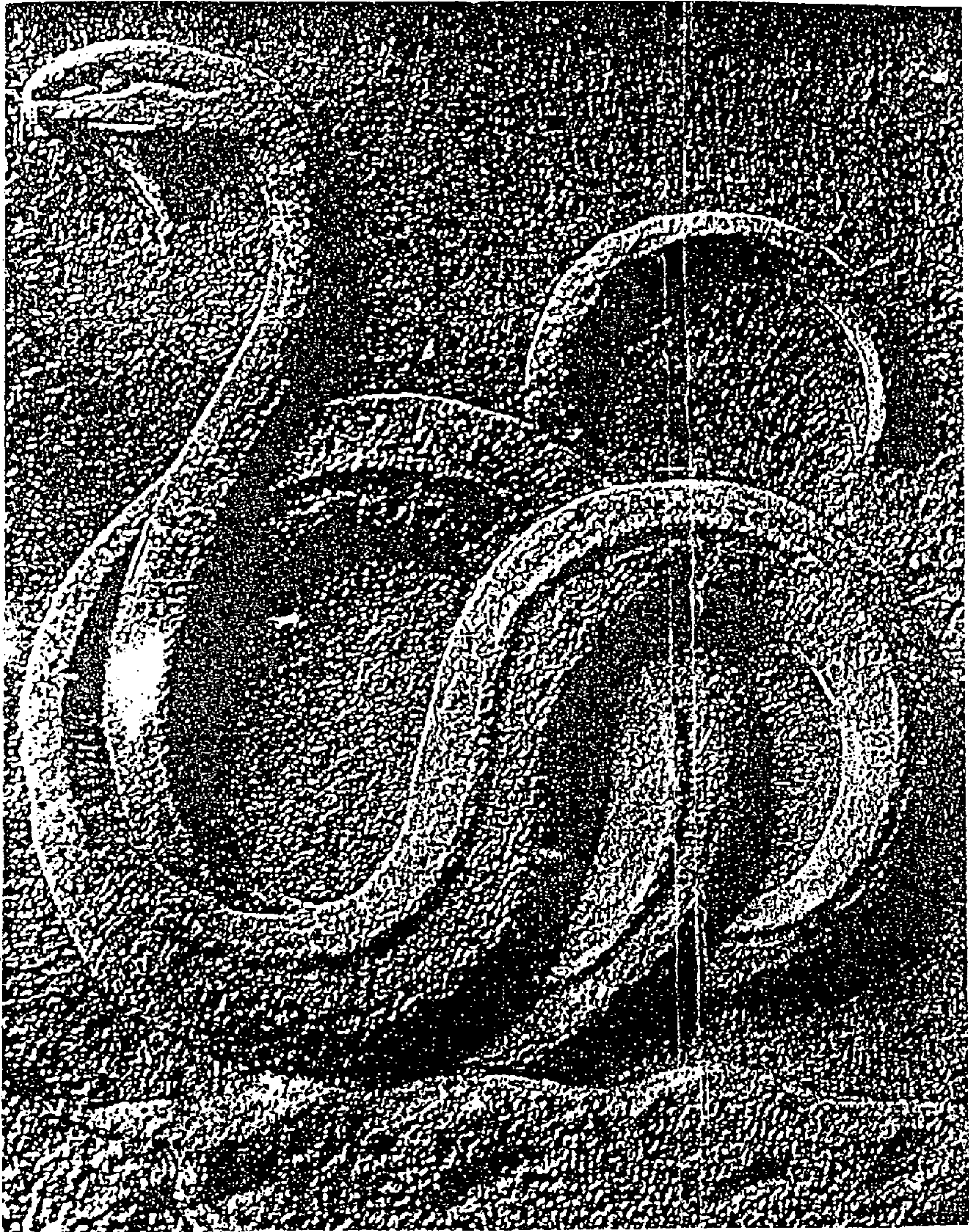
- Gorman and Pisit Charoen Wongsa. (1976). *Ban Chiang : A Mosaic of Impressions From The First Two Years*. Bangkok : S.N.
- Graves, Robert. (1968). *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. London : Hamlyn
- Grimal, Pierre. (1976). *Larousse World Mythology*. London : Hamlyn.
- Hoskin, John. (1991). *The Mekong a River and It People*. Bangkok : Post Publishing.
- H.R.Ellis Davidson. (1983). *Scandinavian Mythology*. Middlesex : Newnes Book.
- Katz, Brian p. (1997). *Deillia and Demons of The Far East*. Si : Metro Bcok.
- Wu. Luxing. (1988). *100 Chaineese Godds*. Hong Kong : S.N.
- Iyer,K.Bharatha. (1977). *Animals in Indian Sculpture*. Bombay : Pussijal Taraporerala.
- Mary, Elln, Miller. (1985). *The Art of Meaoameitca from Olmec to Azlec*.
- Mayerson, Philip. (1971). *Classical Mythology in Literature,Art,Music*. New york : United States of America.
- M.C.Ewan, Colin. (1994). *Ancient Mexico in The British Museum*. London : The Trustees of The British Musseum.
- Michalowski, Kazimierz. (1968). *The Art of Ancient Egypt*. London : Thames and Hudson.
- Morford, Mark P.O. (1977). *Classical Mythology*. White Lotus.
- Munier, Christophe. (1998). *Sacred Rocks and Buddhish*. bangkok : White Lotus.
- M.C.Ewan, Colin. (1994). *Ancient Mexico in The British Museum*. Mexico : The British Museum.
- Parrinder, Geoffrey. (1971). *Man and his Gods Encyclopedia of the Worlds*. London : Hamlyn.
- Pattison, Bruce. (1968). *Thought and Ideals : The Mind of Man*. London : The Grolier Society Limited.
- Pinsent, John. (1983). *Greek Mythology*. Middlesex : Newnes Book.
- Poignant, Roslyn. (1985). *Oceanic and Australasian Mythology*. Middleesex : Newnes Book.
- Richard, Chvendish. (1983). *Man Myth & Magic Volume 3*. New york : Marchall Cavendish.
- Robertp, Gwinn and Chairman. (1993). *The New Encyclopedia Bittanica*. London : S.N.
- Rossiter, Evelyn. (1993). *The Book of The Dead : Papyri of Ani, Hunefer, Anhai*. London : Regent Book.
- Shi, Cang. (1988). *The Dragon*. Chaina : People s Daily Press.
- Subhadradis Diskul,M.C. (1990). *Hindu Gods at Sukhodaya*. Bangkok : White Lotus co.
- Thiva Supajanya and Srisakra Valibotama. (1972). *The Need For and Inventory of Ancient Siles for Anthropological Reaearch in Northeastern Thailand*. Bangkok : S.N.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ความเชื่อเรื่องนาคทางโลกตะวันตก

ภาพประกอบ 1 ลักษณะของมังกรตามความเชื่อของชาวตะวันตก
ที่มา : สารคดี. (2539). สัตว์ 12 นักฆัตร ไทย. หน้า 45.

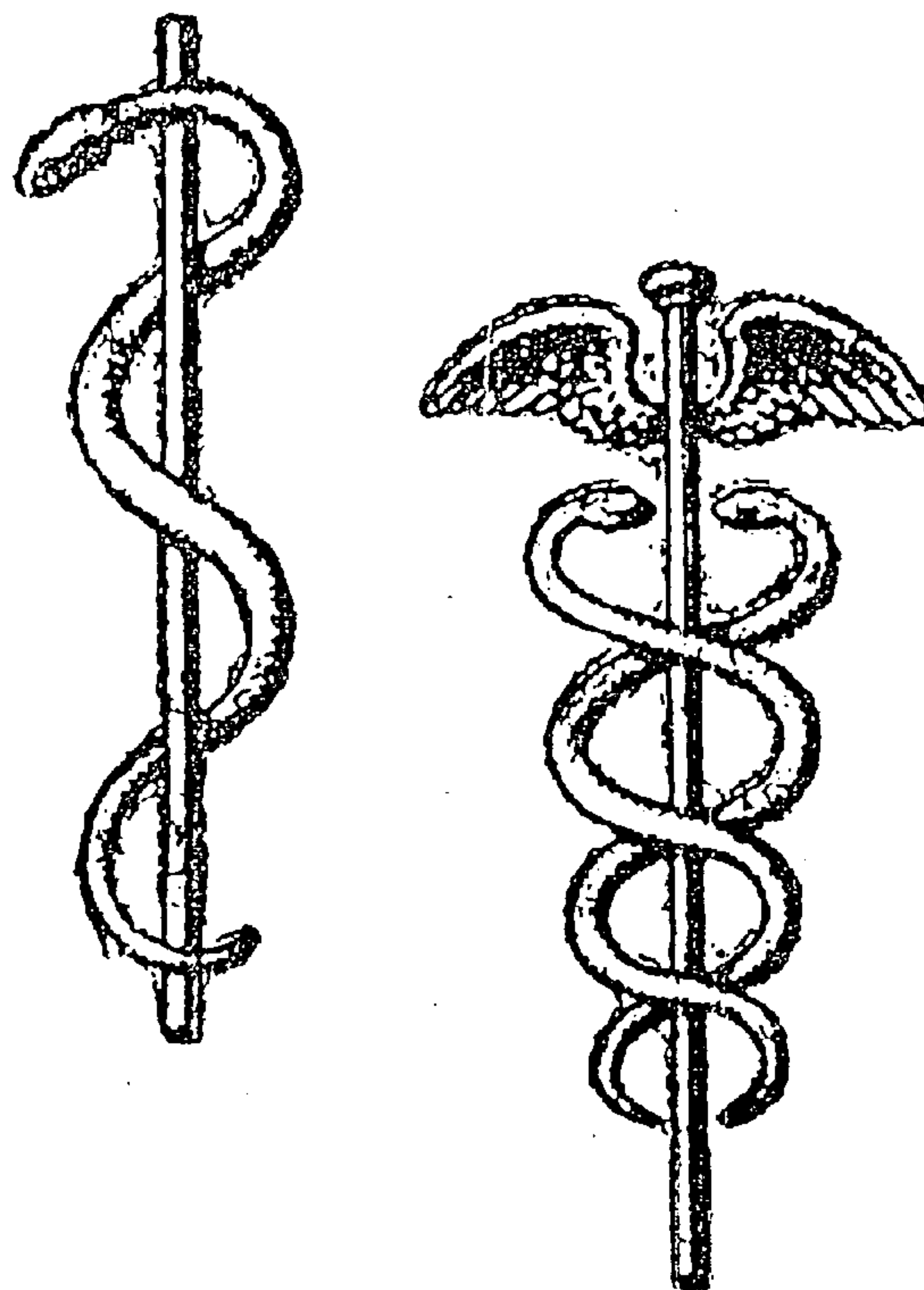

ภาพประกอบ 2 ภูมิเฑราตามความเชื่อของชาวกรีกโบราณ
ที่มา : สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 12.

ภาพประกอบ 3 รูปปั้นแอสคลาปิอุส เทพเจ้าแห่งการแพทย์ของชาวกรีกและโรมัน

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 14.

ภาพประกอบ 4 คทาของแอสคูลาปิอุส ที่มีสัญลักษณ์ของงูพันอยู่รอบๆ เรียกว่า คาดูซีอุส (Caduceus)

ที่มา : พีรพน พิลณพงศ์. (2527). พระพุทธรูปนาคนาคปรก. หน้า

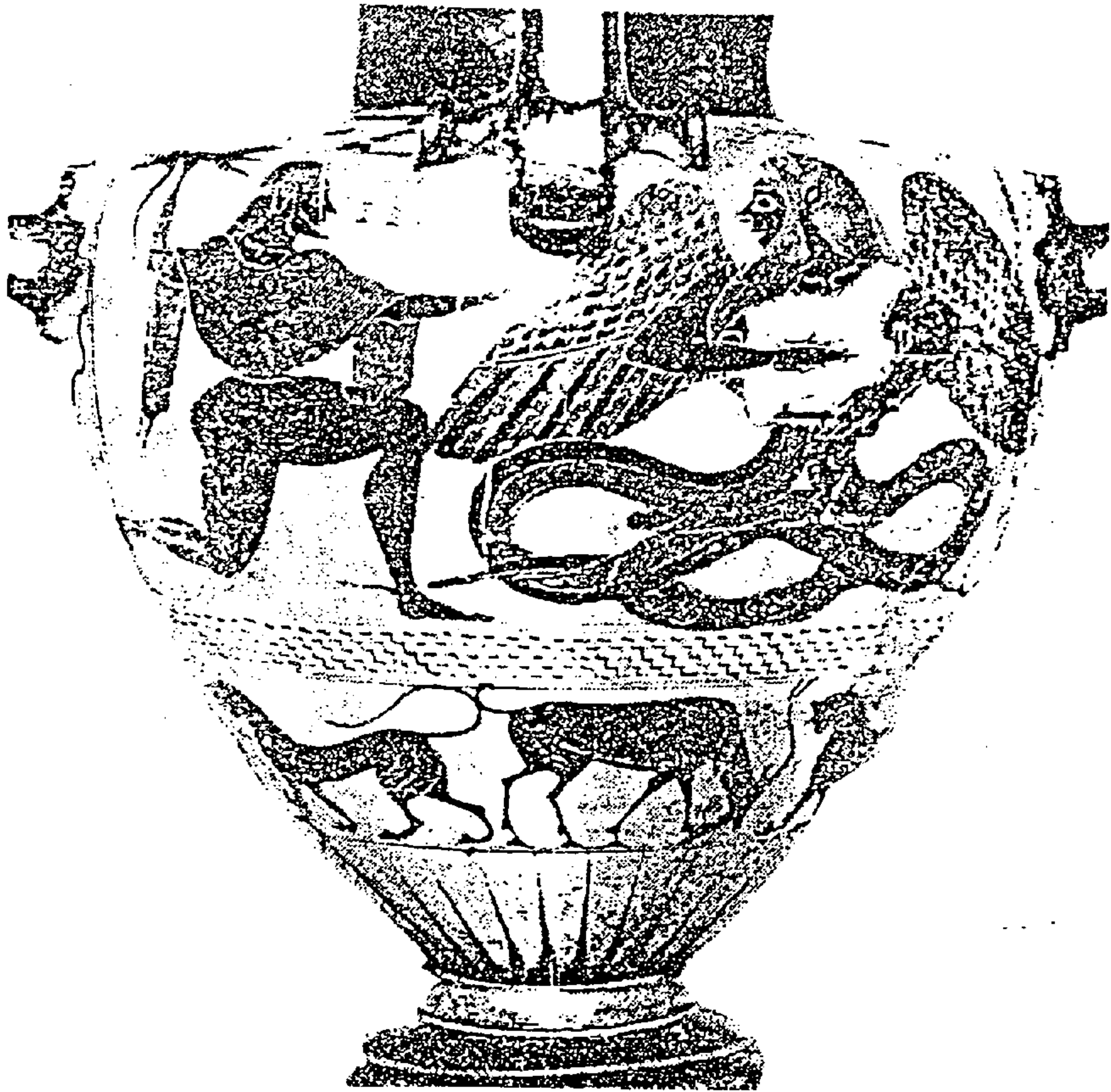

ภาพประกอบที่ 5 เทวีดีมีเทอร์ (Demeter) เทวีแห่งธัญพืชและเป็นมารดา
ของโลกของกรีกและโรมัน

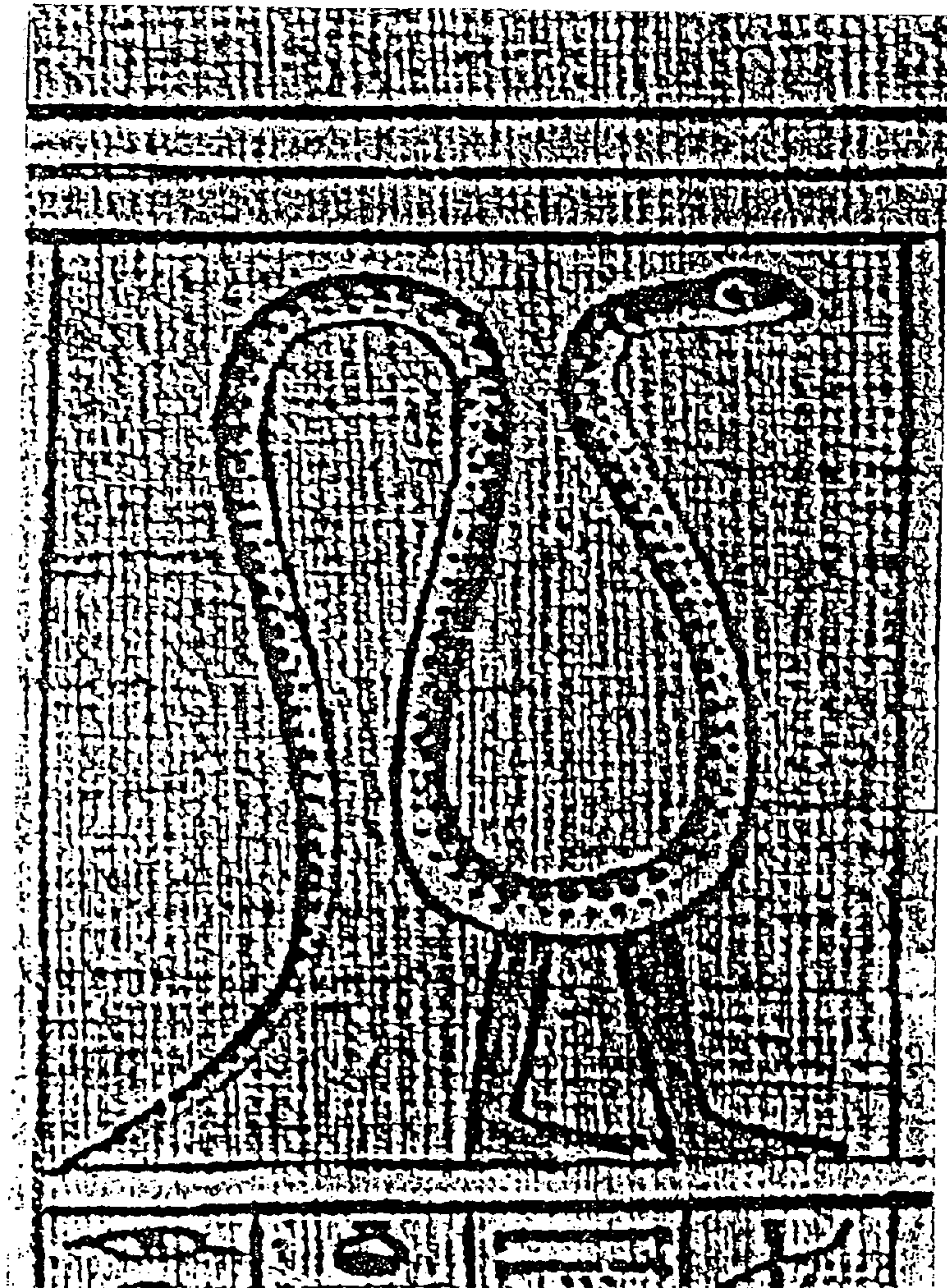
ที่มา : Philip Mayerson. (1971). *Classical Mythology in Literature.. P*

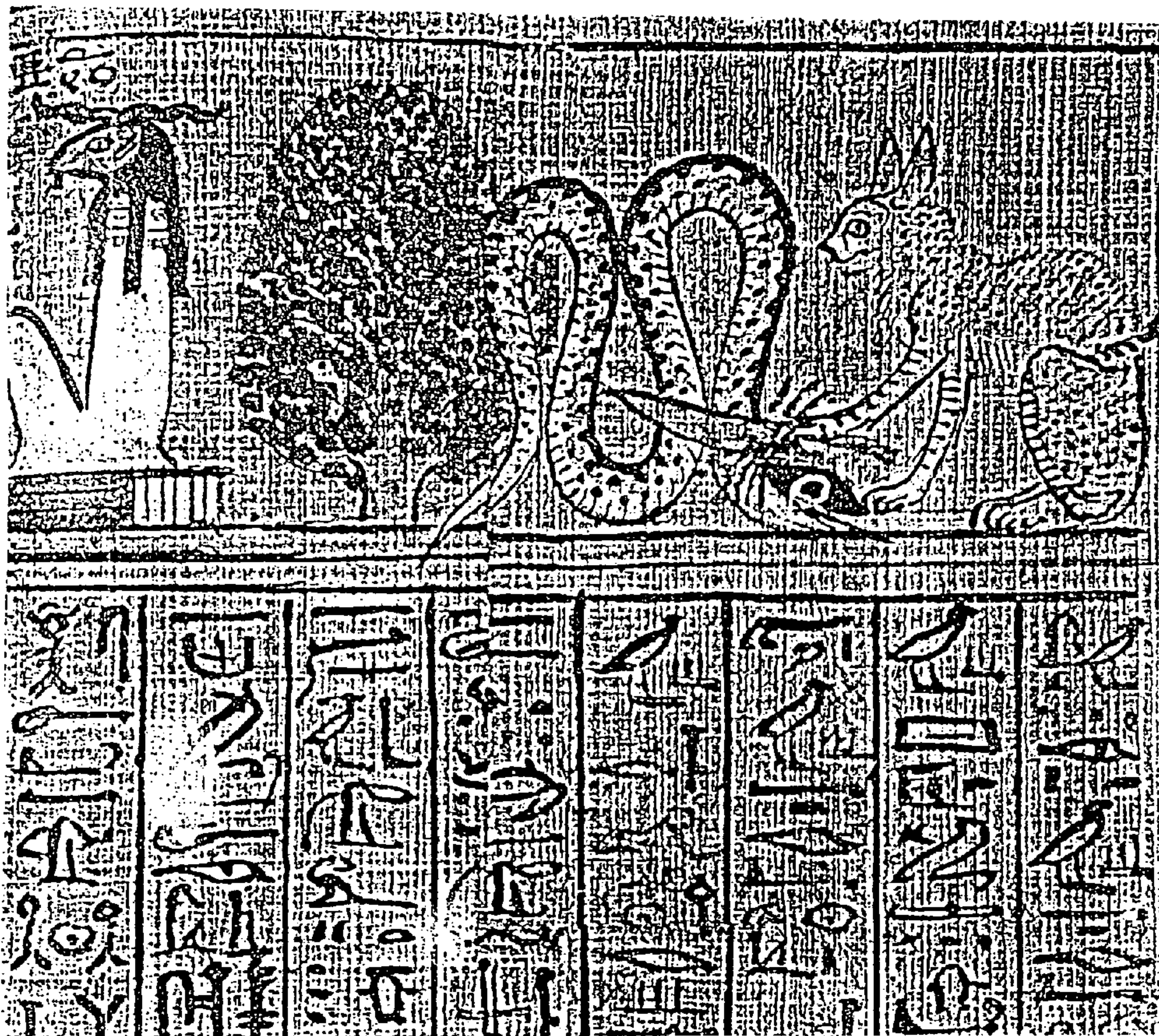
ภาพประกอบ 6 ภาพเฮอรัลด์ลีส ปราบนาคไฮดราที่บึงเลอว์นา
 ที่มา : Philip Mayerson. (1971). *Classical Mythology in Literature*. New
 york. P 303.

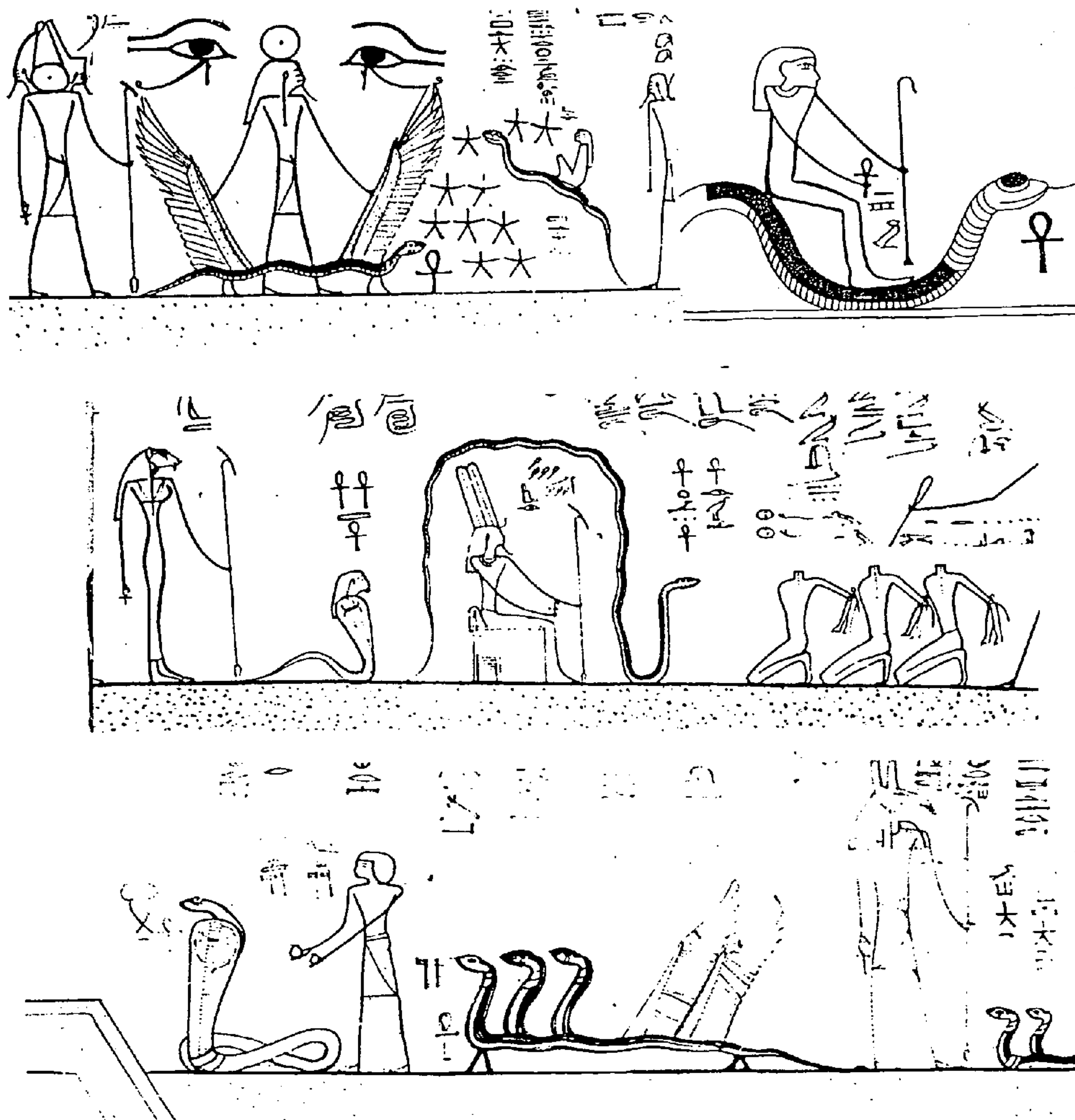
ภาพประกอบ 7 ภาพวาดซุสปราบงูใหญ่ไทฟอน (Typhon)
 ที่มา : Philip Mayerson. (1971). *Classical Mythology in Literature*.
 New york. P 64.

ภาพประกอบ 8 รูปเทพเจ้าซิด (Sito) ที่มีสัญลักษณ์เป็นงูมีขา
ที่มา : Rossiter, Evelyn. (1995). *The Book of The Dead*. London :
Regent Book. P 89.

ภาพประกอบ 9 แมวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเทพเจ้าเร (Re) ตัดหัวอาเปปี
(Apophis) ตามความเชื่อของชาวอียิปต์โบราณ
ที่มา : Rossiter, Evelyn. (1995). *The Book of The Dead*. P 45.

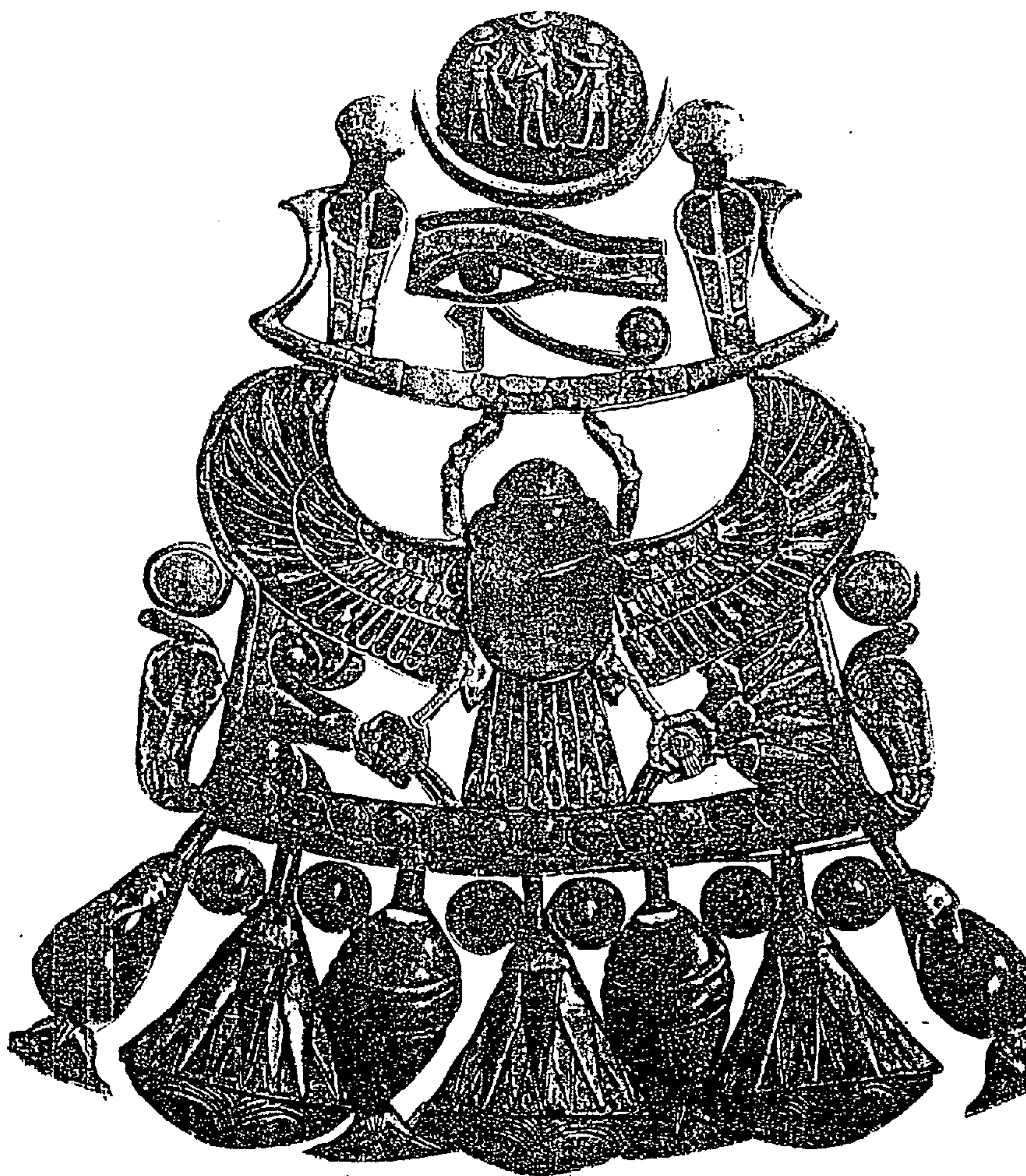

ภาพประกอบ 10 ภาพวาดเทพเจ้าของชาวอียิปต์โบราณ ที่มีหน้าที่นำ
วิญญาณคนตายไปพบเทพเจ้าแห่งโลกวิญญาณ ในห้องเก็บพระศพ
ของฟาโรห์ ที่หุบผากษัตริย์

ที่มา : Michalowski Kazimierz. (1968). *The Art of Ancient Egypt*. p 390.

ภาพประกอบ 11 เทวรูปเทวีไอซิส ที่ได้รับอิทธิพลจากกรีก
ที่มา : Michalowski Kazimierz. (1968). *The Art of Ancient Egypt*. p 420.

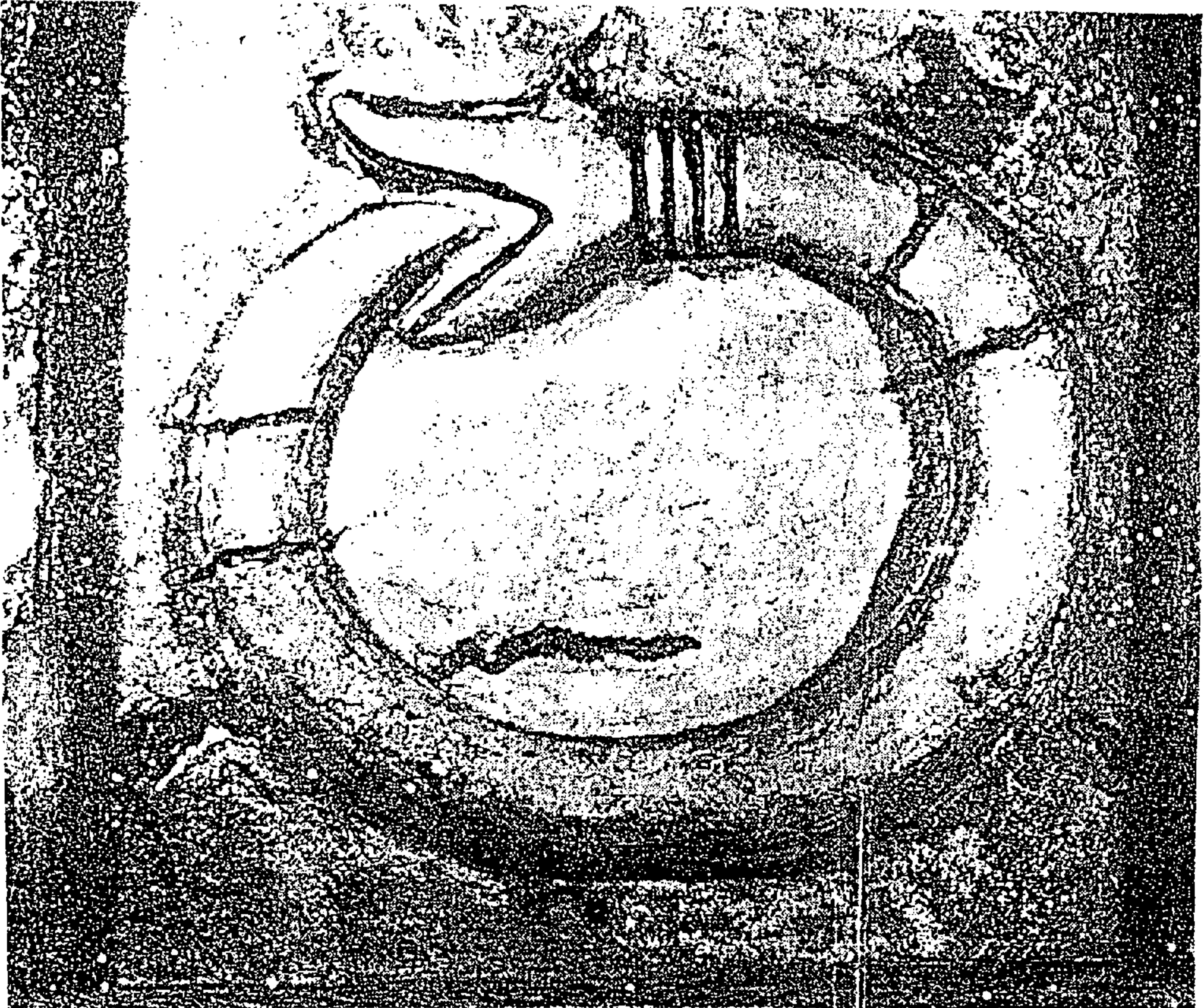

ภาพประกอบ 12 สัญลักษณ์รูปงูเห่า ที่แสดงถึงพลังตามความเชื่อของ
ชาวอียิปต์ ปรากฏในตราสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของฟาโรห์
ที่มา : Lionel Casson. (1969). *Ancient Egypt*. p 59.

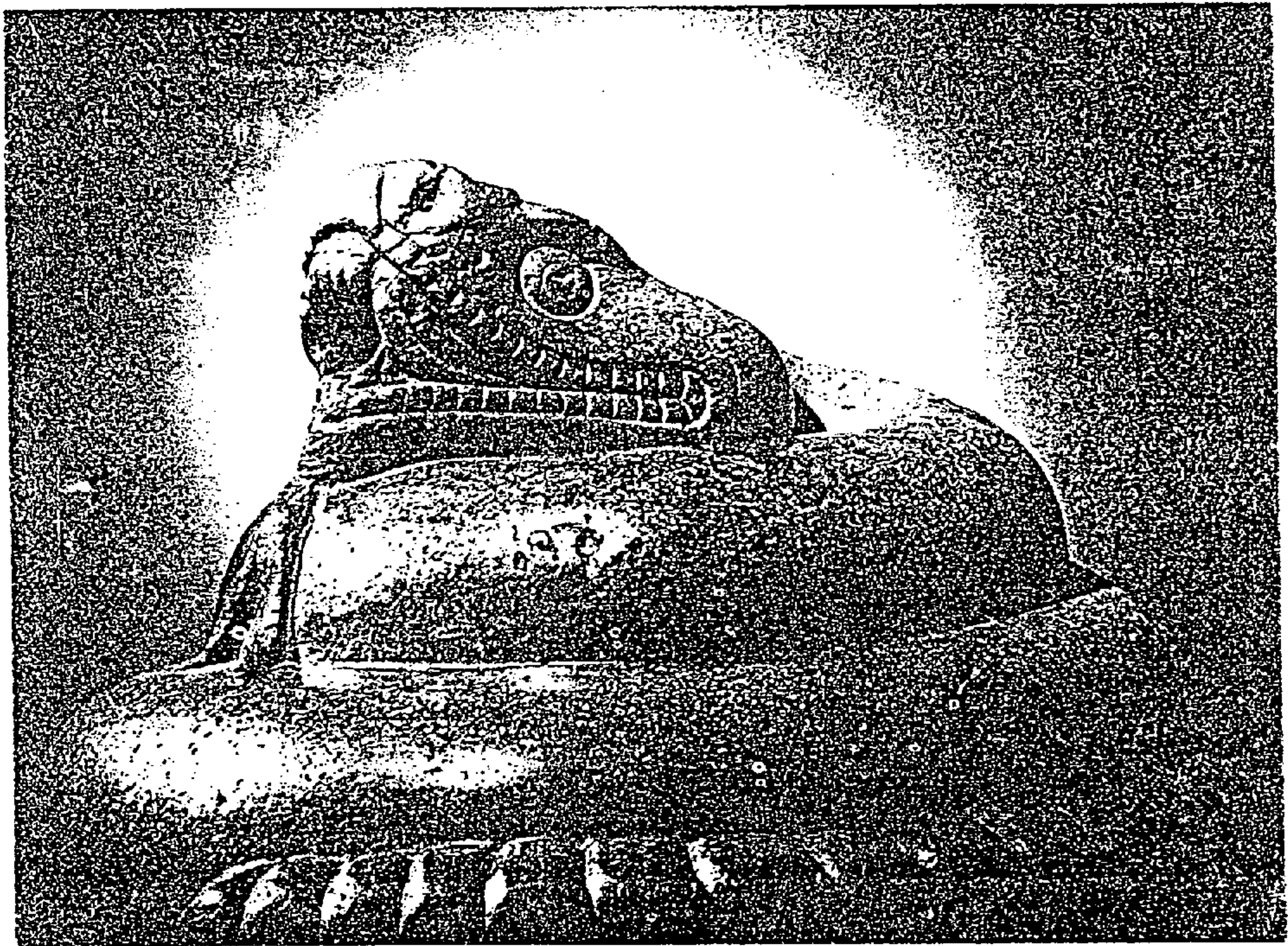

ภาพประกอบ 13 ชามไม้แกะสลักรูปงูใหญ่ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชีวิต
พบที่ไนจีเรีย

ที่มา : Carey, Margret. (1976). *Myth and Legend of Africa*. p 18.

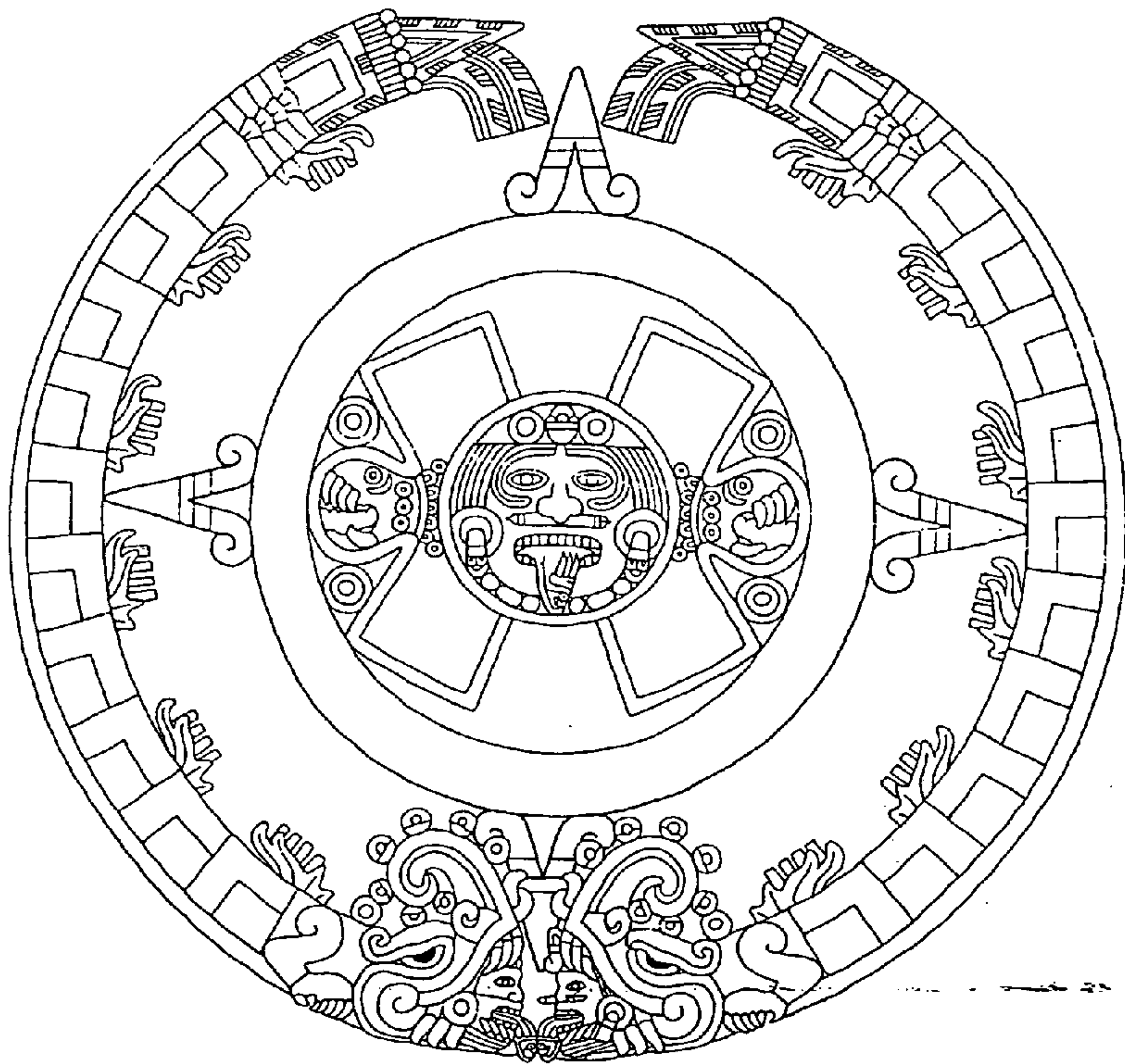

ภาพประกอบ 14 ภาพแกะสลักบนฝาผนังรูปงูคาบหางไว้ในปาก ซึ่งเป็น
สัญลักษณ์ของ ความไม่สิ้นสุด ตามความเชื่อของแอฟริกา
ที่มา : Parinder Geoffrey. (1982). *African Mythology*. p 25.

ภาพประกอบ 15 หินแกะสลักเป็นรูปงูหางกระดิ่ง ศิลปะตามความเชื่อของ
ชาวแอซเตก

ที่มา : Baquedana, Elizabeth. (1984). *Aztec Sculpture*. p 52.

ภาพประกอบ 16 ปฏิทินแผ่นหินโบราณของชาวมายา ที่มีเทพเจ้ารูปใหญ่
โอบล้อมรอบ

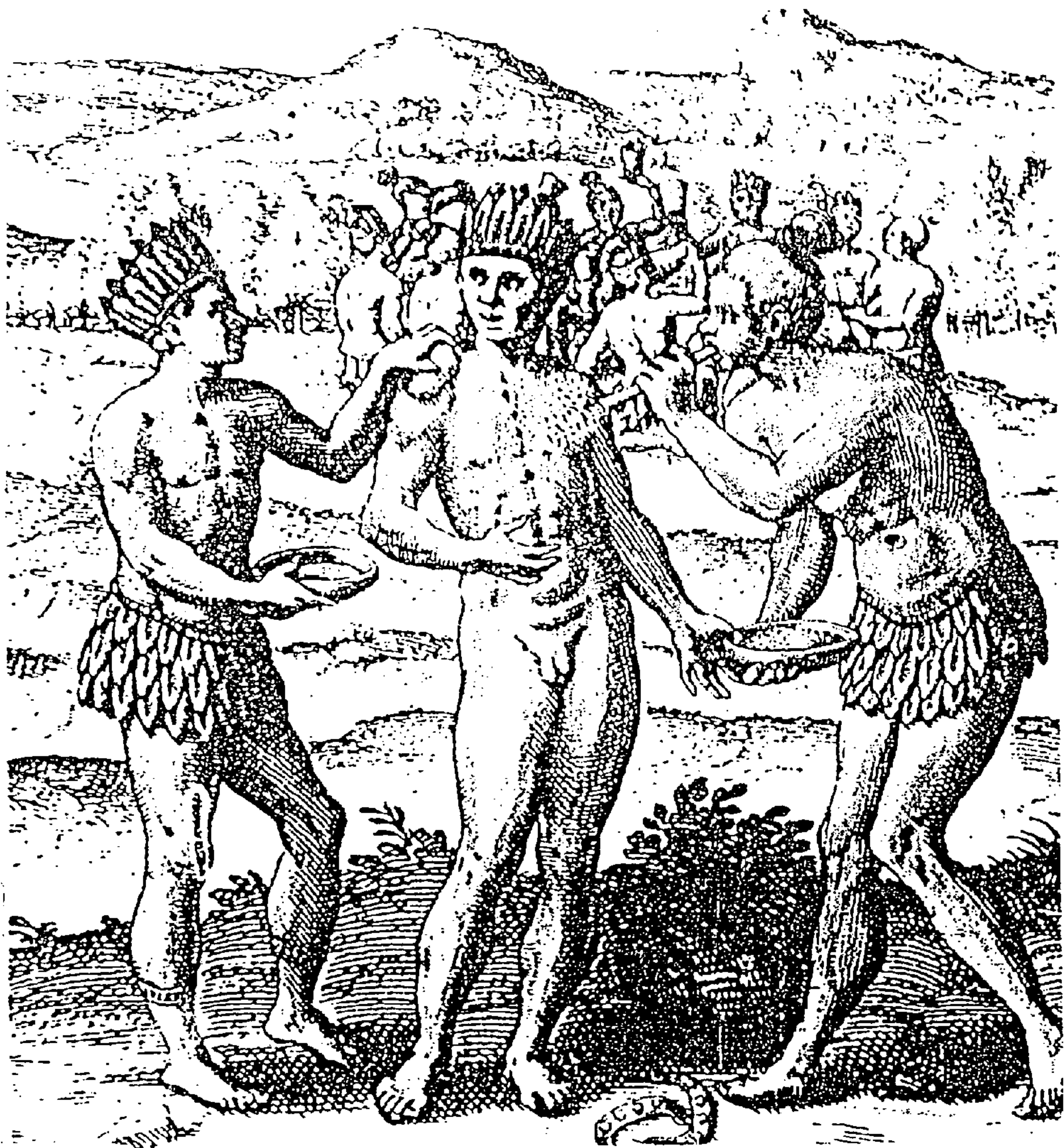
ที่มา : Mc Ewan, Colin. (1994). *Ancient Mexico in The British Museum*.

p 77.

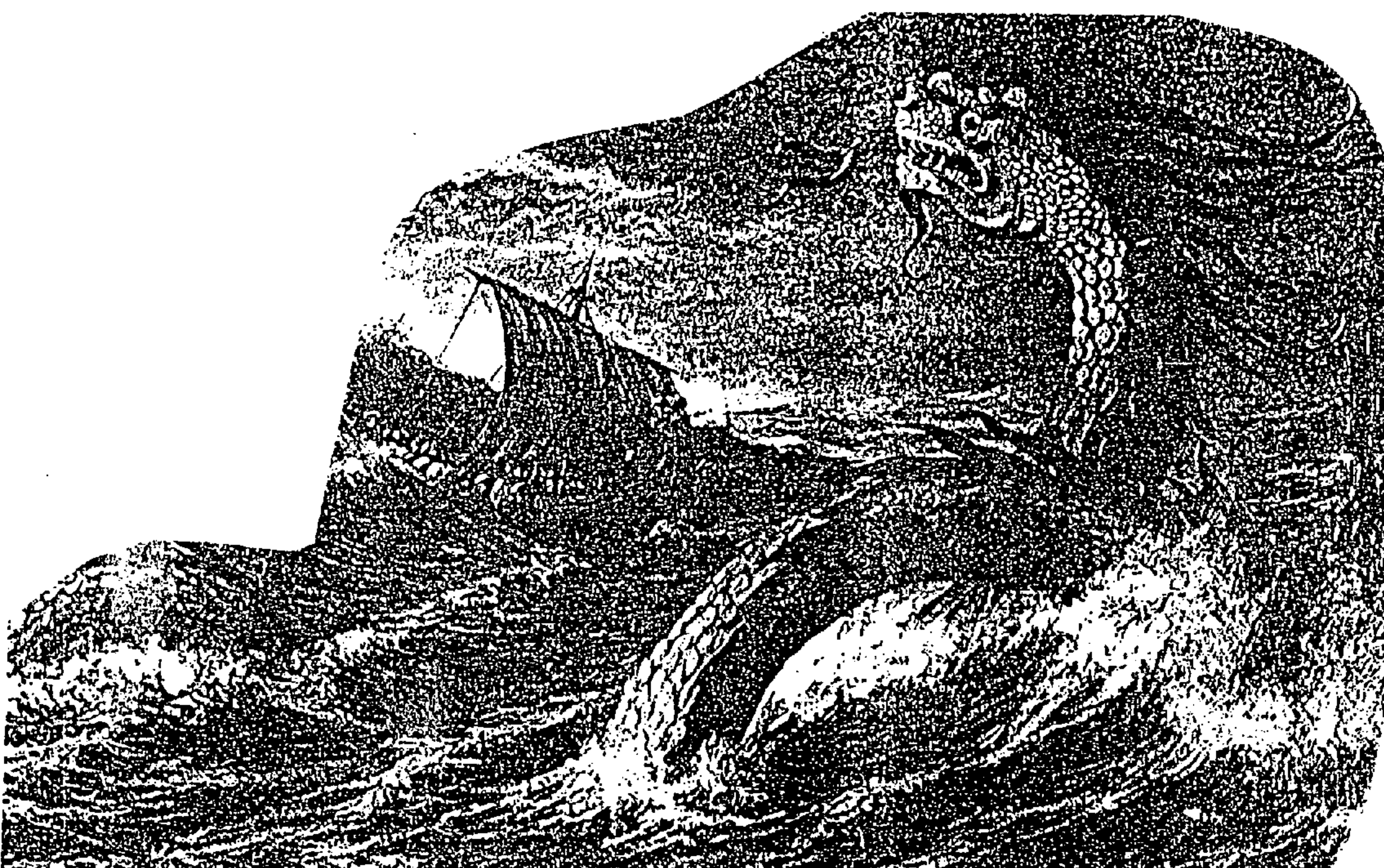

ภาพประกอบ 17 ภาพวาดบนหยือก ที่แสดงการเดินระบำ โดยซุหนังงัว
บนศีรษะตามความเชื่อของชาวมายา

ที่มา : Mary Ellen Miller. (1986). *The Art of Mesoamerica from Olmec to Aztec*. p 159.

ภาพประกอบ 18 พิธีกรรมชุบตัวด้วยทอง หรือเอลโดราโด ของกษัตริย์อินคา
ที่มา : Gheerbrant, Aiain. (1992). *The Amazon : Past, Present and Future*. p

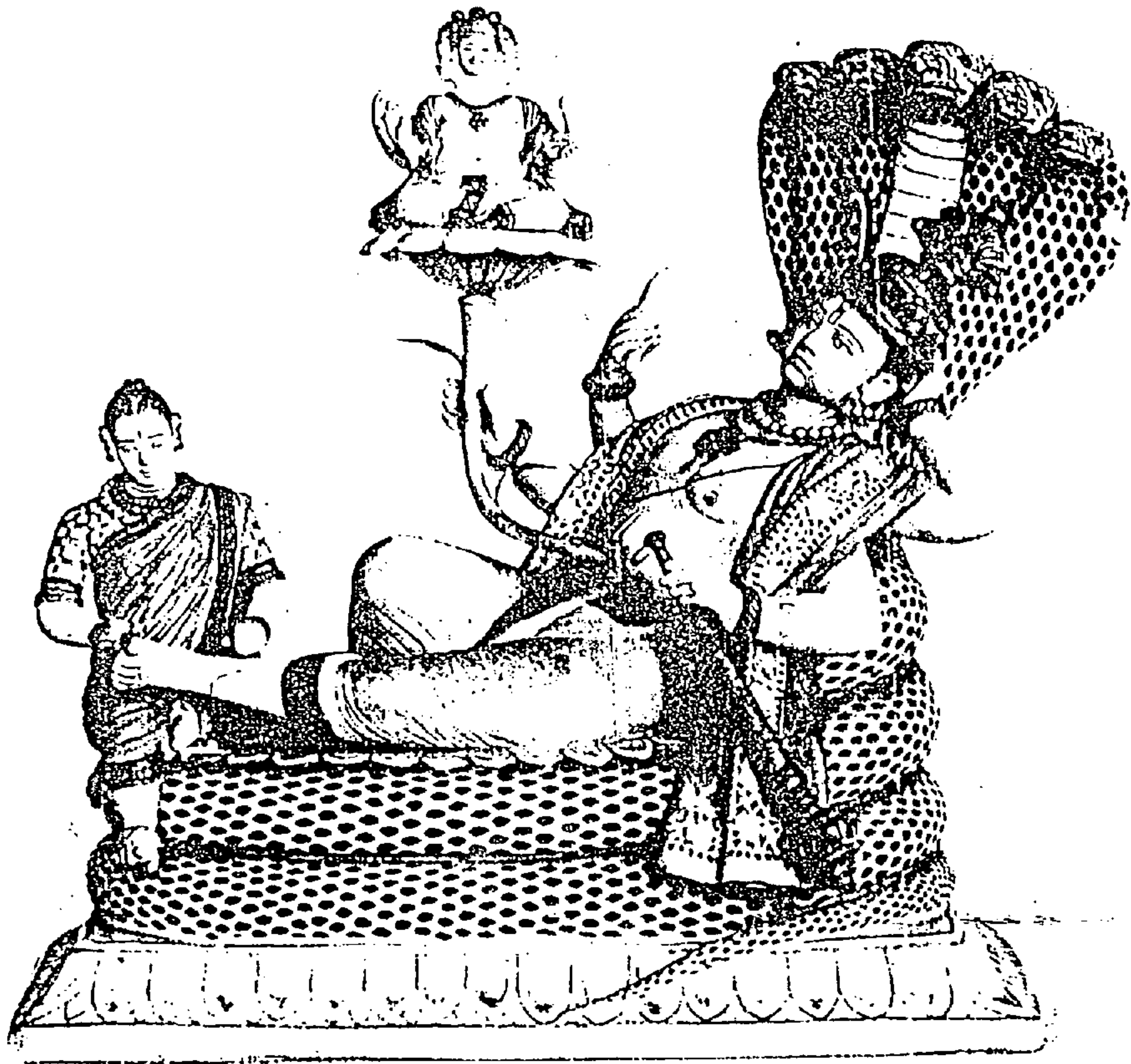
ภาพประกอบ 19 จูย์กซ์ที่อาศัยอยู่ใต้ทะเลลึกตามความเชื่อของชาวแสกนดิเนเวีย
ที่มา : Pattison, Bruce. (1968). *Thought and Ideals ; The Mind of Man*. 147.

ภาพประกอบ 20 อาตัมกับอีวา ที่มีงูเป็นตัวยุ้งให้กระทำผิดกฎสวรรค์ ที่
ปรากฏในคัมภีร์ไบเบิล

ที่มา : สมบัติ พลายน้อย. (2539). พญานาค. หน้า 11.

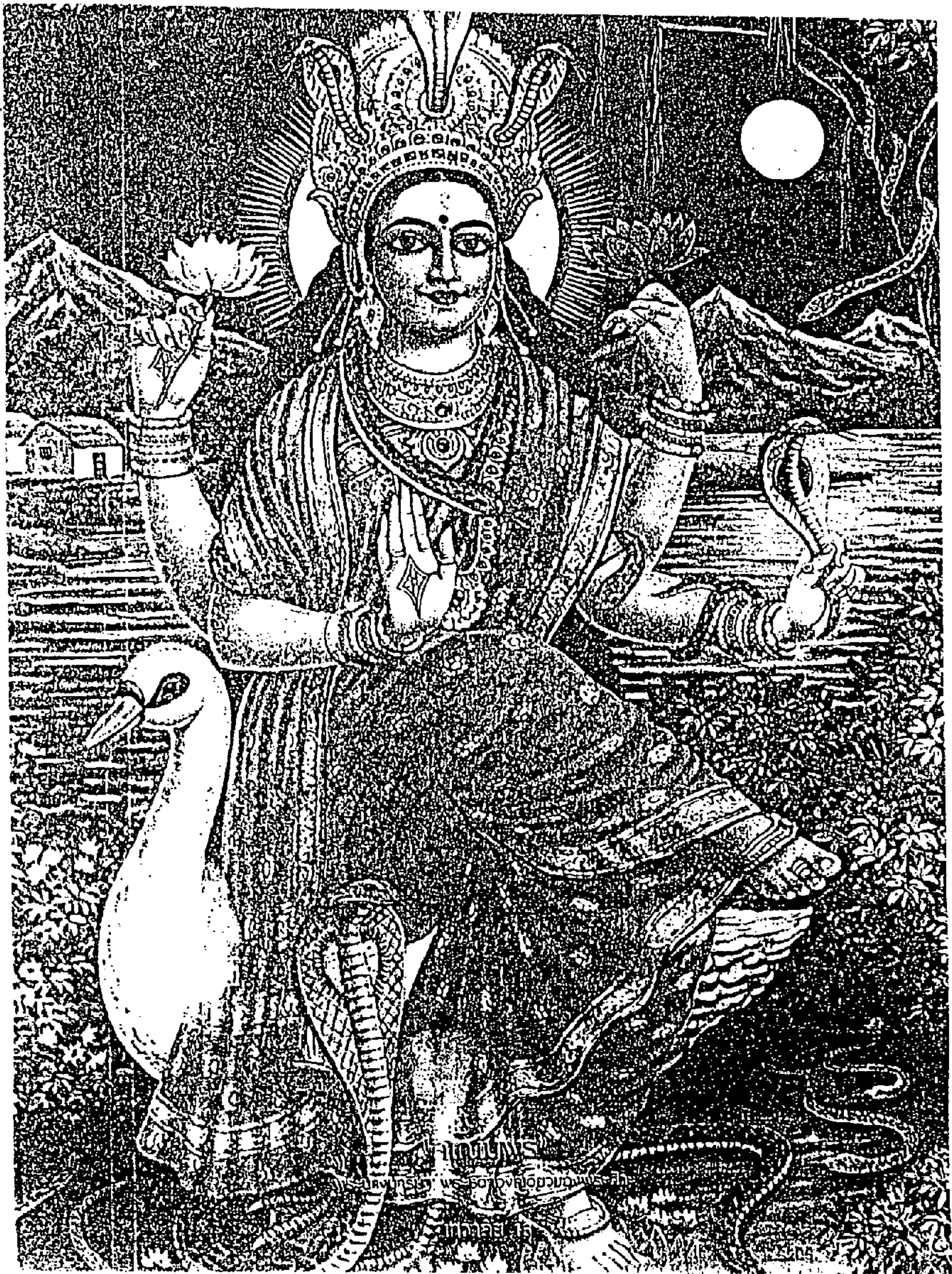
ภาคผนวก ข
ความเชื่อเรื่องนาคของชาวตะวันออก

ภาพประกอบ 21 รูปปั้นพระวิษณุและพระรัศมี ประทับอยู่บนพญานาคนาคราช
ตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู
ที่มา : Geoffrey Parrinder. (1971). *Man and His Gods Encyclopedia of the
worlds.* p 188.

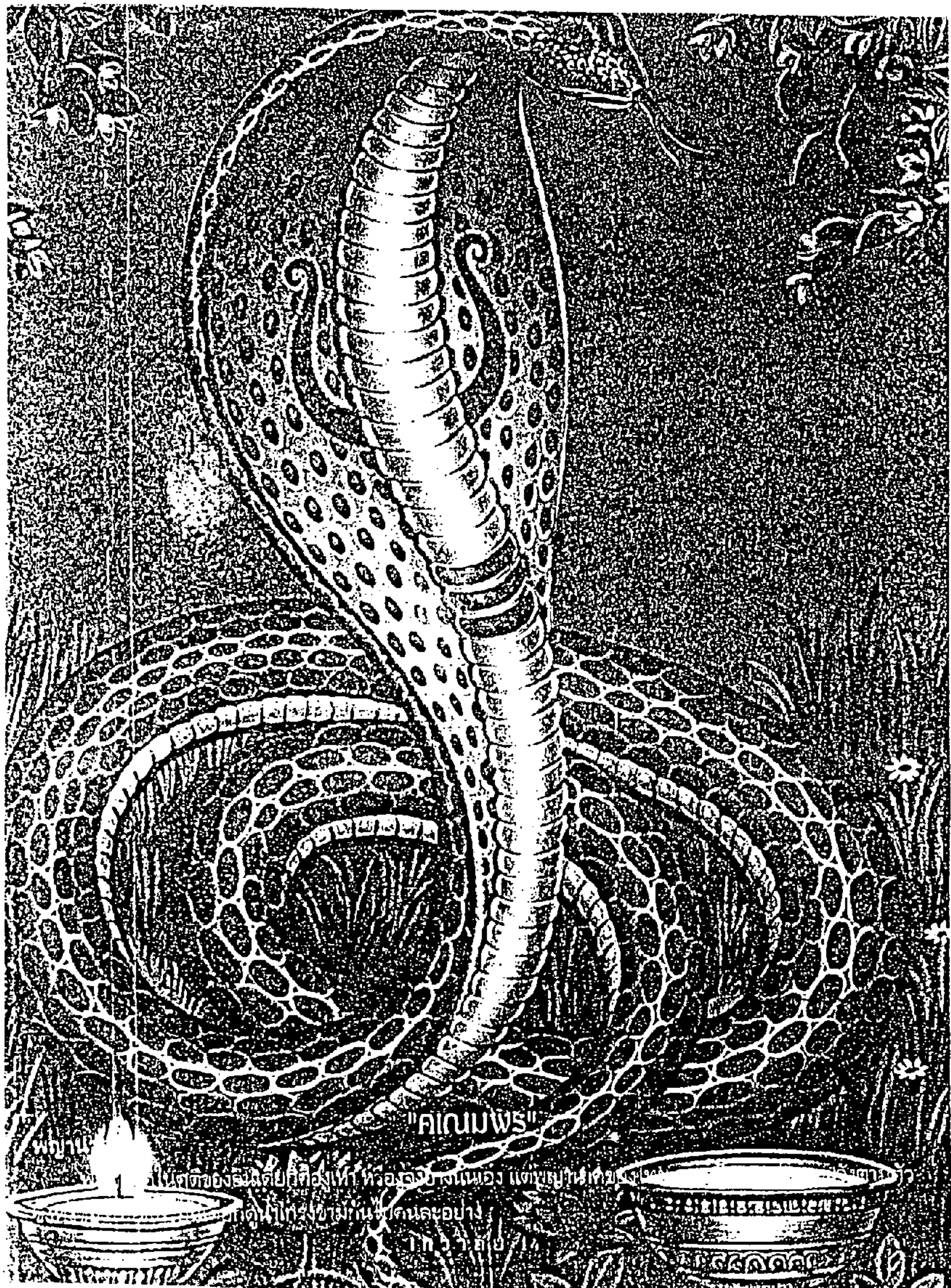

ภาพประกอบ 23 รูปปั้นพระติวามีงูประดับอยู่บนศีรษะ
ที่มา : Binder, Pearl. (1973). *Magic Symbols of The World*. p 41.

ภาพประกอบ 24 พระนางมารีษา หรือมนสาเทวี ธิดาพระศิวะ เป็นเทพธิดา
ของเหล่านาค

ที่มา : คณมพร (นามแฝง). (2539). เทวาลัย. หน้า 16.

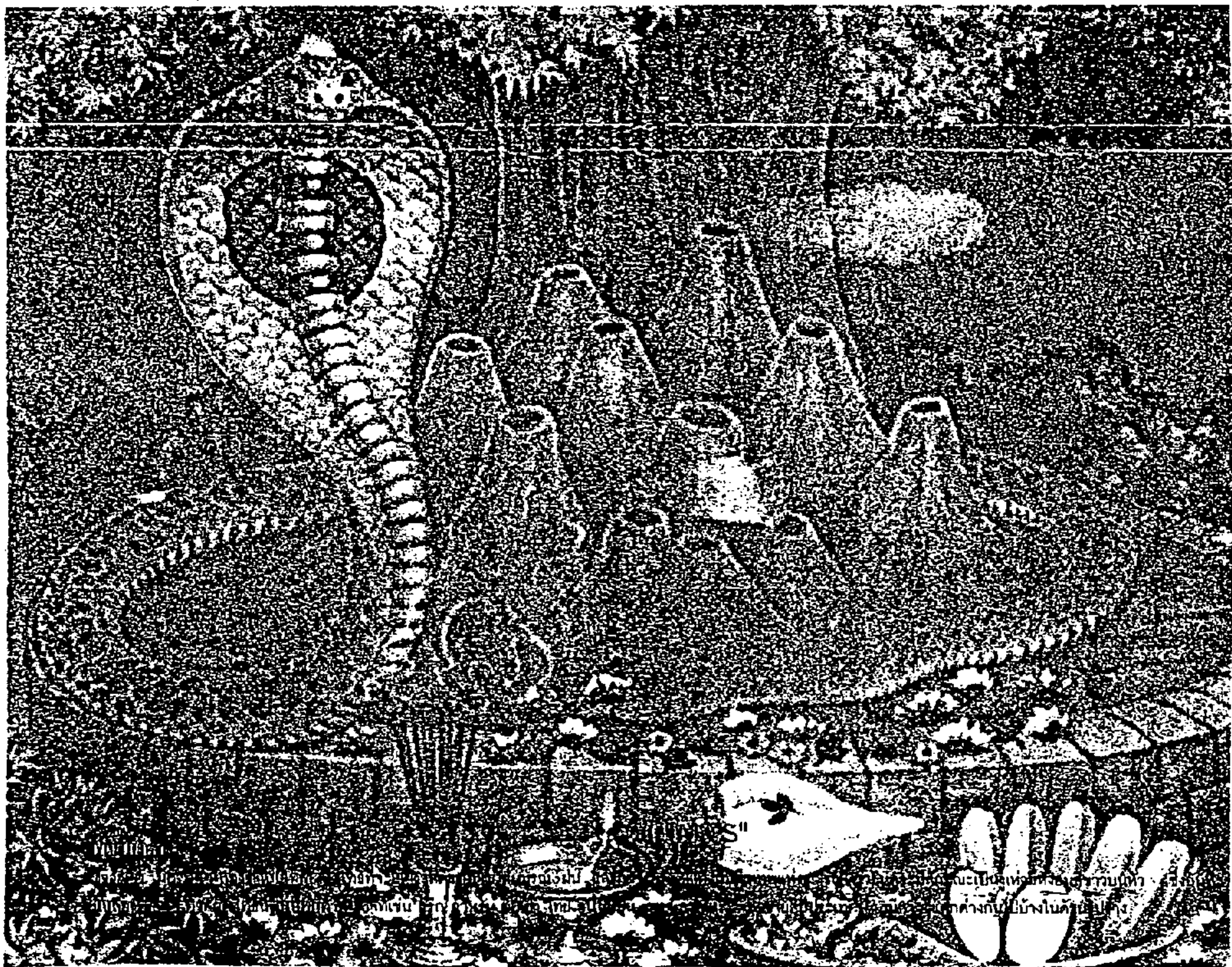
ภาพประกอบ 25 นาคราช หรืองูเห่า งูจงอาง ตามความเชื่อของชาวอินเดีย
ที่มา : เทวาลัย. (2539). หน้า 14.

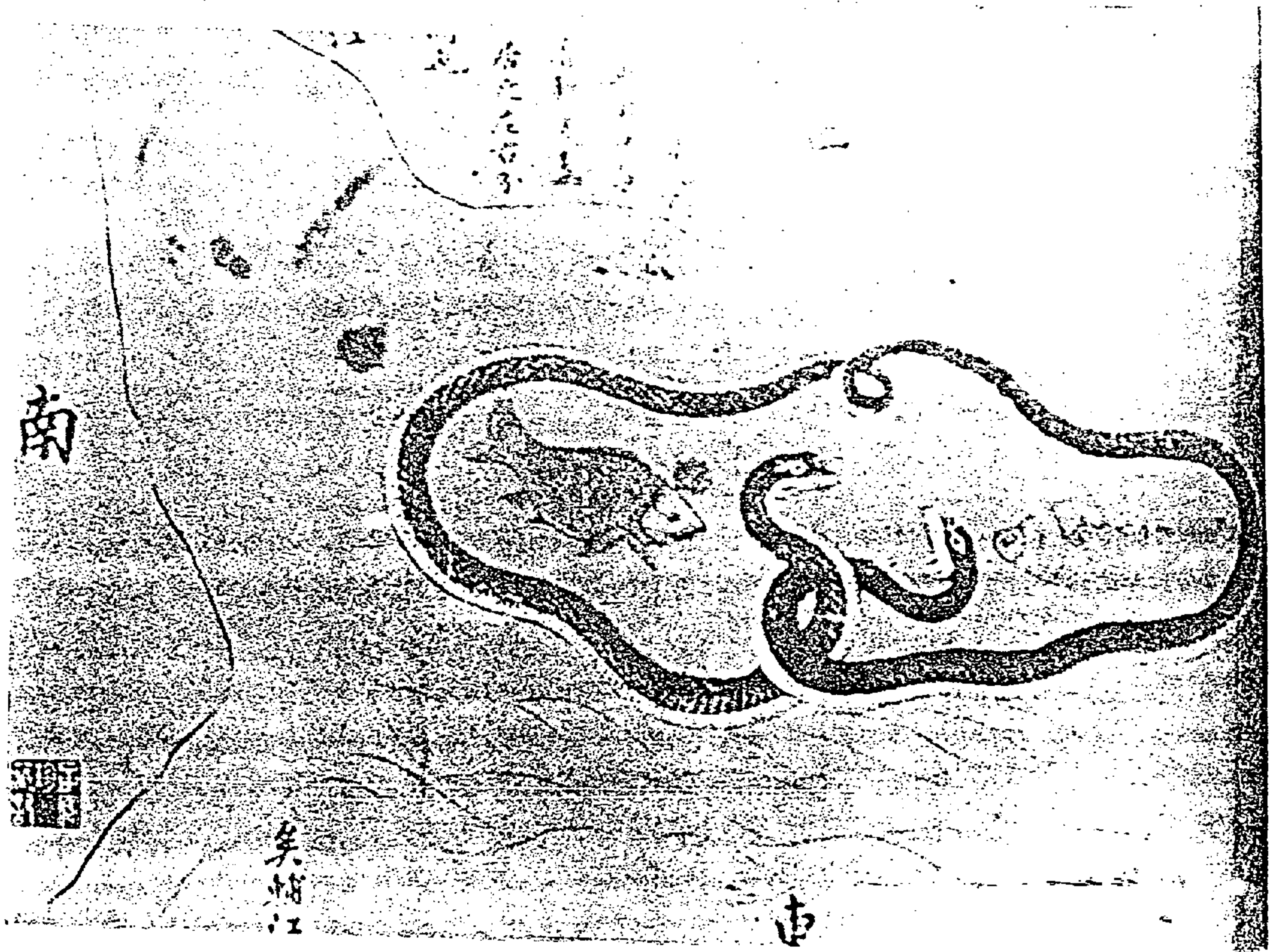
ภาพประกอบ 26 ภาพแกะสลักบนหินรูปนาคินี พบที่ประเทศอินเดีย
ที่มา : Pierre Grimal. (1976). *Larousse world mythology*. p 45.

ภาพประกอบ 27 ภาพจิตรกรรมฝาผนังรูปพระกฤษณะปราบพญานาคกาลิยะ
และมีเหล่านางคือน้อยรายรอบ
ที่มา : Kotah Museum.

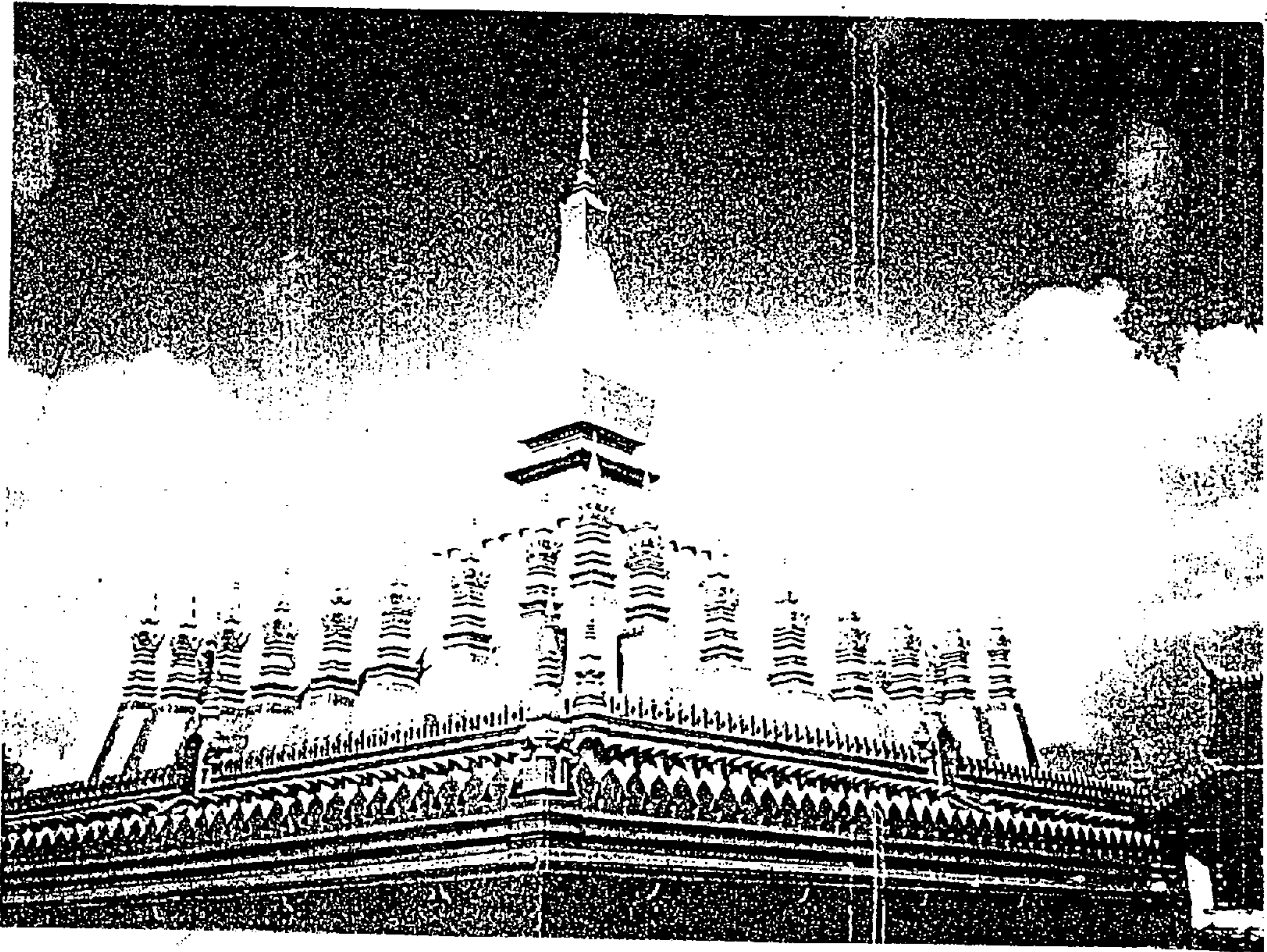
ภาพประกอบ 28 พญานาคสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ฝน และกำจัด
ภัย ตามความเชื่อของ ชาวฮินดู
ที่มา : คณเมพร (นามแฝง). (2539). เทวาลัย. หน้า 15.

ภาพประกอบ 29 ภาพเขียนงูใหญ่ 2 ตัว ต่อสู้กันในทะเลสาบตำหลี่ คล้ายกับ
ความเชื่อเรื่องพญานาคที่ทะเลสาบหนองแสในตำนานอุรังคธาตุ
ที่มา : แสงชัย กนกพงศ์ชัย. (เมษายน-มิถุนายน 2532). "เรื่องของนาคที่เมือง
ตำหลี่," ใน เมืองโบราณ. 15(2) : 51

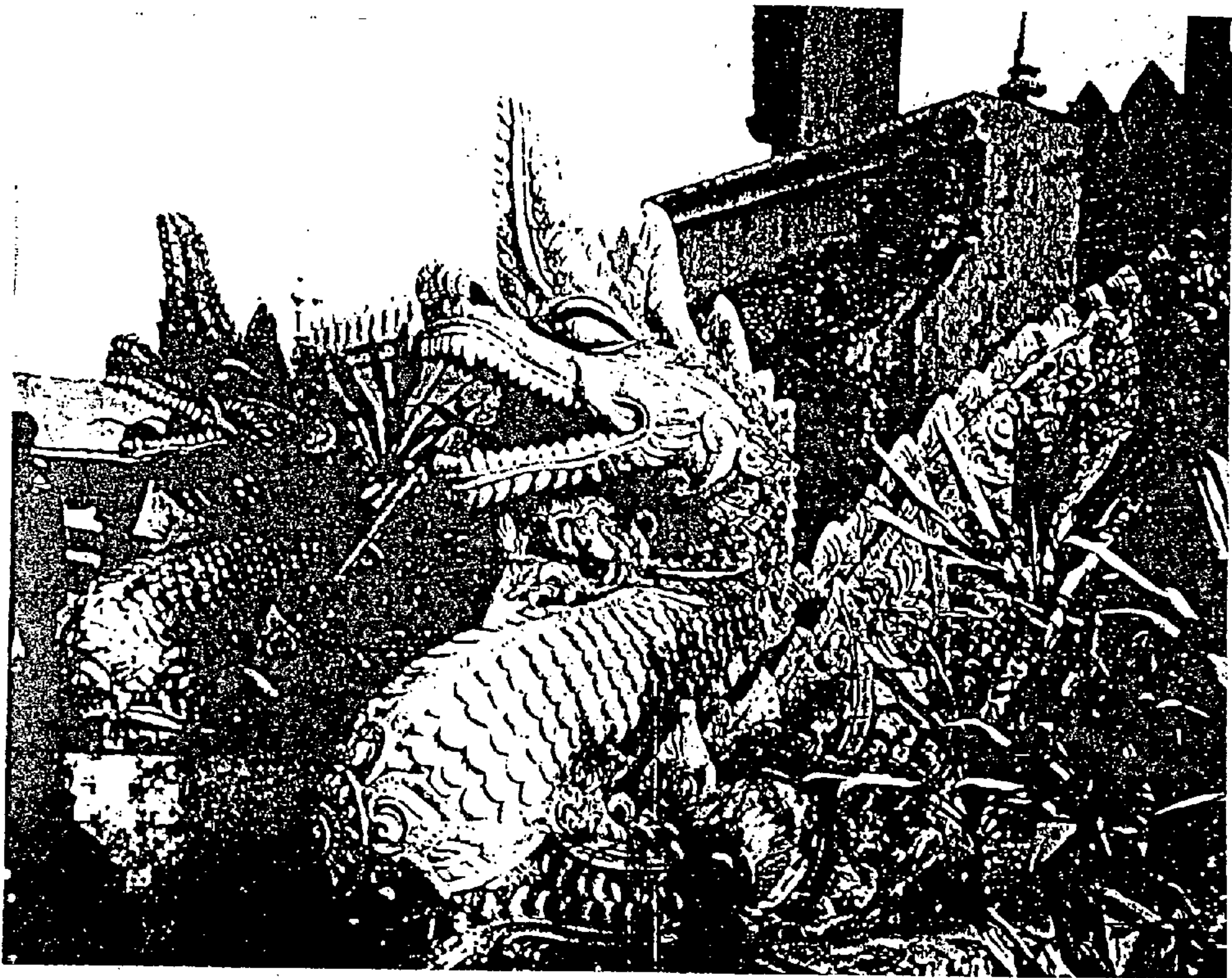
ภาพประกอบ 30 พญานาคสามารถแปลงกายเป็นมนุษย์ได้
ที่มา : อารยันตคุปต์(นามแฝง). (2476). อมนุษย์โลก. หน้า 147.

ภาพประกอบ 31 พระธาตุเจดีย์หลวง ชาวลาวเชื่อว่าพระไชยเชษฐาธิราช
สร้างครอบทางเข้าออกเมืองพญานาค
ที่มา : พระธาตุเจดีย์หลวง นครเวียงจันทน์

ภาพประกอบ 32 หางหงษ์ ที่วัดพระธาตุหลวง เวียงจันทน์
ที่มา : วัดพระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์

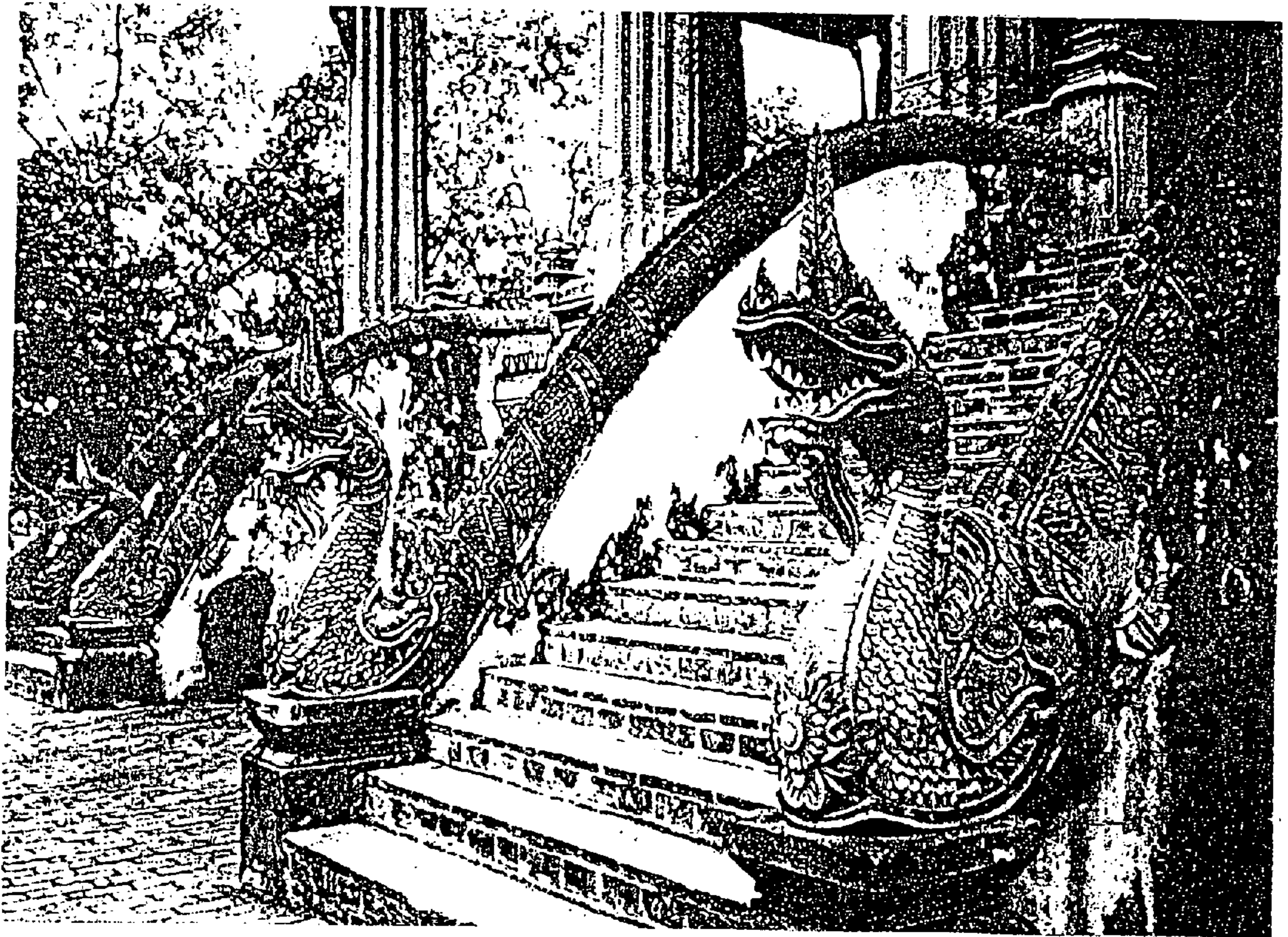
ภาพประกอบ 33 บันไดมกรคายนาถ ทางขึ้นพระธาตุหลวง
ที่มา : พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์

ภาพประกอบ 34 รูปปั้นปั้นพญานาคตามวัด ในชาวลาวเคารพนับถือ
ที่มา : Joe Cummings. (1996). *A godden souvenir of Laos*. p 35.

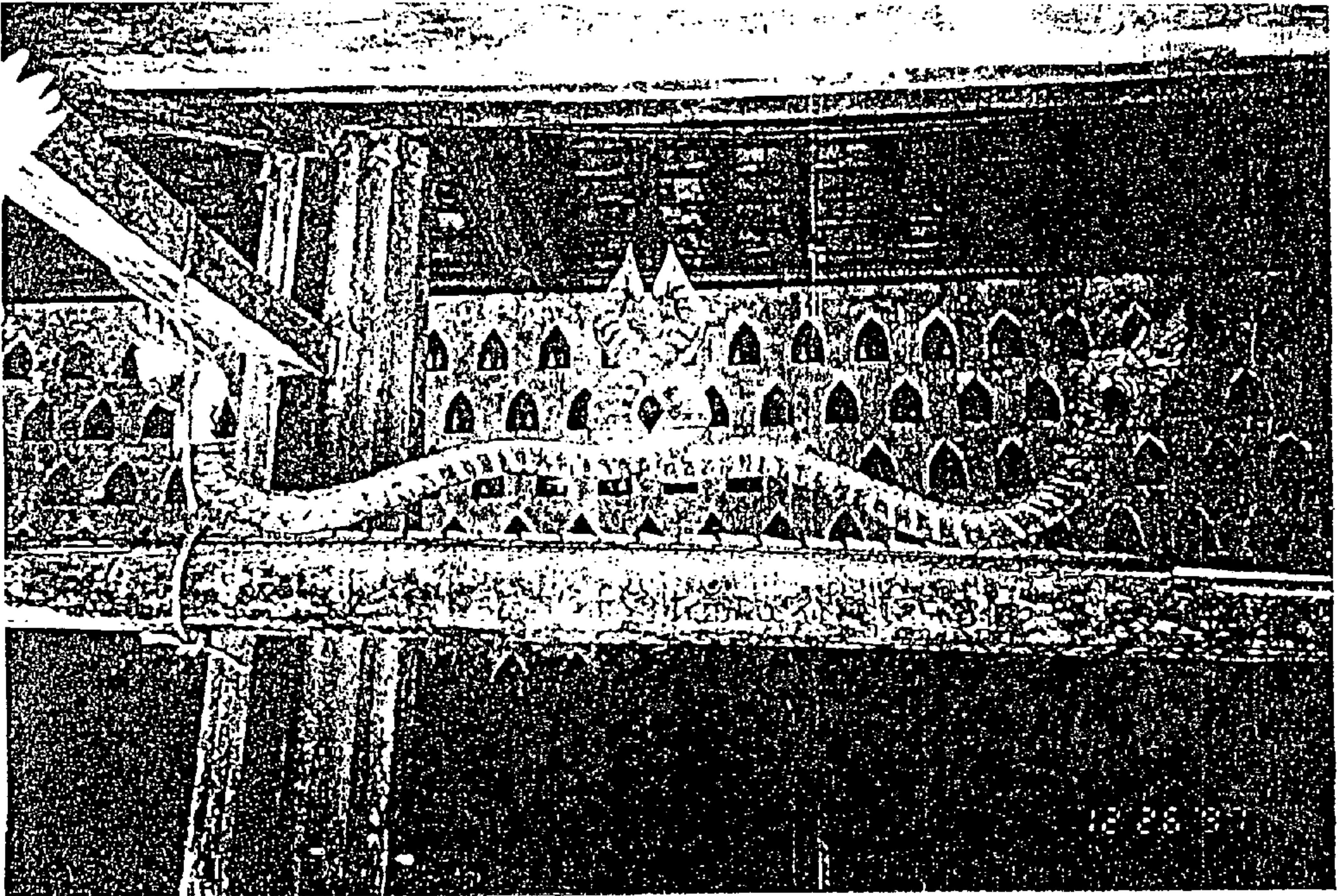
ภาพประกอบ 35 พระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะลาว ที่วัดศรีเมือง
ที่มา : วัดศรีเมือง นครเวียงจันทน์

ภาพประกอบ 36 บันไดมกรคายนาค ทางขึ้นหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์
ที่มา : หอพระแก้ว นครเวียงจันทน์

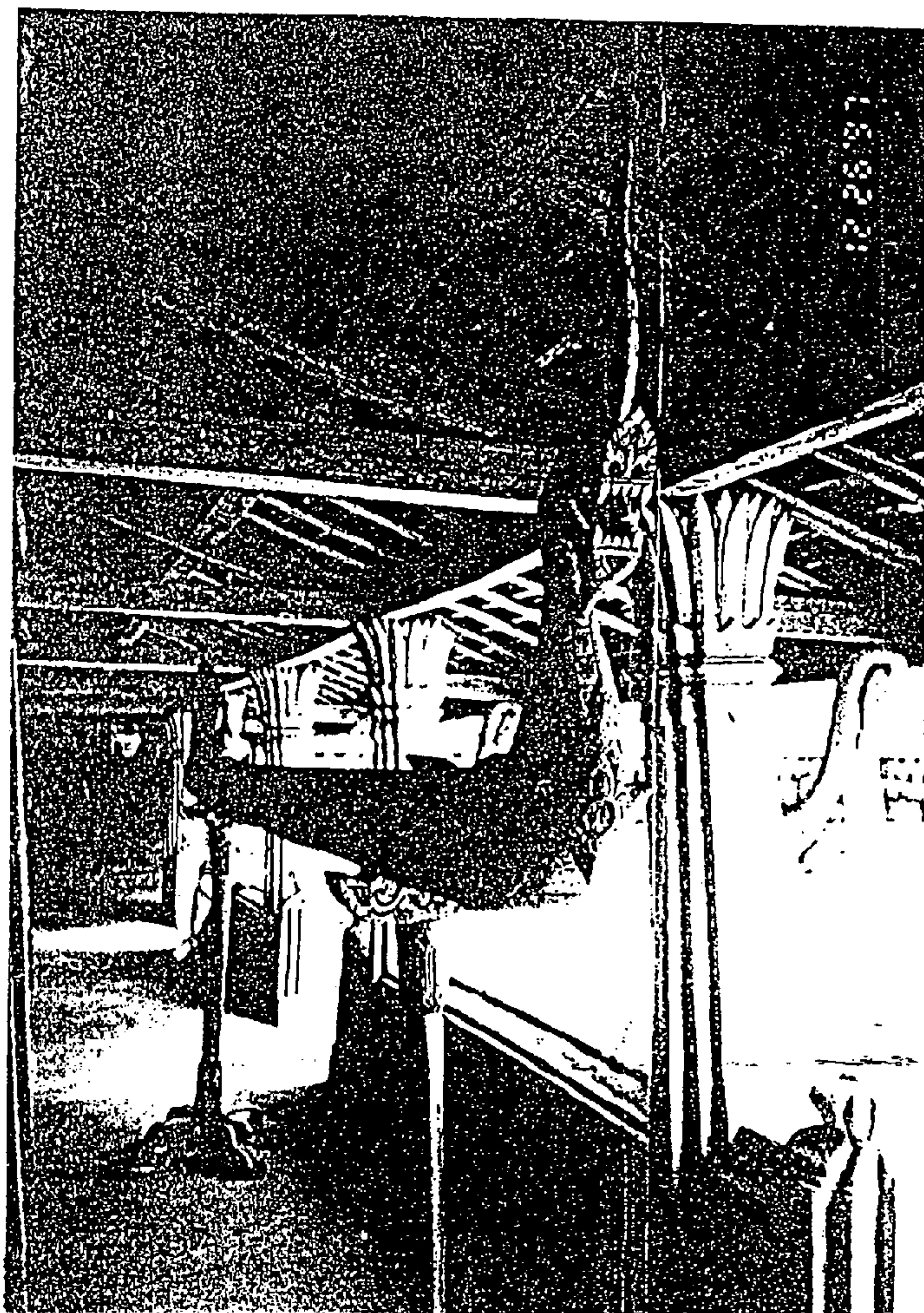
ภาพประกอบ 37 พระธาตุองค์ดำ ชาวลาวเชื่อว่าสร้างปิดทางเข้าออกพญา
 นาคที่พระธาตุดำ เนื่องจากพิษของนาค
 ที่มา : พระธาตุองค์ดำ นครเวียงจันทน์

ภาพประกอบ 38 คานหามช้างฮอด ทำเป็นรูปนาค 2 ตัวเกี่ยวกัน
ที่มา : ช้างฮอด ที่พระราชดูล่วง นครเวียงจันทน์

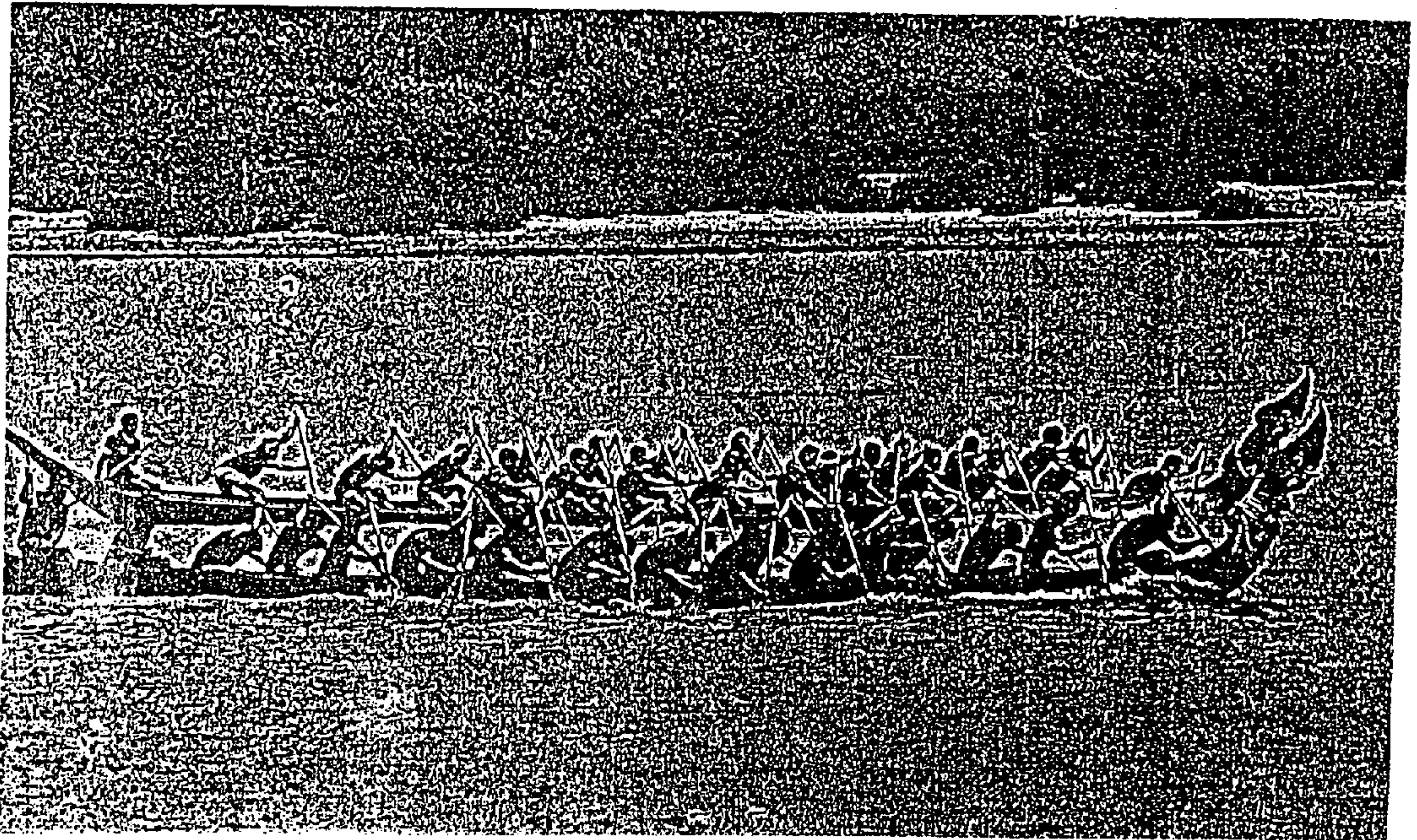
ภาพประกอบ 39 ขาตั้งของฮางฮอด ทำเป็นนาคขดเป็นเกลียว 4 เติयर
ที่มา : ฮางฮอด ที่พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์

ภาพประกอบ 40 ฮางฮด ที่ใช้ในพิธีเถราภิเษกพระภิกษุสงฆ์ลาว
ที่มา : พระธาตุหลวง นครเวียงจันทน์

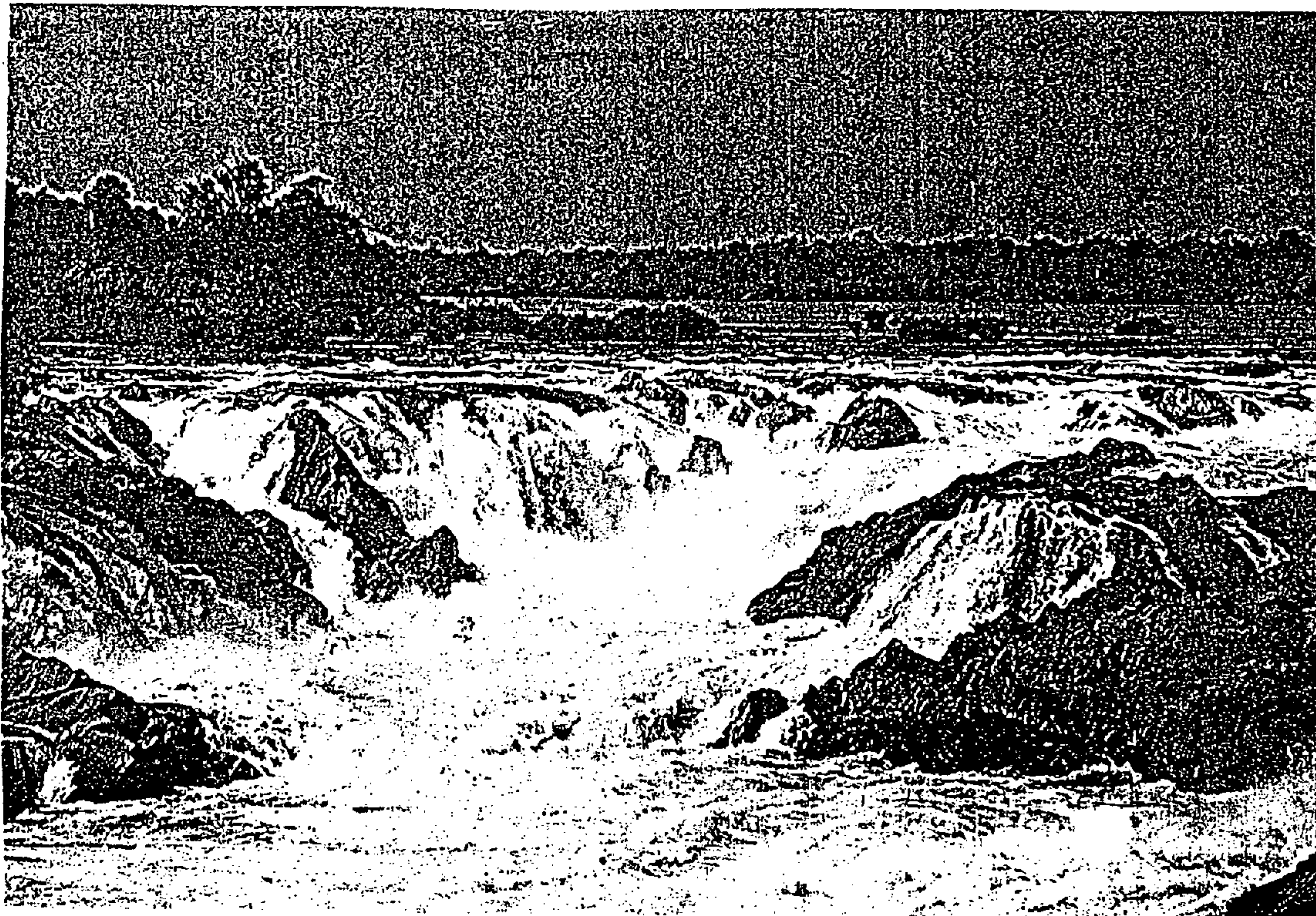

ภาพประกอบ 41 พิธีแข่งเรือบูชาพญานาค ในแม่น้ำโขง ประเพณีฮีตสิบสอง
ที่มา : เมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

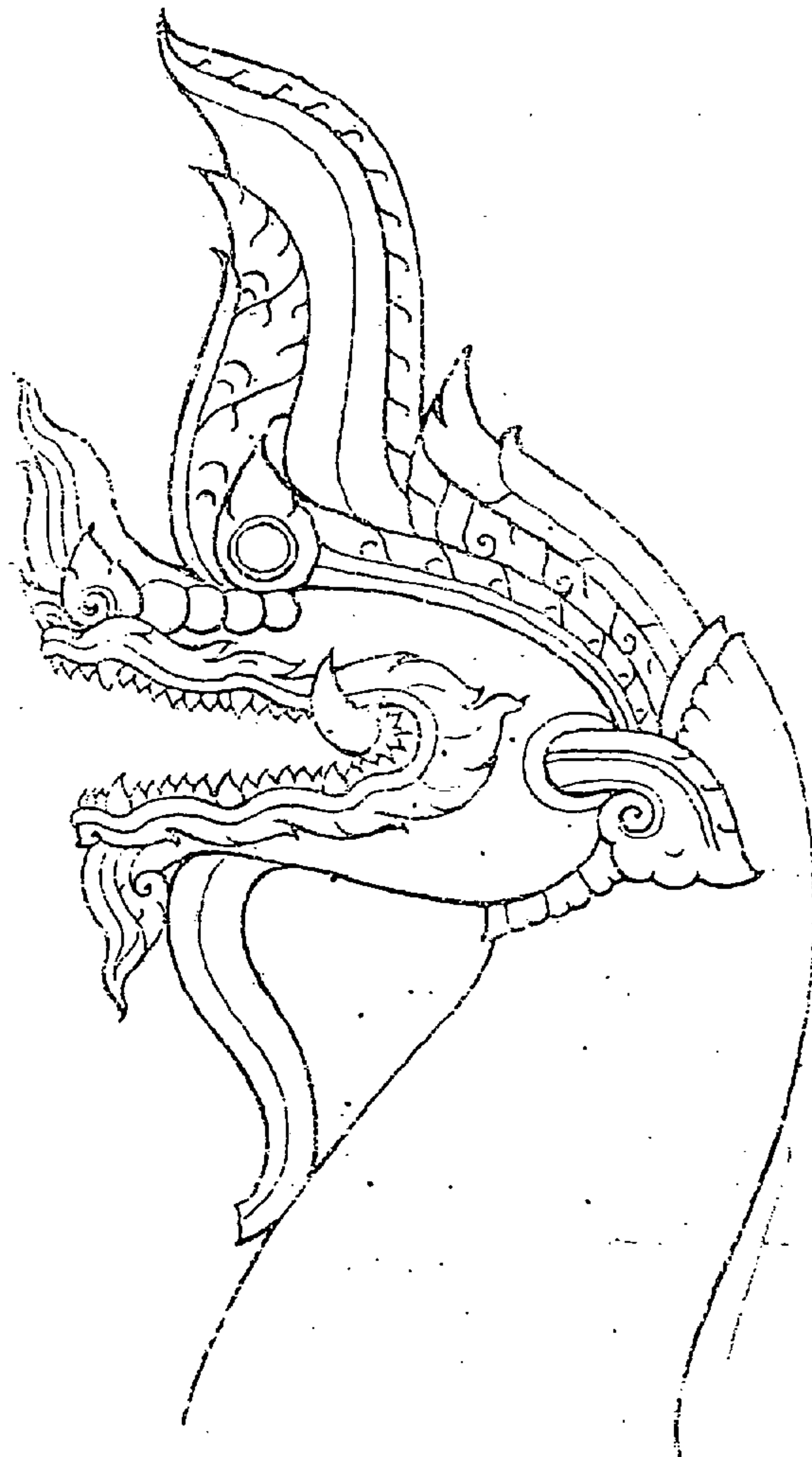

ภาพประกอบ 42 ประเพณีการแข่งขันเรือในแม่น้ำโขง ที่อำเภอเชียงแสน จังหวัด
เชียงราย หัวเรือทำเป็นเศียรพญานาค

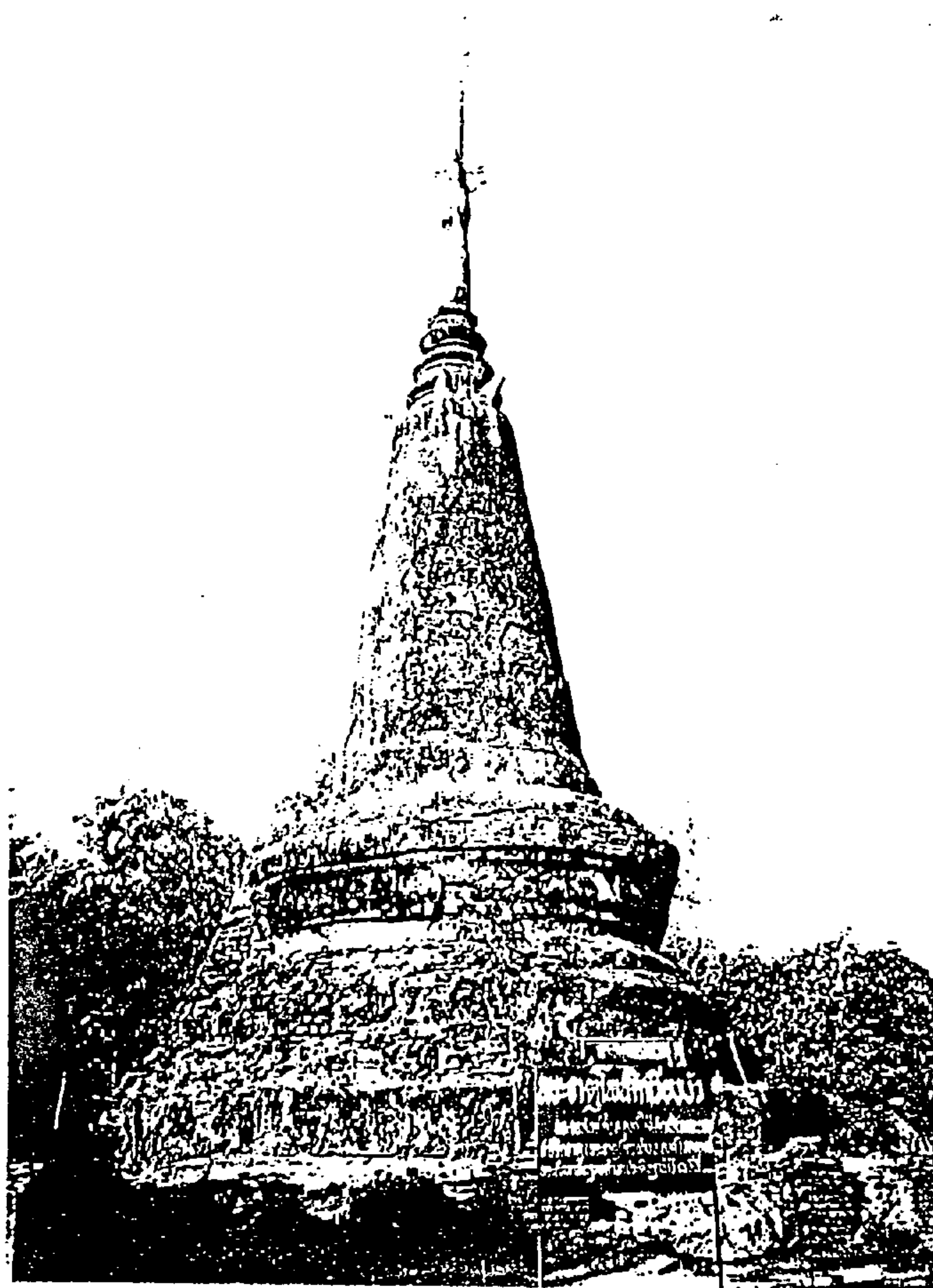
ที่มา : John Hoskin and Allen W. Hopkins, (1991). *The MeKong a River
and Its People*. p 112.

ภาพประกอบ 43 แก่งหลี่ผี หรือฝายนาค ตามความเชื่อของชาวอีสาน-ลาว
ที่มา : สารคดี. (2539). สัตว์ 12 นักฆาตร ไทย. หน้า 79.

ภาพประกอบ 44 เติร์พญานาคไม้ ลงรักปิดทอง วัดยอดแก้ว เวียงคุก
ที่มา : สงวน บุญรอด. (2527). พุทธศิลป์ลาว. หน้า 14.

ภาพประกอบ 45 พระธาตุโพนจิกเวียงจัว จังหวัดหนองคาย ส่วนยอด
เป็นนาค 4 เศียร
ที่มา : พระธาตุโพนจิกเวียงจัว จังหวัดหนองคาย

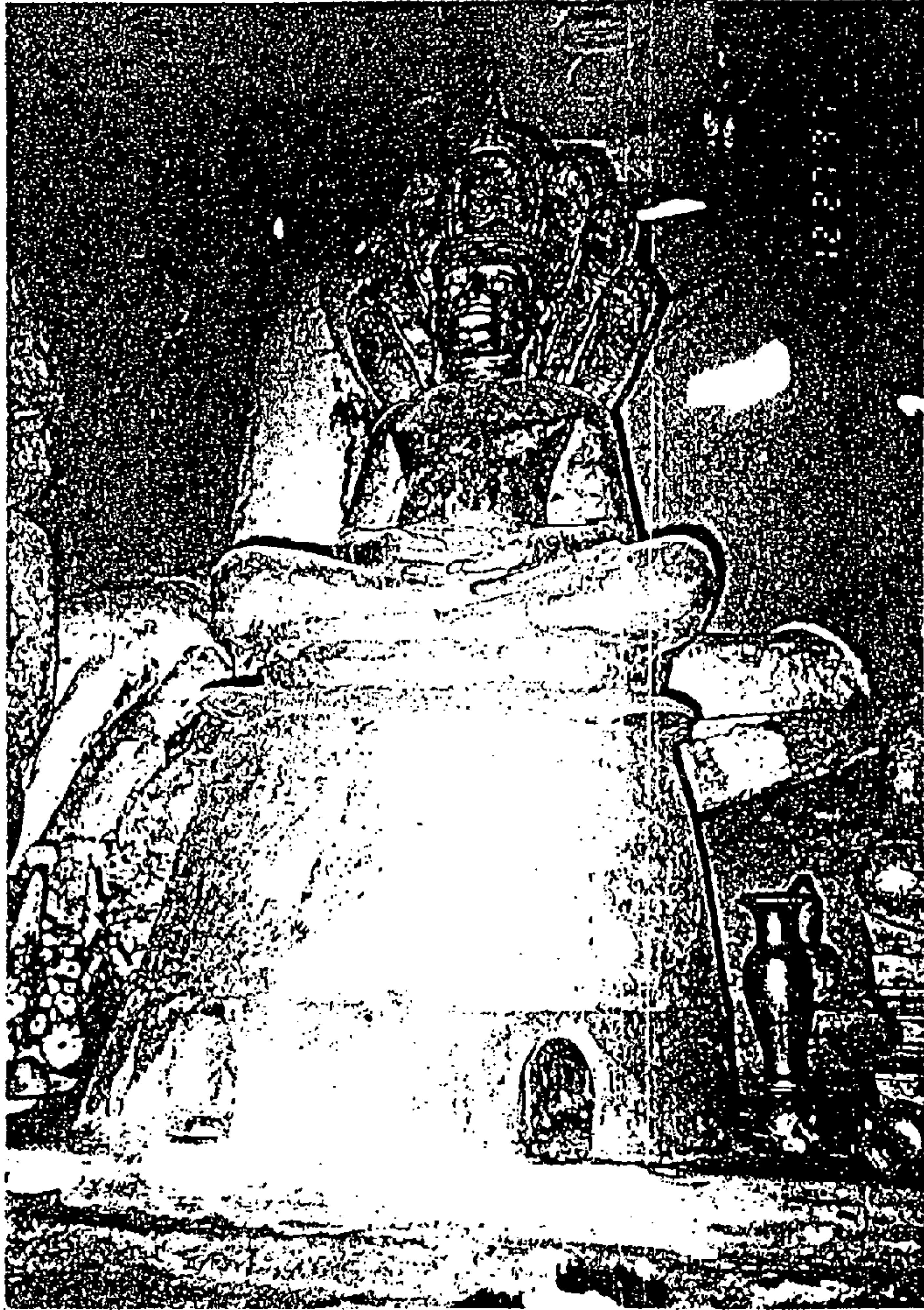
ภาพประกอบ 46 ปากฮู(ปากกู) หรือถ้ำพญานาคมิลินท์ ที่พระพุทธบาทบัวบก
ที่มา : พระพุทธบาทบัวบก จังหวัดอุดรธานี

ภาพประกอบ 47 พระเทวธาตุ ตามความเชื่อทางศาสนาฮินดู
ที่มา : วัดศาลาแก้วกู่ จังหวัดหนองคาย

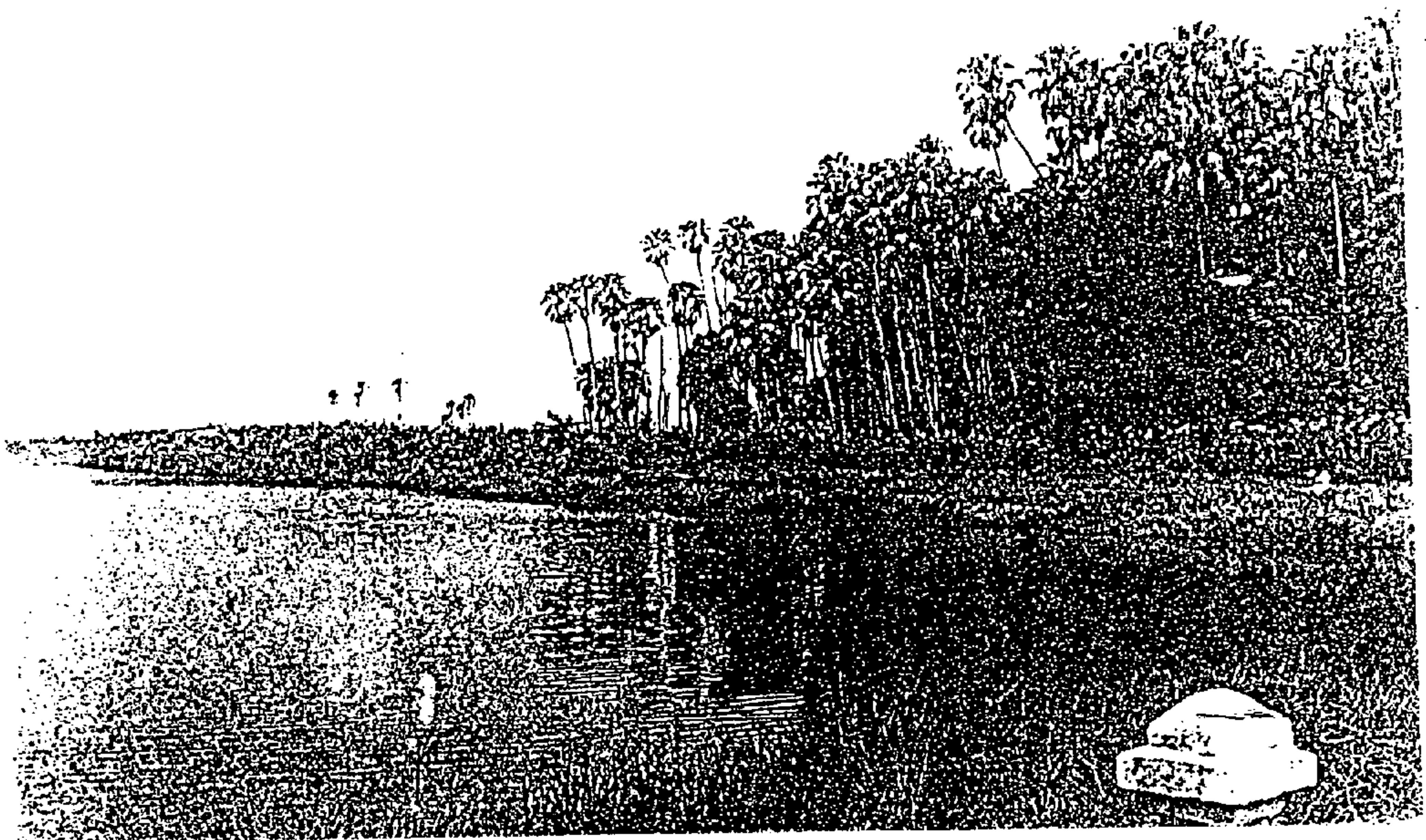
ภาพประกอบ 48 นาคา นาคเพศผู้และนาคินี นาคเพศเมีย ใน
วรรณกรรมอีสาน
ที่มา : ศาลาแก้วกู่ จังหวัดหนองคาย

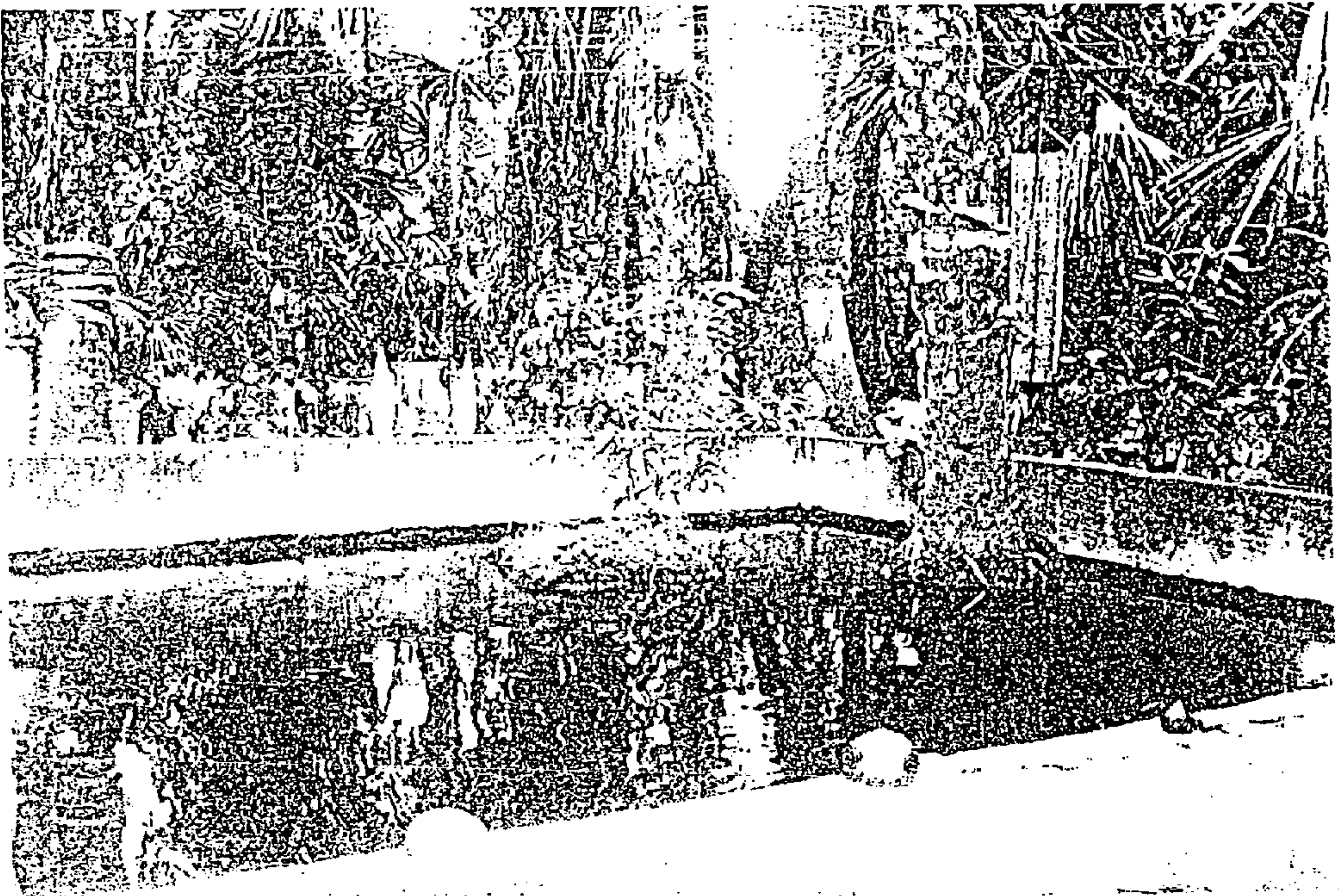
ภาพประกอบ 49 พระพุทธรูปนาคปรก ศิลปเขมร อายุ 100 กว่าปี ที่
จังหวัดหนองคาย
ที่มา : วัดริมแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย

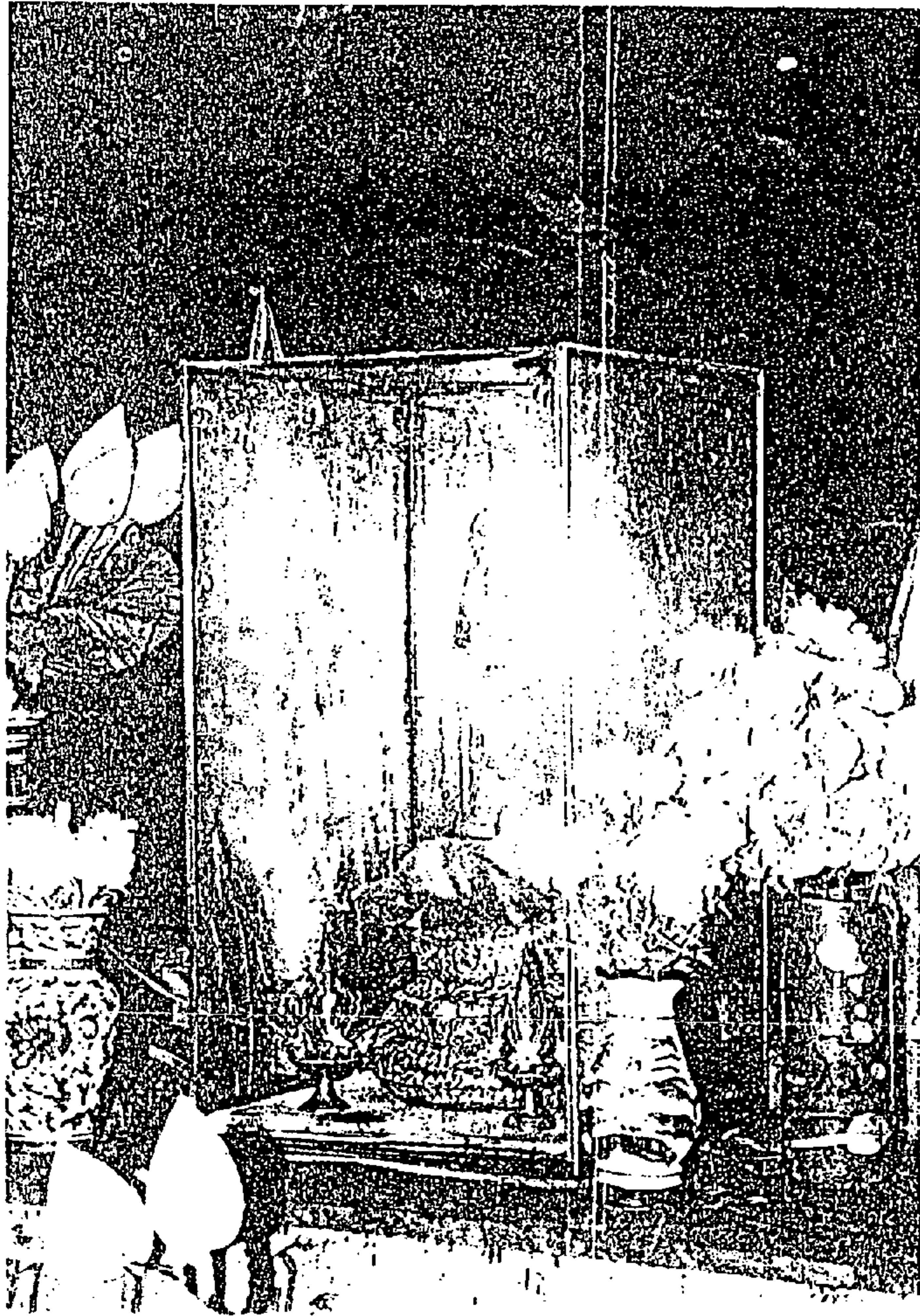
ภาพประกอบ 50 ตันทวยนาถ ที่วัดโบราณริมแม่น้ำโขง
ที่มา : วัดริมแม่น้ำโขง จังหวัดหนองคาย

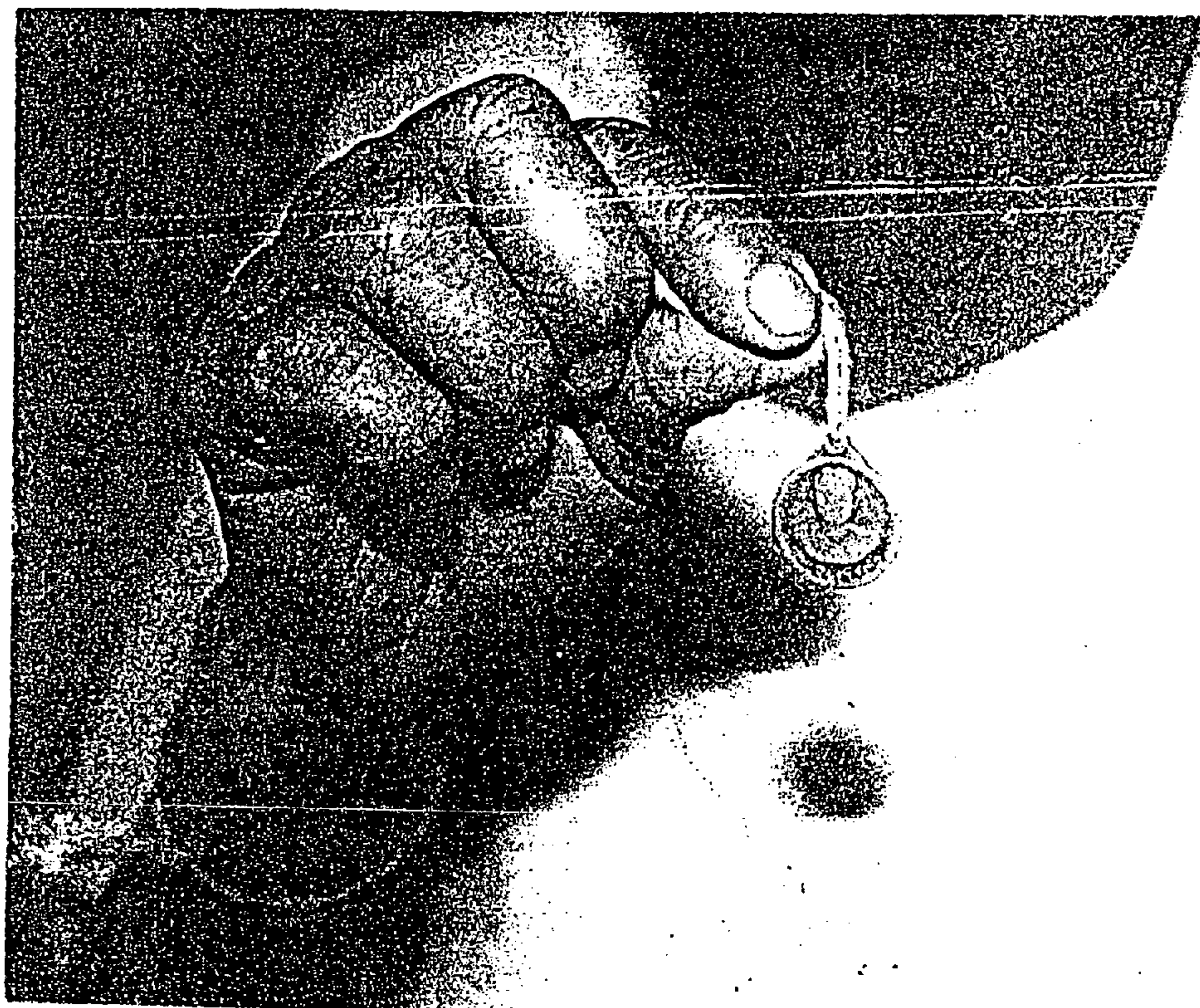
ภาพประกอบ 51 คำชะโนด หรือพรหมประกายโลก เมืองพญานาค
ศรีสุทโธ
ที่มา : ดงคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดหนองคาย

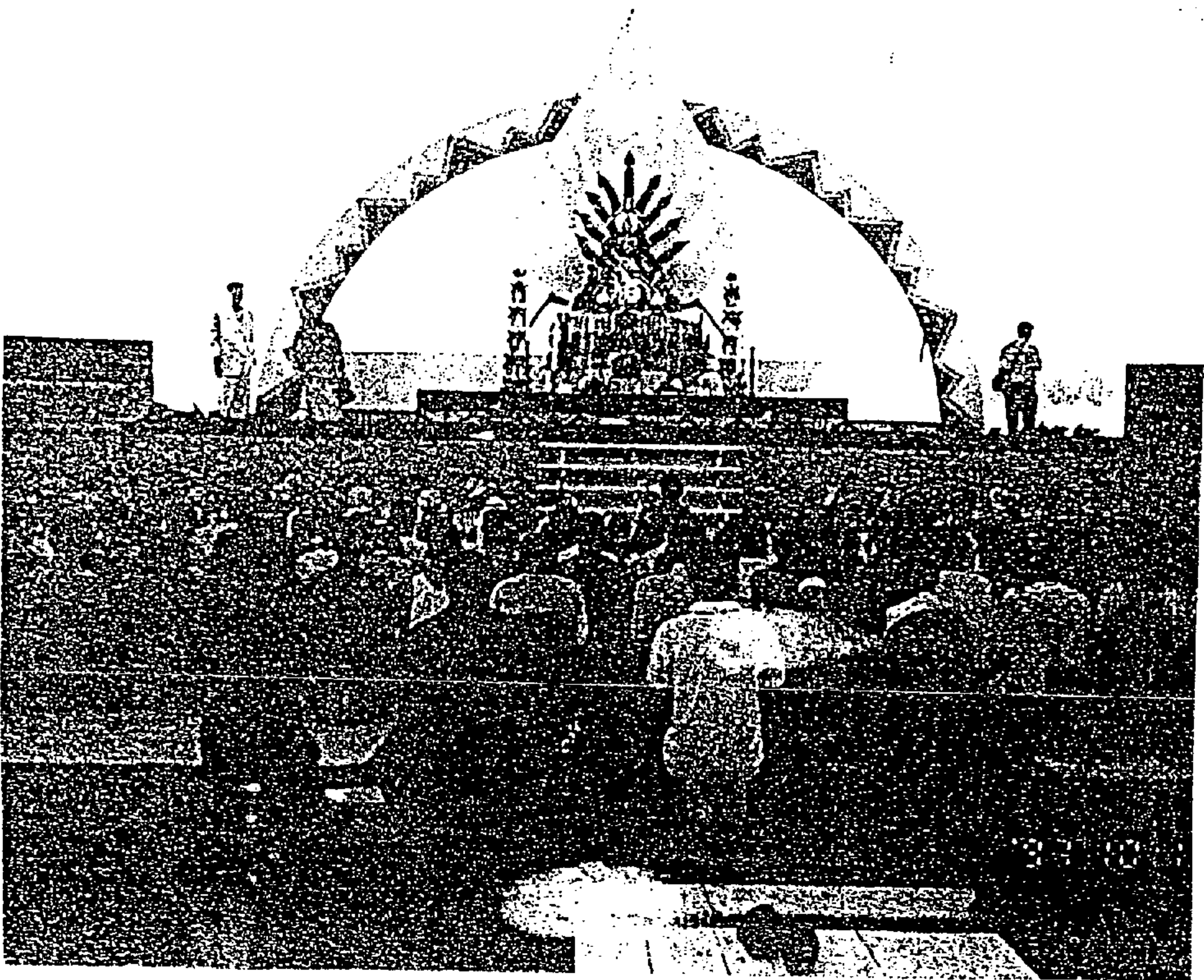
ภาพประกอบ 52 ป่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ภายในคำชะโนด ที่มีน้ำขังตลอดปี
ที่มา : ดงคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพประกอบ 53 รูปปั้นพญานาคศรีสุทโธ ที่ชาวอุดรธานีเคารพบูชา ที่
คำชะโนด
ที่มา : ดงคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ภาพประกอบ 54 เหรียญบูชาพ่อปู่พญาศรีสุทโธนาคราช ที่ชาวบ้าน
 ดุงเคารพนับถือ
 ที่มา : เหรียญบูชาพ่อปู่พญาศรีสุทโธนาคราช

ภาพประกอบ 55 พิธีบวงสรวงบูชาพญานาค ที่ริมแม่น้ำโขง จังหวัด

หนองคาย

ที่มา : พิธีกรรมบูชาพญานาค ที่จังหวัดหนองคาย

ภาพประกอบ 56 พิธีเถรภิเษก หรือฮวดสง ที่มีฮางฮวดทำเป็นรูปนาค
ที่มา : นายวินิจ พลพิทักษ์ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

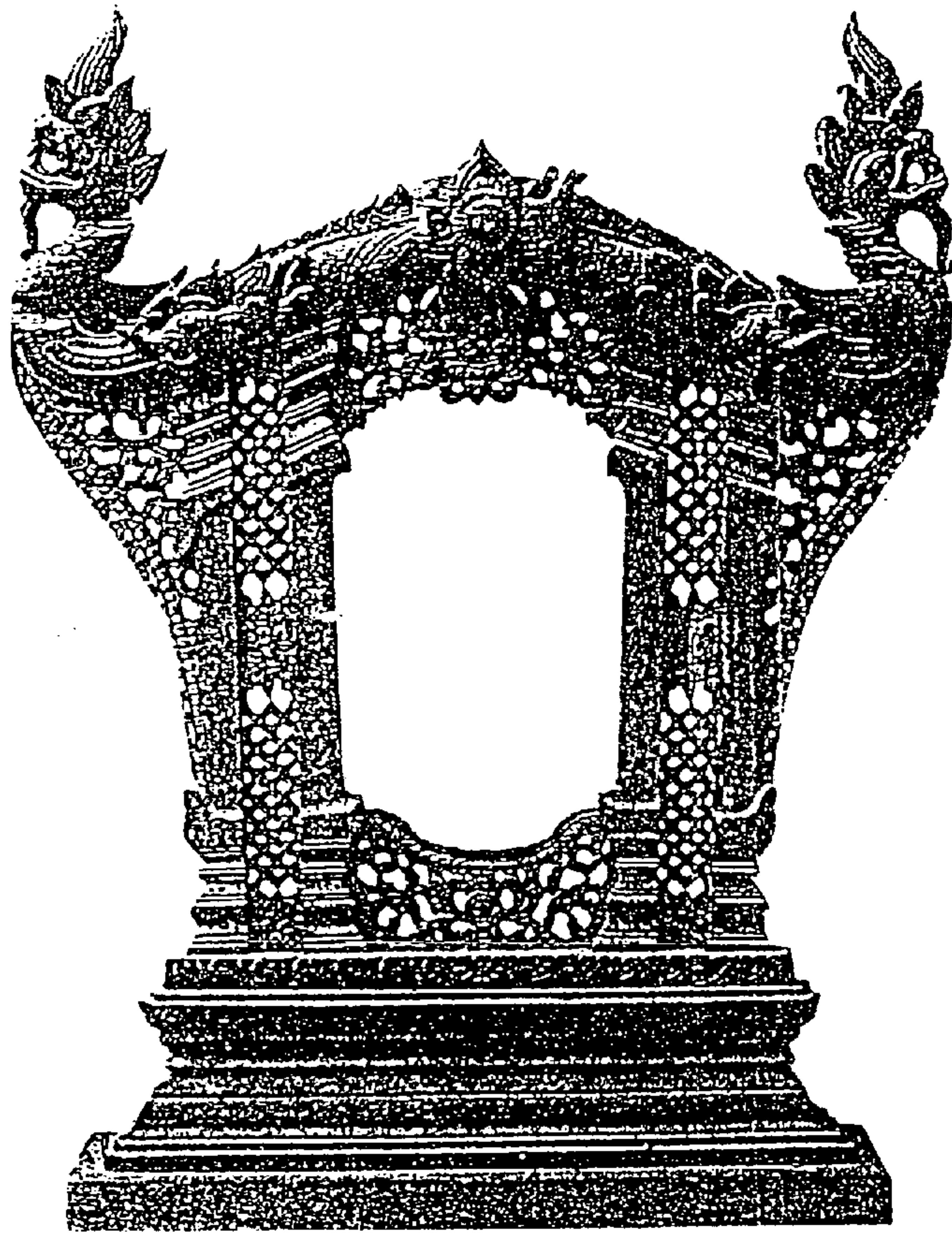
ภาพประกอบ 57 เคียรนาคของอานฮต
 ที่มา : แฉ่งน้อย ปญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม. (2536).
 วิทยานไมแกะสลักอีสาน. หน้า 35.

ภาพประกอบ 58 ชุ่มโขง (ชุ่มพระ) ใต้ตั้งพระยอดบัว แกะสลักเป็นรูปเศียร
นาค ที่วัดศรีโพธิ์ชัย จังหวัดเลย

ที่มา : แฉ่งน้อย ปัญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม. (2536).

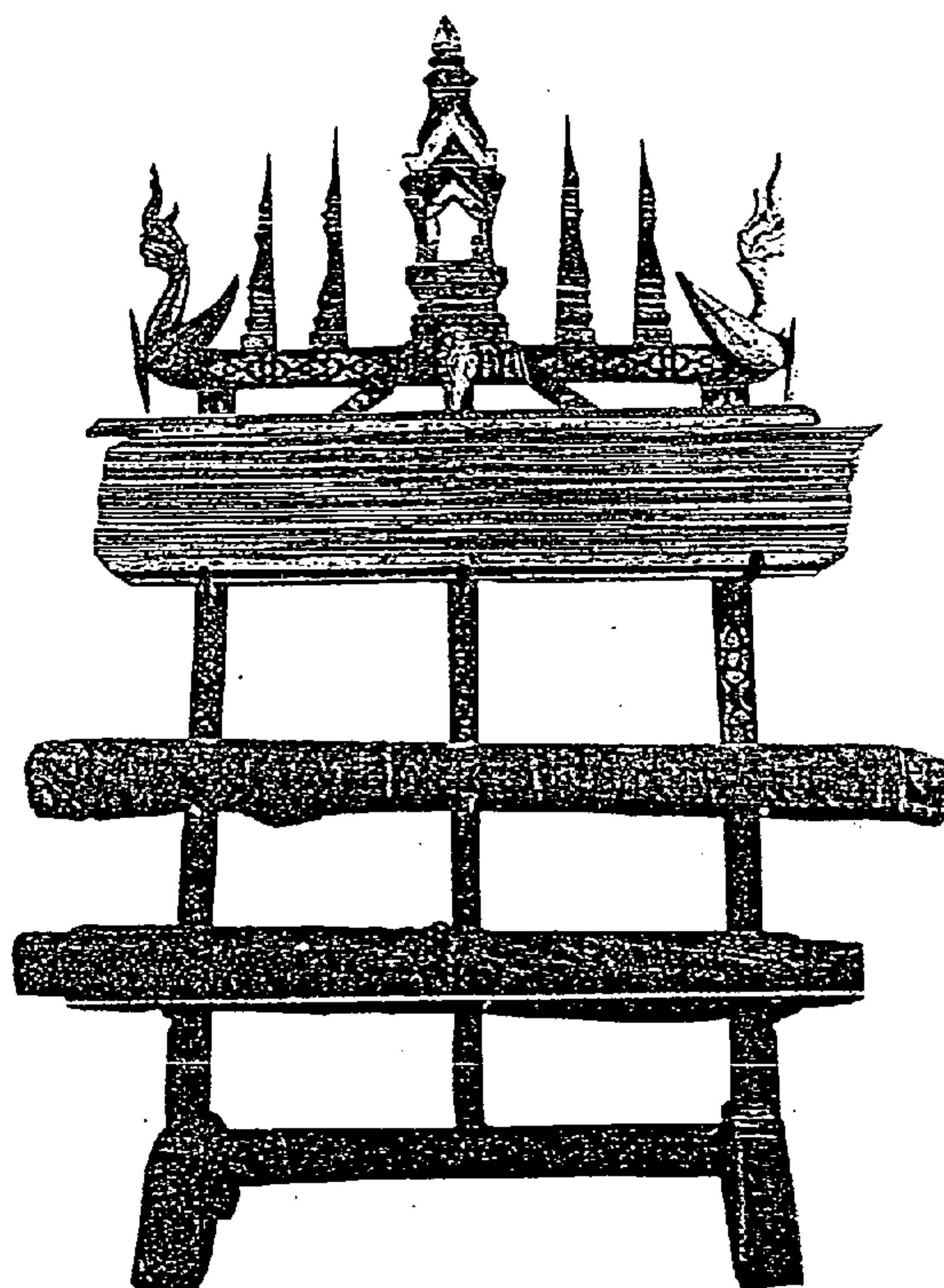
วิญญานไม้แกะสลักอีสาน. หน้า 35.

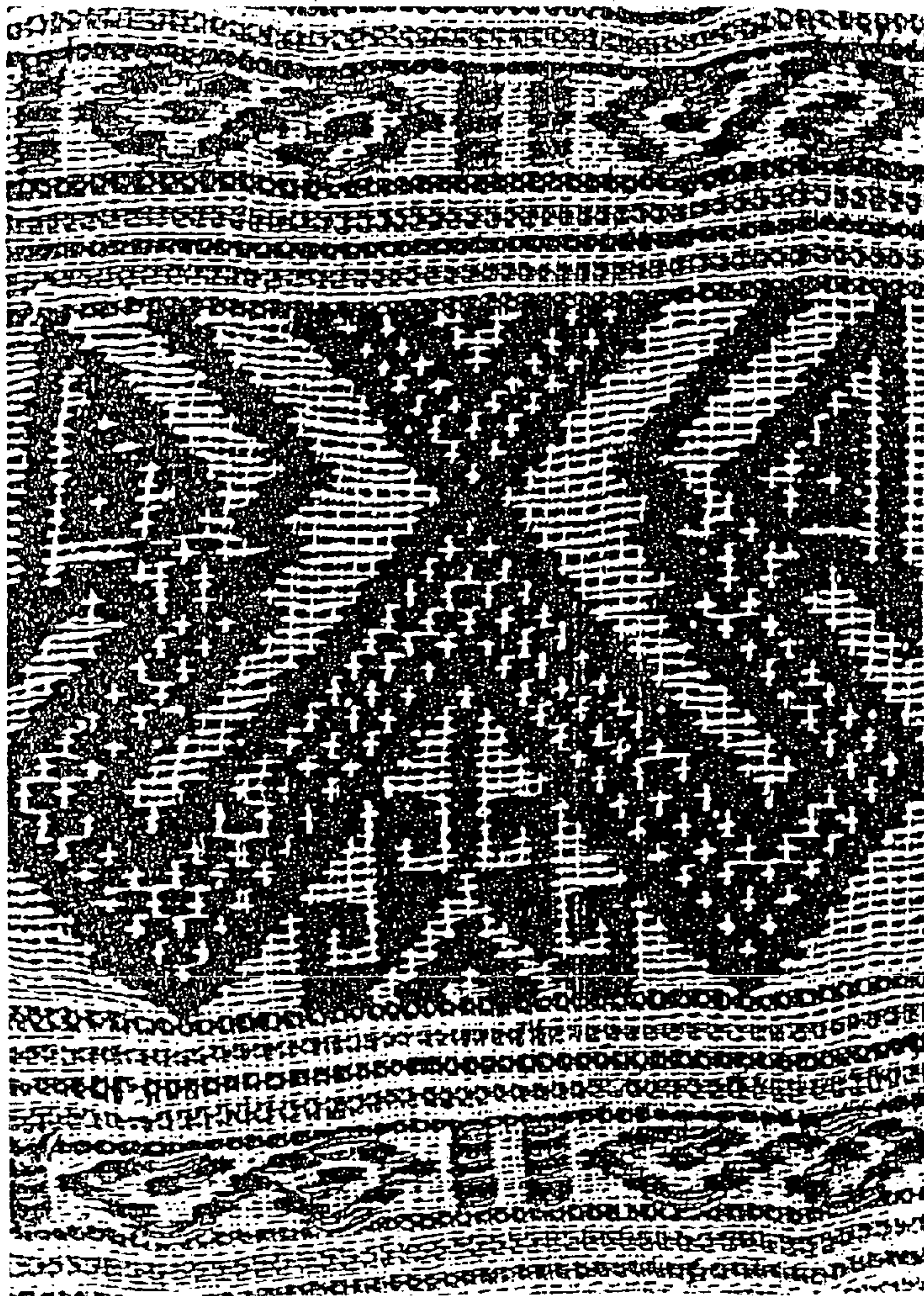
ภาพประกอบ 59 กรอบสัญญาบัตร ส่วนหัวทำเป็นรูปนาค วัดลำดวน อำเภอมะนัง จังหวัดหนองคาย
ที่มา : แฉ่งน้อย ปัญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม. (2536).
วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน. หน้า 35.

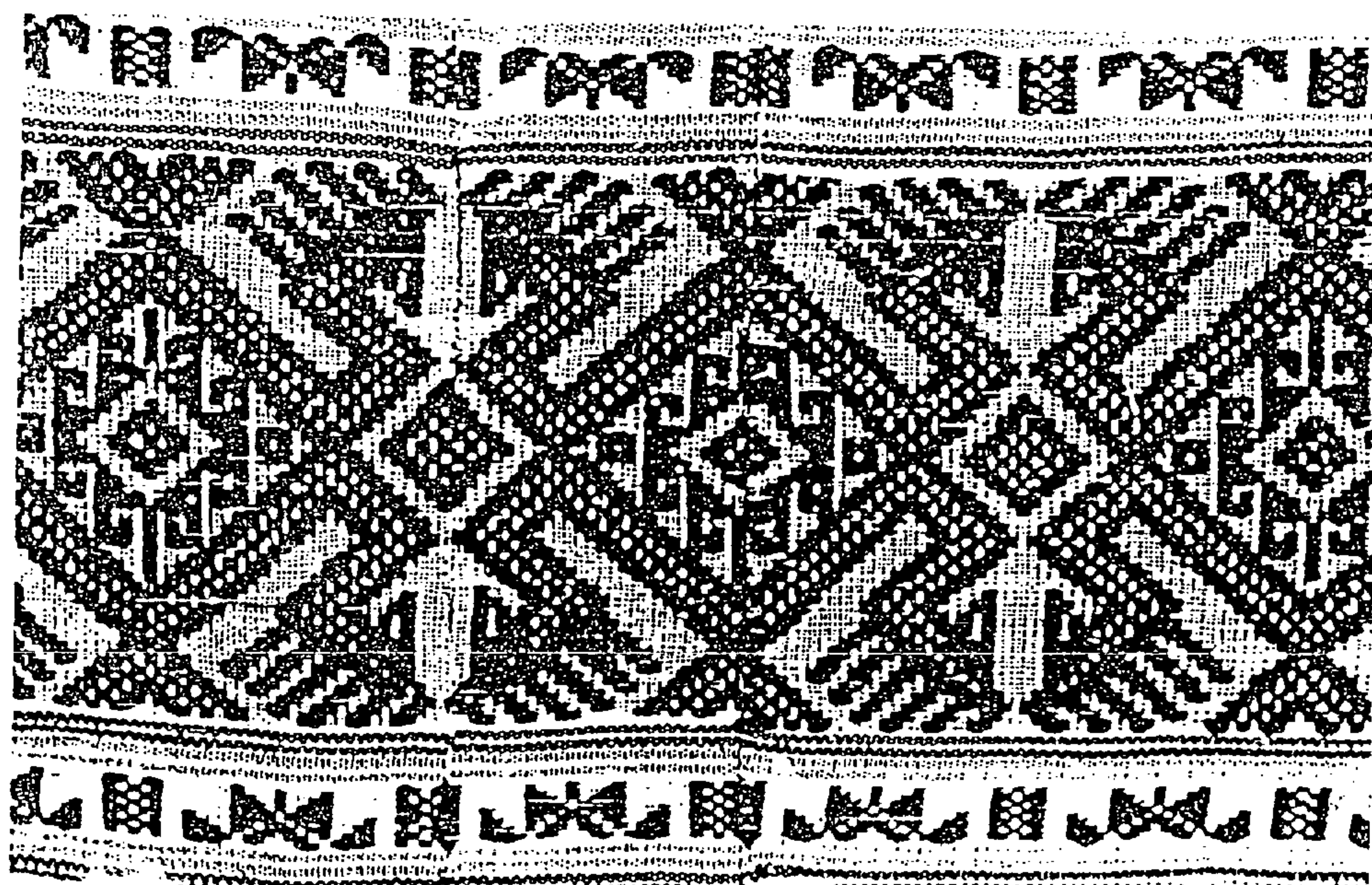
ภาพประกอบ 60 เชิงเทียน มีขนาดประดับคล้ายอ่างหัด ณ พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติอุบลราชธานี
ที่มา : แฉ่งน้อย ปัญจพรรค์ และสมชาย ณ นครพนม. (2536).
วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน. หน้า 41.

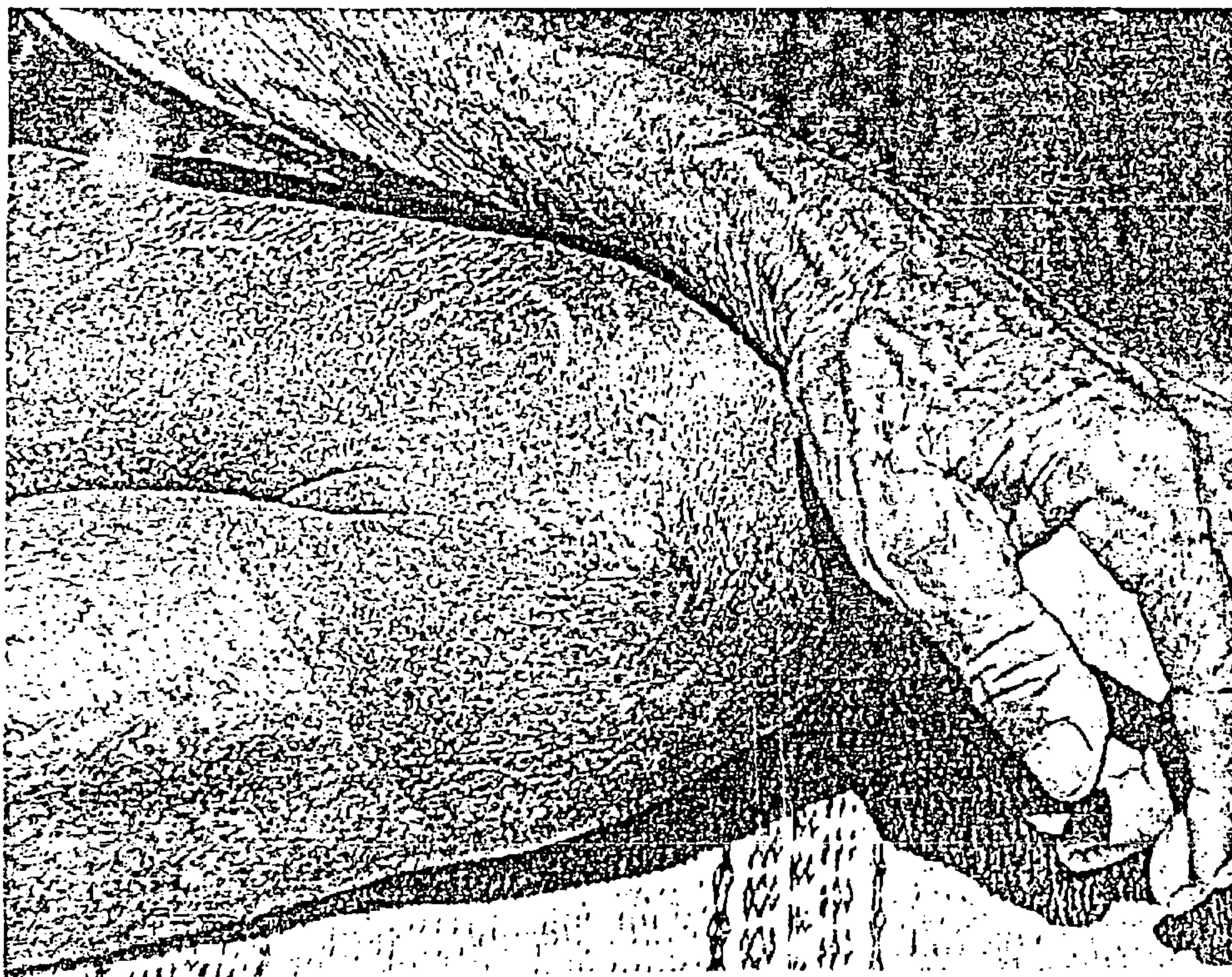
ภาพประกอบ 61 ชั้นวางคัมภีร์ ส่วนบนทำเป็นรูปนาคเทินปราสาท ณ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี
ที่มา : แฉ่งน้อย ปัญจพรรค และสมชาย ณ นครพนม. (2536).
วิญญาณไม้แกะสลักอีสาน. หน้า 42.

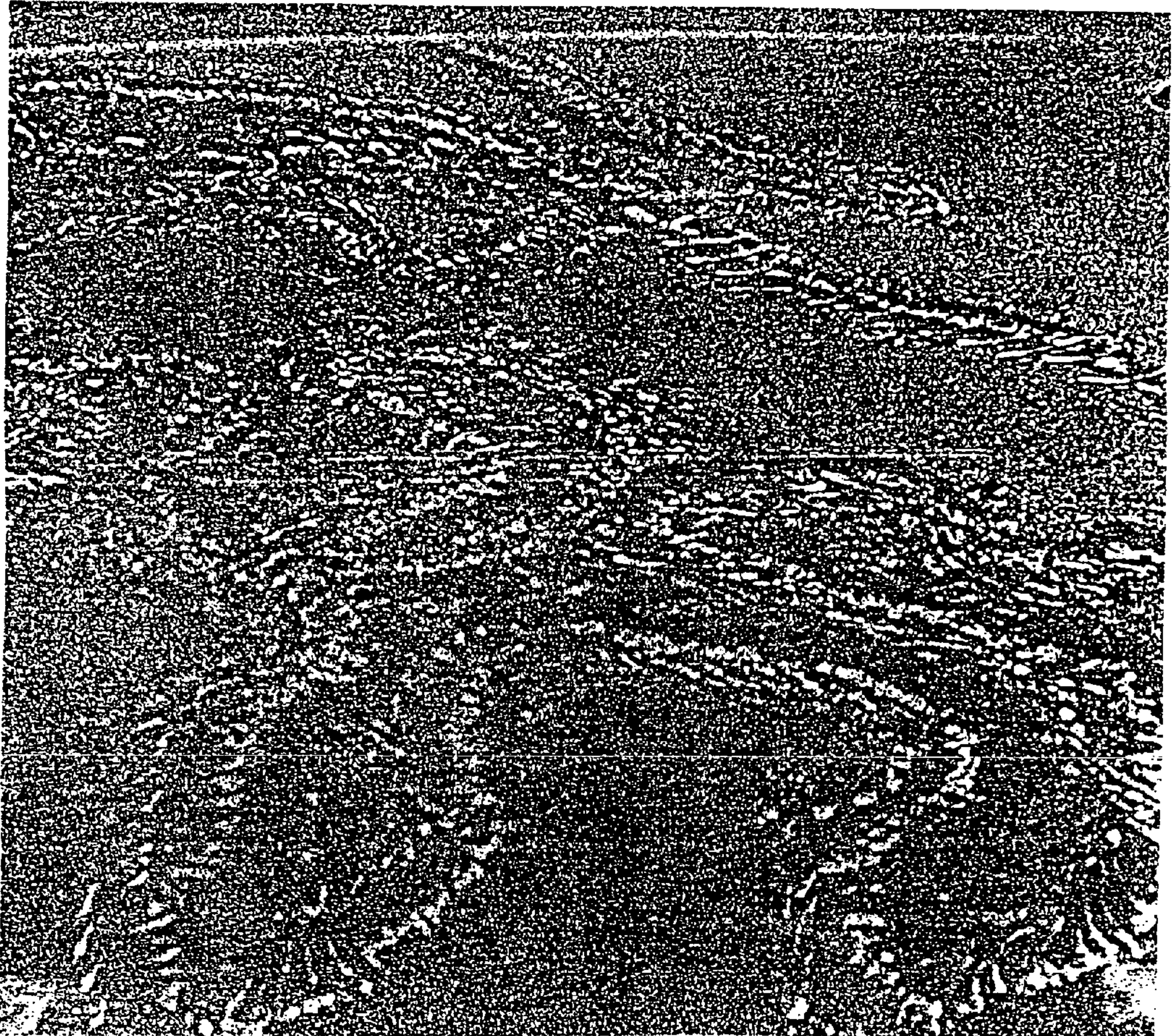
ภาพประกอบ 62 ผ้าไทยอีสาน ลายขิดนาคาบน้อย
ที่มา : ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (2534). ผ้าไทยลายอีสาน. หน้า 32.

ภาพประกอบ 63 ผ้าไทยอีสาน ลายขิดนาควัซ่งซ่อ
ที่มา : ทรงพันธ์ วรรณมาศ. (2534). ผ้าไทยลายอีสาน. หน้า 38.

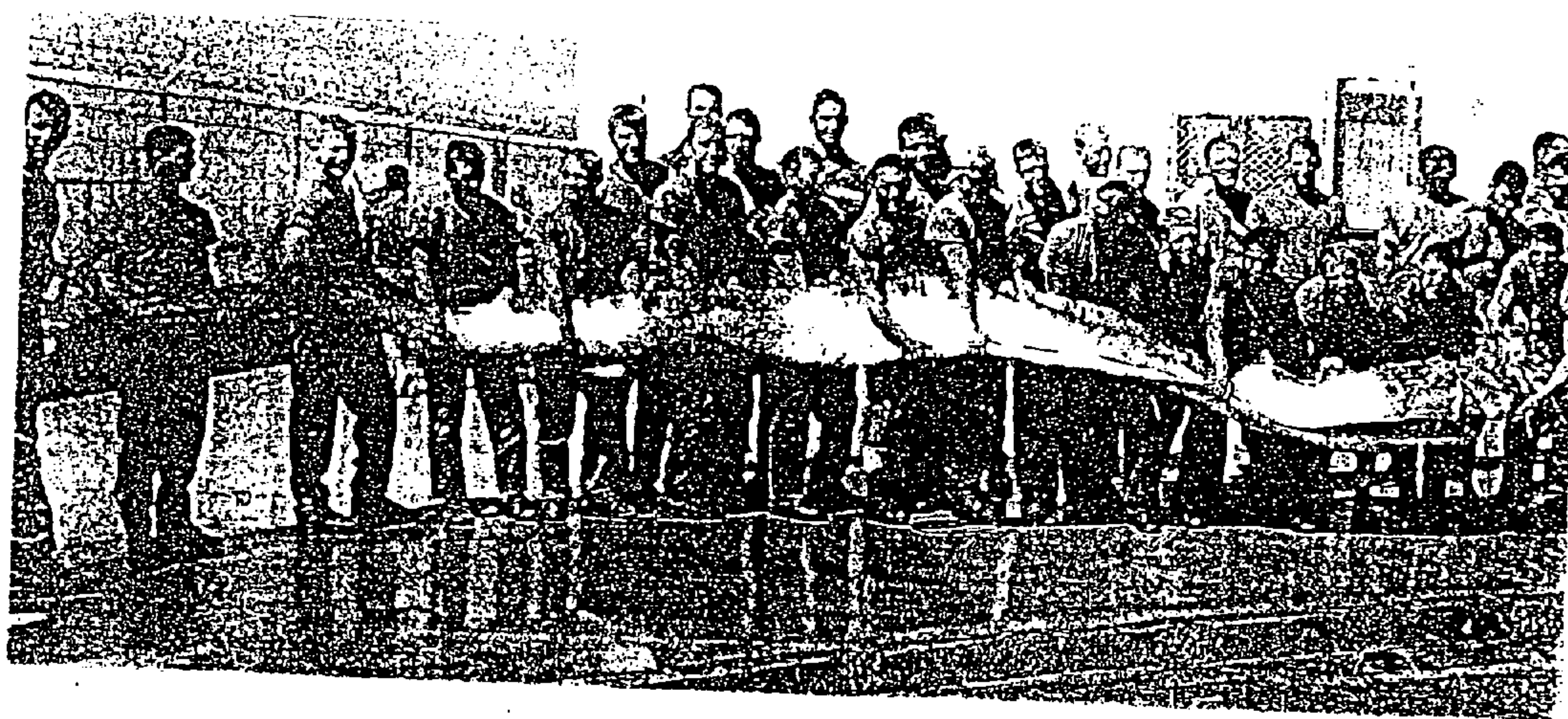

ภาพประกอบ 64 ลายสักขาบ่อง เป็นรูปนาค
 ที่มา : สุธเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา. (2529). น้ำ บ่อเกิดแห่งอารยธรรม.
 หน้า 36.

ภาพประกอบ 65 รอยพญานาค บนหลังรถ ตามความเชื่อของชาวอีสานลุ่ม
แม่น้ำโขง

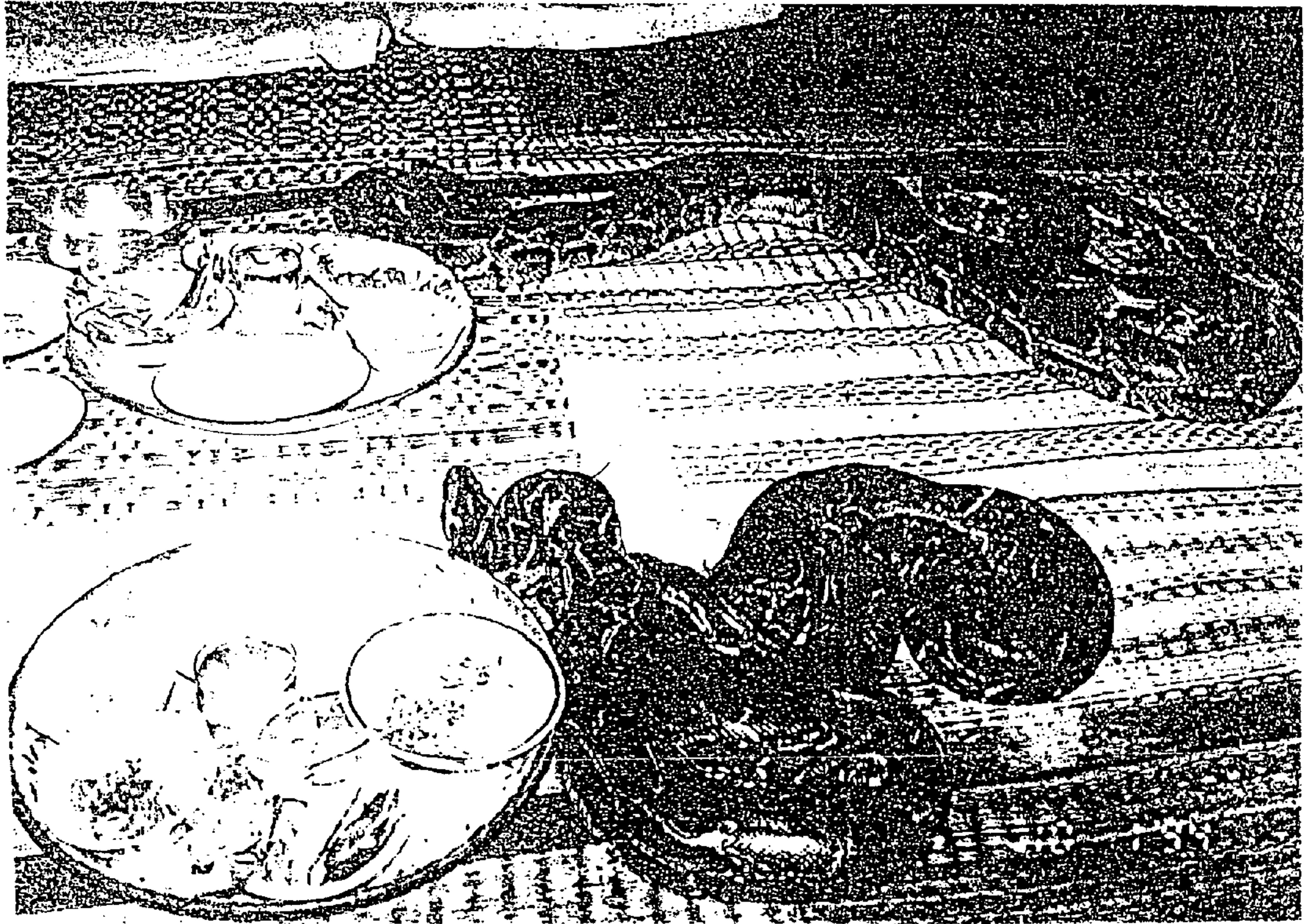
ที่มา : สื่อธรรม(นามแฝง). (2539). คู่มือการชมบั้งไฟพญานาค จังหวัด
หนองคาย. หน้า 66.

ภาพประกอบ 66 ปลาโอ ที่ชาวลาวเชื่อว่าเป็นพญานาคที่ทหารอเมริกันจับได้

แถบหลวงพระบาง

ที่มา : อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ภาพประกอบ 67 ชาวอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี นำอาหารมาเลี้ยงงู
โดยมีความเชื่อว่าเป็นบรืวารพญานาค
ที่มา : อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวสุพิชฌาย์ จินดาวัฒนภูมิ
วันเดือนปีเกิด	14 มกราคม 2516
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	3 ซอยเพชรเกษม 17 ถนนเพชรเกษม ตำบลสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม 73000
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2534	มัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย
พ.ศ.2538	ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) จากสถาบัน ราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
พ.ศ.2542	ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร